

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Yahya YEŞİLYURT

**YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ MÜCADELESİ
(1871-1914)**

DOKTORA TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN**

ERZURUM-2011

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN danışmanlığında, Yahya YEŞİLYURT tarafından hazırlanan bu çalışma 30/12/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ali AÇIKEL

İmza: .....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Alparslan CEYLAN

İmza: .....

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN

İmza: .....

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU

İmza: .....

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Ümit KILIÇ

İmza: .....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 30/12/2011

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VIII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ	X
ÖNSÖZ	XIV

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR VE YÖNTEM HAKKINDA	1
A. Osmanlı Arşiv Belgeleri.....	1
B. İngiliz Arşiv Belgeleri	2
C.Diğer Önemli Kaynak ve Araştırma Eserleri	3
II. ORTADOĞU.....	5
A. Ortadoğu'nun Tarihi Gelişimi	5
B. Ortadoğu'nun Sınırları ve Coğrafi Yapısı	7
C. Ortadoğu'nun Sosyal Yapısı.....	8
D. Ortadoğu'nun Jeopolitik Açısından Önemi	10
III. ARAP YARIMADASI VE ARAP TOPLUMU	14
A. Arabistan'ın Coğrafi Yapısı	14
B. Arap Toplumu.....	17
C. Arabistan'ın Jeopolitik Konumu	28
IV. YEMEN'İN TARİHİ GEÇMİŞİ.....	30
A. Yemen'in Coğrafi Yapısı	30
B. Yemen'deki Sosyal Yapı	32
C. İslam Öncesi Yemen Tarihi	33

II

1. Main (Ad Kavmi).....	34
2. Seba Krallığı.....	35
3. Himyeriler	36
D. İslamiyet'in Gelişi ve Sonrasında Yemen	38
1. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Yemen.....	43
2. Eyyübiler Döneminde Yemen.....	46
3. Resuliler Döneminde Yemen	47
E. Yemen'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi	50
F. Zeydilik	62
G. Yemen'e Batılı Devletlerin İlgisi	63
H. Yemen'in Stratejik Önemi.....	66

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. İLK TEMASLAR	69
1.1.1. Türk-İngiliz İlişkilerinin Başlaması ve Genel Seyri	69
1.1.2. İngiltere'nin Osmanlı Devleti Siyaseti.....	80
1.2. İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI (19. YÜZYIL)	86
1.2.1. İngiltere'nin Ortadoğu İlgisi ve Ortadoğu'daki Faaliyetleri	90

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE VE YEMEN

2.1. İNGİLTERE'NİN YEMEN İLE İLK TEMASLARI	94
2.2. İNGİLTERE'NİN YEMEN POLİTİKASI (1838-1871)	96
2.2.1. İngiltere'nin Aden ve Çevresindeki Kabilelerle Yaptığı Antlaşmalar	103

III

2.2.1.1. San'a İmamı ile Yapılan 1821 Ticaret Antlaşması.....	103
2.2.1.2. Lahec'deki Fazılı Kabilesi Lideri Hasan ile Yapılan 1838 Antlaşması...	106
2.2.1.3. İngilizlerin Aden'de Yerel Kabileler ile Yaptığı Diğer Antlaşmalar	109
2.2.1.4. 1839-1850 Yılları Arasında Yapılan Çeşitli Antlaşmalar.....	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ MÜCADELESİ (1871-1914)

3.1. YEMEN'DE OSMANLI İLERLEYİŞİ VE İNGİLİZ DİPLOMASİSİ.....	124
3.1.1. Osmanlı Yemen Harekâtı Karşısında İngiltere'nin Tutumu	124
3.1.1.1. Aden Temsilciliği Raporlarında Yemen'de Osmanlı İlerleyişi	128
3.1.1.2. İngiltere Himayesindeki Kabilelere Yönelik Faaliyetler (1872-1873)	133
3.1.1.3. Lahec Meselesi.....	138
3.1.2. İngiltere'nin 1871 Yılından Sonra Kabilelere Yönelik İzlediği Politika	142
3.1.2.1. Aşağı Avlakî Kabilesi ile Yapılan Antlaşmalar	143
3.1.2.2. Dalî Emiri ile Yapılan Antlaşma.....	145
3.1.2.3. Subahî Kabilesi ile Antlaşma	145
3.1.2.4. Irka ve Aşağı Havra Kabileleri ile Yapılan Antlaşma	147
3.1.2.5. Vahidî Kabilesine Bağlı Aşiretler ile Yapılan Antlaşmalar	147
3.1.2.6. Kişn Kabilesi ile Mandaterlik Antlaşması	148
3.1.2.7. Berhamî Kabilesi ile Mandaterlik Antlaşması	148
3.1.2.8. Akrahî, Fazılî ve Atıfî Kabileleri ile Mandaterlik Antlaşmaları	148
3.1.2.9. Alevî ve Aşağı Yafaî Kabileleriyle Yapılan Mandaterlik Antlaşması.....	149
3.1.2.10. Havşabî Kabilesi ile Mandaterlik Antlaşması.....	149
3.2. İNGİLTERE'NİN BÖLGE AHALİSİNE YÖNELİK FAALİYETLERİ	150
3.2.1. İngiltere Arabuluculuğunda Kabilelerin Yaptıkları Antlaşmalar.....	153

3.2.1.1. Zayda Bölgesi Üzerindeki Anlaşmazlığın Çözümüne Kavuşturulması.....	153
3.2.1.2. Abdalî ve Fazılî Kabileleri Arasındaki Antlaşma	155
3.2.1.3. Abdalî ile Havşabî Kabileleri Arasında Yapılan Antlaşma	155
3.2.1.4. Abdalî Kabilesi ile Ricaî Bölgesi Antlaşması.....	157
3.2.1.5. Kutaybî ve Alevî Kabileleri Arasında Sağlanan Antlaşma.....	158
3.2.2. Osmanlı Yönetiminde İsyân Eden Yemenli Kabilelere İngiliz Desteği	158
3.2.3. İngiltere ve Osmanlı Himayesindeki Kabileler Arasındaki Mücadele.....	160
3.2.4. Seyyid İdrisi İsyanı'nda İngiltere'nin Rolü.....	163
3.3. İNGİLTERE'NİN OSMANLI DEVLETİ ALEYHİNE YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER.....	169
3.3.1. Aden ve Çevresinde Yürütülen Faaliyetler	170
3.3.1.1. Hadramut Bölgesi Hâkimi ile Yapılan Antlaşmalar	173
3.3.1.2. Sokotra ve Çevresindeki Adaların Korunması İçin Yapılan Antlaşma ...	175
3.3.2. Osmanlı İdaresi'ndeki Bölgelerde Yürütülen Faaliyetler	175
3.3.3. Kızıldeniz'de İngiliz Manevraları	178
3.4. OSMANLI DEVLETİ'NİN İNGİLTERE KARŞISINDA TUTUMU	185
3.4.1. Köle Ticareti Meselesine Karşı Tutumu	186
3.4.2. Yemen Vilayeti Dâhilinde Yaşanan Olaylara Karşı Tutumu.....	187
3.4.3. Yemen Karasularında Yaşananlara Karşı Tutumu.....	189
3.5. İNGİLTERE'NİN TOPRAK GENİŞLETME FAALİYETLERİ.....	190
3.5.1. Şeyh Osman Arazisinin Satın Alınması İçin Yapılan Antlaşma.....	193
3.5.2. Akrabî Şeyhi'nden Toprak Satın Alımı	195

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ SINIR MÜCADELESİ VE
NEVAHİ-İ TİS'A MESELESİ

4.1. NEVAHİ-İ TİS'A MESELESİ VE ORTAYA ÇIKIŞI.....	196
4.2. SINIR TESPİT KOMİSYONLARININ OLUŞTURULMASI	199
4.2.1. Sınır Tespit Komisyonu'nun Çalışmaları.....	200
4.2.2. Sınır Tespiti Esnasında Çıkan Anlaşmazlıklar.....	201
4.2.3. Anlaşmazlık Hâlinde İngiltere'nin Başvurduğu Tedbirler.....	206
4.2.4. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler	207
4.3. İNGİLTERE'NİN SINIR TESPİTİ ESNASINDA KABİLELERLE YAPTIĞI ANTLAŞMALAR	209
4.3.1. Irka ve Havra Kabileleri ile Yapılan Antlaşmalar.....	210
4.3.2. Yafaî Kabilesine Bağlı Aşiretler ile Yapılan Antlaşmalar	210
4.3.3. Sınır Sütunlarının Korunması İçin Yapılan Antlaşma	211
4.3.4. Dalî Emiri ile Yapılan Barış ve Dostluk Antlaşması	212
4.3.5. 1903-1905 Yıllarında Yapılan Antlaşmalar	213
4.4. 1914 SINIR ANTLAŞMASI	214
4.4.1. 1903 Yılında Yapılan Çalışmalar ve Sınır Protokolü.....	215
4.4.1.1. Sınır Tespit İşinde Yaşanılan Anlaşmazlıklar.....	215
4.4.1.2. 1903 Protokolüne Göre Tespit Edilen Sınırlar.....	219
4.4.2. Tespit Edilen Sınırlar ve 1904 Protokolü.....	223
4.4.2.1. Sınır Tespit İşinde Yaşanılan Anlaşmazlıklar.....	223
4.4.2.2. Osmanlı-İngiliz 1904 Protokolüne Göre Yemen Sınırı	224
4.4.3. Sınır Tespit Komisyonu'nun 1905 Çalışmaları ve Protokolü	231
4.4.3.1. Sınır Tespitinde Sona Doğru.....	231

4.4.3.2. Nihâf Protokol: Yemen’de 1905 Osmanlı-İngiliz Sınır Protokolü	233
4.4.4. İngiltere ile Osmanlı Devleti Arasında İmzalanan Sınır Antlaşması	238
SONUÇ	243
KAYNAKÇA	248
EKLER	266
Ek-1: Genel hatlarıyla Ortadoğu Ülkelerini içeren harita.	266
Ek-2: Arap Yarımadası’nı gösteren harita.	267
Ek-3: Yemen’in coğrafi durumunu gösterir harita.	268
Ek-4: Himyeri yazı türü kalıntısı.....	269
Ek-5: Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan Yemen haritası.	270
Ek-6: Yemen’in idari taksimatını gösterir harita.....	271
Ek-7: Yemen Beylerbeyi Rıdvan Paşa’ya yazılmış hüküm.	272
Ek-8: 1848 tarihli ferman.	273
Ek-9: Yemen’deki Askeri Rüştüye binası.	274
Ek-10: İngiltere’nin 1839’da Aden’i işgalini tasvir eden gravür.	275
Ek-11: İngilizlerin Aden’de yaptıkları ana cadde.	276
Ek-12: İngiliz savaş bürosu tarafından çizilmiş, Yemen haritası.	277
Ek-13: İngiliz sömürgeler ofisi tarafından çizilmiş Aden haritası.	278
Ek-14: Aden ve çevresindeki kabileleri gösterir harita.	279
Ek-15: Aden’de İngiliz yerleşimini gösteren harita	280
Ek-16: İngiltere’nin Aden’de kullandığı alanı gösteren harita.....	281
Ek-17: İngiltere için Yemen’in önemini gösteren telgraf hattı haritası.	282
Ek-18: 27 Mart 1881 tarihli belge	283
Ek-19: İngilizlerin Osmanlı topraklarına saldırıda bulduklarına dair	284

VII

Ek-20: Meclis-i Vükela'da yapılan görüşme evrakı.	285
Ek-21: İngilizlerin Yemen'de antlaşma yaptığı kabilelerin listesi.....	286
Ek-22: Irka kabilesiyle İngilizlerin antlaşma sureti	287
Ek-23: İngiliz Devlet Arşivlerinde bulunan belge sureti	288
Ek-24: İbrahim Seyfi ve Mustafa Remzi Beylerin atandıklarına dair.....	289
Ek-25: Osmanlı-İngiliz görüşmelerinde iddia edilen sınırlar.....	290
Ek-26: Osmanlı-İngiliz komiserlerinin iddia ettikleri sınır.....	291
Ek-27: Osmanlı-İngiliz sınır tespit komisyonun belirlediği sınır.....	292
Ek-28: 1905 yılında tespit edilen sınır.	293
Ek-29: Hakkı Paşa'ya verilen yetki sureti.....	294
Ek-30: 1914 Osmanlı-İngiliz sınır antlaşmasının orijinal sureti.....	295
Ek-31: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı 1. Kısım	296
Ek-32: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. 2. Kısım	297
Ek-33: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. 3. Kısım	298
Ek-34: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. 4. Kısım	299
Ek-35: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. 5. Kısım	300
Ek-36: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. 6. Kısım	301
Ek-37: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. 7. Kısım	302
Ek-38: 1914 tarihli sınır haritası.....	303
DİZİN.....	304
ÖZGEÇMİŞ	318

ÖZET

DOKTORA TEZİ

YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ MÜCADELESİ (1871-1914)

Yahya YEŞİLYURT

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN

2011, Sayfa: 344

Jüri: Yrd. Doç Dr. İbrahim AYKUN (Danışman)

Prof. Dr. Alparslan CEYLAN

Prof. Dr. Ali AÇIKEL

Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU

Yrd. Doç. Dr. Ümit KILIÇ

Artan ticari faaliyetler ve doğrudan ticaret merkezlerine ulaşma istekleri, dünyadaki belli başlı merkezleri ön plana çıkarmıştır. Daha XVI. yüzyılda ilgi duyduğu bölgelere yönelmeye başlayan İngiltere, kendisini 1800'lü yılların başlarında Yemen'de bulmuştur. 1839 yılından itibaren de Aden'de çeşitli antlaşmalar yaparak Yemen'deki kalıcılığını daha da güçlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Hindistan ile ilgisi Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı almasıyla artmıştır. Osmanlı Devleti bu ilgi nedeniyle kendisini Hindistan kıyılarında, doğal olarak da Yemen'de bulmuştur. Dinî açıdan varlığını burada hissettiren Osmanlı Devleti, zaman içinde idari açıdan Yemen'den uzaklaşmıştır. Özellikle de Yemen'e İngiltere'nin girişi, Osmanlı devlet adamlarının dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla Yemen'e askerî seferler düzenleyerek yeniden hâkimiyet kurmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti, Yemen'de varlığını hissettirmek için yaptığı faaliyetler neticesinde İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı Devleti, Yemen'de İngiltere'nin varlığını tehdit eder hâle gelmiştir. 1871 yılından sonra hem Osmanlı Devleti hem de İngiltere arasında diplomatik faaliyetler başlamıştır. Yemen'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sınır anlaşmazlığı ortaya çıkmış, bu uzun süren çalışmalarla neticelendirilmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'deki Osmanlı Arşivi ve İngiltere'deki The National Archives'da bulunan belgeler ışığında oluşturulmuştur. Bugüne kadar Yemen hakkında hem Osmanlı Arşivi hem de İngiliz Arşivleri dikkate alınarak yürütülen bir çalışma mevcut değildir. Bu tez, öncelikli olarak bu mesele hakkında bilimsel katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aden, İngiltere, Nevahi-i Tis'a, Osmanlı Devleti, Yemen

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

OTTOMAN-ENGLISH CHALLENGE ON YEMEN (1871-1914)

Yahya YEŞİLYURT

Advisor: Assistant Prof. Dr. İbrahim AYKUN

2011, Pages: 344

Jury: Asst. Prof. Dr. İbrahim AYKUN (Advisor)

Prof. Dr. Alparslan CEYLAN

Prof. Dr. Ali AÇIKEL

Asst. Prof. Dr. Selahattin TOZLU

Asst. Prof. Dr. Ümit KILIÇ

Increasing commercial activities and the desire for reaching directly the trade centers has led some commercial centers to be in the frontline. England having interest in the region right at the beginning of the 16th century found itself in Yemen at the beginning of the 18th century. It strengthened its force by signing different commercial agreements as of 1839. Ottomans had the first contact with the Red Sea and India through the conquest of Egypt by Sultan Yavuz Selim in 1517. For the sake of this feeling, Ottomans found themselves on the coast of India and therefore naturally in Yemen. The Ottoman State had a religious impact on Yemen while it left the administrative aspect. The entrance of England into Yemen drew the attention of the Ottoman statesmen. Hence, they wanted to operate in Yemen and be come dominant there. The Ottoman State was faced with England to make its existence felt in Yemen as a result of its activities. The existence of England in Yemen was menaced by the Ottomans. So after 1871, diplomatic actions commenced between the Ottoman State and England regarding Yemen. A border conflict between England and the Ottoman Empire occurred. This conflict ended after longterm efforts made by both sides.

The data in this study were collected in the Ottoman archives in Turkey and in the National Archives in England. But, there is a lack of works on Yemen based on the British and Ottoman archives. This study on the British-Ottoman relations in Yemen is to contribute to complete partly this lack.

Key Words: Aden, England, Nine Cantons, The Ottoman State, Yemen

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

A.	: Sadaret
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ACCT	: A Complete Collection of the Treaties
ACT	: A Collection of Treaties
Ank. Üniv.	: Ankara Üniversitesi
ASK.	: Askerî Maruzat
ATASE	: Askerî Tarih ve Strateji Etüt
AZJ.	: Arzuhal ve Journaller
Bas.	: Basımevi
Baş.	: Başkanlığı
Bs.	: Baskı
BEO.	: Bâb-1 Âli Evrak Odası Belgeleri
BFST	: British and Foreign State Papers
Bk.-bk.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlı Osmanlı Arşivi
CAB.	: Cabinet Office
Co.	: Company
Çev.	: Çeviren
CO.	: Colonial Office
d.	: Defter
DH.	: Dâhiliye Nezareti
DUİT.	: Dosya Usulü İradeler Tasnifi
DVN.	: Divan-ı Hümayun
Ed.	: Editör

Edt.	: Edited
EE.	: Esas Evrakı
EŞA.	: Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
EUM.	: Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü
F.Ü.O.A.M.	: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
FO.	: Foreign Office
Gen. Kur.	: Genel Kurmay
h.	: Hüküm
Haz.	: Hazırlayan
HCPP	: House of Common Parliamentary Papers
HMS.	: Hukuk Müşavirliği
HR.	: Hariciye Nezareti
HRT.h.	: Haritalar
HUS.	: Hususi
Hız.	: Hazreti
İ.	: İradeler
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İŞO.	: İstişare Odası
K.	: Kısım
KLU.	: Kalem-i Umumi
Ltd.	: Limited
m.	: Metre
M.	: Miladi
M.E.	: Milli Eğitim

M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.S.	: Milattan sonra
M.Ö.	: Milattan önce
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
Matb.	: Matbaası
MBH.	: Mabeyn-i Hümayun
MHM.	: Mühimme
MKT.	: Mektubi
MPD.	: Maps, Plans and Drawings
MRZ.	: Maruzat
MTV.	: Mütenevvi
MTZ.	: Mısır Evrakı
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
p.	: Page
pp.	: Paper of Pages
PRK.	: Perakende
Pub.	: Published
RES.	: Resmî Maruzat
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
S	: Sayı
SGE.	: Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Maruzat
SYS.	: Siyasi
Şb.	: Şube
ŞFR.	: Şifre

TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
T.T.Kong.	: Türk Tarih Kongresi
T.V.Y.	: Tarih Vakfı Yurt
Ter.	: Tercüme
THR.	: Tahrirat
TKM.	: Tahrirat-1 Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği
TNA.	: The National Archives
TO.	: Tercüme Odası
U.S.A.	: The United States of Amerika
UM.	: Umum Vilayetler Tahriratı
Unesco	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Vol.	: Volume
Y.	: Yıldız
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Yemen, tarihî ve arkeolojik geçmişiyle çok zengin bir kültüre sahiptir. Arap Yarımadası'nın güneybatı köşesini oluşturan Yemen, aynı zamanda yarımadanın en verimli bölgesini de oluşturmaktadır. Babülmendep Boğazı ve Aden Limanı gibi önemli bölgeleri sınırlarında bulundurması nedeniyle stratejik öneme de sahiptir. Yemen'in bu önemi nedeniyle, tarihin belirli kesitlerinde Büyük Güçler, yönlerini doğuya ve güneye çevirdikleri zaman kendilerini Yemen'de bulmuşlardır. Bu durumun milattan önce binli yıllarda bile devam ettiği bilinmektedir. Ancak bugünkü anlamda Yemen'in önemi daha çok milattan sonra yaşanan gelişmelerle ortaya çıkmıştır.

Yemen şu sıralar "*Arap Baharı*" olarak adlandırılan bir süreçten geçmektedir. Mart-2011'de başlayan yönetim karşıtı gösteriler gün geçtikçe çoğalmıştır. Yemen'de iktidar yanlılarıyla muhalefet yanlıları karşı karşıya getirilmiş ve şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır. Olaylarda hayatlarını kaybedenlerin olması muhaliflerin sayısını artırmış, durum gittikçe içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Yemen ordusundan ayrılan askerler muhalefet saflarında silahlanarak, iktidarı devirmek için mücadeleye girişmiştir. Bu mücadele öyle bir hâl almıştır ki devlet başkanlarına suikast düzenleyecek kadar ileri gitmiştir. Yemen'in kuzeyinde gösterilere katılanların istekleriyle güneyinde gösteriye katılanların istekleri arasında farklar bulunmaktadır. Bugün dışarıdan bakıldığında demokrasi özlemi varmış gibi görülse de Yemen, diğer Arap ülkelerine nazaran bu özlemi az çok yaşamıştır. 1979 yılında iktidar askeri yolla ele geçirilmiş olsa da günümüze kadar muhalif kanatla seçimlere girmiş bir ülkedir. Dolayısıyla günümüz olaylarına doğru bir bakış açısı getirmek için önce Yemen'in tarihî geçmişine göz atmak gereklidir. Hiç şüphesiz bugünkü gelişmelerin aydınlatılmasında Yemen'in tarihî geçmişi çok büyük öneme sahiptir. Bu çalışmanın teması, can alıcı noktası da bu önem ve şuurla oluşturulmuştur. Çünkü Yemen'in bugününe dair verilecek olan bilgiler, mutlak surette bir temele dayanmalıdır. Aksi takdirde bu bilgiler afakî bilgi ve haberler olmaktan öteye gidemez ve ileriye yönelik tahminler de doğru yapılamaz.

Batılı kaynaklarda "*Arabia Felix*" ya da diğer anlamıyla "*Mutlu Arabistan*" olarak anılan Yemen, 1517 yılında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul etmiştir. Bu tarihten önce Yemen, birçok hanedanlık ve devlet tarafından yönetilmiştir. Burada tek bir bayrak altında belirli bir hâkimiyetten söz etmek mümkün olmasa da, Osmanlı

Devleti'nin bölgeye girişiyle birlikte bu durum kısmen ortadan kaldırılmıştır. Portekiz gemilerinin Aden kıyılarına varması ve Hicaz'daki Mekke ve Medine gibi kutsal beldeleri tehdit eder hâle gelmesi, Osmanlı Devleti'nin Yemen'e yönelmesinin ana sebepleri arasında gösterilmektedir. Mısır'ın ele geçirilmesi ve akabinde halifelik müessesinin Osmanlı yönetimine geçmesi, Yemen'in ilk dönemlerdeki hâkimiyetinde etkili olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda Zeydi mezhebine tabi olan bazı Yemenlilerin, hilafeti ve doğal olarak Osmanlı yönetimini tanımayan hareketleri neticesinde, Türkler buradaki idareyi yerel yöneticilere bırakmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin Bâb-ı Âli'ye yakın uğraşları nedeniyle, Osmanlı-Yemen ilişkilerinin bir döneminde, Osmanlı Devleti tarafından Yemen'e yönelik siyasi ilgisizlik meydana gelmiştir. 1600'lü yılların ilk çeyreğinden 1800'lü yılların ilk çeyreğine kadar geçen Yemen'deki bu ilgisiz döneme, Yemen'in "*fetret dönemi*" adı rahatça söylenebilir. Bu fetret döneminde, Yemen'in Osmanlı Devleti'ne hukuken bir bağlılığı söz konusu olsa da fiilen böyle bir bağlılığı gözükmemektedir. Nitekim İngiltere'nin, artan sömürge ihtiyaçları nedeniyle Hindistan yolu üzerinde Aden ve çevresine yönelik girişimlere başlaması bu durumu değiştirmiştir. Osmanlı Devleti yeniden Yemen'e yönelme ve varlığını burada fiilen gösterme ihtiyacını hissetmiştir.

Mısır'ın ele geçirilmesiyle birlikte Yemen'in dinî açıdan Osmanlı idaresine bağlılığından şüphe edilmediğini düşünen Osmanlı Devleti, Portekiz saldırıları karşısında askerini ve donanmasını mutlaka bu bölgede bulundurmanın gerekliliğine inanmıştır. Kutsal beldelerin korunmasında ise Yemen büyük önem arz etmiş, dolayısıyla Yemen'in Osmanlı idaresine fiilen katılması için harekete geçilmiştir. 1839 yılına gelindiğinde bu kez Yemen'e saldıran ve Aden'den toprak parçası elde eden İngiltere olmuştur. Osmanlı Devleti, Yemen'de yeniden idaresini temsil etmenin yollarını aramaya başlamıştır. İngilizlerin Aden'e girişinden 1871 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin bazı girişimleri söz konusu olsa da, bunda bir başarı sağlanamamıştır. Bu fırsatı 1870-71'de çıkan bir isyan vermiştir. Osmanlı Devleti bir kez daha harekete geçmiş ve Yemen'e asker sevk etmiştir. Hukuken kendisine bağlı olan Yemen'de fiilî olarak da varlığını göstermeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti, Yemen'e ikinci kere girdiği vakit, bölge halkının Müslüman olmasına güvenerek bu operasyonu yapıyordu. İdarede bazı yeniliklerin yapılması ve bölgenin kalkınmasına yönelik girişimlerle, kolayca burada varlığını devam ettireceğini

umuyordu; ancak beklediği gibi olmamıştır. Çünkü Hadım Süleyman Paşa, Aden'i ele geçirdiği zaman Osmanlı ordusu nasıl birtakım zorluklar yaşadıysa, ikinci kere yapılan harekâta da Osmanlı hâkimiyeti Aden'e doğru genişledikçe zorluklarla karşılaşmıştır. Yemen'in güneyinde bazı kabile ve aşiretler, İngilizlerin Aden'i işgal etmesinin hemen ardından İngilizlerle anlaşmış ve onların himayesine girmişlerdi. Hindistan yolu üzerinde çok önemli bir liman ve istasyon görevi üstlenen Aden, İngilizler için çok önemli görülmüştür. Bu önem nedeniyle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin güneye sarkmasının mutlaka engellenmesini istemiştir. İngiltere, Aden'in güvenliği için de çevresindeki kabilelerle antlaşmalar yaparak, daha önce yaptıklarını yineleyerek ve bu kabile liderlerine paralar vererek Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerine başlamıştır. İngilizlerin mandaterlik antlaşmaları yaptıkları kabileler Aden'in kuzeyine, batısına ve doğusuna doğru genişliyordu. İşte bu antlaşmaları gerekçe gösteren İngiltere, Osmanlı Devleti'yle Yemen'de nüfuz mücadelesine girmiştir.

Türkiye'de Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalar yapılırken, Yemen bahsi çok kısa anlatılmaktadır. Bu çalışmaların birçoğunda, İngilizlerin Aden'e, kömür deposu yapmak için girdiğinden bahsedilmektedir. İngilizlerin bu depo için Osmanlı Devleti'nden imtiyaz aldığını ve bu sayede Aden'e yerleştiklerini, daha sonra ise İngilizlerin, burada Osmanlı Devleti'ne karşı aleyhte faaliyet gösterdiği aktarılmaktadır. Oysa durum hiç de öyle değildir. Bu çalışmayla Osmanlı Devleti'nin Yemen bahsinde geçen bu meselenin neden böyle olmadığı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Hem Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hem de İngiltere'de bulunan The National Archives'da derinlemesine araştırmalar yapılmıştır. İlk olarak Türkiye'deki mevcut tarih alanındaki çalışmaların Yemen'le alakalı kısımları incelenmiş ve İngilizlerin, Osmanlı Devleti'nden böyle bir imtiyaz alıp almadıkları araştırılmıştır. Ancak Osmanlı Arşivi'ndeki yabancı devletlerle yapılan imtiyaz antlaşmalarını içeren defterler de dâhil hiçbir müteferrik belgede böyle bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yemen'de Osmanlı-İngiliz mücadelesini anlatabilmek adına İngilizlerin Aden'e nasıl yerleştiklerinin detayları bu çalışma için oldukça önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmanın hazırlık evresinde, cevaplanması gereken birtakım sorular hatıra gelmektedir. Bunlar;

1- Osmanlı Devleti, İngiltere'ye Aden'e yerleşmesi için hangi şartlar altında izin vermiştir?

2- Böyle bir izin verildiyse İngilizler buna dayanarak Aden ve çevresindeki topraklarda hak iddia edebilirler mi?

3- İlerleyen yıllarda Yemen’de İngiltere’yle yaşanan sınır meselesinde İngiltere hangi haklara dayanarak Osmanlı Devleti’nden hak iddia etmiştir?

4- İngiltere, neye dayanarak ve hangi şartlarda Yemen’e asker ve savaş gemileri göndermiştir?

5- Böyle bir imtiyaz verildiyse, kaç yıllığına verildi? İmtiyaz belgesinin aslı nerede ve hangi maddeleri içermektedir? Maddelerin içerdiği haklar nelerdir?

6- Bu imtiyaz İngiltere adına mı yoksa bir şirket adına mı verildi?

7- O tarihlerde Osmanlı Devleti, Yemen’de nüfuz sahibi midir?

İlerleyen dönemlerde yani 1900’lerde Yemen’deki Osmanlı-İngiliz mücadelesini daha iyi anlayabilmek için bu soruların cevap bulması gerekmektedir. Osmanlı Arşivleri’nde sadece bir müteferrik belgede, *“İngilizlerin Aden’e kömür deposu yapma bahanesiyle girdikleri ancak daha sonra bölge halkını işgal ederek Osmanlı Devleti aleyhine bu halkın kışkırtıldığından”* bahsedilmektedir. Bu belge dışında İngilizlerin Aden’e nasıl girdiği ve burada hangi hukuka dayanarak hak iddia ettiğine yönelik sorduğumuz soruların cevabı bulunamamıştır. Bu belge dışında konun özüne ışık tutacak herhangi bir belge bulunmamaktaydı. Dolayısıyla bu çalışmanın bir ayağını da İngiliz Arşivleri oluşturmuştur.

İngiltere’deki özellikle Foreign Office, yani Dışişleri’ne ait belgeler üzerinde çalışmalara başlayınca yavaş yavaş bu sorulara bir cevap bulunmuştur. İngiliz belgelerinin defter usulu kayıt altına alınmış olması çalışmayı zorlaştırsa da, elde edilen belgeler ve haritalar bizim daha önce öğrendiklerimizi önemsiz hâle getirecek türdendir. Ayrıca yukarıda ifade edilen sorulara cevap niteliğindedir.

Yemen’in tarihi üzerine yazılmış batılı kaynakların birçoğunda, İngilizlerin 1839 yılında Aden’e saldırdığı ve orayı ele geçirip, istasyon ve kömür deposu yaptığından bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti’nin yaklaşık 400 yıl üzerinde hâkimiyeti olduğu söylenen Yemen hakkında bizim böyle bir bilgiye sahip olamamamız büyük bir eksikliktir. Bu çalışmayla hem yukarıda belirtilen sorulara cevap bulunmuş hem de Osmanlı tarihinde bir eksiklik daha giderilmeye çalışılmıştır. Batılı kaynaklarda sadece

İngilizlerin burayı nasıl ele geçirdiği yazılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Yemen'den çekildiği ve hiçbir hak iddiası olmadığını da bu kaynaklar vermektedir. İngilizlerin bölge halkına verdiği para ve silahlardan hiç bahsedilmemektedir. Ancak elde edilen verilerin derinlemesine incelenmesi ve hiçbir detayın kaçırılmamaya çalışılması neticesinde, bazı İngiliz belgelerinde kabilelere verilen para miktarları ve yapılan silah ve mühimmat gibi yardımlar tespit edilmiştir. Ayrıca tüm bunları gerçekleştirirken İngiltere'nin Yemen'de Osmanlı Devleti'ni, 1871 yılına kadar, hiç de ciddiye almadığı ortaya konmuştur.

Bu tez çalışması, çarpıcı sonuçları bünyesinde barındırmaktadır. Yıllardır Yemen üzerinde söylenen bazı gerçeklerin birinci elden detaylarını sunmaktadır. Ayrıca Yemen'in tarihine uzun yıllar damgasını vuran olayların kökleri hakkında da bilgiler içermektedir.

Bu çalışma oluşturulurken giriş kısmında Yemen'in bulunduğu coğrafyadan bahsedilmiştir. Yani Ortadoğu'dan bahsetmeden Yemen hakkında bilgiler sunmanın verimli olamayacağı düşüncesiyle bu kısım oluşturulmuştur. Ortadoğu'nun tarihî süreci, hangi coğrafyayı ifade ettiğini belirtmek çok önemliydi. Çünkü tarih şuuru, bir yerin coğrafi olarak nerede ve nereye ait olduğunun bilinmesini gerektirir. Dolayısıyla tarih, coğrafi bir mekân içinde yaşanıldığına göre coğrafyadan ayrı düşünülemez. Bu nedenle Yemen'in bağlı olduğu Arap Yarımadası ve burada yaşayan halkın sosyal yapısı hakkında genel bilgilere değinilmesinin yerinde olacağı düşünülmüştür. Coğrafya ve iklimin insanların mizaçları üzerinde güçlü etki bıraktığı istikametinde bazı görüşler vardır. Bu nedenle Yemen'in bulunduğu coğrafya ve iklimden bahsetmek, Yemenlileri ve onların sosyal yaşantıları hakkında genel bir kanı oluşmasını sağlayacaktır.

Genelde Ortadoğu, özelde ise Arap Yarımadası ve Yemen'deki topluluklar Arap olarak adlandırılmaktadır. Bunların yaşam ve inanç şekillerinin, diğer toplumlarla olan ilişkilerini etkilediğinden giriş kısmında bu konulara değinmenin yerinde olacağı düşünülmüştür. Yemen toplumunun sosyal hayatının bilinmesi, yaklaşık 400 yıl burada nüfuz ve söz sahibi olan Osmanlı Devleti ile Yemen'in ilişkilerinin de daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Buradaki halkın, iklimden gelen mizaç yapıları onların buldukları yöreye göre Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Sahil kesiminde yaşayan halkın devlete karşı tutumuyla, Yemen'in dağlık bölgelerinde

yaşayan halkın tutumları hiçbir zaman paralellik arz etmemiştir. Yüksek kesimlerde isyanlarla ve otoritesine karşı mücadeleyle uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, bu gibi durumlarda nüfuzunu sahil kesimleriyle sınırlamak zorunda kalmıştır. Doğal olarak coğrafya ve iklimin toplum ilişkileri üzerindeki etkisi hakkında en iyi örnekleri, Yemen’de Osmanlı-Yemen ilişkilerinde görmek mümkündür. Bu nedenle Yemen’in geniş ekseni ele alındığı gibi Yemen’in kendi ekseni de ele alınmıştır.

Giriş kısmında, genelden öze inilen araştırma yöntemi izlenmiştir. Dolayısıyla Ortadoğu ve Arap Yarımadası’ndan bahsettikten sonra bu kısmın üçüncü temasını Yemen’in tarihî geçmişi oluşturmaktadır. Burada Yemen’in tarihî geçmişi, İslam öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılarak incelenmeye çalışılmıştır. Yemen’de Osmanlı hâkimiyetinin temelleri ve Zeydilik üzerinde de genel bir kanaat oluşturması açısından birtakım bilgiler aktarılmıştır. Yemen’in İslam öncesi ve sonrası olarak ayrılan kısımlarında bilgilerin aktarılması hiç şüphesiz Osmanlı-Yemen ilişkileri içinde incelenecek olan konulara yön vermesi açısından önemlidir. Çünkü Yemen’de sosyal tabakanın, kabile yapısı olarak karşımıza çıkması nedeniyle yer, şahıs ve bazı yönetim isimlerini aktarırken önemli olduğu görülmüştür. Bazı yer ve yönetimlerin, bu kabilelerin isimlerine göre verildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu isimlerin doğru bir şekilde aktarılması için bu bilgilerin verilmesi gerekmektedir. Ayrıca Yemen’in tarihî geçmişinin aktarılması, burada, Osmanlı-İngiliz mücadelesinin sağlam temellere dayanması açısından da gerekli görülmüştür. Yemen’de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında neden bu mücadelenin verildiği ve neden böyle bir mücadeleye gerek görüldüğü ortaya konulması açısından bu bilgilere ihtiyaç duyulmuştur. Yemen’in bu mücadeledeki önemini belirtmek için bu kısımda verilen bilgiler önem taşımaktadır.

Tez çalışmasının temasını oluşturan kısım, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin genel seyrinin anlatıldığı birinci bölümle başlatılmıştır. Burada İngilizlerin Türklerle ilk karşılaşmalarına yer verildiği gibi, Osmanlı Devleti’ne yönelik politikalarının genel seyri hakkında da bilgiler sunulmaya çalışılmıştır. İngiltere’nin Ortadoğu diye adlandırılan coğrafyaya duyduğu ilginin nereden kaynaklandığı ve bu ilgi neticesinde yaşanan gelişmelerin neler olduğu birinci bölümde ele alınmıştır. Burada Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerine yapılmış çeşitli araştırma eserlerinden faydalanılmıştır. İkinci bölümde ise İngiltere’nin Yemen’e ne zaman vardığı ve Yemen’le ilk temasları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Yemen-İngiliz ilişkileri üzerine İngiltere, Fransa,

Avusturya ve Türkiye'nin belli başlı kütüphanelerinde bulunan çeşitli araştırma eserleri (kitap ve makaleler) incelenerek tahlil edilmeye çalışılmıştır. İngiltere'nin Yemen'e yönelik politikası ve bu politikanın temelleri, elde edilen tahliller neticesinde sunulmuştur. Akabinde Yemen'de Osmanlı-İngiliz mücadelesinin altında yatan sebeplerin araştırıldığı kısım gelmektedir. Yukarıda sıraladığımız soruların cevabının bulunduğu bu kısım, hem Osmanlı hem de İngiliz arşivlerindeki belge ve bilgiler ışığında detaylı bir şekilde ele alınarak hazırlanmıştır. Üçüncü bölümde ise Yemen'de Osmanlı Devleti'nin yeniden hâkimiyet kurmak çabaları ve buna karşılık İngiltere'nin geliştirdiği politikalar ve yaptığı faaliyetler detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İngiliz belgelerinin yanı sıra Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz belgeler de bu bölümde gereğince kullanılmıştır. Özellikle Bâb-ı Âli Evrak Odası belgeleri, tasnif edilip araştırmacıya sunuldukça yeni bilgiler edinilecektir. Hariciye Nezareti Siyasi kısım evrakları da bu bölümün oluşturulmasında çok önem arzeder. Çünkü Osmanlı Devleti'nin ilerleyişi karşısında İngiltere'nin takındığı tutum, yürüttüğü politika ve bu ülkenin bölge üzerindeki faaliyetleri tamamıyla bu belgeler ışığında hazırlanmıştır.

Osmanlı Devleti ile İngiltere'yi Yemen'de doğrudan karşı karşıya getiren mesele, Nevahi-i Tis'a olarak adlandırılmaktaydı. Bu meselenin ele alındığı dördüncü bölümde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yürütülen mücadelenin nasıl aşikâr hâle geldiği görülecektir. İngiltere, Osmanlı Devleti tarafından Yemen'de doğrudan muhatap alınmaya başlanmıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Yemen'i yeniden ele geçirmesi ve Yemen'de çıkarlarının zedelenmesi ihtimaline karşı Osmanlı Devleti'yle görüşerek bir sonuca ulaşmak istemiştir. Bu nedenle çeşitli himaye antlaşmaları yaptığı kabileleri bahane gösteren İngiltere, Osmanlı Devleti'ne açıktan bir davet göndererek, Yemen'de hâkimiyet alanlarının belirlenmesi için çalışmalar yürütülmesini istemiştir. Osmanlı Devleti'nin olumlu yanıt vermesi ile komisyon kurulmuş ve her iki devletin nüfuz alanlarını belirleyecek olan sınır çalışmaları başlamıştır. Uzun yıllar sürmesine ve bazı olumsuzluklar yaşanmasına rağmen 1914 yılında neticeye varılmıştır. İşte dördüncü ve son bölümde de bu mesele ele alınmaktadır.

Bu tez oluşturulurken İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde belli aralıklarla araştırmalar yapılmıştır. İstanbul ve diğer illerdeki birçok kütüphaneden çeşitli kaynaklara ulaşılmıştır. Bu çalışmayla ilgili olduğuna kanaat getirilen, doğrudan yahut dolaylı birçok makale ve kitap incelenmiştir. Yüksek Öğretim Kurulu tarafından

sağlanan Yurtdışı Doktora Araştırma Bursu'ndan faydalanılarak üç buçuk ay İngiltere'deki The National Archives'da araştırmalar yapılmıştır. Yemen üzerine yaklaşık otuz bin belge taranmış ve bu çalışmada taranan bu belgelerin sadece bir kısmı kullanılabilmiştir. Ayrıca British Library, British Museum, Bibliotheque Nationale de France (Fransa Milli Kütüphanesi) ve Österreichische Nationalbibliothek (Avusturya Milli Kütüphanesi) gibi yurtdışında bulunan kütüphanelerin ilgili kısımlarında da araştırmalar yapılmıştır. Yemen'de Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerine herhangi bir çalışmanın yapılmamış olması, bu çalışmanın hem yararına hem de zararına olmuştur. Zararı, araştırma yapılırken ve tez oluşturulurken izlenilecek yöntemdir. Bu tarafı zamanla aşılabilecek bir durumdur. Yararı ise alanında ilk kez böyle bir çalışmanın ortaya konulmuş olmasıdır. Osmanlı-Yemen ilişkilerinde, temel sayılabilecek bir boşluğu doldurmaktadır. Bu nedenle bünyesinde birtakım eksiklik yahut hata barındırabileceği gibi aksine çok değerli bilgileri de barındıracağı şüphesizdir.

Doktora sürecim, tez aşamasına gelinceye kadar bazı aksaklıkları bünyesinde barındırsa da, yukarıda belirtilen gerekçeler ve elde edilen bulgular sayesinde memnun edici bir noktaya gelmiş bulunmaktadır. Bu sebeple, danışmanım Yrd. Doç. Dr. İbrahim AYKUN burada anılması gereken en önemli kişidir. Kendisine bana gösterdiği ilgiden ve bu çalışmada yaptığı katkıdan dolayı sonsuz müteşekkirim. Allah ondan razı olsun. İsmi vermeden geçemeyeceğim ve benim karakterimin, çalışma disiplinimin ve azmimin en büyük nedeni babam, Mahmut YEŞİLYURT'u da rahmetle yâd etmek istiyorum. Doktora tez çalışmam esnasında bana destek olan Prof. Dr. Alparslan CEYLAN'a, Prof. Dr. Ali AÇIKEL'e, Yrd. Doç. Dr. Selahattin TOZLU'ya, Yrd. Doç. Dr. Ümit KILIÇ'a ve öğretmen Ömer DUMAN'a teşekkür ederim. Tez çalışmam esnasında zaman zaman yanımda bulunan ve bana katkısı olduğunu düşündüğüm Yrd. Doç. Dr. Şaban ÇELİKOĞLU, Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR ve Arş. Gör. Salih KAYMAKÇI'ya; tezin Türkçe'ye uygunluğu açısından gerekli inceleme ve düzeltmelerde bulunan Doç. Dr. Selçuk ÇIKLA'ya, Yrd. Doç. Dr. Adem CAN'a, Yrd. Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY'a, Yrd. Doç. Dr. Faruk GÜRBÜZ'e ve değerli arkadaşlarım Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST'e, Arş. Gör. Bülent ŞİĞVA'ya, Arş. Gör. Özkan DAŞDEMİR, Arş. Gör. Serkan ÖZDEMİR, Arş. Gör. Ebru SİLAHŞÖR'e ve Dr. M. Abdullah ARSLAN'a burada teşekkür etmeyi borç bilirim. Mesaiyi beraber yürüttüğümüz Doç. Dr. Salim GÖKÇEN'e, Yrd. Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU'na ve

özverili yardımını gördüğüm Arş. Gör. Yavuz GÜNAŞDI'ya göstermiş oldukları yakın ilgiden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

İngiltere'de bulunduğum esnada mütevazı yaklaşımları ve engin bilgileriyle bana yol gösteren değerli akademisyen Doç. Dr. Süleyman SEYDİ ve Arş. Gör. Metin ÜNVER'e da ayrıca şükranlarımı iletirim. İngiltere'de bana evininin bir odasını paylaşma imkânı veren Chrysoula SOFITSI'ye ve evin üst katına çıkmama müsaade eden, evin köpeği POPPY'e de teşekkür etmek isterim. İngiliz arşivlerinde çalışmam için büyük destek olan ve bu konuda beni teşvik eden, bazı yayınlara ulaşmam konusunda emeği olan okutman Recep GÜLMEZ'e, İngiltere'de barınmam için yol gösteren Andrew RODRIGUES'e ve davet mektubunu gönderen Michael LITTLE'e de değerli katkılarından dolayı minnettarım. Avusturya Milli Kütüphanesi'nde çalışmalarımı sağlıklı bir şekilde yürütebilmem için Viyana'da bana yardımcı olan Prof. Dr. İhsan Süreyya SIRMA ve Viyana İslam Enstitüsü müdürü Ahmet AKBULUT'a, ayrıca İstanbul'da bulunan İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) kütüphanesi ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi (İSAM) kütüphanesi çalışanlarına da teşekkür ederim. Çalışmalarım esnasında manevi desteklerini benden esirgemeyen ve engin özverisiyle bana tahammül gösteren annem Refiye YEŞİLYURT şahsında aileme ve canımdan çok sevdiğim Handan TURAN'a sabırlarından dolayı teşekkür ederim.

Erzurum-2011

Yahya YEŞİLYURT

GİRİŞ

I. KAYNAKLAR VE YÖNTEM HAKKINDA

Tezin araştırılmasında genelden özele doğru bir yöntem izlenilmiştir. Kaynaklar birinci elden ve çeşitli araştırma eserlerinden oluşmuştur. Birinci elden olanlar arşiv kaynaklarıdır. Diğeleri ise hatırat veya araştırma eserleri ya da günümüzde yapılan çeşitli bilimsel eserleri içermektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve The National Archives'da yapılan çalışmalar sonucu elde edilen belgeler tezin birinci elden kaynaklarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın yürütülmesinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve İngiliz Devlet Arşivleri ön planda tutulmuştur.

A. Osmanlı Arşiv Belgeleri

Osmanlı Arşivi'nin özellikle Bâb-ı Âlî Evrak Odası belgeleri Yemen-Osmanlı ilişkileri açısından önem taşımaktadır. Bu tasnifteki belgelerde genel olarak Yemen'de Osmanlı idaresindeki bölgelerde meydana gelen olaylar aktarılmıştır. 1871-1914 yılları arasında Yemen'deki siyasi ve sosyal gelişmeler açısından oldukça önemli bir tasniftir. Osmanlı Arşivi'nin Dâhiliye Nezareti kısmında bulunan Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne ve bu müdürlüğe bağlı şube ve kısımlara bağlı belgeler de önemlidir. Bu kısımda bulunan evraklar genellikle müteferrik olup Yemen ve Kızıldeniz'de meydana gelen asayiş olaylarıyla ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Emniyet'e bağlı 4, 5 ve 7. Şubeler; Kalem-i Umumi ve Tahrirat Kalemi belgeleri tezin oluşturulmasında kullanılmıştır. Dâhiliye Nezareti'nin Mektubi Kalemi ve Şifre Kalemi evrakları ise adından da anlaşılacağı üzere Yemen sınırları içerisinde meydana gelen olaylar ve buna karşı alınan tedbirlere yönelik bilgileri içermektedir. Yemen'de sosyal hayat üzerine çalışma yapacak olanların bu belgelerden faydalanması yerinde olacaktır.

Osmanlı Arşivi'nin Divan-ı Hümayun belgeleri ve defterleri, Yemen'de Osmanlı idaresinin tesisi açısından önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Bu kısımda bulunan evrak ve defterler, Osmanlı Devleti'nin Yemen'de kurduğu idarî yönetimin tarzı ve karşılaştığı sorunlarla ilgili bilgileri içermektedir.

Yemen'de Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerle ilişkileri ve bunların Yemen'e yönelik girişimleri incelenirken Hariciye Nezareti tasnifine müracaat edilmiştir. Bu tasnifte bulunan Siyasi Kısım ve Tercüme Odası evrakları, Yemen'de Osmanlı-İngiliz

mücadelesini aydınlatan çok önemli bilgileri barındırmaktadır. Bu belgelerde Osmanlı Devleti'nin Yemen'de yürüttüğü askerî faaliyetler karşısında İngilizlerin karşı girişimler ve bizzat Osmanlı yöneticileriyle İngiliz yetkilileri arasındaki yaşanan önemli olaylar anlatılmaktadır. Yabancı devletler tarafından yazılan yazıların Osmanlı Türkçesi'ne çevrildiği Tercüme Odası evraklarında bulunan İngiltere'yle alakalı olan belgeler konumuz açısından incelenmiş, ilgili kısımları kullanılmıştır.

Bu kısımların dışında yine Osmanlı Arşivi'nde bulunan İradeler tasnifinde Hariciye, Dosya Usulü, Hususi, Mabeyn-i Hümayun, Mısır Evrakı kısımlarındaki belgeler de bu çalışmada kullanılmıştır. Meclisi Vükela Mazbataları, Yıldız Sarayı'na bağlı yıldız Esas Evrakı, Mütenevvi Maruzat, Sadaret Hususi Maruzat, Sadaret Resmî Maruzat, Perakende Sadaret, Perakende Askerî Maruzat, Perakende Arzuhal ve Journaller, Perakende Dâhiliye, Perakende Elçilik-Şehbenderlik-Ateşemiliterlik, Perakende Hariciye, Perakende Saray Görevlileri ve Mabeyn Erkânı, Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, Umum Vilayetler Tahriratı ve Maruzat Defterleri'nde bulunan evraklara başvurulmuştur. Yemen'de Osmanlı-İngiliz mücadelesi yaşanırken, İstanbul'da da devletin politikasını belirleyen bir takım önemli kararlar alınıyordu. Bunların kararların alındığı Meclis-i Vükela'nın kararlarının kaydedildiği Meclis-i Vükela Mazbataları da çalışmada başvuru alan önemli bir kaynaktır. Bahsedilen tasniflerdeki belgeler, Osmanlı idaresinin en üst kesiminin Yemen'e bakış açısını yansıtmaları açısından değerli bilgiler barındırmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde 1846 yılından itibaren çıkarılmaya başlanan vilayet yıllıkları (Salname) da önem arz etmektedir. Bunlarda, ait olduğu vilayetin tarihî geçmişi, coğrafi, iktisadî ve sosyal hayatını içeren çeşitli bilgiler mevcuttur. Çalışmada 1305, 1307, 1308 ve 1313 *Yemen Vilayet Salmaları* kullanılmıştır. Salmaların giriş kısmını oluşturan bilgiler genellikle tekrar olduğu için belli yıl aralığındakiler tercih edilmiştir.

B. İngiliz Arşiv Belgeleri

İngiliz Devlet Arşivleri'nde Foreign Office (FO.) evrakları çalışmada önemli oranda başvuru alan İngiliz belgelerinin bulunduğu tasnifi oluşturmaktadır. İngiliz arşivlerinde kullanılan belge tasnifi, dosya envanterine göre tutulduğundan, bir dosya içerisinde binlerce belge bulunmaktadır. Bu nedenle belge sayısı az gözükse de verilen

bir dosya içerisinde yüzlerce evrakın olduğu düşünülürse, İngiliz Arşivleri'nin Yemen tarihi açısından ne kadar önemli olduğu ortaya çıkacaktır. Dışişleri Ofisi'ne ait belgeler, Yemen'de Osmanlı harekâtı ve İngilizlerin izlediği siyaseti göstermesi açısından önemli bilgileri barındırmaktadır. Türkiye dosyaları içerisinde de zaman zaman Yemen'le alakalı belgelere rastlanılmaktadır. Ancak bunların doğrudan İngilizlerin faaliyetlerine yönelik olmadığı, Osmanlı idaresinin yaşadığı bir takım olaylarla ilgili tutulan raporları içermektedir. Çalışmada zaman zaman Aden'den gönderilen telgraflar ile Hindistan Valiliği'nin yaptığı çalışmalar neticesinde oluşturulan raporlar da kullanılmıştır. İngiliz Arşivleri'ndeki haritalar, sömürge ofisine ve kabine ofisine ait belgeler de kullanılan diğer önemli kaynaklardır.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti ve çeşitli yabancı devletlerle yaptıkları antlaşmaları içeren yıllıklar mevcuttur. Bunlar içerisinde *A Complete Collection of the Treaties and Conventions and Reciprocal Regulations at Present Subsisting Between Great Britain and Foreign Powers* ile *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads* adlı yıllıklar zikredilmeye değerdir. Devlet yayınları olarak belli periyodlarla çıkarılan bu yıllıkların 9 ve 11. ciltleri muhteva bakımından çalışmamızı ilgilendirmiş ve çalışmada kullanılmıştır. *British and Foreign State Papers* isimli arşiv evraklarının bir arada bulunduğu referans kaynağı da İngiltere ve onun diğer devletlerde yaşadığı ilişkileri yansıtan bilgiler barındırmaktadır. *House of Common Parliamentary Papers* adlı yıllıklar ise dış ilişkilerde yaşanan gelişmeler karşısında İngiliz hükümetinin görüşlerini yansıtmaları açısından bu çalışmada önemli oranda kullanılmıştır. *The Times* gazetesinin ilgili yıllara ait çıkardığı haberler ve muhteviyatı da zaman zaman başvurulacak bilgileri barındırmaktadır.

C. Diğer Önemli Kaynak ve Araştırma Eserleri

Diğer kullanılan eserler döneminde tutulan hatıratlardan ve daha sonraları yapılan çeşitli araştırma çalışmalarından oluşmaktadır. Bu çalışmalar dönem dönem hem yurt içi hem de yurt dışı kütüphanelerinde yapılan araştırmalar neticesinde elde edilmiştir. Hatıratlar arasında Yemen'le alakalı olanlar arasında Ali Emiri'nin "*Yemen Hatıratı*", Ahmet Muhtar Paşa'nın "*Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli*", Tefik (BİREN) Bey'in "*II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*", Atıf Paşa'nın "*Yemen Tarihi*", Hasan Kadri'nin "*Yemen ve Hayatı*", Mehmed Nureddin'in "*Yemen*

Layihası”, Rüştü Paşa'nın “*Ah O Yemen'dir*”, Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmed Nabi'nin “*Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi*” gibi eserleri gösterebiliriz. Yabancı yazarlar tarafından Yemen hakkında çeşitli hatırat ve araştırma eserleri de mevcuttur. Bu eserler arasında yakın tarihlerde yayımlananları da bulunmaktadır. Çalışmada J. R. Wellsted “*Travels in Arabia*”, G. Wyman Bury “*Arabia Infelix or The Turks in Yamen*”, Gordon Waterfield “*Sultans of Aden*”, G. R. Smith “*The Eyyübids and Early Rasulids in Yemen*”, Clive K. Smith “*Lighting Over Yemen*”, Robert L. Playfair “*A History of Arabia Felix or Yemen*”, R. N. Mehra “*Aden & Yemen*”, Z. H. Kour “*History of Aden*”, Harold Ingrams “*The Yemen*”, El-Khazrejiyy “*The Pearl Strings; A History of The Resuliyy Dynasty of Yemen*”, Paul Dresch “*Tribes, Government and History in Yemen*” isimli başlıca eserlerden birkaçı kullanılmıştır.

Arap toplumu, İslamiyet ve Yemenliler arasındaki ilişkiler hakkında yapılmış çalışmalar arasında El-Madaj “*The Yemen in Early Islam*”, T. W. Arnold “*İntişar-ı İslam Tarihi*”, W. Barthold “*İslam Medeniyeti Tarihi*”, El-Belazuri “*Fütuhu'l-Büldan*”, Philip K. Hitti “*Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*”, Corci Zeydan “*İslam Uygarlıkları Tarihi*” gibi belli başlı eserleri sayabiliriz. Özellikle Arap toplum yapısının bilinmesi, Yemenlilerin tanınması açısından önem taşımaktadırlar. Bu nedenle giriş kısmında ikinci elden hatta üçüncü elden kaynakların hepsi sıkça kullanılmış ve okuyucuyu gelecek bölümlere hazırlaması açısından gerekli görülmüştür. İngiliz-Osmanlı ilişkilerini yansıtan Ali Kemal Meram “*Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*”, Şahin Gürsoy “*İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*”, Susan Skilliter “*William Harborne and Trade with Turkey*”, İhsan Yurdoğlu “*İngiltere'nin Tarihi*”, DüNDAR Yiğitbaşı “*Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*”, Y. Hikmet Bayur “*Hindistan Tarihi*”, Rıfki Salim Burçak “*Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*”, Daniel Goffman “*Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler*”, Philip Graves “*İngilizler ve Türkler*”, Mübahat S. Kütükoğlu “*Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*” gibi belli başlı eserlerden bahsetmekte fayda vardır.

Çalışmanın bazı kısımlarında, kullanılan arşiv belgelerinin asıllarından yapılan çeviriye yer verilirken; genelinde ise belge üzerinden bilgiler verilmiştir. Dipnotlarla belgelerin tasnif kodları açıklanmış, bazen detaylı bilgi için yönlendirme yapılmıştır. Ayrıca konuların daha anlaşılır kılınması açısından ilgili paragrafların altında eklere gönderme yapılarak verilen bilgiler desteklenmiştir. Arşiv belgeleri yıl ve konu esasına

göre tasnif edilmiştir. Elde edilen her belge ve bulgu tamamıyla kullanılmamıştır. Derinlemesine tahlilden sonra çalışmada yerini almıştır. Ayrıca detaylı künyesinin kaynakça kısmında bulunacağı Yemen, Osmanlı Devleti ve İngiltere ile alakalı makaleler de çalışmada kullanılmıştır.

II. ORTADOĞU

A. Ortadoğu'nun Tarihî Gelişimi

Ortadoğu, coğrafi bir terim olarak; Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birleştiği alana verilen isimdir. Bu ismin farklı tarihlerde ve yerlerde birçok değişik adla anıldığı bilinmektedir.¹ Önceleri doğu, sonra yakın doğu adı verilen bölge çeşitli isimlendirmelerden geçerek “*Ortadoğu*” biçimini almıştır.² Bu evrelerde Ortadoğu kelimesi, bu bölgeyle ticari ve siyasi açıdan ilişkisi olan Avrupa devletlerinin bakış açısına göre coğrafi bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır.³ 1878 yılında Kraliçe Victoria, zamanın İngiltere Başbakanı D’Israeli’ye yazdığı mektupta, “*Batı Asya*” söylemini kullanmakta ve bu bölge kilidinin Kıbrıs olduğu üzerinde durmaktadır. Yine bu mektupta, Doğu Asya’dan itibaren Mısır’a uzanan İngiliz sömürge çıkarlarını güvence altına alacak yerleşim yerlerinden ve bunların konumlarından bahsedilmektedir.⁴ Elbette bu tabirler, coğrafyanın yönüne göre değişmektedir. Anadolu coğrafyasına göre batıda bulunan Yunanistan’ın, İtalya’ya göre ise doğuda olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Ortadoğu kelimesi kullanılan coğrafya ve devlete göre zaman içinde farklılık arz etmiştir. Hatta günümüzde bile gelişimini devam ettiren bir coğrafi tabirdir.⁵

Ortadoğu terimi ilk olarak, Avrupalı seyyah ve coğrafyacılar tarafından kullanılmıştır. Bu coğrafyacılar, Fırat ve Dicle nehir vadilerinin belirlediği hattın batısında kalan toprakları “*Yakındoğu*”, bu hat ile Seylan-Burma hattı arasında kalan toprakları “*Ortadoğu*”, bu hattın daha doğusundaki coğrafi alanları ise “*Uzakdoğu*”

¹ Ernest Jackh, “Delimitation of the Middle East”, *Background of the Middle East*, (Edt. Ernest Jackh), Cornell University Press, New York October-1952, p. 1; Şevket Süreyya Aydemir, “Orta Doğu Memleketlerinin Kader Birliği”, *Orta Doğu*, Bengi Matb., Ankara 1961, (1), 4.

² Bernard Lewis, *Ortadoğu*, (6. Bs.), (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 33.

³ Jackh, “Delimitation of the Middle East”, p. 1.

⁴ Tuncer Topur, *Yıkımın Adı Barış Orta Doğu*, Okumuş Adam Yay., İstanbul 2006, s. 15.

⁵ Benzer bir değerlendirme için bk., W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev. M. Fuad Köprülü), TTK Basımevi, Ankara 1973, s. 3.

olarak isimlendirmişlerdir.⁶ Bu hatların belirlediği sınırlar göz önüne alınacak olursa Osmanlı Devleti'nin, o zamanlar, sınırları dâhilinde bulunan Balkanlar, Anadolu, Arabistan ve Mısır ile bu ülkelerin çevresinde bulunan bazı kara parçaları “Yakındoğu” denilen hattın içinde kaldığı görülmektedir. 18. yüzyılda Yakındoğu yahut Ortadoğu olarak anılan bölgenin tümünün Osmanlı Devleti sınırları içinde olduğu bilinmektedir. Bugün sınırlar Avrupa'nın güneydoğusu, Batı Asya, Kuzey Afrika, Atlas ve Hint Okyanusu ve Pasifik Okyanusu'nun bir kısmını kapsamaktadır.⁷ Çin ve Japonya gibi Doğu Asya ülkelerinin ise Uzakdoğu olarak belirtilen hattın sınırları içinde kaldığı görülmektedir.⁸ Daha önceleri Ortadoğu sınırları içinde gösterilen birtakım devletler, günümüzde bu coğrafyanın yakın çevresi olarak görülmektedir. Malta, Libya, Sudan, Eritre, Habeşistan, Somali, Pakistan, Afganistan vs. ülkeler belirttiğimiz yakın çevre içinde görülmektedir. Bu devletler zaman zaman Ortadoğu coğrafyasında görülürken zaman zaman da bunların sınırların dışında tutulduğu bilinmektedir.⁹

Ortadoğu kelimesi Dünya literatürüne 1902 yılında girmiştir. Amerikalı bir deniz subayı tarafından kullanılan kelimenin, II. Dünya Savaşı'na kadar fazla benimsenmediği bilinmektedir.¹⁰ Alfred Thayer Mahan isimli bu deniz subayı, Londra'da çıkan bir dergideki makalesinde, ilk kez Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeye Ortadoğu adını vermiştir. 1903 yılında ise Tahran muhabiri imzalı makale serisi The Times gazetesinde yayınlanmış ve bundan sonra bütün dünyaya Ortadoğu tabiri yayılmıştır.¹¹ 1911 yılında ise Lord Curzon, Ortadoğu terimine resmî bir geçerlilik kazandırmıştır. O, Hindistan'a yakın olan yerleri ifade etmek için bu terimi kullanmıştır.¹² Ortadoğu kavramının, yaygın olarak II. Dünya Savaşı'ndan sonra kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Özellikle de Süveyş Kanalı'nın doğusunda kalan topraklar, askerî ve siyasi açıdan bu isimle anılmaya başlanmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin

⁶ Ekrem Memiş, *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, (2. Bs.), Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2006, s. 7.

⁷ Jackh, “Delimitation of the Middle East”, p. 1.

⁸ W.B.Fisher, “The Middle East and North Africa: An Introduction”, *The Middle East and North Africa (1881-82)*, (28th Edition), Europa Publications Limited, London 1981, p. 3.

⁹ Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004, s. 16.

¹⁰ Gökhan Çetinsaya, “Ortadoğu”, *İslam Ansiklopedisi (İA.)*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 403; Ayşe D. Kuşçu, “Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti”, *Akademik Orta Doğu*, İstanbul 2006, I (1), 114.

¹¹ Bernard Lewis, “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, *Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ank. Üniv. Basımevi, 1964, XII, 75.

¹² Dursun, “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarih”, s. 22.

Balkanlardaki toprakları ve “Levant” olarak adlandırılan Doğu Akdeniz toprakları için kullanılan Yakındoğu ismi, zamanla yerini Ortadoğu tabirine bırakmıştır.¹³

B. Ortadoğu'nun Sınırları ve Coğrafi Yapısı

Ortadoğu kavramı, zaman içinde coğrafi olarak farklı açılardan ele alınmıştır. Böyle olmasındaki sebep, Ortadoğu'yu ele alan ve ona göre bakış açısı getirmeye çalışan devletler tarafından farklı sınırlar çizilmesi ve Ortadoğu'nun farklı anlamlandırılmasıdır.¹⁴ Nitekim Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya'nın bakış açılarında farklılık olması kaçınılmazdır. Ortadoğu'nun sınırları, siyasi ve askerî olaylara göre değişiklik göstermiştir. Daha önceleri Mezopotamya-Burma hattı olarak ele alınan Ortadoğu'nun sınırları zamanla genişlemiş, biraz daha batıya doğru kayma göstermiştir. Bu duruma göre Ortadoğu; kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneyde Arabistan Yarımadası ve Sudan ile batıda Mısır olarak genel anlamda sınırlandırılmaktadır.¹⁵ Bu sınırlamaya göre Türkiye'nin batı sınırından İran'ın doğu sınırına ve Karadeniz'den Sudan'a kadar bir alanı kapsadığı görülmektedir.¹⁶ Emil Lengyel'e göre: “*Bu coğrafyanın kalbini Arap devletleri oluşturmaktadır.*” Böylelikle Ortadoğu, merkezi 38. kuzey enlemi olan, güneybatıdan kuzeydoğu doğrultusunda uzanan bir alanı kapsamaktadır. Kuzey bölgesindeki doğal sınırlar ve karalarla çevrilmiş üç denize sahip olup Hindikuş Dağları da bu bölge içinde sayılmaktadır. Tahminî olarak bu coğrafya 7.400.000 metrekaarelik bir alan oluşturmaktadır.¹⁷ (Bk. Ek-1)

Ortadoğu'nun nüfusu konusunda ise rakamlar yine değişiklik arz eder. Çünkü bu bölgede konar-göçer hayat tarzının hâlâ yaygın olması nüfus sayımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. 1940'larda nüfusu 56 milyon olarak hesaplanmıştır. 1993 yılındaki tahminlerde ise nüfusun 260 milyon olduğu belirtilmiştir. Nüfusun toplandığı yerler

¹³ Fisher, “The Middle East and North Africa: An Introduction”, p. 3; Davut Dursun, “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarih”, *Birinci Ortadoğu Semineri (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003)*, F.Ü.O.A.M. Yay., Elazığ 2004, 22.

¹⁴ Dursun, “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarih”, 23; Bernard Lewis makalesinde, “Ortaşark tâbirinin menşeinin ve yayılışının sebeplerini Avrupa tarihinde –bilhassa Avrupa-Asya münasebetlerinin tarihinde aramak lazımdır.” demektedir. Bk., Lewis, “Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti”, 75.

¹⁵ Fisher, “The Middle East and North Africa: An Introduction”, p. 3.

¹⁶ Emil Lengyel, *World Without End: The Middle East*, The John Day Co., New York 1953, p. 3.

¹⁷ Charles Lindholm, *İslam Topluluklarında Gelenek ve Değişim*, (Çev. Nihal Çelik-Nurgül Durmuş-Şafak Sakarya), Elips Kitap, Ankara Şubat-2004, s. 25.

genellikle tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu kesimlerdir. Kilometrekareye 36 kişi düştüğü tahmin edilir.¹⁸

Coğrafi yapısına baktığımızda ilk olarak dağlar göze çarpmaktadır. Zira dağlar, bölgenin iklimi üzerinde özellikle de yağışlarda oldukça etkilidir. Bu coğrafyanın kuzey yarısında, doğu-batı eksenli Alp Dağları içinde oluşmuş dağlar da mevcuttur. Bu dağ yapıları, tarım alanlarını ve yazın hayvanların otlatılabilmesi için verimli vadileri oluşturmaktadır.¹⁹ Kışın batıya doğru ilerleyen yağmur bulutlarına engel de teşkil etmektedir. Aynı zamanda çöl veyahut çöl benzeri coğrafi yapıların ortaya çıkmasında da etkilidir.

Bölgede coğrafi yapıdan kaynaklanan iklim koşulları nedeniyle toprak örtüsünün sadece % 14'ü tarıma elverişlidir. Buraları da vahalar, yüksek dağ vadilerinde, su kaynaklarının yeterli, bir o kadar güvenli olduğu büyük nehirlerin ova ve deltaları oluşturmaktadır.²⁰

Bölgede çöller önemli bir alanı kapsamaktadır. İran'ın yüzölçümünün yaklaşık % 20'sini çöller oluşturur. En geniş çöller ise Arabistan Yarımadası'nda bulunur. Büyük Suriye Çölü, Vadi-i Sirhan ve Vadi-i Havran gibi çöller mevcuttur. Arabistan'da bulunan Büyük Nefud Çölü, Dahna, Rubülhali gibi çöller bulunmaktadır. Volkanik şekiller de geniş alanları kaplamaktadır. Elbruzlar'da bulunan Demavend önemli bir volkan konisidir. Suriye, İran ve Irak'ta bu tür yeryüzü şekillerine rastlanılmaktadır.²¹

C. Ortadoğu'nun Sosyal Yapısı

Ortadoğu, Dünya'nın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmış bir bölgedir. İlk temel gıdalar bu coğrafyada yetiştirilmiş, çiftlik için ilk hayvan evcilleştirilmiş ve tarımın yapıldığı ilk yerleşik düzen bu coğrafyada ortaya konulmuştur.²² Dünyanın en eski kentleri, hükümetleri, din ve hukuk sistemleri burada ortaya çıkmıştır. Doğal olarak bu bölgedeki toplumların da sosyal yapısı çok eski dönemlere dayanır.

¹⁸ Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, ss. 46-48.

¹⁹ Lindholm, *İslam Toplumlarında Gelenek ve Değişim*, s. 35.

²⁰ Lindholm, *İslam Toplumlarında Gelenek ve Değişim*, s. 36.

²¹ Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, ss. 34-35.

²² Arthur Goldschmidt JR.-Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Aydemir Güler), Doruk Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 35.

Bu bölgedeki insanlar, geçmişten elde ettikleri beceriler sayesinde, her zaman bir medeniyet vücuda getirmesini bilmişlerdir. Sümerler ve Akadlar²³, Asurîler, Keldanîler, Hurrîler, Hititler, Fenikeliler ve Romalılar²⁴ gibi en bilindik devletler hep bu bölgede hüküm sürmüşler ve medeniyetlere merkezlik yapmışlardır. Bazıları ise merkezleri Ortadoğu'da olmasa da bu coğrafyanın bir kısmını ellerinde bulundurmuşlardır (Roma gibi).²⁵

Bu bölgede kullanılan dil Sami dilidir. Bu dil gurubu da çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Eski diller arasında Akadca, Babilce, Asurca, Fenike dili, Kartaca dili gibi birçokları bulunmaktadır.²⁶ Nitekim Arapça, Farsça ve Türkçe gibi dillerin yanı sıra Peştuca, Berberice, Kürtçe gibi küçük dil gruplarını da konuşan sosyal yapıların mevcudiyeti söz konusudur. İbranice, Ermenice gibi azınlık dilleri de kullanılmaktadır. Zerdüştlük, Musevilik, Hıristiyanlık, İslamiyet gibi dinlerin beşiği yine bu bölgedir.²⁷ Bu dinlere baktığımızda, bu dinlerin birçok mezhep ve kollara ayrıldığı ve bir bütünlük arz etmediği görülmektedir.²⁸ Dolayısıyla Ortadoğu'da dil bağlamında görülen zenginlik, dinî bağlamda da kendini göstermektedir.

Ortadoğu'da toplumlar konargöçer hayat tarzının yanı sıra köy tipi yerleşmelerle de karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte az bir kesimi ise kent yaşam tarzını benimsemiştir.²⁹ Bu coğrafyada büyük çöl alanları ve iklimin elverişsiz olması, göçebe hayat tarzının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bunlar, Arapların tabiri ile Bedevî olarak anılmaktadır.³⁰

Halkın ekonomik yapısında da büyük farklar görülmektedir. Bu bölge dünyanın en zenginlerini ve en fakirlerini barındırmaktadır. Devecilik, çobanlık, çiftçilik,

²³ Bu medeniyetlerin tarihi gelişimi hakkında bk., V. Diakov-S. Kovalev, *İlkçağ Tarihi (Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan)*, (Birinci Basım), (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap, Haziran-2008, 1, ss. 90-104.

²⁴ Lewis, *Ortadoğu*, ss. 27-29.

²⁵ Bu medeniyetler hakkında daha geniş bilgi için bk. Egon Friedell, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, (Çev. Ersel Kayaoğlu), Dost Kitabevi Yay., Ankara Aralık-2006, ss. 206-221; Ahmet Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul, 2005, ss. 37-133.

²⁶ Lewis, *Ortadoğu*, s. 31.

²⁷ Lewis, "Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti", 78-79.

²⁸ Lindholm, *İslam Toplumlarında Gelenek ve Değişim*, s. 26.

²⁹ Ortadoğu'da göçebelik, köy yerleşmeleri ve şehir hayatının durumu ile ilgili malumat için bk. Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, ss. 53-58.

³⁰ Lengyel, *World Without End: The Middle East*, p. 6.

balıkçılık ve tüccarlık gibi birçok iş kolu burada yaşayan insanların meslekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

Kültürel mirasın yanı sıra bu topluluklar arasındaki ilişkilerde soy ve kan bağı da etkili olmaktadır. Kan esasına bağlılık ve soyu bir yere dayandırma, bölgede önemli bir konuma sahip olmanın esasları arasında görülmektedir.³² Bu bölgede yaşayan insanların hareket, duygu ve düşüncelerinin merkezini oluşturan durum onların yerel değerleridir. Çünkü günlük yaşantılarında, diğer topluluklarla kurdukları bağlantılarda ve dine ve geleneğe bağlı hayat tarzlarında en önemli şey bu yerel değerlerdir.³³

Ortadoğu'da Türklerin varlığı ise ilk olarak Abbasiler dönemine (751-1258) uzanmaktadır.³⁴ Türklerin, Ortadoğu'ya gelişleri yaklaşık 400 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında ise Ortadoğu'da hayat ve hükümet şekli değişmiş, İslamiyet'le birlikte yeni bir medeniyet teşkil edilmiştir. Türkler bu coğrafyaya geldikten sonra İslamiyet'i tanımaya ve benimsemeye başlamışlardır. 960 yılında Karahanlılar, İslamı kabul etmişlerdir. Daha sonra Türkler, bölgede çeşitli devletler kurarak faaliyetlerine devam etmişlerdir.³⁵ Nitekim Türklerin Ortadoğu'ya gelişinden sonra İslam medeniyeti yeni ve farklı bir mecraya girmiştir.³⁶

D. Ortadoğu'nun Jeopolitik Açıdan Önemi

Tarih aynı zamanda coğrafi bir durumu da içinde barındıran bir bilimdir. Akdeniz'i üç okyanus ile birleştiren ya da ayıran, karadan üç kıtayı buluşturan yahut birleştiren bir kavşak noktası olduğu için Ortadoğu'nun tarihinde bu coğrafi faktörler büyük öneme sahiptir. Ortadoğu coğrafyası Asya'nın batısını, Afrika'nın kuzeyini, Avrupa'nın doğu sınırlarını; Akdeniz'in güneyi ve doğusunu, Hazar ve Karadeniz'in güney kıyılarını kapsamaktadır. Basra ve Kızıldeniz gibi körfez ve iç denizleri de bünyesinde barındırmaktadır.³⁷ Bu coğrafya üzerinde kurulan imparatorlukların, devletlerin ve insanların karşılaştığı durumlar, binlerce yıldan beri değişiklik arz

³¹ Lewis, "Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti", 76; Lindholm, *İslam Topluluklarında Gelenek ve Değişim*, s. 26.

³² Lengyel, *World Without End: The Middle East*, p. 7; Ayrıca Ortadoğu'da akrabalık ve soy hakkında geniş bilgi için bk. Lindholm, *İslam Topluluklarında Gelenek ve Değişim*, ss. 80-88.

³³ Daha geniş bilgi için bk. Lindholm, *İslam Topluluklarında Gelenek ve Değişim*, ss. 27-30.

³⁴ Kuşçu, "Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti", 117.

³⁵ Lewis, "Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti", s. 77-80; Bu devletlerin bölgedeki varlıkları hakkında kısa bilgi için bk., Kuşçu, "Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti", ss. 118-127.

³⁶ İslamiyet'in Türkler arasında yayılışı hakkında geniş bilgi için bk., Zekeriyâ Kitapçı, *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*, (6. Bs.), Yedi Kubbe Yay., Konya 2009.

³⁷ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, (17. Bs.), Küre Yay., İstanbul Ekim-2004, s. 324.

etmeyen bir faktör hâline gelmiştir. Bu faktör ise devlet adamı ve strateji uzmanı olan Napolyon'un belirttiği gibi, “*Politikaların Anası*” olmuştur. Yani Dünya tarihindeki bazı devletlerin politikalarının oluşturulmasında belirleyici rol oynamıştır.³⁸

Ortadoğu denilen coğrafyada büyük devletlerin egemenlik mücadeleleri, bölgenin jeopolitik öneminden ileri gelmektedir.³⁹ Ortadoğu, bazı devletlere çeşitli imkânlar sağlarken bazı devletlere ise çeşitli yükler getirmiştir. Rekabet esnasında ve sonrasında, kendilerine bu coğrafyada nüfuz bölgesi oluşturmuşlardır. Bu güçler kendilerinin nüfuz alanlarını yaptıkları çeşitli mücadelelerle belirlerken, bu alanların dışında, Ortadoğu’da bazı belirleyici alanlar da ortaya çıkmıştır. Enerji kaynaklarının varlığı, bu bölgeye olan müdahalelerde belirleyici unsur olmuştur. Özellikle de 19. yüzyıl jeopolitik düşünürlerin, kıta devletlerine karşı, denizlere hâkim olan devletlerin, aynı zamanda Dünya hâkimiyetini de elde edeceği tezini ileri sürmeleri, bölgenin önemini artırmıştır.⁴⁰ Ortadoğu’nun coğrafi ve stratejik öneminden kaynaklanan avantajları, erken çağlardan yaşadığımız yüzyıla kadar, bu bölgede yaşayan her millet, her topluluk tarafından paylaşılmış ve kullanılmıştır.⁴¹

Kara Hâkimiyet Teorisini savunanlara göre Ortadoğu, iç veya kenar hilal kuşağı içinde görülmektedir. Kenar Kuşak Teorisini savunanlara göre ise, kara hâkimiyet teorisinin aksine, hâkim güç olarak dış kenar ülkeleri gösterilir. Heartland⁴² denilen bölgeye ulaşmak için iç veya kenar hilal kuşağının ele geçirilmesi gerekir. Bu kuşağın merkezinde ise Ortadoğu vardır.⁴³ Kara jeopolitiği açısından bakıldığında Ortadoğu’nun, Avrasya’yı çevreleyen hattın merkezini oluşturduğunu görmekteyiz. Ortadoğu, Avrasya’ya yönelik yapılan yahut yapılması düşünülen her türlü müdahalelerin üssü konumunu taşımaktadır.⁴⁴

Yukarıdaki hâkimiyet teorilerinden yola çıkıldığında Ortadoğu’nun önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Zira hemen hemen bütün teorilerde Ortadoğu zikredilmektedir. Ortadoğu’nun olmadığı bir hâkimiyetin geçersiz olduğu savı güçlü bir şekilde

³⁸ Ernest Jackh, “The Geostrategic Uniqueness of the Middle East”, *Background of the Middle East*, (Edt. Ernest Jackh), Cornell University Press, New York October-1952, p. 11.

³⁹ Kuşçu, “Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti”, 116.

⁴⁰ Topur, *Yıkımın Adı Barış Orta Doğu*, s. 16.

⁴¹ Jackh, “The Geostrategic Uniqueness of the Middle East”, p. 11; Kuşçu, “Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti”, 116.

⁴² Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 324.

⁴³ Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, s. 23.

⁴⁴ Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 324.

savunulmaktadır. Ortadoğu'nun bu stratejik önemini artıran birçok nedenler mevcuttur.⁴⁵ Birçok kıtanın kavşak noktası olması, birçok dinin çıkış merkezi olması, kutsal toprakların bu bölgede yer alması, ticari ve ekonomik açıdan büyük önem taşıyan petrolün⁴⁶ bu coğrafyadaki varlığı, önemli nedenler arasındadır. Ortadoğu'nun, Karadeniz ile Hint Okyanusu, Adriyatik ile İndus Nehri arasındaki konjüktürel sınırlar içinde gösterilmesi, jeostratejik eşsizliğini özetler. Akdeniz'i yakın çevredeki deniz ve okyanuslara bağlaması ve bu açık denizlere açılan kapı niteliğindeki boğazları içermesi açısından da önem arz eder. Dünyada birinci derecede önemli dokuz stratejik deniz geçiş yollarından beş tanesinin bu bölgede olması, bölgenin deniz jeopolitiği açısından taşıdığı önemi göstermektedir.⁴⁷

Tarihî açıdan bakılacak olursa, hemen hemen tüm insan kalıntıları Ortadoğu kökenlidir. Hatta erken dönem büyük medeniyetler bu coğrafyada kurulmuştur. O nedenle bu coğrafyanın farklı bir jeopolitik önemi vardır. Sadece coğrafi bir tabir olarak açıklanan stratejik önem, bu bölge için geçersizliğini kaybeder. Zira bölgede dinî ve kültürel açıdan büyük bir birikimin mevcut olması buraya entelektüel ilgiyi de çekmektedir. Dolayısıyla ekonomik ve siyasi çıkarlar da eklenince bölgenin önemi üzerinde hassasiyetle durulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.⁴⁸ Bölgenin sınırları içinde bulunan kara ve deniz ticaret yollarına, 1517'den itibaren Osmanlı Devleti'nin sahip olması, Portekiz ve İspanya gibi kâşif devletleri yeni yollar aramaya itmiştir. Bunun sonucunda ise Amerika kıtasının bulunduğu bilinmektedir.⁴⁹

Emperyalist düşüncelerin gelişmesiyle bölge, stratejik, ticari ve siyasi açıdan önem kazanmaya başlamıştır. Dünyanın kilit noktasını teşkil etmeye başlamıştır.⁵⁰ İlk başlarda Hollanda, Fransa ve İspanya gibi devletlerin, bu coğrafyada bir mücadelesi söz konusu ise de, sonradan İngiltere baskın çıkmaya başlamıştır. İngiltere, Akdeniz üzerinden Hindistan'daki egemenliğini pekiştirmek arzusunu hep taşımış ve bölgeye olan ilgisi de bu çerçevede olmuştur. 18. yüzyıla gelindiğinde ise bu konuda söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde ve diğer bölge devletlerinde

⁴⁵ Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, s. 25.

⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, "Orta Doğu Petrolleri", *Orta Doğu*, Ankara 1961, (3), ss. 9-11.

⁴⁷ Bu beş geçiş bölgesi; İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Süveyş Kanalı, Babülmendep ve Hürmüz Boğazları olarak zikredilmektedir. Bk., Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s. 326.

⁴⁸ Harry W. Hazard, "Statistical Highlights", *Background of the Middle East*, (Edt. Ernest Jackh), Cornell University Press, New York October-1952, p. 5.

⁴⁹ Jackh, "The Geostrategic Uniqueness of the Middle East", p. 15.

⁵⁰ Kuşçu, "Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti", 115.

ticari imtiyazlarını genişletmeye başlamıştır.⁵¹ Bunun sonucu, bölge üzerinde diğer devletlerle güç çekişmeleri ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'da bulunan uluslararası deniz ticaret yollarının, zaman zaman bu bölgede savaflara yol açmış olduğunu bilmekteyiz. Özellikle de Rusya'nın sıcak denizlere inme isteği bu coğrafyanın önemini artırmıştır. Bu nedenle yakınçağ döneminde 1806, 1828, 1853, 1877 ve en son 1914 yıllarında Osmanlı Devleti-Rusya savaflarının altında yatan sebep, yukarıda saydığımız nedenlere bağlı gerçekleşmiştir. Rusya'nın kısmen başarılı olduğu bu yönelimler, uluslararası dikkati ve müdahaleyi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla daha önce belirttiğimiz gibi, bünyesinde Ortadoğu'yu bulunduran devletler için bu bölge birtakım yükler oluşturmuştur.⁵²

1869 yılında açılan ve Kızıldeniz ile Akdeniz arasında bağlantı kuran Süveyş Kanalı⁵³, büyük bir öneme sahiptir. Daha önceleri birçok kere böyle bir proje düşünülmüş, ancak hayata geçirilememiştir. Fakat bu kanalın açılmasından sonra yeniden birçok devlet gözünü Ortadoğu'ya çevirmiştir. Çanakkale Boğazı da Süveyş Kanalı'ndan sonra önemli bir diğer stratejik mevkidir. Tarih öncesi devirlerden 1936 yılındaki Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar var olduğu önemi korumuştur. Yine Ortadoğu coğrafyası üzerinde yapılması düşünülen çeşitli projeler de tüm Dünya'nın buraya ilgisini yöneltmesi açısından önem taşımaktadır.⁵⁴ Nitekim 1869/70'li yıllarda Yemen üzerinde İtalya-İngiltere çekişmesi bu çıkarlar doğrultusunda baş göstermiştir. Süregelen çekişmeler, askerî müdahaleler ve diplomatik gerginliklerle devam etmiştir. Bölgenin geçiş güzergâhlarından biri olması devletlerin dikkatlerini çekmesi açısından jeopolitik önemini göstermektedir.⁵⁵

1940'lara gelindiğinde, Eski Dünya'nın merkezi olan Ortadoğu, Yeni Dünya dediğimiz Batı'nın çekim merkezi hâline gelmeye başlamıştır. General Eisenhower 1951 yılında bu konuda, "*Dünya'da stratejik açıdan Ortadoğu'dan başka bir bölge yoktur.*" dediği bilinmektedir. İngiliz strateji uzmanı Sir Halford Mackinder, bu

⁵¹ Topur, *Yıkımın Adı Barış Orta Doğu*, ss. 18-19.

⁵² Jackh, "The Geostrategic Uniqueness of the Middle East", p. 15.

⁵³ Süveyş Kanalı, sadece Ortadoğu'da değil aynı zamanda tüm Dünya'da önemli su yollarından bir tanesidir. Dolayısıyla Süveyş Kanalı iktisadî, coğrafî, tarihi ve stratejik açıdan öneme sahiptir. Detaylı bilgi için bk., Tuğrul Tuna, "Süveyş Kanalı-I", *Orta Doğu*, Ankara Ocak-Şubat-1962, (9), ss. 8-15; Tuğrul Tuna, "Süveyş Kanalı-II", *Orta Doğu*, Ankara Mart-1962, (10), ss. 16-19.

⁵⁴ Jackh, "The Geostrategic Uniqueness of the Middle East", pp. 14-16.

⁵⁵ Gelişmelerin gidişatı hakkında bk. Süleyman Kani İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır-Yemen-Hicaz Meselesi*, (Haz. Selim Kocahanoğlu), Temel Yay., İstanbul 1999, s. 130.

coğrafya için, “Ortadoğu, Avrupa-Asya-Afrika gibi dünya adalarının kalbidir.” terimini kullanmıştır.⁵⁶ Sonuç olarak Ortadoğu coğrafyası stratejik açıdan önemli bir geçmişe sahiptir ve gelecekte de bu önemini koruyacağı aşikârdır. Zira Hititlerden Roma İmparatorluğu’na Mısır Medeniyeti’nden Babil’e, Bizans’tan Osmanlı’ya kadar Ortadoğu, jeostratejik açıdan oldukça zengin içerikli öyküye sahip bulunan bir coğrafyadır.⁵⁷ Bölge, insanlık tarihinin gidişatını temelden etkileyen uluslar arası gelişmelere sahne olmuştur. Bunun sonucunda ise uluslararası ve ulusal nitelikli güçlerin karşılaşma, hesaplaşma alanı hâline gelmiştir.⁵⁸ Bu tarihî altyapı, bölgenin geleceği açısından da birtakım ipuçlarını bize vermektedir.

III. ARAP YARIMADASI VE ARAP TOPLUMU

A. Arabistan’ın Coğrafi Yapısı

Ceziretü’l-Arab⁵⁹ olarak isimlendirilen bu bölgenin asıl adı “*Şibhü Cezîreti’l-Arab*”tır. Bu yarımada sadece “*El-Cezîre*” de denilmektedir. Buna benzer bir kullanım bizde de yaygınlaşmış, Arap Yarımadası yerine Arabistan⁶⁰ tabiri kullanılmıştır.⁶¹ O nedenle bu çalışmada bazen Arabistan bazen de Arap Yarımadası tabiri kullanılacaktır. Her iki kullanımın da doğruluğuna dikkat çekmek için bu tabirleri vermek yerinde olacaktır.

Arabistan, Kartacalılar zamanında (M.Ö. 401) Fırat nehrinin doğusunda bulunan Habur nehrinin kaynağının aşağısında kalan topraklara verilmiş isimdir.⁶² Arabistan ile ilgili birtakım bilgiler veren çeşitli Arap tarihçileri, bu bölgenin coğrafi durumunu farklı açılardan ele almışlardır.⁶³ Arabistan’ı bir kısmı dört bölüme, bir kısmı beş bölüme, bir kısmı üç bölüme ayırırken diğer bir kesim ise Şam ve Yemen olmak üzere iki bölüme

⁵⁶ Jackh, “The Geostrategic Uniqueness of the Middle East”, p. 13.

⁵⁷ Ahmet Muazzez Tulga, “Orta Doğu’nun Jeopolitik ve Stratejik Durumu”, *Orta Doğu*, Bengi Matb., Ankara, Ekim-Kasım-1961, (7), 13-14.

⁵⁸ Ortadoğu’nun tarihi geçmişi ve bu durumun stratejik konumuna etkisi hakkında daha geniş bilgi için bk., Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, ss. 327-328.

⁵⁹ Arapların asıl vatanı bulunan alan ve her tarafında fasıh Arapça kullanan Arapların meskûn bulunduğu yarımadadır. Şemseddin Samî, “Arap”, *Kâmûs-i Türki*, İkdâm Matb., Dersaadet 1317, 931; Hilmi, *İslam Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1974, I, s. 79-80.

⁶⁰ Arap memleketi, Arap ahali ile meskûn yer. Samî, “Arabistan”, *Kâmûs-i Türki*, 932; Şemseddin Samî, “Ceziretü’l-‘Arap”, *Kâmûsu’l-A’lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, III, ss. 1806-1815.

⁶¹ Kudret Büyükçöşkun, “Arabistan”, *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1991, III, 248.

⁶² Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 21.

⁶³ Yarımadanın sınırları, enlem ve boylamları, sınırları hakkında bk., Samî, “Ceziretü’l-‘Arap”, 1806, 1807; Claude Cahen, *İslamiyet*, (2. Basım), (Çev. Esat Mermi Erendor), Bilgi Yayınevi, Kasım-2000, I, s. 11.

ayırmaktadırlar. Bütün bunlar göz önüne alındığında bugün Arap Yarımadası'nın; Suudi Arabistan, Yemen Cumhuriyeti, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn ve Kuveyt gibi ülkelerden oluştuğu görülmektedir.⁶⁴ Arap Yarımadası üç milyon (3.157.000)⁶⁵ metrekare genişliğinde, üç tarafı denizlerle çevrili, bir tarafından karaya bağlı bir toprak parçasıdır. Bu hâliyle dünyanın en büyük yarımadasını teşkil eder.⁶⁶ (Bk. Ek-2)

Bu toprak parçası, ikinci jeolojik zamanın bir alt devresi olan Jüra⁶⁷ devrinden itibaren Hint Okyanusu ve İran Körfezi vasıtasıyla Hindistan ve İran bölgesinden ayrılmıştır. Kambrium⁶⁸ öncesi meydana gelen Yarımada, Oligosen⁶⁹ döneminin sonlarına doğru Kızıldeniz çukurunun oluşumunda da etken olmuştur. Üçüncü jeolojik zamanda Kızıldeniz'in çökmesi, bu yarımadayı Afrika'dan ayırmıştır.⁷⁰ Yarımada'nın toprak yapısındaki kırılmalar, iç kesimde yüksek platoların oluşmasına neden olmuştur.⁷¹

Kızıldeniz boyunca Arap Yarımadası'nın batı kıyısında dağ silsilesi uzanmaktadır. Deniz ile dağlar arasında yarımadanın güney kısmını oluşturan, Hicaz bölgesinin olduğu yerde, dar Tihame Ovası uzanır.⁷² Genişliği 80-100 kilometreyi bulan

⁶⁴ Büyükçoşkun, "Arabistan", III, 248.

⁶⁵ Samî, "Ceziretü'l-'Arap", III, 1807.

⁶⁶ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1991, s. 45-46; Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, s. 140.

⁶⁷ İkinci jeolojik zamanın (Mezozoik) evrelerinden birisidir. Bu devrede doğu yarımkürede kuzey ve güney karaları arasında çok kalın depolar çökelmiştir. Yükselti, kabartı ve çökeltilerin yanı sıra başlıca iklim kuşakları bu devirde belirmiştir. Atlas Okyanusu bu devrede genişlemiştir. Geniş bilgi için bk., Sırrı Erinç, *Jeomorfoloji*, Öz Eğitim Yay., İstanbul 1996, I, s. 289.

⁶⁸ Birinci jeolojik zamanın (Paleozoik) ilk evresidir. Bu zaman yeryüzünde hayatın ilk başlangıcıdır. 370 yıl sürmüştür. İskandinavya Dağları, İskoçya, İrlanda'nın büyük kısmı, Bohemya gibi bölgeler kıvrılarak katılmış ve eski kıtaya bağlanmıştır. Kuzey yarımkürenin doğusunda Avrasya meydana gelmiştir. Avrupa'da ise zengin kömür yatakları bu devirde oluşmuştur. Yine çöl alanlarına yol açan buharlaşmalar da bu devirde meydana gelmiştir. İberya ve Fas bu dönemde oluşmuştur. Brezilya, Afrika, Hindistan ve Avustralya'nın bu dönemde birbirlerinden ayrıldığı bilinir. Hayati Doğanay, *Coğrafya'ya Giriş*, Çizgi Kitabevi, Konya 1998, s. 243; Erinç, *Jeomorfoloji*, ss. 287-289.

⁶⁹ Üçüncü jeolojik zamanın (Tersiyer) ikinci evresidir. Yaklaşık 60-63 milyon yıl sürmüştür. Bu zamanda Alp sistemi oluşmuştur. Bugünkü kıta yapısının oluştuğu bir dönemdir. Hemen hemen bütün dünyada yer kabuğu önemli düşey hareketlere uğramıştır. Bir kısım havzalar alçalarak çanaklar oluşturmuştur. Bazı sıradağlar kubbeleşerek yahut kırılarak yükselmişlerdir. Akdeniz'in derin çukurları oluşmuş ve Atlas Okyanusu ile bugünkü bağlantısı ortaya çıkmıştır. Erinç, *Jeomorfoloji*, ss. 289-294; Doğanay, *Coğrafya'ya Giriş*, s. 246.

⁷⁰ C. Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (2. Bs.), (Çev. Neşet Çağatay), Ank. Üniv. Basımevi, 1964, I, s. 1; Samî, "Ceziretü'l-'Arap", III, 1806.

⁷¹ İrfan Shahîd, "Pre-Islamic Arabia", *The Cambridge History of Islam*, (Edt. by P. M. Holt-Ann K. S. Lambton-Bernard Lewis), Cambridge University Press, London 1970, Vol. I, p. 3, 4; Büyükçoşkun, "Arabistan", 250.

⁷² Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, (Çev. İsmet Kayaoğlu), A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1981, s. 61.

bu ovanın doğusunda, kıyı dağları bulunur.⁷³ Alçak ve kumluk olan Tihame sahil ovası, kuzeyde Hicaz dağlarıyla birleşir. Bu kıyı dağları sönmüş volkanlardan meydana gelmiştir. Bu sıra dağlar, doğuya doğru kollarını uzatarak Cebel-i Şemmar adını almaktadır.⁷⁴ Bu silsilenin doğusunda geniş çöl bölgesi olan Necid Platosu vardır. Necid Platosu kuzey, doğu ve güney kesimlerden çöllerle çevrelenmiştir. Necid platosu nedeniyle doğuda Basra Körfezi boyunca Umman ve Bahreyn, Arabistan'ın diğer bölgelerinden ayrılmıştır.⁷⁵ Nitekim Arabistan'da mevcut olan yeryüzü şekilleri arasında çöller ve kumullar önemli yer kaplamaktadır. Bu çöller ve kumullar, kayalık ve çakıllı yapı arzettiği gibi bunların içlerinde hareketli kumullar da mevcuttur. Büyük Nefud ve Rubü'l-Halî, çöllerin ve kumulların en büyüklerinden iki tanesidir.⁷⁶ Bunu kuzeye doğru Nefud ve güneye doğru Rub'ül-Halî (Rub'al-Halî, Er-Rub El-Halî) platoları takip eder. Bu bölgenin ortası ve batısında; Necran, Yasrip, Fedek, Hayber, Madâin, Sâlih ve Tebûk gibi önemli vahalar yer almaktadır. Güneyde Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyıları boyunca Muson iklimi görüldüğü için Yemen, Arabistan'ın en verimli bölgesini oluşturmaktadır.⁷⁷ Doğuda alüvyonlu Fırat ve Dicle Ovasına, batıda Suriye-Filistin sahasına, güneyde Nefud'a kadar uzanan ve Necid'deki yayladan ayrılan büyük Suriye Çölü de bu yarımadaya aittir. Bu çöl, Basra Körfezi'ne doğru gidildikçe incelen bir kum tabakasıyla örtülüdür. Bu düzlük, güneydoğuda Umman'ın sahil şeridindeki kıyı dağlarından itibaren Rubü'l-Halî dediğimiz büyük kum çölü ile ayrılır. Kuzeyde Sirhan Vadisi, güneyde Rumma ve Devasir Vadileri bulunmaktadır.⁷⁸

Kuzeybatıda Teyma ve Hayber gibi birkaç vaha bulunmaktadır. Arap Yarımadası, yağışların az olduğu ve yazları oldukça sıcak geçen bir iklime sahiptir. Sıcaklık yükseltinin azaldığı yerlerde daha da artar.⁷⁹ Yağmur genellikle Hicaz'daki yükseltiler tarafından tutulur ve yağışın iç kesimlere gitmesi engellenir. Yağan yağmur bazı yerlerde yer altı suyu olarak birikir.⁸⁰ Bunlar kuyular açılarak kullanılır. Kuzeydeki steplere oranla bu bölgeler ziraata daha elverişlidir.⁸¹ Umman Dağları da yılda ortalama

⁷³ Büyükçoşkun, "Arabistan", III, 250.

⁷⁴ Samî, "Ceziretü'l-'Arap", III, 1807; Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 1.

⁷⁵ Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s. 61.

⁷⁶ Büyükçoşkun, "Arabistan", III, 250.

⁷⁷ Samî, "Ceziretü'l-'Arap", III, 1807.

⁷⁸ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 1.

⁷⁹ Büyükçoşkun, "Arabistan", III, 250.

⁸⁰ Goldschmidt-Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 46.

⁸¹ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 2.

400-500 milimetre yağış almaktadır. Zaman zaman içinde su bulunan ama genelde kuru olan vadiler de mevcuttur. Bu vadilerin daha önceleri nehir olduğu sanılmaktadır. Ancak zamanla işlevselliğini yitirdiği anlaşılmaktadır. Yağışlı zamanlarda bu vadilerden akan sular kumlu bölgelere taşınmaktadırlar. Bunlar, kumlu arazilerin tarıma elverişli hâle gelmesini sağlamaktadır.⁸² Nitekim Arabistan'ın büyük kesiminde bitki örtüsü, kuraklığa alışkın bitkiler ile tuzlu toprağa uyum sağlamış bitkilerden meydana gelmiştir. Sulak yerlerde ise hurma ağaçları yetişmektedir.⁸³

Yukarıdaki bilgiler dâhilinde Arabistan'ın sınırlarına coğrafi açıdan bakacak olursak; doğuda Basra ve Umman Körfezleri, güneyde Aden Körfezi ve Arap Denizi, batısında Kızıldeniz ve Akabe Körfezi ile sınırları oluşmuştur. Güneyde Afrika'dan Babülmendep Boğazı ile kuzeybatıda ise Sina Yarımadası ile ayrılmaktadır. Kuzey sınırları ise göreceli olarak değişmektedir. Arabistan'ın kuzey sınırları Fırat nehrine kadar götürüldüğü gibi, bu sınırların Suudi Arabistan Krallığı ve Kuveyt'in kuzey sınırları olarak belirlendiği görülmektedir.⁸⁴ (Bk. Ek-2)

B. Arap Toplumu

Arap kelimesinin, İbranice'de kara ülkesi, step anlamlarına gelen "*arabha*" ile göçebelerin hayatını ifade eden "*erebhe*" gibi ifadelerden geldiği sanılmaktadır. Ayrıca bu kelimeye çöl, çölde yaşayan kimse anlamlarını yükleyenler de olmuştur. Arap kelimesi, ilk olarak Asur kitabelerinde geçmektedir (M.Ö. 853).⁸⁵ Arapların kesin olarak nerden geldikleri bilinmemektedir.⁸⁶ Ancak özellikle de bu coğrafyada yaşayan Arapların, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'e kadar soylarının uzandığı bilinmektedir. Hz. Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan geldikleri de ileri sürüldüğü için bunlara Sami topluluklar da denilmektedir.⁸⁷ Arapların, Sami dilini konuşan birçok topluluk ile akraba olmaları bu savı güçlendirmektedir.⁸⁸

⁸² Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, s. 142; Samî, "Ceziretü'l-'Arap", III, 1807.

⁸³ Büyükçoşkun, "Arabistan", III, 251.

⁸⁴ Büyükçoşkun, "Arabistan", III, 249.

⁸⁵ Arap kelimesi ilk kez Asur Kralı III. Salmanasar'ın bir isyanı bastırışının anlatıldığı M.Ö. 853 yılına ait Asur belgesinde geçtiği belirtilmektedir. Detayı hakkında bk., Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1991, III, 272; Neşet Çağatay, *İslam Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 26.

⁸⁶ Hilmi, *İslam Tarihi*, I, s. 85; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 54, 55.

⁸⁷ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 25.

⁸⁸ D. M. Dunlop, *Arab Civilization to A.D. 1500*, Praeger Publishers, New York 1971, p. 4; Goldschmidt-Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 45.

Arap Yarımadası'nda yaşayan Arap toplulukları iki sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan ilki “*Arab-ı Bâide*” denilen topluluklardır. Bunlar tarihin eski devirlerinde yaşamışlardır. Çeşitli vesilelerle yok olmuş olan bu kavimler, sırasıyla Âd, Semûd, Medyen, Tasm, Amâlika, Câsim, Abdi Dahm, Ubeyl, Hadûra, Cedîs ve Cürhüm kavimleri olarak bilinmektedir.⁸⁹ İkinci gruptaki Araplara ise “*Arab-ı Bâkiye*” denilmiştir.⁹⁰ Bunlar da kendi arasında “*Arab-ı Âribe*” ve “*Arab-ı Müsta'ribe*” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. “*Arab-ı Âribe*”⁹¹ yani “*Gerçek Araplar*” olarak adlandırılanlara Kahtânîler; “*Arab-ı Müsta'ribe*”⁹² yani “*Araplaşmış Araplar*” olarak adlandırılanlara da Adnânîler adı verilmektedir.⁹³ Birinci gruptaki Kahtânîlerin⁹⁴, Yemen ve civarında yaşamış oldukları ve bugün dahi çeşitli kabileler hâlinde soylarını devam ettirdikleri bilinmektedir. Bunların insanlığın ikinci babası sayılan Hz.Nuh'un oğlu Sam'ın soyundan gelen Kahtan veya Yaktan bin Abir'in çocukları olduğu söylenmektedir. Bunlara Arab-ı Âribe denilmektedir. İkinci topluluk olan Adnânîler ise İsmâîlîler, Meaddîler, Nazârîler olarak da bilinmektedirler.⁹⁵ Bunlar, Hicaz ve Necd halkı ile Arap Yarımadası'nın ortalarında yaşayan topluluklardır. Bunların soylarının ise Hz. İsmail'e kadar uzandığı belirtilmektedir. Arap toplumu arasında böyle bir ayırım görülmesine rağmen Neşet Çağatay'a göre, “*Güneyli Araplar'la Kuzeyli Araplar'ı kesin olarak birbirinden ayırt etmek çok zordur.*”⁹⁶

Nitekim Arap Yarımadası'nda yaşayanlar sosyolojik açıdan iki kısma ayrılmaktadır; yerleşik olanlar (Hazerî yahut Hadarî) ve göçebe (Bedevî) olanlar.⁹⁷ Yerleşik hayatı benimseyenler genellikle köy yahut şehirlerde yaşarlar. Bunlar geçimlerini tarım, el becerileri ve ticaretle sağlarlar. Göçebelerin aksine küçük de olsa çeşitli devletler ve şehirler kurabilmişlerdir. Diğer toplum ise göçebe hayat tarzına

⁸⁹ Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, s. 169.

⁹⁰ Yıldız, “Arap”, III, 273.

⁹¹ Halis ve eskiden beri Arap olan Araplar anlamına gelmektedir. Bk., Samî, “Arap”, 931; Hilmi, *İslam Tarihi*, I, s. 85.

⁹² Esasen Arap olmayıp daha sonra Araplara karışarak Araplaşmış olanlar demektir. Bunların eski Arapça ile İbranice'yi birleştirmelerinden meydana gelen Arapça, bugün geçerli olan ve kullanılan Arapçadır. Samî, “Arap”, 931; Hilmi, *İslam Tarihi*, I, s. 87.

⁹³ Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 55; Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s. 63; Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, s. 168-169.

⁹⁴ Hilmi, *İslam Tarihi*, I, s. 86.

⁹⁵ Yıldız, “Arap”, III, 273; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 61.

⁹⁶ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 27; Shahîd, “Pre-Islamic Arabia”, 6.

⁹⁷ Samî, “Ceziretü'l-'Arap”, 3, 1810; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 46.

sahiptir. Bunlara ise genellikle Bedevi⁹⁸ denilmektedir. Bedeviler oymaklar hâlinde örgütlenmişlerdir. Bir şeyhin önderliğinde başka otorite tanımayan topluluklardır.⁹⁹ Bunlar geçimlerini hayvancılıkla sağlarlar. Yetiştirdikleri bu hayvanların ürünlerinden faydalanırlar. Bu toplum yapısında olanlar için deve, özellikle de İslam öncesi dönemlerde oldukça önemlidir.¹⁰⁰ Hayatlarının devamı sayılan su ve mera bulmak için bu hayvanlardan faydalanırlar.¹⁰¹ Bu nedenle Arabistan'da yaşayan toplulukları kısım kısım ele alacağız. Çünkü bu coğrafyadaki Araplar yaşadıkları bölgelere göre farklı sosyal yapılar arz etmektedir.

İklim açısından elverişli durumlar arz eden Arabistan'ın güneyi, milattan önce 2 binli yıllardan beri ileri derece bir medeniyete beşiklik yapmıştır. Bu bölgenin coğrafi durumu ve iklim şartları diğer kesimlerden farklıdır.¹⁰² Arabistan'ın güney tarafı diğer bölgelere oranla daha verimli olduğundan buradaki topluluklar daha önce gelişme göstermişlerdir. Özellikle Yemen'de, Mısır ve Bâbil krallıklarıyla çağdaş devletler kurulmuştur.¹⁰³ Bunlar, akarsulara belli bir yön vermek için su bentleri, oldukça korunaklı şehirler, mabetler yapmışlardır. Bu topluluklardan biri olan Mineliler, milattan önce 2 binde ticaret ağlarını kuzeye kadar uzatmışlardır. Bunlardan sonra gelen Sebalılar ise güçlü bir merkezi krallık kurmuşlardı. Minelilerin halefi ise Himyerilerdir. Roma devrinde Hind ticareti kısmi olarak Mısır'a doğru kayınca, Aelius Gallus, Himyerileri¹⁰⁴ Auguste idaresine bağlamak için çaba sarfetmiştir. Ancak Gallus'un bu gayreti başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Himyeriler, Roma nüfuzu altına girmekten kurtulmuştur. Bu krallık zamanında Yahudilik, bu bölgede büyük bir nüfuz kazanmıştır. Hükümdarları bile bu dine girmiştir. San'a ve Sebe kentleri ise en ünlü kentler idi. Miladi 530 yılında Habeş valisi Ebrehe, Arabistan'ı zapt etmiş ise de Mekke'den öteye gidememiştir. Nitekim bölge, İslamiyet'in gelişine kadar İran

⁹⁸ Çöl ve vahalarda develeriyle birlikte konargöçer olarak yaşayan Araplara verilen isimdir. Bedevi hayat tarzı için bk., Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, ss. 173-175; Ayrıca bk., Mustafa Fayda, "Bedevi", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 311-317.

⁹⁹ Arap toplumunun geçmişine tarihsel açıdan farklı bir bakış için bk., W. Montgomery Watt, *What is Islam?*, Frederick A. Praeger-Publishers, New York 1968, pp. 78-83; Cahen, *İslamiyet*, s. 12.

¹⁰⁰ Shahîd, "Pre-Islamic Arabia", p. 28.

¹⁰¹ Shahîd, "Pre-Islamic Arabia", 4; Cahen, *İslamiyet*, s. 11; Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, s. 142.

¹⁰² Goldschmidt-Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 47.

¹⁰³ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 37.

¹⁰⁴ Yemen Tarihi'nde ele alacağımız Himyeriler, Arabistan'ın güneyinde, M.Ö. 115-525 yılları arasında kurulmuş en güçlü Arap hanedanlarından birisidir. Hüseyin Algül, "Himyeriler", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1998, XVIII, 62.

hâkimiyetine geçmiş ve burası İranlı kumandanlar tarafından yönetilmiştir.¹⁰⁵ Güney’de kurulan bu devletler hakkında ilerleyen bölümlerde, Yemen’in tarihî geçmişi bahsinde detaylıca bilgi verileceğinden, konuya burada kısaca değinilmiştir.

Arabistan’ın kuzeyinde bulunan çöller, buradaki toplulukların sosyal hayatlarını düzenlemiştir. Çöllerdeki seyrek ot varlığı buralarda küçükbaş hayvan ve çöl şartlarına dayanıklı deve yetiştirilmesine neden olmuştur.¹⁰⁶ Aralarındaki kan bağı, aileleri çadırlara, çadırları da kabilelere bağlamak suretiyle sosyal yapıyı oluşturmuştur.¹⁰⁷ Arap Yarımadası’nın kuzey kesimine siyasi açıdan bakıldığında Suriye Çölü’nde, daha Asurlular devrinden itibaren (M.Ö. 745-728) merkezi Cuf olan ve M.Ö. 669 yılına kadar da Asurluların nüfuzu altında bulunan bir Arabî krallığı bulunmaktadır.¹⁰⁸ Arap Yarımadası’nın kuzeyinde yaşayan bir başka Arap toplumu İsmâîlîler ise Filistin civarında, Enbat gibi milattan öncesine tarihlendirilen bazı devletler kurmuşlardır. Amelika kavmi¹⁰⁹ de bu topluluklar arasındadır. Kan dökücülük ve şiddetleriyle bilinen Amelika toplumu, Mısır’ı fethedip burada yıllarca hüküm sürmüşlerdir.¹¹⁰

Nebatlılar da Arap Yarımadası’nın kuzeyinde yaşayan bir diğer Arap toplumdur. İsmail Peygamber’in oğlu Nabayot soyundan olup Arabistan’ın Şemmar dağlarından Basra Körfezi kıyılarına geldikleri bilinenler arasındadır.¹¹¹ Filistin ile Sina Yarımadası arasında kalan bölgeye hükmetmişlerdir. Antik Petra şehri bu topluluğa aittir ve bunların başkentliğini yapmıştır.¹¹² Bunların, Hicaz’a kadar olan bölgeye hükmettikleri bilinmektedir. Romalılarla ilişkilerde bulunmuşlardır. Milattan sonra 2. yüzyıla kadar yaşadıkları bilinmektedir.¹¹³ Nebatlılar, Büyük İskender’in Ortadoğu’yu fethetme politikası sonrasında onun yerine gelen hükümdarlar tarafından ele alınmadığı için uzun süre varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunların merkezi ise bugün Lût Gölü ile Akabe Körfezi arasındaki bölgedir.¹¹⁴ 2. yüzyıldan itibaren Romalıların istilası altına girmişler

¹⁰⁵ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 3.

¹⁰⁶ Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 47.

¹⁰⁷ Lewis, *Ortadoğu*, s. 41-42.

¹⁰⁸ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 3-5.

¹⁰⁹ Nuh Peygamberin büyük oğlu Sam’ın oğlu Lut’un soyundan gelen ve çoğalan Araplardır. Bunların en bilinen hükümdarları Hamurabi’dir. Bilgi için bk., Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 56.

¹¹⁰ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 37-42.

¹¹¹ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 45.

¹¹² Cahen, *İslamiyet*, s. 13; Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, s. 120.

¹¹³ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 42.

¹¹⁴ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 6.

ve zamanla tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Nebatlılar, Aramî¹¹⁵ dilini kullanmışlardır. Himyeri yazısına benzer bir yazı türü kullandıkları, günümüze kadar ulaşan kalıntılardan anlaşılmaktadır.¹¹⁶

Arap kabilelerinden oluşan ve Nabatlıların ortadan kalkmasından sonra Arabistan'ın kuzeyinde ortaya çıkan bir diğer devlet ise Tedmür'dür. Bunlara aynı zamanda Palmirliler de denilmektedir. Başkentleri Tedmür¹¹⁷ şehri, Fırat nehri ile Şam arasında kurulmuştur. Şeyhler tarafından yönetilmişlerdir. Bunların bir tür Arap Prensiği olduğu yönünde görüşler ileri sürenler de vardır.¹¹⁸ Ticaretle uğraşmışlar ve Aramî dilini kullanmışlardır. Romalılar ile birçok mücadele yaptıkları bilinmektedir. 273 yılında Romalılar tarafından yıkılmıştır. Bugün bile kalıntıları mevcuttur.¹¹⁹

Romalılar ve Bizanslılar, Arabistan topraklarından gelebilecek olan saldırıları, buradaki kralları nüfuz altına alarak önlemeye çalışmışlardır. Altıncı asırda Ürdün'e de sahip olan Gassaniler¹²⁰ bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Gassanilerin, Yemen'de Marib barajının yıkılmasından sonra Arabistan'ın kuzeyine göç etmiş oldukları bilinmektedir.¹²¹ Yemen'de bulunan Tihame'den çıkarak Şam civarına gelmiş, buraya hükmetmişlerdir. Bizanslıların denetimi altında devletlerini kurmuşlardır.¹²² Hatta bunların meşhur hükümdarı V. El-Haris, Jüstinyen tarafından M. 529 yılında patrik ve filark unvanları* ile Suriye'nin kuzeyindeki Araplar üzerine başkumandan tayin edilmiştir. Ancak bu durum Doğu Roma'nın Sasaniler üzerinde zafer kazanıp, bu toprakları kendi valileri ile idare etmeye başlamasıyla son bulmuştur.¹²³ Daha sonra

¹¹⁵ Aramîce hakkında detaylı bilgi için bk., Ali M. Dinçol, "Ârâmîce", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1991, III, 267-268.

¹¹⁶ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 42; Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, s. 121.

¹¹⁷ Bugün Şam kentinin 260 km. kuzeydoğusunda, Fırat Irmağı'nın 140 km. batısında, güneyde Ammar kentinden başlayıp Rusafe'ye kuzeyinde Fırat Irmağı'na ulaşan ve Diyoklesan Yolu diye bilinen ünlü eski ticaret yolunun üzerinde bulunan alanı kapsamaktadır. Bk., Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 49.

¹¹⁸ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 50; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 58.

¹¹⁹ Tedmürlüler hakkında daha geniş bilgi için bk., Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, ss. 121-125.

¹²⁰ Gassâniler, Yemen'deki Kahtâniler'in Kehlân koluna aittirler. Bu devletin kurucusu Cefne'dir. Bundan dolayı Cefneoğulları olarak da anılmaktadır. Daha geniş bilgi için bk., Ahmet Ağırakça, "Gassâniler", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1996, XIII, s. 397, 398.

¹²¹ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 58.

¹²² Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, s. 125-126.

* Patrik, Doğu Kiliseleri'nde verilen en yüksek rütbedir. Kendi bölgesiyle sınırlıdır. Diğer kiliseler üzerinde yetkiye sahip değildir. Filark ise Bizans İmparatorluğu'nda askerî bir rütbe olmalıdır.

¹²³ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 7.

Gassaniler, İslamiyet'in yayılmasıyla beraber toplu hâlde Müslüman olmuşlardır. İdare ettikleri topraklar ise İslam ülkesine katılmıştır.¹²⁴

Gassaniler'den başka Hîrelilere de değinmek yerinde olacaktır. Bunlar Irak'taki Hîre kenti çevresinde yerleşmişlerdir. Hîreliler de Gassaniler gibi Yemen'den kuzeye göç eden topluluklar arasındadır. Bunlar Gassanilerin aksine Sasanilerin etkisi altına girmişlerdir. İslamiyet'in doğuşu ve sonrasına kadar varlıkları bilinmektedir.¹²⁵ Ayrıca yine Yemen kökenli Kindelilerin de varlığından bahsetmek yerinde olacaktır.

Arabistan'ın orta kısımlarındaki Araplar, diğer güney ve kuzeydeki Araplardan farklılık arz eder. Arabistan'ın kuzey ve güney bölgelerinin aksine iç bölgelerde yaşayan topluluklar, diğerlerine oranla daha az gelişme göstermişlerdir. Verimsiz toprakların Arabistan'ın orta kesiminde yaygın bir şekilde görülmesi, burada yaşayanların göçebe hayat tarzına sahip olmasına neden olmuştur.¹²⁶ Bu durum, kuzey ve güney bölgelerde kurulan devletlere oranla, daha az tarihî kaynağın günümüze kadar ulaşmasının nedenidir. Bu kesimde, kabile ve grup üstünlüğü daha çok ön plana çıkmaktadır.¹²⁷ Göçebe ve yarı yerleşik olarak yaşadıkları için gelirlerini, besledikleri sürüleri ve yaptıkları kervan ticareti oluşturmaktadır.¹²⁸ Bölgenin etrafının sarp dağlarla çevrili olması buranın korunmasında yardımcı olmuştur. Hatta birçok denemeye rağmen Arabistan'ın orta kesiminin Roma ve İran hükümdarları tarafından elde edilememesinin nedenlerini bu coğrafi konumda aramak en doğrusu olacaktır. Burada yaşayan topluluklar için kendi canlarını koruma gibi bir durum söz konusu olmadığından, kendilerini geliştirecek vasıtalara da pek ihtiyaç duymamışlardır. Bu nedenle içlerindeki mücadele ruhunu, birbirlerinin mallarını gasp ve yağma etme gibi olgularla açığa vurmuşlardır.¹²⁹ Deve yetiştiriciliği ve yağmacılık başlıca etkinlikleri arasında olmuştur. Savaşçı bir yapıları olması birbirleriyle savaşmalarında en büyük neden olarak görülmektedir.¹³⁰ Sürekli hareket eden bir yaşam şekli nedeniyle diğer sanat alanlarından mahrum kalmışlardır. Sadece sözlü geleneğin yaygın olduğu bilinmektedir.

¹²⁴ Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 62.

¹²⁵ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, ss. 60-62.

¹²⁶ Yıldız, "Arabistan", III, 254; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 44.

¹²⁷ Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 71.

¹²⁸ Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s. 62.

¹²⁹ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 101.

¹³⁰ Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, (8. Bs.), (Çev. Yavuz Alogan), İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 31-32; Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 71-72.

Bu gelenekte ise en üst mertebeye ulaşmışlardır.¹³¹ Şiir bu geleneğin başlıca temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³² Ahmet Hilmi bu konuda, “*Sanat itibariyle bedevî, ahlak itibariyle vahşi olan Araplar, lisan ve şiir itibariyle her kavimden ziyade medeni idiler.*” diye bahsetmektedir. Yine bu kesimdeki Araplar, birçok uygarlık araçlarına bölgeye göç eden Yahudiler vasıtasıyla ulaşmışlardır.¹³³

Göçebe Araplar kabile ve klan şeklinde teşkilatlanmışlardır. Kabile üyeleri birbirlerine kan bağı ile bağlıdırlar. Bu üyeler kabilenin başına seçimle bir şef yahut seyyid getirirler. Bu kişiye yönetimde, bir meclis, savaş veya barış konularında yardımda bulunmaktadır.¹³⁴ Kabileler ve klanların üyeleri, şahsi özellikleri ve servetlerinden dolayı genel çoğunluk tarafından benimsenmiş kişileri reis olarak tanıyabilmektedirler. Bu reislerin yahut seyyidlerin hususi hakları bulunmamakla birlikte vazifeleri oldukça büyüktür. Herkes onlardan, harp durumunda canlarını ve servetlerini ortaya atmasını beklemektedir. Kabile reisinin icra yetkisi olmadığı için cinayetlere ait hukuki kaideleri de mevcut değildir. Katil olayında maktulün intikamını almak en yakın akrabasının görevi olarak görülmüştür.¹³⁵ Kabile hayatında erkek koldan gelenler arasındaki kan bağı esas önem taşımıştır. Dolayısıyla Arabistan’daki bedeviler arasında erkeğin hâkim olduğu bir aile yapısı karşımıza çıkmaktadır.¹³⁶ Prensip olarak şahsi mülkiyet yoktur, sürüler ve otlaklar ortaktır. Bir kabile çeşitli sebeplerle elde edilen ganimetle zenginleşebilmektedir. Adalet kısasa göre yapılmaktadır. Öç alma duygusu belli bir tazminat sonucunda durdurulabilir, köleler ise azad edilebilmektedir.¹³⁷ Kabile reisinin, bir uzlaşma için girişimde bulunması başlıca vazifesidir. Bu çöl şartlarının getirdiği hukuk, bütün Hicaz şehirleri ile beraber Taif, Mekke, Medine gibi şehirlerde de geçerli olmuştur.¹³⁸ Genel itibariyle bakılacak olursa Bedeviler özgürlüklerine bağlı, gerektiği zamanlarda onurlarını korumak için savaştan bir asker, bir o kadar sabırlı insan, intikam meselesinde inatçı, inatçılığının karşısında bir o kadar da konuksever olmak gibi birçok erdemi bir arada bulunduran bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yağma, öç alma duygusu ve kan dökücülük gibi

¹³¹ Hilmi, *İslam Tarihi*, I, s. 90.

¹³² Goldschmidt-Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 47.

¹³³ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 44.

¹³⁴ Goldschmidt-Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 46.

¹³⁵ Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 72; Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 4.

¹³⁶ Geniş bilgi için bk., Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 72.

¹³⁷ Yıldız, “Arabistan”, III, 254; Mantran, *İslam’ın Yayılış Tarihi*, s. 64.

¹³⁸ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 5.

olumsuzlukları bir tarafa bırakırsak, diğer vasıflar bunların yaşama biçimini ve birbirleri arasındaki ilişkileri özetler niteliktedir.

Mevsimler ve iklim değişiklikleri burada yaşayan Arapların âdet, gelenek, görenek ve ahlakları üzerinde etkilidir. Nitekim daha önce belirttiğimiz Yemen'deki barajın yıkılmasıyla Arabistan'ın iç kesimlerine doğru göçler yapılmış ve buradaki kentlerde birtakım yerleşmeler oluşmuştur. Bu kentler arasında ise Mekke öne çıkmaktadır. Mekke, Seba Krallığına bağlı bir kenttir.¹³⁹ Kâbe'nin burada bulunmasından dolayı burası Hicaz'ın en ünlü kentleri arasındadır.¹⁴⁰ Kâbe'nin,¹⁴¹ Hz. Âdem'in cennetten kovulması hadisesinden sonra yapıldığı bilinmektedir. Bir tufan sonucunda yok olan bu yer Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından yeniden inşa edilmiştir. Allah'ın evi olarak da nitelendirilen Kâbe'nin güneydoğusuna Cebrail (a.s.) adlı meleğin getirdiği belirtilen, "Hacerü'l-Esved" taşı yerleştirilmiştir. Yapıldıktan sonra zamanla Araplar, Kâbe'nin içerisini putla doldurmuş ve bir tapınak merkezi hâline getirmişlerdir.¹⁴² Günümüzde Müslümanların kiblesi ve hac ibadetinin yapıldığı yerdir. Dolayısıyla geçmişte var olan önemini günümüzde de koruduğu görülmektedir.

Hicaz bölgesindeki Araplarda, her kabile kendine mahsus tanrılara inanmıştır.¹⁴³ Bu inanış sistemi ise çeşitli tabiat unsurlarının sahibi olduğuna inanılan, görünmez güçlere tapınma esasına dayanıyordu.¹⁴⁴

Putta tapıcılık Yarımada'da, zamanla yerini tek Allah inancına bırakmaya başlamıştır.¹⁴⁵ Tek Allah'a inanan ve Hanif denilen kişiler, puta tapıcılığı bırakarak Hz. İbrahim'in dinini aramışlar ve yeni bir peygamber beklemişlerdir. Ancak bir peygamber ortaya çıkmayınca bir kısmı, eski tek Tanrı inancı olan Hıristiyanlığa ve Yahudiliğe

¹³⁹ Goldschmidt-Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 49.

¹⁴⁰ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 45.

¹⁴¹ Kâbe, İslam inancına göre yeryüzünde yapılan ilk ibadet yeri, Müslümanların da kiblesidir. Sözlükte küp şeklinde veya dört köşeli olarak geçmekle beraber Kurân-ı Kerim'de birçok farklı isimle zikredilmiştir. Mescid-i Harâm'ın ortasında, 1,5 m. genişliğindeki temeller üzerine inşa edilmiş; dıştan dışa 10,70×12 m. ve 15 m. yüksekliğindedir. Kâbe'nin yapılışı ve önemi hakkında daha geniş bilgi için bk., Sadettin Ünal, "Kâbe", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIV, 14-20; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, ss. 112-129.

¹⁴² Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 85.

¹⁴³ Putperestliğin bölgeye gelişi ve yayılışı hakkında detaylı bilgi için bk., Hizmetli, *İslam Tarihi*, s. 73-74.

¹⁴⁴ Yıldız, "Arabistan", III, 254.

¹⁴⁵ Bu konu hakkında bk., Lewis, *Ortadoğu*, ss. 34-41.

meyletmıştır.¹⁴⁶ C. Brockelmann'a göre Hıristiyanlık, Kuzey bedevilerinin yukarı bölgelerdeki yerli Hıristiyan halkla teması sonucu, yayılmıştır. Hicaz şehirlerinde ticaret yapıp bir vesile ile kuzeydeki şehirlerle irtibat hâlinde olan bu kişiler vasıtasıyla aralarındaki bağ kuvvetlenmiştir. Yüzeysel de olsa bu sayede Hıristiyanlık âdet ve inanç özellikleri bu toplum arasında yayılma imkânı bulmuştur. Hatta Arabistan'ın güneyinde Yahudilik gittikçe büyük bir nüfuz kazanmıştır. Yerli hükümdarlar bu dini kabullenmişlerdir. Hatta Yahudi olup başka bölgelere göç edenler de mevcuttur.¹⁴⁷ Hıristiyanlık fazla bir kabul görmemiştir. Yahudilik ise belli bir bölgeye özgü kalmıştır. Dolayısıyla İslam'ın doğuşundan önce Allah inancının bulunduğu dinlerin varlığı da bu bölgede görülmektedir. Ancak Arap toplumuna bu inanç sisteminin tam olarak sirayet etmediği de ortadadır.¹⁴⁸

Her ne kadar bu topluluklar arasında isme dayalı bir ayırım söz konusu olsa da dil açısından bir birliktelik görülmektedir. O dönemlerde Sami dilleri söz ve mana açısından henüz bir ayrıma ulaşmamıştı. Bundan dolayı Araplar, Keldâniler, Asurlular, Habeşliler, Fenikeliler dahi birbirleriyle kolayca anlaşabilmişlerdir. Hz. İbrahim, milattan önce iki binlerde Keldan ülkesine göç ederek Suriye, Fenike ve Arap ülkelerinde rahatça dolaşmış ve yerli halkla iletişim kurmuştur. Bu ise aralarında bir dil birliği ve soy birliği olduğunu göstermektedir.¹⁴⁹

İslamiyet'in ortaya çıktığı yıllarda Arap kabileleri, Arap Yarımadası'nın bütününe yayılmışlardır. Sasaniler, Yemen ve Hire Krallığı gibi bölgelere hâkim olmuştur. Suriye ve Filistin civarı ise Bizanslıların hâkimiyeti altına girmiştir. Arabistan'ın orta kesiminde ise bir devletin olmadığı, kabilelerin dağınık yaşadığı bilinmektedir. Burada hâkimiyet bu kabilelerin elinde olmuştur.¹⁵⁰

Daha önce Araplar arasında puta tapıcılık¹⁵¹ olduğu gibi daha sonra yerini yavaş yavaş tek tanrı inancına bırakmıştır. İslamiyet'ten önce Arap Yarımadası'nın yerleşik hayata ve ziraata elverişli yerleri hariç genel olarak halk göçebe hayat tarzına sahiptir. Bu durumun meydana çıkardığı kültür hareketleri hemen hemen tamamıyla bu yapıdan

¹⁴⁶ Hıristiyanlığın yayılışı hakkında detaylı bilgi için bk., Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 131; Lewis, *Ortadoğu*, ss. 44-55.

¹⁴⁷ Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 9.

¹⁴⁸ Hilmi, *İslam Tarihi*, I, ss. 91-95.

¹⁴⁹ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 38.

¹⁵⁰ Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, ss. 27-30; Yıldız, "Arap", III, 273-274.

¹⁵¹ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, ss. 102-107.

kaynaklanmıştır. Tecrübe, âdet, gelenek gibi kavramlar ön planda olmuştur. Bu duruma ise bazı imtiyazlı kişiler sahip olmuş ve okuma yazma, ticaretle uğraşanların eline geçmiştir.¹⁵²

İslamiyet'in doğuşundan hemen önce Hicaz bölgesindeki toplum, cahiliye denilen bir dönemi yaşamaktaydı. Hz. Muhammed, İslam dinini yaymaya başladığı zamanlarda Yemen'de Sasaniler; Arabistan'ın kuzeyinde Gassâniler; doğuda ise Hîre Krallığı bulunmaktaydı. Arabistan'ın diğer bölgelerinde ise siyasi bir birliktelik yoktu.¹⁵³ İslam dini ilk olarak gizli bir şekilde yayılma göstermiştir. Hz. Muhammed, yakınlarını bu yeni dine katılmaları hususunda ikna etmeyi başarmıştır.¹⁵⁴ Tebliğ şeklinde yayılan bu yeni din, sosyal yapıda birtakım değişiklikleri beraberinde getirmiş, köle ile efendisini aynı safta bir arada bulundurmuş ve bunların Allah katında hiçbir ayrıcalıklara sahip olmamasını sağlamıştır. İslamiyet, burada aynı zamanda sosyal yapının da kökünden sarsılmasını sağlamıştır. Açıktan açığa İslam'a davet başlayınca, bu durum çeşitli vesileler ile gücü ellerinde bulunduran bazı ileri gelenler tarafından hoşnutlukla karşılanmamıştır. Dolayısıyla bir muhalefet oluşmuştur.¹⁵⁵ Mekke'de artan baskılar neticesinde ilk Müslümanlar Habeşistan'a göç etmiş,¹⁵⁶ 622 yılında da Hz. Muhammed bizzat Medine'ye göç ederek yeni bir sosyal yapının oluşumu için çalışmalara başlamıştır.¹⁵⁷

İslam kelime anlamı olarak; kurtuluşa ermek, teslim olmak, barış yapmak, teslim etmek, asayiş gibi anlamlara gelen selam¹⁵⁸ kökünden gelmektedir. Kur'an'da, Allah katında hak olan dinin karşılığı olarak belirtilmiştir. Bu açıdan bakıldığında İslam, Allah'a tam teslimiyet, hükümlerine boyun eğmek ve emirlerine uymak olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁹ İslam'a davet Mekke şehrinde başladığında toplum yapısı bu duruma elverişli gözükmemiştir. Çünkü o sıralarda toplumda insanlar kendi gücüne

¹⁵² Benzer bir değerlendirme hakkında bk., Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, ss. 140-141.

¹⁵³ Yıldız, "Arabistan", III, 255.

¹⁵⁴ Bu yakın çevrenin kimler olduğu hakkında detaylı malumat için bk., T. W. Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, (Çev. Hasan Gündüzler), Akçağ Yay., Ankara 1971, ss. 39-43; Muhammed İsmail Panipeti, *İslam Yayılış Tarihi*, (Ter. Ali Genceli), Toker Yay., İstanbul 1971, I, ss. 55-82; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, ss. 169-173.

¹⁵⁵ Muhalefetin detaylı sebepleri hakkında bk., Panipeti, *İslam Yayılış Tarihi*, ss. 119-131; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 173-174.

¹⁵⁶ Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, s. 44; Panipeti, *İslam Yayılış Tarihi*, ss. 213-233.

¹⁵⁷ Azmi Özcan, "İslam", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 2001, XIII, 27.

¹⁵⁸ Samî, "İslam", *Kâmûs-i Türkî*, 731.

¹⁵⁹ İslam kelimesinin karşılaştırmalı ve daha geniş açıklaması için bk., Mustafa Sinanoğlu, "İslam", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIII, 1.

güveniyor, sınırsız bir benliğe sahip ve kendi başına buyruk bir görüntü arz etmiştir. Dolayısıyla bu açıdan İslamiyet'e bakacak olursak, özellikle de Arabistan'ın orta kesimlerinde yaşayan halk için, devrim niteliği taşıyacak bir özelliğe sahiptir.

Nitekim İslam dini, Medine'de yeni bir siyasi ve hukuki yapı içinde sosyal, askerî ve ekonomik açıdan teşkilatlanmaya başlamış ve çevresiyle de bu hukuka göre ilişkiler kurmuştur.¹⁶⁰ Zaman zaman ekonomik ve dinî sebeplerle ortaya çıkan savaşlar neticesinde bütün Arabistan, İslamlaşmaya başlamış ve normal durumlarda hiçbir şekilde bir araya gelemeyen kabileler, Hz. Muhammed'in önderliğinde kaynaşmaya başlamışlardır.¹⁶¹ Mekke'nin fethinden¹⁶² sonra ise Arabistan'ın çeşitli bölgelerinden gelen kabile heyetleri Müslüman olduklarını bildirmişler¹⁶³ ve İslam devletinin hükümrânlığını tanımışlardır. Hz. Muhammed'in vefat ettiği yıllarda ise Arabistan, İslam bayrağı altında bir bütünlük arz etmeye başlamıştır.¹⁶⁴

İslamiyet Arap Yarımadası'nda hızla yayılmaya başlamıştır. Hz. Ebu Bekir zamanında Araplar çeşitli bölgelere uzanmışlar ve çeşitli ülkeleri fethederek buraların Araplaşmasını ve İslamiyetle tanışmalarını sağlamışlardır.¹⁶⁵ Hz. Ömer zamanında fethedilen bölgelerin genişliğinden dolayı ordugâh şehirleri oluşturulmuştur. Hz. Osman zamanında iç karışıklıklar çıkmaya başlamıştır. Müslüman toplumlar arasındaki ayrılıklar ise Hz. Ali devrinde başlamış ve bundan sonra mezhebî ayrılıklar ve farklılıklar ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶ Daha sonraları Arabistan, Emevilerin ve Abbasilerin hâkimiyeti altında da bulunmuştur. Bu devletler bölgeyi imar ve iskân etmişlerdir.¹⁶⁷ Arabistan dışında yapılan bu fetih hareketleri neticesinde Araplar diğer milletler ile karşılaşmışlar ve onlarla etkileşime girmişlerdir.¹⁶⁸ Bu etkileşimlerden birisi de Türklerle olmuştur. Sasaniler'in Yemen taraflarına yapmış olduğu fetih hareketlerinde,

¹⁶⁰ İslam sonrası Arapların diğer topluluklarla olan ilişkileri hakkında bk., Watt, *What is Islam?*, pp. 83-130; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, ss. 195-200.

¹⁶¹ Özcan, "İslam", 23, 27; Panipeti, *İslam Yayılış Tarihi*, ss. 320-324.

¹⁶² Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, ss. 225-229.

¹⁶³ Panipeti, *İslam Yayılış Tarihi*, ss. 284-319, 364-374.

¹⁶⁴ Yıldız, "Arabistan", III, 255.

¹⁶⁵ Bu ilk yayılma faaliyetleri ve fetih hareketlerinin yapıldığı yerler hakkında bk., Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, ss. 85-158; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, ss. 301, 336-338.

¹⁶⁶ Halifeler dönemindeki bu gelişmeler hakkında bk., Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, ss. 339-401.

¹⁶⁷ Yıldız, "Arap", III, 274; Ayrıca İslamiyet'in yayıldığı bölgeler için bk. Özcan, "İslam", XXIII, 27-29; Yıldız, "Arabistan", III, 255.

¹⁶⁸ Detaylı bilgi için bk., Arnold, *İntişar-ı İslam Tarihi*, İstanbul 1971.

Sasani ordularına Türkler de katılmışlar ve Araplarla ilk karşılaşmaları bu sayede olmuştur.¹⁶⁹

İslamiyet, her türlü feodal çağrışımlardan uzak, adaletli ve çevreleyici bir bütünlük arz ettiği için sosyal yapıda da değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu coğrafyada kabile kültürü bulunmuş ve putperest bir inanış var olmuştur. İslamiyet ilk olarak bu toplumu elde etmek için çaba sarf etmiştir. Hz. Muhammed ve Halifelerin etrafında toplanan Arap kabileleri, bir birlik sağlamasını bilmişler ve verimli bölgeler için arayışlara girmişlerdir. Bunun sonucunda ise birçok bölgenin Araplaşmasına ve İslamiyetle tanışmalarına neden olmuşlardır. Yakın çevrenin ardından tek tanrı inancına sahip ve şehirleşmiş diğer topluluklar İslam dinini benimsemişlerdir. İslam, yayıldığı çevre içinde sosyal statüler arasındaki farkı ortadan kaldırmış, Müslüman olmayanlara karşı ise durumunu belli hukuk kuralları çerçevesinde belirlemiştir. Nitekim ezici olmayan bir yönetim grubuyla kendilerini bir safta bulmak sosyal yapı açısından umulmadık bir şaşkınlığı da beraberinde getirmiştir. Ezilen insan, üstün kişilerle aynı sosyal konumda olma duygusundan dolayı, toplum hayatı içindeki yerini daha iyi belirlemeye başlamıştır. Yine İslamiyet, farklı göçebe hayatına ve kabile hayatına sahip olan; coğrafi ve etnik unsurları ortadan kaldıran, farklılıkları etkisizleştiren bir dinamizmi içinde barındırdığı için, Arap toplumuna yeni ve hareketli bir ivme kazandırmıştır. İslam, bütünlüyci ve kapsayıcı özellikler barındırması nedeniyle insanlar arasındaki eşitlik vurgusuna sahip olması ve insanın bu dünyada var olmasının sebebini anlamlandırmaya çalışması nedeniyle kısa sürede yayılmış ve benimsenmiştir.¹⁷⁰

C. Arabistan'ın Jeopolitik Konumu

Arabistan, akarsu ve göl bakımından yeterli değildir. Ancak karadan ve denizden gelebilecek saldırılara karşı kısmen de olsa korunaklı bir coğrafyadır.¹⁷¹ Dönemine göre oldukça ileri medeniyetlere beşiklik yapmış olması buranın önemi hakkında bilgi vermektedir. Nitekim Arabistan'da İslamiyet'in yayılmasından önce, birtakım

¹⁶⁹ E. İhsanoğlu-R. Şeşen, "Araplarla Türkler'in İlk Temasları", *Türk-Arap Münasebetleri*, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yay., İstanbul 2000, 6.

¹⁷⁰ Benzer bir değerlendirme ve İslamiyetle beraber iktisadi, içtimai, dinsel ve bilimsel gelişmeler, sanat ve diğer alanlardaki ilerlemeler, İslam'ın yayılırken diğer toplumlarla olan ilişkileri hakkında bk., Özcan, "İslam", XIII, 31; Will Durant, *İslam Medeniyeti*, (Çev. Orhan Bahaeddin), Tercüman Yay., İstanbul 1974.

¹⁷¹ Goldschmidt-Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 45.

uygarlıklar var olmuştur. Bu medeniyetlere ev sahipliği yapan Himyer, Kehlan ve Sebalılar gibi devletler, doğu ile batı arasında en önemli ticaret yollarına ve ticari akışa sahip olmuşlardır. Hindistan'dan gelen ticaret ürünleri, Yemen ve Hadramût bölgesinden Habeşistan, Mısır, Fenike, Filistin, Amelika, Medya ve diğer Batı ülkelerine taşınmıştır. Bu yüzden önemli ticaret yollarına sahip olması bölgenin milattan önce bile önemini koruduğunu göstermiştir.¹⁷² Bölgede birçok dini yaşayan toplulukların varlığı yerleşim açısından da Arabistan'ın önemini göstermiştir. Bizans'ın hükümdarlığı altında bulunan Gassaniler, Sasani yanlısı olan Lahmidler ve Arabistan'ın ortasında yaşayan Kindalılar isimli kabileler, arasındaki sorunlar nedeniyle bölge sık sık savaflara sahne olmuştur.¹⁷³ Habeş ve Perslerin Arabistan'a olan ilgisi ilerleyen zamanlarda daha artmıştır. Batılı devletler ise XVI. yüzyıldan itibaren bölgeye yönelmeye başlamışlardır. Bölgenin eskiden beri medeniyetlere beşiklik etmesi hep bu stratejik öneminden kaynaklanmıştır. Özellikle Hint ticareti nedeniyle Avrupalılar Arabistan'a güneyden sokulmaya çalışmışlardır. Artan baskılar nedeniyle Avrupalılar ile zaman zaman karşı karşıya gelmişler ve savaşmışlardır. 1500'lerden itibaren artan bu baskılar karşısında İslam'ın hamisi konumunda olan Osmanlı Devleti de dikkatini buraya çevirmek zorunda kalmıştır. Daha sonraları ise Fransa ve İngiltere'nin bu bölgeye yönelmeleri, Yarımada'nın önemini artırmıştır. Bu öneme Süveyş Kanalı'nın açılması da eklenince bölgede büyük güçlerin mücadelesi artmıştır. Basra Körfezi, Babülmendep Boğazı, Arap Denizi, Kızıldeniz ve Akdeniz ile deniz coğrafyası açısından öneme sahip olan Yarımada, hem ticari ve hem de askerî açıdan önemli hâle gelmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti üzerinde çıkarları olan devletlerin en çok bu bölge üzerinden siyaset yaptıkları görülmektedir.

Bölge, ticari güzergâhlardan biri olan Hindistan'a ulaşan kestirme yolların durağı olması nedeniyle uluslararası rekabette ön plana çıkmıştır. Yukarıda verilen bilgiler ışığında, bu bölgeye bakıldığında Arap Yarımadası, kara jeopolitiğinden ziyade ilk başlarda deniz jeopolitiği açısından stratejik olarak ortaya çıkmış, daha sonraları özellikle de petrolün bulunmasından itibaren kara jeopolitiği açısından da önemli hâle gelmiştir. Böylece çok merkezli bir stratejik öneme sahip olmuştur. Günümüzde bile önemini korumaya devam etmekte olan bölge üzerinde, deniz aşırı politikalar

¹⁷² Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 38.

¹⁷³ Goldschmidt-Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, s. 48.

yürütüldüğü bilinmektedir. Bölge birçok ülkenin halen daha çıkar politikasının siyasi manevra sahası olarak durmaktadır. Arap Yarımadası üzerinde bugün birçok mezhepsel ve görüş farklılıkları nedeniyle, dün olduğu gibi, çatışmalar yahut anlaşmazlıklar sürmektedir. Bütün bunları, yani bugün yaşananları anlayabilmek ve yarımadanın geleceği açısından çıkarımlarda bulunmak için tarihin sayfalarında gezinmek ve bölgenin geçmişini bilmek yerinde olacaktır.

IV. YEMEN'İN TARİHİ GEÇMİŞİ

A. Yemen'in Coğrafi Yapısı

Arap Yarımadası özellikle, 19. yüzyılda, coğrafi olarak altı bölgeye ayrılmıştır. Kızıldeniz kıyısının kuzey bölgesine Hicaz, güneybatısına Yemen, yarımadanın güneyine Hadramût (Hadra-ı Mevt), güneydoğusuna Umman, doğusuna Bahreyn, Hicr, Maskat, orta kısımlarına da Yemame ve Necid denilmiştir. Yarımadanın güneyinde, Muson ikliminin etkisiyle yağmurların bolluğu ve toprakların verimliliği nedeniyle Yemen hariç bütün yarımada dağlardan, tepelerden, vadilerden ve kum çöllerinden ibarettir.¹⁷⁴ Yemen'deki yüksek dağların su bulutlarını iç kesimlere gitmekten men etmesi sonucu farklı iklim özellikleri görülmektedir. Yemen'nin kuzeyinden doğuya doğru uzanan sıradağlar şeklindeki Asir Dağları bulunmaktadır. Burada dağlar yaklaşık olarak 3 bin metre yüksekliğe ulaşmaktadır. Batıya oranla daha dik uzanan bu dağlar, Tihame'de alçalmaya başlayarak Necid ve Necran yaylalarına karışmaktadır. Zaten Yemen'in ihtiva ettiği iklim koşulları, dağların uzanış şekline bağlı olarak değişiklik arz etmektedir.¹⁷⁵

Yemen'in dağlık bölgelerine yağmur Haziran ortalarından Eylül'e kadar Umman Deniz'i ve Kızıldeniz'in etkisiyle düşmektedir. Senenin geri kalan aylarında ise yağmurun görülmesi pek nadirdir.¹⁷⁶ Sahil bölgesine inildikçe su miktarı azalmaktadır. Bu duruma bağlı olarak çöl ikliminin etkisi görülmektedir. Ancak Tihame'den başlanarak yükseğe çıkıldıkça, yüzey şekilleri her ne kadar kayalık ve çıplak bir görüntü arz etse de iklim koşulları değişerek hava soğumaktadır. Buna mukabil içilebilir su oranı yükseklerde artmaktadır. Ayrıca nüfus alanları ve yetişen bitki türü de çoğalmaktadır. Yemenliler su azlığına, eski ataları sayılan Ad kavminden kalma

¹⁷⁴ Nuri Ünlü, *İslam Tarihi*, M.Ü.İ.F.V.Yay., İstanbul 1984, s. 33.

¹⁷⁵ Samî, "Yemen", *Kâmûsu'l-A'lâm*, VI, 4808.

¹⁷⁶ Hulusi Yavuz, *Rumuzi Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara, 2003, I, s. LX.

yöntemleri geliştirerek çözümler bulmuşlardır. Yağmur mevsiminde su, çeşitli bentlerle tutularak kuraklık döneminde kullanılmaktadır. Sulama sorununu çözmek için bu bentlerden faydalanmışlardır. Yağmur ve sel suları bu bentler sayesinde tutulup, daha sonra sulama işinde kullanılmıştır. Yemen'in bu iklim ve tabiat şartları, dolayısıyla Yemen halkını en eski devirlerden beri ziraatçılığa sevk etmiştir.¹⁷⁷ Limon, turunç, zeytin, mandalina, ceviz, muz, badem, şeftali, nar, zerdali gibi bilimum meyve ağaçları da yetişen bir bölgedir. Bunlara ek olarak darı, buğday, arpa, mercimek, susam, fasulye gibi hububatlar da yetişmektedir. Ayrıca Yemen'de gat, pamuk, tütün, haşhaş ve çeşitli sebzeler yetiştirilmektedir.¹⁷⁸ Özellikle de kahve üretimi Yemen ile özdeş bir hâle gelmiştir. Her ne kadar kuraklık baş gösterse de Yemen, Arabistan'ın en verimli topraklarını içinde barındırmaktadır. Bazı bölgelerinde ortalama olarak yılda iki yahut üç defa mahsul alınmaktadır.¹⁷⁹

Yemen, Arap Yarımadası'nın güneybatısını oluşturmaktadır. Güneyden Aden Körfezi ve batıdan Kızıldeniz ile çevrilidir. İç kısımlarda ise sınırları Dehna Çölü'ne kadar uzanmaktadır. Doğusunda Hadramût, kuzeyinde ise Asir bölgesi vardır. Ancak bu iki bölgeyi Yemen dâhilinde kabul edenler de bulunmaktadır. Hadramut, bugün Yemen sınırları dâhilinde olmasına rağmen Asir, Suudi Arabistan sınırları içindedir. Yüzölçümü yaklaşık olarak 1.250.000 km² olarak gösterilmektedir.¹⁸⁰ (Bk. Ek-3)

Yemen'in toprak yapısına ve iklimine bakılacak olursa esas itibariyle Sera denilen 4 kısımda ele alınarak incelenmektedir. Bu kısımların ikisini dağlık ve Tihame denilen ovalık bölgeler oluşturmaktadır. Diğer iki kısmı ise Kızıldeniz'in doğu alt kıyı şeridi ile Aden Körfezi'nin güneybatısındaki kıyılar oluşturmaktadır.¹⁸¹ Tihame denilen bu kıyı ovasının genişliği ise 25–40 km arasında değişmektedir. Bu verimli kısım iç kesime doğru hafifçe yükselerek 200 metreye kadar ulaşmaktadır. Daha doğuda ise yerini dik ve yamaçlı vadilerle parçalanmış alçak tepelere bırakmaktadır. Bu kesimde yükseklik 1,500 metreye kadar uzanır. Aden Körfezi'ni izleyen, güneydeki uzun kıyı ovası, iç kesimlere doğru yaklaşık 16 km kadar uzanır. Her iki kıyı ovasının gerisinde yükselen

¹⁷⁷ Bölgede yetişen bitkiler hakkında bk. Tabib Miralay İbrahim Abdüsselam, *Yemen Seyahâtnamesi ve Coğrafya-yı Nebâtisi*, Dersaadet 1324.

¹⁷⁸ Samî, "Yemen", VI, 4808.

¹⁷⁹ İhsan Süreyya Sırma, *Yemen İsyancıları*, Umut Matb., İstanbul 1996, s. 22.

¹⁸⁰ Robert L. Playfair, *A History Of Arabia Felix Or Yemen*, Philo Press, Amsterdam 1970, p. 3; Ayrıca Yemen'in 1891 yılındaki siyasi sınırları hakkında bk., Samî, "Yemen", VI, 4807.

¹⁸¹ Sırma, *Yemen İsyancıları*, ss. 21-22.

Yemen Platosu özellikle batı kesiminde engebeli görünüm taşımaktadır. Bu kısımda kanyon benzeri oluşumlar ve aşınmış tepeler bulunmaktadır. Hatta Arap Yarımadası'nın en yüksek noktası olan "Hadur Şuayb" burada yer almaktadır. Hadramût Irmağı'nın oluşturduğu havzadan başlayan Yemen Platosu Umman sınırına doğru alçalmaya başlar. Burası vadilerle yarılmış ve oldukça dağlık bir bölgedir. Kuzeyde ise yüksekliği iyice azalarak çöllerle birleşir.¹⁸²

B. Yemen'deki Sosyal Yapı

Yemen nüfusunun büyük kısmını Araplar oluşturmaktadır. Bir miktar Hintli, Pakistanlı ve Somalili göçmen de bulunmaktadır. Bu nüfusun % 99 Müslümandır. Bu yapı genellikle Yemen'in güneyinde bulunmaktadır. Kuzey taraflarında ise yine Arapların yanı sıra Habeşliler ve Yahudiler gibi topluluklar yer almaktadır. Burada halk genellikle Şii-Zeydi mezhebine bağlıdır.¹⁸³ Zeydiliğin yanı sıra Hanefî, Şâf'î gibi İslami mezheplere mensup olanlar da bulunmaktadır. Müslümanlığın dışında Hıristiyan ve Yahudi olanlar da vardır.¹⁸⁴ İslamiyet'le birlikte Yemen'deki toplum hayatında İmamlar önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle de toplulukların yönlendirilmesi ve yönetilmesi hususlarında iktidarı uzun bir süredir ellerinde bulundurmışlardır.¹⁸⁵

Yemen'de halk, kendilerini bağlı buldukları aşiret yahut sülaleye göre sınıflandırmıştır. Kabile üyesi bir Yemenli her zaman cesur bir savaşçı, misafirperver, şiiri, edebiyatı ve paylaşımcılığı seven bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda kavgacı ve savaş için kendini yetiştiren bir karaktere sahiptir. Arap Yarımadası'nın başka hiçbir bölgesinde böyle tutucu ve bireyci insan tipi görülmez. Bu yapı geleneklerini koruması açısından dış etkenlere karşı önemli bir kalkan oluşturmuştur.¹⁸⁶ Birey kendi kimliğini kan bağına esas alarak oluşturmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Arapların genelinde var olan kabilecilik anlayışı burada da hüküm sürmektedir. Ancak kabile anlayışı Arabistan'ın orta kesiminde yaygın bir şekilde görülen bedevi hayat tarzı ile bir tutulmamalıdır. Çünkü Yemen'de her ne kadar kabile hayatı devam ettirilse de diğer Arap topluluklarının aksine Yemenliler hayatlarını şehir ve kasabalarda, yerleşik bir

¹⁸² Büyükçöşkun, "Arabistan", III, 250.

¹⁸³ Hayati Develi, "Güney Yemen-Kuzey Yemen", *Büyük İslam Tarihi*, (Ed. Kenan Seyithanoğlu), Çağ Yay., İstanbul, 1993, XIII, 461-471.

¹⁸⁴ Hasan Kadri, *Yemen ve Hayatı*, 1328, s. 11.

¹⁸⁵ İslam kültürünün Yemen'deki topluma etkisi hakkında bk., Al-Haddad, *Cultural Policy in the Yemen Arab Republic*, p. 16.

¹⁸⁶ Harold Ingrams, *The Yemen*, London 1963, p. 36.

düzende sürdürmektedirler. Sosyal hayatta belli bir kast sistemine göre yapılanma mevcuttur. Askerler, çiftçiler, tüccarlar, ulema, bürokratlar bu sistemin içindedir. Yemenlilerde bir dönem puta tapıcılık olsa da ölümden sonra yaşama inanmışlar ve ölümlerini öte dünyada kullanılacağına inandıkları için birtakım eşyalarla gömmüşlerdir. Mimari yapıları ise bugün bile çok az değişiklik göstermiştir.¹⁸⁷ Zira bu bölge insanında kabile anlayışı hâkim olmasına rağmen, Arabistan'ın diğer bölgelerine oranla, çok eski dönemlerden itibaren bölgede daha medeni bir hayat sürüldüğü bilinmektedir. Mevcut kalıntıları günümüze kadar varlığını korumuştur.¹⁸⁸

C. İslam Öncesi Yemen Tarihi

Yemen, İslamiyet'in doğuşuna kadar geçmişi 3000 seneyi bulan ve toplumunun kültürel yapısı tarihin ilk zamanlarından beri başlayan müstesna ülkelerden birisidir.¹⁸⁹ Arap, Yahudi, Arami, Süryani, Fenike ve Habeş dillerini konuşmakta olan yarımada halkının kökeni olan Sami ırkı, ilk devirlerden itibaren milletler hâlinde bu coğrafyaya dağılmışlardır.¹⁹⁰ Arapların kurduğu en eski devletler, Arap Yarımadası'nın hemen hemen en verimli ve en güzel iklimine sahip yerlerden biri olan Yemen' de ortaya çıkmışlardır.¹⁹¹ Bölge insanının, Nuh Tufanı'ndan sonra yeryüzüne dağılan Nuh Aleyhisselam'ın oğullarından Nabt bin Mes bin Arm bin Sam'ın soyundan geldiği rivayet edilmektedir.¹⁹² Nitekim Yemelilerin de, Nuh Aleyhisselam'ın torunlarından M.Ö. 2246 yılında yaşamış olan Eber'in oğlu Kahtan (Yaktan veya Joctan)'ın, soyuna dayandığı söylenmektedir.¹⁹³ Bu nedenle de Arabistan'ın güneyindeki devletlere Kahtanlılar da denilmektedir.¹⁹⁴

Yemenliler, Kızıldeniz yoluyla Mısır, Filistin ve İsrail gibi bölgelerle tarihin çok eski dönemlerinde bile deniz ticareti yapılmışlardır. Kara yoluyla deve kervanları oluşturulmuş ve Arabistan'ın kuzeyine doğru gönderilmiştir.¹⁹⁵ Bazı bilgilere göre bu kervanlardaki deve sayısı 3000'i bulmaktadır.¹⁹⁶ Buradan, Yemen bölgesinin

¹⁸⁷ Robin Leonard Bidwell, *The Two Yemens*, Longman Westview Press, Colorado-U.S.A. 1983, pp. 2-3.

¹⁸⁸ Fayda, "Bedevi", 5, 312-313; Al-Haddad, *Cultural Policy in the Yemen Arab Republic*, p. 16.

¹⁸⁹ Yavuz, *Rumuzi Tarihi*, I, LVII.

¹⁹⁰ Lewis, *Ortadoğu*, s. 32.

¹⁹¹ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 10.

¹⁹² Bidwell, *The Two Yemens*, p. 1; Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, İstanbul 1326, I, s. 5.

¹⁹³ G. Wyman Bury, *Arabia Infelix or The Türks in Yamen*, London 1915, p. 2.

¹⁹⁴ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 11.

¹⁹⁵ Lewis, *Ortadoğu*, s. 56.

¹⁹⁶ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 2.

Akdeniz'deki ticaret trafiğini de yönlendirdiği açıkça görülmektedir. Bu coğrafyada kurulan İslam öncesi devletler sırasıyla Main, Seba ve Himyeriler olarak ele alınacaktır. Bazı tarihçiler tarafından bu sınıflandırmaya Katabân ve Hadramût Krallıkları da alınmaktadır. Bunlar Main ve Seba Krallıkları'ndan ayrı olarak kurulup gelişmişlerse de sonradan Main ve Seba Krallıkları'nın hâkimiyeti altına girmişlerdir. Kataban, Aden'in doğu taraflarında; Hadramût ise bugün aynı adla anılan bölgede kurulmuştur. Kataban M.Ö. 400-450 yıllarında hüküm sürmüştür. Bugün "Kuhlân" diye anılan bölgeyi başkent olarak kullanmıştır. Hadramut ise "Şebve" şehrini kullanmıştır. Bu devlet de M.Ö. 5. asrın ortalarından M.S. 1. asrın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁹⁷ Bu devletlerin varlığı hakkındaki bilgilerin çok az olması nedeniyle aşağıda, bunlara ayrı bir başlık altında almaktan ziyade burada kısaca değinilmiştir. Ayrıca Himyerilerden sonra Yemen'e hâkim olan Habeş ve İranlıların da, Arabistan kökenli olmaması nedeniyle üzerinde durulmayacaktır. Aşağıda Yemen'de İslam öncesi kurulan başlıca devletler ele alınacaktır.

1. Main (Ad Kavmi)

Yemen'de, Main Devleti olarak bilinen ve Kuran-ı Kerim'de bahsi geçen Ad kavmi, Yemen'in bilinen en eski topluluklarından ilkidir.¹⁹⁸ Arap Yarımadası'ndaki diğer halklara oranla büyük bir medeniyet teşkil etmişlerdir. Sosyal hayatta bir hayli ilerleme kaydetmişlerdir. Bu kavmin medeniyet izleri, günümüz mimari sistemlerine benzer bir görünüm arz etmektedir ve günümüze kadar varlıklarını sürdürmüştür.¹⁹⁹ Bunlar en eski hükümdarları olan Şeddat'ın adına binaen Şeddatane olarak anılan çeşitli yapılar vücuda getirmişlerdir.²⁰⁰

Yemenliler, ülkelerinin bereketli avantajlarından çıkarlar elde ederek, merkezî platolardan, verimli arazilerden faydalanmasını bilmişlerdir. Yağmurun mevsimsel yağışından faydalanarak kalıcı sulama sistemleri ve su bentleri inşa etmişler ve suyu iyi bir şekilde kullanmışlardır. Zaten Main kelime anlamı itibariyle su kaynağı anlamında kullanılmaktadır.²⁰¹ Bölgenin denize kıyısı olmasından dolayı da denizcilik sanatında

¹⁹⁷ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1995, s. 88.

¹⁹⁸ H. Fethi Gözler, "Yemen Üzerine", *Türk Yurdu*, İstanbul Ekim-1955, (268), 268; Zeki Ehiloğlu, *Yemende Türkler*, 1952, s. 32; Cahen, *İslamiyet*, s. 13.

¹⁹⁹ Gözler, "Yemen Üzerine", (268), 268.

²⁰⁰ Samî, "Yemen", VI, 4809.

²⁰¹ Main kelimesinin tarihi gelişimi için bk., Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 87.

hayli ilerleme kaydetmişlerdir. Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve İran Körfezi'nin değişebilen rüzgâr ve hava koşullarına dayanıklı gemiler yapmışlardır. Su yollarını kullanarak Yemen'in çevresindeki kara parçalarıyla kültürel, sosyal ve ticari alanlarda ilişkiler kurmuşlardır. Deniz ticareti rotasında bulunduğundan dolayı da ekonomik kazançlar elde etmişlerdir.²⁰²

Çok tanrılı bir anlayışa sahip olan bölge insanından, Kuran-ı Kerim'in Hûd Sûresi'nde bahsedildiği gibi, bunlara Hûd (Batılıların tabiriyle Eber yahut Heber) Peygamberin gönderildiği ve onun da çok uzun boylu olan Aditleri uyardığı bilinmektedir.²⁰³ Nitekim bu kavim, Hûd Sûresi'ndeki ayetlerden anlaşıldığı üzere helak olup, tarih sahnesinden silinmiştir.²⁰⁴ Bu olaya, bugün Araplar arasında “*Rubü'l-Hali*” veya “*Boş Yön*” ve Avrupalılar arasında da “*Büyük Kırmızı Çöl Rüzgârı*” olarak adlandırılan ve Yemen'in batı sınırı arasında devamlı olarak esen çöl rüzgârlarının neden olduğu bilinmektedir.²⁰⁵

2. Seba Krallığı

Bölgede hüküm sürmüş bir diğer devlet de ticari faaliyetleriyle ön plana çıkmış Seba Krallığı'dır. Evvela bir beylik veya dinî başkanlık teşkil edilerek ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu çekirdekten büyük bir hükümet kurdukları bilinmektedir (M.Ö. 700–115). Main Devleti'nin ortadan kalkmasıyla, bu devletin kalıntı ve topraklarında Sebalıların hüküm sürmüş oldukları bilinmektedir. Başkent olarak Marib şehrini kullanmışlardır.²⁰⁶ Sebalıların kendilerinden öncekiler gibi krallıklarla yönetilmiş oldukları ve hükümdarlarının da birtakım unvanlara sahip oldukları söylenmektedir.²⁰⁷ Bu krallığa, Kuran-ı Kerim'in Neml Sûresi'nin 15. ve 44. ayetleri arasında geçen ünlü kadın hükümdar Belkıs'ın hükümdarlık ettiği bilinmektedir. Süleyman Peygamber'in devrine rastlayan bu dönemde, Hz. Süleyman'ın, Belkıs'ın ihtişamını duyarak onunla

²⁰² Yıldız, “Arabistan”, III, 253; Al-Haddad, *Cultural Policy in the Yemen Arab Republic*, p. 9.

²⁰³ Bugün Hadramût denilen bölgede kabrinin varlığı bilinmektedir. Bk., Bidwell, *The Two Yemens*, p. 1; F. Buhl, “Âd”, *İA.*, M.E. Basimevi, İstanbul, 1978, I, 123-124.

²⁰⁴ *Kuran-ı Kerim*, 11. Hud: 123.

²⁰⁵ Celal Kırca, “Âd”, *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 333-334. Bury, *Arabia Infelix or The Türks in Yamen*, p. 2.

²⁰⁶ Yıldız, “Arabistan”, III, 253.

²⁰⁷ Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 15-16.

yakından görüşmek isteğinde bulunduğu anlatılmaktadır. Belkıs'la cinleri vasıtasıyla haberleştiği ve Belkıs'ın da ona çok kıymetli hediyeler gönderdiği bilinmektedir.²⁰⁸

Sebalılar, Arap alfabesinin en eski şeklini kullanmışlardır. Bu yazı şeklinin sağdan sola doğru yazıldığını gösteren birtakım tablet ve kitabeler günümüze kadar gelmiştir.²⁰⁹ Ticaretin yanı sıra ziraatın gelişmesi için de birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır. Marib barajını yapmışlar ve tarım için bunu kullanmışlardır. Ticari faaliyetlerini ise Akdeniz'e ve Afrika'nın içlerine kadar uzatmışlardır. Hatta Sebalıların Afrika'da Habeş Krallığı'nı kurduğu söylenilmektedir.²¹⁰ Bu kavim de tıpkı Main Krallığı gibi, Kuran-ı Kerim'de Sebe' suresinin 12-44. ayetleri arasında anlatıldığı üzere, büyük bir sel baskısıyla ortadan kalkmıştır.²¹¹

3. Himyeriler

Sebalılardan sonra bölgedeki topluluğun atası sayılan Kahtan'ın soyundan gelen Hamyar (Himyer), kendi adıyla anılan krallığını yaklaşık olarak M.Ö. 115 yılında kurmuştur. Himyer kelime anlamı itibariyle kırmızı demektir. Asıl adı Zeyd'dir. Himyer'i lakap olarak kullandığı söylenilmektedir.²¹² İslamiyet'in doğuşunun öncesinde kurulan bu devlet Arap devletlerinin en büyüğü ve en medenisi olarak tanınır. Bunlar yaptıkları yüksek ve çok katlı binalar, su bentleri, bahçe ve saraylarla ön plana çıkmışlardır.²¹³ Başkent olarak "*Reydân*" şehrini kullanmışlardır. Bu şehrin adı daha sonra "*Zafâr*" olarak değişmiştir. Sosyal hayatta kabile sistemini sürdürmüşlerdir.²¹⁴ Sağdan sola doğru yazılan bir yazı türüne de sahip olmuşlardır. Nitekim bu yazı ile yazılmış kitabelerin halen varlığı, bölgeye çeşitli sebeplerle seyahat imkânı bulan araştırmacı ve gezginler tarafından aktarılmıştır. Kullanmış oldukları alfabenin Arabça'dan daha ziyade İbranice, Süryanice veyahut Keldanice'ye daha yakın olduğu söylenilmektedir. Günümüzde Şehare ve Hadramût civarlarında bu dile yakın bir lisan

²⁰⁸ Ehiloğlu, *Yemende Türkler*, s. 33.

²⁰⁹ Sami, "Yemen", VI, 4809.

²¹⁰ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 3; Yıldız, "Arabistan", III, 253.

²¹¹ Bury, *Arabia Infelix or The Türks in Yamen*, p. 6; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 4.

²¹² Algül, "Himyeriler", 18, 62; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 4.

²¹³ Gözler, "Yemen Üzerine", (268), 269; Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, I, s. 10; Bury, *Arabia Infelix or The Türks in Yamen*, p. 4.

²¹⁴ Algül, "Himyeriler", XVIII, 62.

konusulmaktadır. Bunların kullandığı dil, Main ve Sebalıların kullandıklarıyla hemen hemen benzerdir.²¹⁵ (Bk. Ek-4)

Himyeriler; Mainliler ve Sebalılar'ın aksine, savaşçı bir millet oldukları ve İranlılar ve Habeşlilerle sık sık savaştıkları bilinmektedir.²¹⁶ Hatta Habeşistan'ı hâkimiyetleri altına aldıkları gibi Mısır'a kadar bu hâkimiyetlerini genişlettikleri aktarılmaktadır. Bu krallığın son hükümdarının "Şenatr" adıyla anılan bir zorba olduğu ve şiddet kullanarak hükümdarlığı ele geçirdiği ve ahlaksız işlerde bulunarak halkına zulmettiği anlaşılmaktadır. En son bu hükümdarı yok ederek onun yerine Zünüvas isminde bir hükümdar geçmiştir. Bu ise Yahudilik dinini benimseyerek Yemen'de bu dini yaymak istemiştir. Halktan kabul etmek istemeyenleri cezalandırdığı bilinmektedir.²¹⁷ Tam bu esnada Yemen'e Habeş saldırıları başlamıştır.²¹⁸ Bunun üzerine Hıristiyan halk İstanbul'daki Roma İmparatoru Justinian'dan yardım istemiştir. Marib'deki su bentlerinin yıkılması üzerine merkezlerini San'a'ya nakleden Himyeriler, güçsüz duruma düşünce, 525 yılında Habeşliler bunların idaresine son vermiştir. Himyerilerin hüküm sürdüğü bölgelere hâkim olmuşlardır.²¹⁹ Habeş ordularını ise İmparator Jüstinian organize etmiştir. Kral Zünüvas kendi muhafızları tarafından öldürülmüştür.²²⁰

İslamiyet'in doğuşunun hemen öncesinde gerçekleşen bu olay ile Yemen'e aynı zamanda Hıristiyanlık da hâkim olmaya başlamıştır. Her ne kadar Himyerilerin desteği alınarak Yemen'de Habeş yönetimine karşı bir harekât yapılmış ise de yönetim Habeşli Ebrehe tarafından elde tutulmuştur. Bu dönemde Necran ve Aden taraflarında manastır ve kiliseler inşa edilmekle kalınmayıp, Habeş kralı Ebrehe, Yemenlilerin birçoğunun hac için Hicaz'a gittiklerini görünce San'a'da Kâbe planında bir kilise inşa ettirmiştir. Yemenlileri Hıristiyan etmek için uğraşan Ebrehe, yaptıklarının boşa çıktığını görünce, içinde fillerin de bulunduğu bir ordu kurarak Kâbe'yi istila etmeye karar vermiştir.²²¹

²¹⁵ Samî, "Yemen", VI, 4809; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 89.

²¹⁶ Yıldız, "Arabistan", III, 253.

²¹⁷ Zünüvas, Yahudiliği kabul ettikten sonra bu bölgede yaklaşık 20.000 kişiyi ateş kuyularına atarak yakıp büyük bir katliam yapmıştır. Bk., Bidwell, *The Two Yemens*, pp. 5; Ingrams, *The Yemen*, pp. 36.

²¹⁸ Abd Al-Muhsin Mad'aj M. Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, Ithaca Press, London 1988, p. 2; Çağatay, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 18; Gözler, "Yemen Üzerine", (268), 270.

²¹⁹ Algül, "Himyeriler", XVIII, 62.

²²⁰ Ingrams, *The Yemen*, p. 36; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 5; Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 4.

²²¹ Ehiloğlu, *Yemende Türkler*, ss. 37-39.

Ordusuyla Kâbe'yi istilaya hazırlanan Ebrehe, Kuran'ın Fil Suresi'nde²²² anlatıldığı üzere, “*Ebabil*” adı verilen ve kırlangıca benzeyen kuşlar yardımıyla bozguna uğratılmıştır. Bu kuşların gagalarında getirdikleri küçük sert çamur tanelerini, Ebrehe'nin ordusu üzerine bırakarak bu orduyu dağıtmış olduğu bilinmektedir.²²³ Daha sonra Habeşlilere güç yetiremeyen Yemenliler, özellikle de Himyeri Prenslерinden biri,²²⁴ İran'dan yardım isteyince İran Şahı Enuşirvan, Yemen'e bir ordu göndererek Ebrehe'yi öldürmüştür ve Yemen'i idaresine almıştır.²²⁵ Bu vakitten sonra ise Yemen, İran'dan gönderilen bir vali tarafından yönetilmeye başlanmıştır. İranlıların Yemen'de hâkimiyeti yaklaşık yarım asır sürmüştür. Yemen bu tarihten itibaren iç çatışmalara sahne olmuştur.²²⁶

Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi hak dinler arasında kalan Yemen, tanıklık yaptığı kanlı mücadelelere rağmen her iki dinden de büyük kültürel, entelektüel ve sosyal birtakım değerler kazanmıştır. Çok tanrıcılık anlayışı kalıcı bir şekilde yok edilerek, puta tapma yerine tek tanrı inancı burada korunmuştur. Yemen, batıdan Habeşler ve doğudan Persler başta olmak üzere dış güçlerin çarpışma alanı hâline gelmiştir.²²⁷ Nitekim bu tarihten itibaren artık Yemen halkı, Yemenlilerin ulusal birliğine yeniden güç kazandıracak olan yeni ilahi bir dini karşılamaya hazırlanmıştır. İslam'ın gelişinden hemen önce Yemen'de tarım faaliyetleri gerilemiştir. Kurulan çeşitli merkezler azalmış ve deve kervancılığının da önemini yitirdiği görülmüştür.²²⁸

D. İslamiyet'in Gelişi ve Sonrasında Yemen

İslam'ın ortaya çıktığı tarih olan 610 yılında Yemen, İran'daki Sasani Devleti'nin egemenliği altında bulunmaktaydı. Güney Hicaz'ın ve Yemen'in kuzey doğu taraflarından Büyük Çöl'e kadar uzanan arazi, o bölgede büyük önem arz etmekte olan Kahtaniler adlı kabilenin hâkimiyeti altındaydı. İslam'ın doğuşu sırasında Kahtaniler

²²² *Kuran-ı Kerim*, 105.Fil: 5.

²²³ Atif Paşa, *Yemen Tarihi*, I, s. 17-18; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 5; Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 4.

²²⁴ Ingrams, *The Yemen*, p. 36-37.

²²⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 98-103; Sırma, “Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması”, (12), 429.

²²⁶ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 6; Samî, “Yemen”, VI, 4810.

²²⁷ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 3; Al-Haddad, *Cultural Policy in the Yemen Arab Republic*, p. 10.

²²⁸ Lewis, *Ortadoğu*, s. 56

arasında en meşhur kabileler Himyer,²²⁹ Seba, Kuhlan, Gassan, Evs, Hazrec, Huzaa, Hemdan, Kinde, Kelb ve Murad isimlerini taşımaktaydılar.²³⁰ Hz. Nuh Peygamberin soyundan gelen Kahtaniler, İslamiyet'ten önceki devletlerden kalan yerleşik hayata ait birtakım yaşayış şekillerini bu yıllarda da devam ettirmekteydiler.²³¹ Ancak Yemen'de politik açıdan bir bütünlük bulunmamaktaydı. Yemen, yukarıda adı geçenler de olmak üzere, çeşitli kabilelerin yöneticileri tarafından bölünmüş bir şekilde idare ediliyordu. İran ise hâkimiyetini yeniden artırmak için Yemen'e devamlı ordular sevk ediyordu.²³²

Hz. Muhammet, İslamiyet'in esaslarını öğretmek, zekâtları toplamak ve Müslüman olmayanlardan cizyeleri almak amacıyla bölgeye elçiler göndermiştir.²³³ Yemen'de ise o sıralarda, Esved-i Ansî isminde bir kişi, peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkmış, fakat daha sonra Yemenliler tarafından öldürülmüştür. Bu olayın üzerine Yemenliler, Hz. Muhammet'e bir heyet göndererek, bu işi soruşturup Müslümanlığı benimsemişlerdi.²³⁴ Yemen'deki bölünmüşlük, bu sıralarda yerini doğal olarak çeşitli güç mücadelelerine bırakmaya başlamıştır. Yemen'de çeşitli bölgelerde hâkimiyet kuran kabilelerin ortaya çıkması, bu güç mücadelesine neden olmuştur. Hz. Muhammet'in Medine'ye göç etmesinden sonra Yemen'de, bu mücadeleler üst seviyeye ulaşmıştır.²³⁵

Hicret'ten önce Hz. Muhammet, birkaç Yemenli ile görüşmüş olsa da bu bireysel bir girişimden öteye gidememiştir. Yemenlilerle ilk toplu görüşme ise Yemen'den deniz yoluyla Medine'ye gelen ve Hz. Muhammet ile görüşen, Ebu Musa El-Eşarî'nin önderlik ettiği, Tihame bölgesinde yaşayan kabiledir. Bu kabileye mensup yaklaşık 50 kişilik grubun bu görüşmeyi gerçekleştirdiği bilinmektedir.²³⁶ Dolayısıyla Hz. Muhammet, başta Himyer olmak üzere birçok kabileyle iletişime geçmeye başlamıştır. Hz. Peygamber, Medine'de İslam Devleti'nin temellerini attıktan sonra, komşu

²²⁹ Himyer hanedanlığı ve bu hanedanlığın diğer kabileler ile olan ilişkileri hakkında bk. Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, pp. 7-8.

²³⁰ Burada zikredilen bazı kabileler için bk. Clifford Edmund Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, (Çev. Hande Canlı), İstanbul 2005, ss. 145-163; Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 6.

²³¹ Yavuz, *Rumuza Tarihi*, I, LXX.

²³² Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 7.

²³³ Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 78.

²³⁴ El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2002, I, s. 152.

²³⁵ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 7.

²³⁶ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 9.

devletlere ve bölgedeki ileri gelen kabilelere mektuplar ve elçiler göndererek onları İslam'a davet etmiştir. Tabii ki bu devletlerin ve kabilelerin arasında Yemen'deki kabileler de bulunmuştur.²³⁷ Mektubunda; Yemenliler Müslüman oldukları takdirde ellerindeki mallarının, topraklarının ve kıymetli eşyalarının tasarruf haklarını yine kendilerine bırakacağını bildirmiştir.²³⁸ Hz. Muhammet, Yemen'deki kabile liderlerine mektuplar gönderirken onlara diğer büyük devletlerin liderlerine hitap ettiği gibi hitap edip etkilemiştir. Bu mektuplarla onların politik durumlarına dikkati çekmiş ve kendi toprakları üzerinde kendi kurallarının geçerliliğinden bahsetmiştir. Dolayısıyla İslam dini var olan mevcut durumu ortadan kaldırmaktan ziyade, var olan gelenek ve görenekleri daha da sağlamlaştıran kurallarla Yemenlilerin karşısına çıkınca kolay kabul edilmiştir.²³⁹ Hicretin 9. senesinde (630-631) Yemen'den gelen Arap kabilelerinin birçoğu İslamiyet'i seçmişlerdir. Hicretin 9. yılının, Hz. Muhammet'in genellikle Yemenli kabilelerle görüşme yılı olarak geçtiği söylenilmektedir.²⁴⁰ Hz. Muhammet'in her kabileye ayrı ayrı önem verdiği ve sıcaklık gösterdiği bilinmektedir. Bölge halkını iyi tanıyan Peygamber, bu hareketi ile bölge insanına realist bir yaklaşım sergilemiştir. Bu ise Yemenlileri ne kadar iyi tanıdığının göstergesidir. Zira Medine'den ayrılan kabileler, kendi yurtlarına döndüklerinde, Peygamber tarafından gönderilen yöneticilere iyi davranmışlardır. Bunun sebebi ise Peygamberin onlarla yaptığı görüşmelerde, onlara iyi davranmasıdır. Dolayısıyla İslamiyet, Yemen'de kolayca yayılma olanağı bulmuştur.²⁴¹ Yemen'deki İran Valisi de Müslüman olduğunu ilan etmiş ve burada Hz. Peygamber'in tayin ettiği bir yönetici gibi çalışmaya başlamıştır. Bununla birlikte Hıristiyan topluluklarla da çeşitli ilişkiler yaşanmıştır. Güney Arabistan'daki Hıristiyan Necran bölgesinin dinî liderleri Hz. Muhammet'in tutumundan hoşlanmışlardır. Hoşlanmalarına rağmen İslam'a girmeyi kabul etmemişlerdir. Bunun yerine Hz. Peygamber ile antlaşma ve müzakere yapmışlardır.²⁴² Bu antlaşmaya göre Necran Hıristiyanlarının, Müslümanların himayesi altına gireceği ve eşya türünden vergiyle

²³⁷ Detay için bk., Çağatay, *İslam Tarihi*, ss. 249-253; Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 9.

²³⁸ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 6; El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, I, s. 99.

²³⁹ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 9.

²⁴⁰ El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, I, s. 114; Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 10.

²⁴¹ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 11.

²⁴² Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 11.

yükümlü tutulacakları kayıt altına alınmıştır.²⁴³ Müslümanlar, Hıristiyan piskoposluğun hâkimiyet bölgesini tanıyacaklarını, Hıristiyanları İslamiyet adına savaşmaya veya dinlerini değiştirmeye zorlamayacaklarını, Hıristiyan din adamlarının vergiden muaf tutacaklarını belirterek Hıristiyanlarla aralarında antlaşma yapmışlardır. Bu antlaşmayla Hıristiyanlarla aralarındaki ilişkileri düzenlemişlerdir. Ayrıca yerlerinden çıkarılmayacaklar ve öşür vermeyeceklerdir. Vergi olarak beheri bir okka kıymetinde olan iki bin hülle alınması kararlaştırılmıştır. Antlaşmada, Necran ahalisinin, yurtlarına gelen elçileri Necran'da bir aydan fazla alıkoymamaları da belirtilmiştir. Bu bölgede bir karışıklık çıkarsa bölge ahalisi 30 zırh, 30 at ve 30 katırdan oluşan levazımla İslam ordularına destek vereceklerini belirtmiştir.²⁴⁴ Necran Hıristiyanları, bu antlaşma sayesinde kendilerini, dinlerini ve Müslüman saldırıları karşısında bölgelerini korumuşlardır.²⁴⁵ Nitekim 628 yılında İran hükümdarı tarafından Yemen'e vali olarak atanmış olan Bazen, İran'daki hükümdarın ölümünden sonra İslamiyet'i seçerek Hz. Peygamber'in idaresi altına girmiştir.²⁴⁶

Hz. Peygamber bu antlaşmanın akabinde, Yemen'de hem İslamiyet'i öğretmek ve hem de Yemen'in idari işlerini yürütmek için ashabından Ziyad bin Lebid'i Hadramût valiliğine atamıştır. Ebu Musa Eşarî'yi Zebid, Rime, Aden ve sahillerinin valiliğine atamıştır. Muaz bin Cebel'i²⁴⁷ ise Necid taraflarına tayin etmiştir. Her ne kadar bu tayinler ve nerelere atama yapıldığı hakkında bilgiler bulunmaktaysa da, bunlar hakkında verilen bilgiler net değildir. Temsilcilerin isimleri verilmesine rağmen bunların görev yerleri hakkında bütünlük gözükmemektedir. Bu durum Yemen-İslamiyet ilişkileri içinde karışık bir durum arz etmektedir. Bu bilgiler bütünlükten yoksun olmakla birlikte Hz. Muhammet, bir mektubunda bölgeye gönderdiği elçisine, bütün elçilerinin başkanı olarak Muaz'ı gönderdiğini ve tüm vergi ve dava işlerini onun

²⁴³ İslam kaynaklarında Necran Barışı olarak nitelendirilen bu antlaşma hakkında detay için bk., El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, I, s. 105-106; Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s. 80; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, pp. 78-79; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 6.

²⁴⁴ Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 79; Bury, *Arabia Infelix or The Türks in Yamen*, p. 10; El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, I, s. 107-108; Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 11.

²⁴⁵ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 11.

²⁴⁶ Ingrams, *The Yemen*, p. 37; Yavuz, *Rumuzi Tarihi*, I, LXXI.

²⁴⁷ Muaz bin Cebel'e Hz. Peygamber tarafından verilen, Yemen'de yapması gerekenler hakkındaki muhteviyatı barındıran mektubu hakkında çeşitli rivayetler için bk., El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, I, ss. 119-121.

idaresine bıraktığını yazmıştır.²⁴⁸ Görüldüğü üzere Yemen'e gönderilen temsilciler başlıca vergi toplamak, İslamiyet'i öğretmek, Müslümanlar arasında düzeni sağlamak gibi çeşitli yükümlülüklerle sahiptir.²⁴⁹ Ancak Hıristiyanlarla olan fikir çatışması devam edince bu sefer de Peygamber, amcasının oğlu Hz. Ali'yi idareyi sağlaması için Yemen'e göndermiştir.²⁵⁰ Hz. Ali, burada kısa sürede başarılar elde etmiş ve birçok Yemenliyi İslamiyetle tanıştırmıştır.²⁵¹ Hz. Muhammet, bölge insanını peygamber olmadan önce tanımıştır. Ticaret sayesinde kervanlarla Yemen'e gitmiş ve ve Yemenlilerle alış verişte bulunmuştur.²⁵² Hicretin 10. yılında da Hz. Ali, Yemen'de başarılı fetih hareketlerine devam etmiş ve İslam'ı bölgede kalıcı kılmıştır. Böylece İslamiyet, Hz. Ali'nin başarılarıyla San'a'ya kadar ulaşmıştır.²⁵³ İslam'ın bölgede hızla yayılmasının, Hz. Ali'nin karakterinden ileri geldiğini belirtenler bulunmaktadır. Yemenlilerin, Hz. Ali'yi çok sevdikleri ileri sürülmüştür.²⁵⁴

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise Yemen, Müslümanlar tarafından yönetilmeye devam edilmiştir. İlk halife Hz. Ebubekir zamanında, Yemen yalancı peygamberlerin ortaya çıkışına sahne olmuştur.²⁵⁵ Nitekim bunlardan biri de Yemen'de ortaya çıkınca Hz. Ebubekir, Arabistan'ın ortası, Bahreyn ve Umman gibi Yemen'e de, İkrime bin Ebi Cehil komutanlığında ordu sevk ederek Yemen'de yeniden barış ve emniyeti temin etmiştir.²⁵⁶ Bu tür bir mücadele ikinci halife Hz. Ömer zamanında da devam etmiştir. Yemen tamamen İslam yönetimine bu halife zamanında girmiştir. Böylece genel hatlarıyla bakılacak olursa İslamiyet, Yemen'de bazı bölgelerde kendiliğinden yayılmış, bazı bölgelerde ise temsilciler vasıtasıyla yayılma göstermiştir.

²⁴⁸ Ali Emirî, *Yemen Hatıratı*, Millet Kütüphanesi, 653 Numara, s. 1; El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, I, s. 114-117.

²⁴⁹ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 12.

²⁵⁰ Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 79.

²⁵¹ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 6.

²⁵² Ingrams, *The Yemen*, p. 37.

²⁵³ Richard F. Nyrop, *The Yemens: Country Studies*, The American University, Washington, 1986, p. 32; Sırma, *Yemen İsyaları*, s. 32.

²⁵⁴ Ingrams, *The Yemen*, p. 37.

²⁵⁵ Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 79-81.

²⁵⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1976, I, s. 314-315; Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, ss. 212-214; Ünlü, *İslam Tarihi*, s. 55; Hilmi, *İslam Tarihi*, II, s. 224-225; Çağatay, *İslam Tarihi*, ss. 332-336; Hz. Ebubekir devri Yemen ile olan ilişkiler hakkında detay için bk., Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, pp. 41-55.

1. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Yemen

Halifeler döneminden sonra Yemen, Emeviler²⁵⁷ (661–750) tarafından idare edilmiştir. Emeviler döneminde Yemen'in, politik yaşamdan soyutlandığı görülmektedir. Özellikle de Emevî halifeleri, Yemen'le fazla ilgilenmemişlerdir. İlişkileri pek yakın değildir.²⁵⁸ Bununla birlikte Yemen'de, bu dönemde üç önemli hareket gözükmemektedir. İlki, İbn-i El-Zübeyr önderliğindeki isyan hareketidir. Bu isyan neticesinde Yemen'de Emevî otoritesi sarsılmıştır. Diğerleri ise Emevilere karşı yapılan iç isyanlardır. Yemen'de Emevilerin politik durumları iki dönemde ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi Emevî idaresinin (661) Yemen'de kuruluşundan ikinci Emevî halifesi olan Yezid bin Muaviye'nin ölümüne (683) kadar geçen süredir. Yemen'in Emeviler dönemindeki politik hayatının gelişimindeki ikinci dönem ise, 692 yılında Emevî halifesi olan Abdülmelik bin Mervan'dan başlayıp 750 yılında Yemen'de Emevî hâkimiyetinin sonuna kadar süren dönemdir.²⁵⁹

Emeviler döneminde Yemen'de, yukarıda bahsedilen isyanlar dışında önemli bir hadise meydana gelmemiştir. Daha sonra Yemen'de yönetim Abbasilere geçmiştir (750–1258).²⁶⁰ İlk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas El-Saffah, Hicaz ve Yemen'e vali olarak amcası Davud bin Ali'yi atamıştır. Ancak bir yıl sonra Davud bin Ali öldürülünce onun yerine amcası Muhammed bin Yezid bin Abdullah bin Abdülmeden'ı göndermiştir.²⁶¹ İlk yıllarda Abbasiler, Emevilerin aksine Yemen'e önem göstermişlerdir. Ancak Yemen'e olan ilgileri politik açıdan değil de askerî açıdan olunca, Yemen'deki hâkimiyetleri zayıflamaya başlamıştır. Bu durum dördüncü Abbasi halifesi olan Harun El-Reşid zamanında düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde bölgeye askerî, dinî ve mâlî açıdan Yemen'deki siyasi varlığını güçlendirecek idareciler gönderilmiştir.²⁶² Ancak bu girişimler, yönetimde bulunan Reşid dönemiyle sınırlı kalmış, yerel kabileler bölgede isyan ederek Abbasileri tanımamışlardır. Yemen'deki politik istikrarsızlık, yerini yerel

²⁵⁷ Emeviler ve Abbasiler hakkında geniş bilgi için bk. Bahriye Üçok, *İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler*, MEB Yay., Ankara 1979; İhsan Süreyya Sırma, *Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi*, Beyan Yay., İstanbul 1997; İhsan Süreyya Sırma, *Abbasiler Dönemi*, Beyan Yay., İstanbul 1997; Saim Yılmaz, *Abbasiler*, Kayıhan Yay., İstanbul 2006; Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, (Çev. Nedim Demirtaş), T.V.Y. Yay., İstanbul 2007.

²⁵⁸ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 156.

²⁵⁹ Geniş bilgi için bk., Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, pp. 158-168.

²⁶⁰ Abbasiler hakkında bk. Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*; Saim Yılmaz, *Mu'tazid ve Müktefi Döneminde Abbâsiler*, Kayıhan Yay., İstanbul 2006.

²⁶¹ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 180.

²⁶² Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. 181.

güçlerin başkaldırılarına bırakmıştır. Lahec bölgesinde Süleyman bin Şeref adında birisi Abbasi Devleti'ne karşı isyan etmiş ve bölgeyi idaresi altına almıştır.²⁶³

Bağdat yönetimi Yemen'e çok az ilgi gösterince, 822 yılında Muhammed bin Ziyad bağımsızlığını ilan etmiştir (822-1018). Ziyad, Abbasi halifesi El-Me'mun tarafından Yemen'e vali olarak atanmıştı. Fakat daha sonra Ziyad bağımsızlığını ilan ederek, kendisi adına camilerde hutbe okutturmuştur. Hâkimiyetini ise Zebid şehrinden eski Himyeri Kırallığı'nı da içeren tüm topraklara yaymıştır.²⁶⁴ İdarede yeni birtakım düzenlemeler yapmıştır. Bu hanedanlığın ortaya çıkmasından itibaren Yemen, artık İslam Devleti ile olan irtibatını kopararak, sırtını geçmişe dayayan ailelerin yönettiği ve kabileciliğin ön plana çıktığı bir ülke hâline gelmeye başlamıştır.²⁶⁵ Nitekim bu gelişmelerden yani Yemen'in idaresi Abbasilerden çıktıktan sonra, Yemen'in sınırları büyük ölçüde daralmış ve idari taksimatta önemli değişikliklere uğramıştır.²⁶⁶

Yemen sık sık isyanlarla gündeme gelmeye başlamış, bunun sonucunda ise birçok hanedan Yemen'de idareyi ellerinde bulundurmuştur. San'a'da soylu bir aile olan Yafuriler (Yufirî) de bunlardan birisidir. Yafuriler, Ben-i Ziyad yönetimine karşı Tihame'de ayaklanmışlardır (847-997). Bu kabilenin başında ise Yufir bin Abdurrahman El-Havali bulunmuştur.²⁶⁷ Bu durum ilk olarak Halife El-Mutemid'e gönderilen mektupla ortaya çıkmıştır. Bu mektubu Muhammed bin Yufir, bölgenin yöneticisi olarak ona yazmıştır. Dolayısıyla bu mektuptan, Abbasilere karşı bir hareket olduğu öğrenilmiştir. Zaten Yufir, San'a ve Cened şehirlerini işgal etmiş ve bağımsızlıklarını çok önceden ilan etmişti. Ancak sonraları bir Abbasi generali olan İbn-i Ziyad'a bağlılığını bildirmiştir. Kendilerini Himyerilerle, özellikle de Tübbâ Kırallarıyla* aynı soydan geldiklerini iddia etmişler ve böylece idarelerine meşru bir zemin kazandırmışlardır. Yafuriler ve Ben-i Ziyad kabileleri 9. yüzyılın son yıllarında

²⁶³ Sırma, *Yemen İsyamları*, s. 32.

²⁶⁴ Clifford Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, (Çev. Hande Canlı), Kaknüs Yay., İstanbul 2005, s. 152; Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, pp. 208-209; Nyrop, *The Yemens: Country Studies*, p. 32.

²⁶⁵ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 7.

²⁶⁶ Yavuz, *Rumuza Tarihi*, I, LXXI.

²⁶⁷ Al-Mad'aj, *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, p. s. 214.

* Tübbâ ve krallığı hakkında detaylı bilgi için bk. Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. I, (Çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir), Maarif Basımevi, Ankara 1955, ss. 865-868

birbirleriyle mücadele ettikleri gibi, Fatimilerle de mücadele etmek zorunda kalmışlardır.²⁶⁸

Fatimiler, 969 yılında Yemen’de hâkimiyet kurmuşlardır. Ancak 1022 yılında Zebid’de bir hanedanlık daha ortaya çıkmıştır. Bu hanedanlık Ziyadîlerin yok oluşu ile ortaya çıkan Habeşli vezirlerden biri olan Necah tarafından kurulmuştur (1022-1158). Abbasi halifeliğine bağlı olarak hâkimiyetlerini sürdürmüşler, ancak Zeydi İmamların baskıları neticesinde zamanla etkilerini yitirmişlerdir. 1159-1173 yılları arasında Zebid’de, Mehdîler yönetimi ellerine almışlardır.²⁶⁹ Burada Fatimi yöneticilerden olan Ali El-Süleyhî, (1047-1138) kendi adıyla anılan hanedanlığını kurmuş ve Fatimilerin egemenliğinde hüküm sürmüşlerdir. Zeydi İmamlara karşı çeşitli faaliyetler yürütmüş ve birçoğunu da öldürmüştür. El-Süleyhî, 1067 yılında ölünce yerine oğlu geçmiştir. Oğlunun yönetimi esnasında onun eşi olan Arva (Seyyide El-Hurra Arva bint Ahmet El-Süleyhî) eski Seba Melikesi Belkıs gibi idarede söz sahibi olmuştur.²⁷⁰ Hatta bu dönemde El-Süleyhi’nin eşi Arwa’nın yönetimi tamamen eline geçirdiği söylenmektedir. Arva, zaman zaman bir kraliçe zaman zaman da bir general gibi davranmış ve çeşitli kişilere hediyeler göndermiştir. Ancak yine de Fatimilerin bir hizmetçisi olarak kendisini gördüğü belirtilmiştir. Arva, 1138 yılında ölünce Yemen’de Fatimiler bir daha etkili bir idare kuramamışlardır. İki Fatimi grubu birbiriyle mücadeleye tutuşunca Yemen’de otorite boşluğu meydana gelmiştir. Bu durumdan Züreyîler yahut diğer adıyla Benü’l-Kerem kabilesi faydalanarak, yönetimi ele geçirmiş ve kendi adlarıyla anılan idarelerini kurmuşlardır. Eyyübilerin Yemen’e gelişine kadar bu hanedanlık hüküm sürmüştür (1080-1175). Bu hanedanlıkta Süleyhiler gibi Fatimilerin hâkimiyetini tanımıştır. Aden ve civarında idareyi ellerinde tutmuştur. Kendi aralarında çeşitli bölünmeler ve çatışmalar yaşamışlardır. Bu durum 1174 yılında Eyyübilerin Aden’i ele geçirmesine kadar sürmüştür.²⁷¹ Burada Eyyübilerin gelişine kadar zikredeceğimiz bir diğer yerel hanedanlık ise Hemdanîlerdir. Süleyhiler hâkimiyetlerini kaybedince Hatim bin Gaşim adında biri San’a’yı ele geçirmiştir. Çeşitli

²⁶⁸ Nyrop, *The Yemens: Country Studies*, p. 32; Ingrams, *The Yemen*, p. 43; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 7; Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 153.

²⁶⁹ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 161.

²⁷⁰ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 154-155.

²⁷¹ Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, pp. 85-86; Bidwell, *The Two Yemens*, pp. 10-11; Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 157-158.

iç mücadeleler yaşayan Hemdanîler, Eyyübilerin Yemen’i idareleri altına almalarıyla ortadan kalkmıştır.²⁷²

2. Eyyübiler Döneminde Yemen

Yemen’de Fatimilerin hâkimiyetinden Eyyübi hâkimiyetine kadar geçen sürede Al-Necah, Süleyhi, Züreyi ve Hemdani gibi sülaleler yönetimi ellerinde bulundurmuşlardır.²⁷³ Bu devirde Yemen çeşitli idarelere, isyanlara ve kan dökülmelerine sahne olmuştur. 1174 yılına gelindiğinde, Yemen’de Abdü’n-Nebi bin Mehdi adında biri ortaya çıkmış, idareyi ele geçirerek halka zulmetmiştir. Yemen halkı bu kişiden şikâyetçi olmaya başlamıştır. Bu sıralarda Mısır’da Selahaddin Eyyübi, Fatimi hanedanlığına son vererek Eyyübî Devleti’ni kurmuştur. Yemen’deki halkın şikâyetleri, Mısır Sultanı olan Selahaddin Eyyübi’ye iletilince, Selahattin Eyyübi burada düzeni sağlamak amacıyla Şemsüddeve’yi (Turanşah), Yemen’e göndermiştir.²⁷⁴ Turanşah, 1500 kişilik bir kuvvetle Mısır’dan yola çıkmıştır. Yemen’e karadan ve denizden harekât yapmıştır. Önce Zebid ve Aden’i almış, daha sonra ise San’a ve diğer büyük şehirleri ele geçirmiştir.²⁷⁵ Yemen’de hutbeyi tekrardan Abbasi halifesi adına okutmuştur. 1176 yılında ise Mısır’a geri dönmüştür. Turanşah’ın ölümünün ardından Yemen’deki Eyyübi valileri birbirine düşünce Selahaddin Eyyübi, 1183 yılında bu sefer oğlu Tuğtekin bin Eyyüb’ü Yemen’e göndermiştir. Tuğtekin, Zebid ve Aden başta olmak üzere çeşitli şehirlere seferler düzenlemiştir. San’a o dönemde politik ve dinî açıdan Zeydi İmamların elinde bulunmaktaydı. Tuğtekin burada idareyi yeniden tesis etmiştir. Daha sonra Tuğtekin’in yerine Selahaddin Eyyübi’nin, Kutluğ Ebe’yi Yemen’de durumu düzeltmesi amacıyla buraya gönderdiği bilinmektedir. Kutluğ Ebe’nin kısa bir süre sonra ölümü üzerine yerine, Selahattin Eyyübi, Hittan adında birisini düzeni sağlamak amacıyla göndermiştir.²⁷⁶ Ancak Selahaddin Eyyübi’ye karşı Batı tarafından yürütülen kampanyalar neticesinde, Eyyübi Devleti’nin Yemen’de

²⁷² Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 159.

²⁷³ Eyyübilerin tarih sahnesine çıkışı hakkında geniş bilgi için bk., G. R. Smith, *The Eyyübids and Early Rasulids in The Yemen (567-694/1173-1295)*, E. J. W. Gibb Memorial Trust, London 1978, Vol. 2, pp. 17-51.

²⁷⁴ Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 88; Nyrop, *The Yemens: Country Studies*, p. 33; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 12.

²⁷⁵ Smith, *The Eyyübids and Early Rasulids in The Yemen (567-694/1173-1295)*, p. 51; Ramazan Şeşen, *Selahaddin Eyyübi ve Devlet*, İstanbul 1987, s. 62; Ingrams, *The Yemen*, p. 43.

²⁷⁶ Sırma, *Yemen İsyamları*, ss. 33-35.

hâkimiyeti zayıflamıştır. Eyyübiler döneminden itibaren Türklerin, Yemen'in tarihinde önemli rol üstlenmeye başladığı bilinmektedir.²⁷⁷

3. Resuliler Döneminde Yemen

Eyyübilerin idarelerinden sonra Yemen bir süre Gassani hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra yönetimde çıkan karışıklıklar ve sivil savaşların sürdüğü süre boyunca, yani 1217–1441 yılları arasında Resuli hanedanlığı Yemen'de hüküm sürmüştür.²⁷⁸ Eyyübilerin bölgeye ilgisi azalmak zorunda kalınca Nureddin Ömer bin El-Resul²⁷⁹ adında birisi kendi adıyla anılacak olan hanedanlığını kurmuştur.²⁸⁰ Resuliler, Yemen'e Tuğtekin'in yapmış olduğu sefer esnasında gelmişlerdir. Bunların İslam öncesi Gassanilerden oldukları ileri sürülse de Selçukluların komutasında Ortadoğu'ya akınlar yapan grupta yer aldıkları da söylenilmektedir. Dolayısıyla Resulilerin, bu gruplardan Oğuz Türklerinin Mencik boyuna mensup olabilecekleri belirtilmektedir.²⁸¹ Bunlar daha önce Irak ve Suriye civarlarında yaşamışlar, sonradan ise Mısır'a göç etmişlerdir.²⁸² İlk olarak Yemen'de bu aileden beş kişi bulunmuştur. Ancak sonradan nüfusları artmıştır. Tihame'nin kuzey kesimlerinde bulunmuşlar ve Eyyübilerin yapmış oldukları askerî harekâtlarda önemli görevlerde bulunmuşlardır. Eyyübiler, 1215 yılında El-Mesud isminde bir komutanı Yemen'e göndermişlerdir. Nureddin Ömer ile burada askerî faaliyetlerde bulunan Mesud, Yemen'den ayrılmadan evvel naib olarak Hüsameddin Lulu adında birisini atamıştır. Ancak Mesud ayrıldıktan sonra Zeydiler ayaklanmışlardır. San'a'ya saldırarak yönetimi etkisiz hâle getirmişlerdir. Bu durum üzerine naib etkisiz kalınca Resuli ailesinden olan Nureddin Ömer ve kardeşi Bedreddin Hasan, haksız yere idareyi ele geçirmeye çalışan Zeydileri alt ederek, idareye el koymuşlardır. Eyyübi Sultanı Mesud ölünce de Eyyübiler, Yemen'de etkinliklerini yitirmişlerdir. Dolayısıyla Resuliler yönetimde söz sahibi olmuşlardır.²⁸³ Hâkimiyet

²⁷⁷ Türklerin Müslümanlar ile ilk karşılaşması ve İslamiyet'i seçmeleri hakkında bk., Hilmi, *İslam Tarihi*, II, ss. 353-357.

²⁷⁸ Resûlî Hanedanlığının soy kütüğü hakkında detay için bk., 'Aliyyü'bnü'l-Hasan El-Khazrejiyy, *The Pearl-Strings; A History of The Resûliyy Dynasty of Yemen*, (Edt. By E. G. Browne, R. A. Nicholson, and A. Rogers), London 1906, Vol. I, pp. 45-50

²⁷⁹ Nureddin Ömer'in karakteri hakkında bk., El-Khazrejiyy, *The Pearl-Strings; A History of The Resûliyy Dynasty of Yemen*, I, p. 92.

²⁸⁰ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 12; El-Khazrejiyy, *The Pearl-Strings; A History of The Resûliyy Dynasty of Yemen*, I, p. 74.

²⁸¹ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 162.

²⁸² Smith, *The Eyyübids and Early Rasulids in The Yemen (567-694/1173-1295)*, pp. 85-90.

²⁸³ Smith, *The Eyyübids and Early Rasulids in The Yemen (567-694/1173-1295)*, pp. 88-90.

alanlarını Hadramut'a ve Umman'a kadar genişletmişlerdir. Ta'iz ve Zebid gibi şehirleri yeniden inşa etmişlerdir. Resulilerin adil hükümdarı olarak adlandırılan Amir'in saltanatı, sonraları vakıf mallarına el koyması ve çevredeki âlimlere karşı tavrını değiştirmesi sonucu son bulmuştur. Onun yerine 1249-1295 yılları arasında oğlu yöneticilik yapmıştır. Bu tarihler arasında El-Muzaffer Yusuf, Yemen'in diğer bölgelerine fetih hareketleri yapmıştır. Hatta öyle nam salmıştır ki Habeşistan ve Hindistan'daki yöneticiler, Yusuf'a çeşitli hediyeler göndererek itaatlerini bildirmişlerdir.²⁸⁴ Resuliler, askerler arasında itaatsizlik çıkması, kısa süreli yöneticilerin iş başına gelmesi, yönetimde hak iddia eden kimselerin olması ve iç savaşlar neticesinde idarede zayıflamaya başlamışlardır.²⁸⁵

Yemen'de daha önceki yönetimlerin karşılaştıkları gibi idarede küçük bir boşluk ve güçsüzlük belirince hareketlenme meydana gelmiştir. Resuli yönetimi de zayıflayınca, San'a'daki İmam tarafından isyan başlatılmıştır. Bu İmam'a karşı yürütülen mücadelede kardeşlerinden biri öldürülen ve bölgede eski bir aile olan Tahir Kardeşler (Tahiriler) bu defa yönetimde ön plana çıkmaya başlamışlardır.²⁸⁶ Tahiriler, Yemen'in güneyindeki ve Tihame'deki Resuli topraklarını devralan Yemenli, Sünni bir ailedir. Resuli emiri Hüseyin bin Tahir, Aden'in idaresini Tahirilere teslim edince, yaklaşık iki yüz yıl hüküm süren Resuli hanedanlığı sona ermiştir.²⁸⁷ Tahiriler kendilerinden önceki yöneticilerin idare şekillerini benimsemişlerdir. Zebid gibi şehirlerde medrese ve camiler inşa etmişlerdir. Aden'i Memluklar ve Portekizlilere karşı korumuşlardır. Burada ticari binalar ve tahkimatlar inşa etmişlerdir. Kısa bir süre sonra çevresindeki birçok kabileyi yönetimi altına alarak Tihame, Zebid, Lahec ve Aden'i ele geçirmiş ve ardından da 1504 yılında San'a'yı Zeydilerden alarak yönetimlerini buraya taşımışlardır.²⁸⁸ 1515 yılında ise Memluklar Yemen'in büyük kesiminde Tahirilerin hâkimiyetine son vermişlerdir. 1538 yılında ise son Tahiri lideri olan III. Amir bin Davud, Süleyman Paşa tarafından idam edilmiştir. Böylece Tahiriler de tamamen ortadan kaldırılmıştır.²⁸⁹

²⁸⁴ Nyrop, *The Yemens: Country Studies*, p. 34; Ingrams, *The Yemen*, p. 43; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 13-14.

²⁸⁵ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 162-163.

²⁸⁶ Bury, *Arabia Infelix or The Türks in Yamen*, p. 12.

²⁸⁷ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 163.

²⁸⁸ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 14; Sırma, *Yemen İsyamları*, s. 36-37.

²⁸⁹ Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 164.

16. asrın başlarına gelindiğinde ise Yemen, İslamiyet’i kabul edişinden bu yana ilk defa Hıristiyan Portekizlilerle karşı karşıya gelmiştir. Müslümanlara karşı oluşan haçlı ruhu, Afrika’daki Guinea altınlarına erişip zengin olma hevesi, doğudaki Hıristiyanlığı temsil eden efsanevi Rahip-Kral Yohanesi arama arzusu ve Doğu’dan gelen baharatın ticari önemi nedeniyle bu ticaretin kaynağının bulunması gibi amaçlar Portekizlileri, Yemen’e yönelten sebepler arasında gösterilmektedir.²⁹⁰ O dönemlerde Hint Okyanusu sularında görülen Portekizlilere karşı koyabilecek bir güç bulunmamaktaydı. Bunu fırsat bilen Portekizliler hem Hıristiyanlığı yaymak ve hem de Avrupa-Hindistan deniz rotasındaki bu çok önemli kavşak noktasına hâkim olan Yemen’i ele geçirmek istemişlerdir. Bu nedenle ticaret gemilerini kontrolleri altına almak ve yukarıda belirtilen amaçlarını gerçekleştirmek için Portekizliler Yemen’e saldırmaya başlamışlardır. Hatta Tahirilerin, San’a’yı ele geçirdikleri yıldan iki sene sonra, 1506 yılında Portekizliler, Aden’in karşısında buraya bağlı bir ada olan Socotra’yı ele geçirmişlerdir.²⁹¹ Portekizlilerin bu saldırılarına karşı koymaya güç yetiremeyen Sultan Amir, Memlûk Sultanı Kansû Gavri’den yardım istemiştir.²⁹² Memlûkler bunun üzerine Emir Hüseyin komutasında bir donanma hazırlığına girişmiştir. Donanmanın yola çıkacağı esnada Portekizlilerin Hindistan kıyılarına ulaştığı bigisi gelmiştir. Portekizlilerin, Hindistan’a da saldırıya başlamaları üzerine Gücürat Sultanı da Memlûklulardan yardım istemiştir. Bu nedenle Yemen’e gönderilen Emir Hüseyin komutasındaki donanma, Gücürat’a yönelerek Portekizlilerin büyük bir bölümünü Hind kıyılarından uzaklaştırmıştır.²⁹³ Fakat Portekizlilere karşı koyabilmek için gerekli olan mühimmat, Mısır’dan geç gönderilmiştir. Bu mühimmat gelene kadar Kamaran Adası’na çekilen Emir Hüseyin, Yemenlilerin yiyecek yardımında da bulunmaması üzerine karaya çıkmak zorunda kalmıştır. Yemen’e çıkarak buradaki Zeydi halkla birleşip, Yemen’i Memlûk idaresine bağlamıştır.²⁹⁴

Nitekim İslamiyet’in girişinden sonra, Yemen topraklarında yaşayan halk yaşam şekillerini değiştirmiştir. Gelenek ve göreneklerini geliştirmiş ve sosyal ilişkilerini farklı boyutlara taşımıştır. Genel olarak o döneme bakılırsa, insanlar arasındaki farklılıklar ortadan kaldırılmış ve aralarına eşitlik gelmiştir. Kadınlar hayatta daha şerefli bir

²⁹⁰ Salih Özbaran, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 108-109.

²⁹¹ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 15.

²⁹² Sırma, “Yemen”, *İA.*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., M.E. Basımevi, İstanbul 1986, XIII, 375.

²⁹³ Özbaran, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*, ss. 111-117.

²⁹⁴ Nyrop *The Yemens: Country Studies*, p. 34; Sırma, *Yemen İsyancıları*, s. 42.

pozisyona gelerek sosyal hayatta mevkileri yükselmiştir. Hatta devlet idaresinde bile bulunmuşlardır. İnsanların özgürlüğü ve saygınlığı, Allah'ın koyduğu yasalar tarafından garanti altına alınmıştır. Böylece halk güç kazanmış ve İslamiyet, Yemen'de bir inanç krallığına dönüşmüştür.²⁹⁵

E. Yemen'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi

Osmanlı Devleti'nin Memlûk idaresindeki Mısır'ı topraklarına kattıktan sonra Hindistan'a giden yolun Kızıldeniz'den geçmesi ve yabancı gemilerin özellikle de Portekizlilerin, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki adalara saldırılarda bulunması Osmanlı Devleti'nin dikkatini daha da güneye yöneltmesine neden olmuştur. Ayrıca Portekizlilerin deniz ticaret yollarını ele geçirme istekleri Osmanlı Devleti'ni endişelendirmiştir. Üstüne Portekizlilerin bir de Arap Yarımadası'na saldırılar düzenlemeleri, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelmesini kaçınılmaz hâle getirmiştir. Ayrıca Hindistan'da Memluk ordusuna karşı koyan Portekiz komutan Albuquerque, Aden'den kara yoluyla Medine'ye varıp, Hz. Muhammet'in naaşını çalarak kutsal yerlerle takas etme isteği durumu tamamıyla önemli hâle getirmiştir.²⁹⁶ Osmanlı Devleti dönemin en büyük siyasal İslam kuruluşu olarak bilinmekteydi. Hindistan ve Yemen'deki Müslümanlar ve özellikle de Hicaz bölgesindeki Mekke ve Medine gibi kutsal beldeler Osmanlı Devleti için önemliydi. Buraların ve Müslümanların, Hıristiyan Portekizlilere karşı Osmanlı Devleti tarafından korunma arzusu Osmanlıların bölgeyle ilgilenmelerini sağlamıştır. Bu ilgi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin güney siyasetini de oluşturmuştur. Bu politika çerçevesinde Osmanlı Devleti, mücadele ettiği İran'la ittifak kuran Portekizlilere fırsat vermek istemiyordu. Kızıldeniz'e yerleşerek ticaret yollarını ellerine geçiren Portekizlilerin, Arap Yarımadası'nın güneyine, yani Yemen'e yerleşerek kuzeye doğru ilerlemelerini engellemek istiyordu. Bu sebep ve arzularından dolayı Osmanlı Devleti, Yemen'e yönelmek zorunda kalmıştır.²⁹⁷

²⁹⁵ Al-Haddad, *Cultural Policy in the Yemen Arab Republic*, p. 10.

²⁹⁶ Faruk Osman Abaza, *El-Hükümü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, Beyrut: Dârü'l-Avde 1979, p. 1; Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 63; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 101; Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, s. 133.

²⁹⁷ Muhammed Abdullatif El-Behravî, *Fethü'l-Osmaneyn Aden; Va İntiqal Al-Tawazin Al-Dawli Minal-Barr İlaa Dar al-Turath*, Kahire 1979; Sırma, "Yemen", XIII, 375-376; *Yemen Salnamesi*, Vilayet Matb., 1313, s. 301; Hulusi Yavuz, "Kâbe ve Harameyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi", *Diyanet Dergisi*, 1983, XIX (4), 46; Abaza, *El-Hükümü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, pp. 2-3.

Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı aldığı haberi Yemen'de duyulunca, buradaki Memlûk askerleri korkarak geri dönmüşlerdir. Bu dönemde Yemen'deki idareyi Çerkez Beyleri sağlamaktaydı. Onlar da Mısır'a bağlıydılar ve Yemen, Mısır'dan idare edilmekteydi.²⁹⁸ Bu haberi alan Emir İskender, Osmanlı Devleti'nin Yemen'i alarak, kendisinin Kansu Gavri gibi aynı akıbete uğramasından çekinmeye başlamıştır. Bu sebepten dolayı İskender, Yemen halkını San'a'nın büyük camisi olan, Cami-i Kebir'de toplayarak Sultan Selim'in Mısır'ı aldığını, kendisinin de ona bağlı olduğunu açıklamıştır. Ardından padişah adına hutbe okutturmuştur.²⁹⁹ Daha sonra İskender, San'a'dan çıkıp Zebid'e hareket ettiği sıra, yolda Beni Habiş kabilesinin tuzağına düşmüş ve güçlkle Zebid'e ulaşabilmiştir. Zebid'e sığınan Emir İskender ve beraberindekiler, Ramazan Rumî adında birisine sığınarak kurtulmuşlardı. Nitekim burada Ramazan Rumî ve maiyetindekiler aralarında anlaşarak Emir İskender'e bağlılıklarını bildirmişlerdir. Yavuz Sultan Selim de Emir İskender'i Yemen'e serdar olarak tayin etmiştir.³⁰⁰ Osmanlı Devleti ilk başlarda Yemen'e ne asker ne de vali göndermiştir. Bunun doğal sonucu olarak da bazı Çerkezler ve İmam Şerefü'd-Din önderliğinde halk, İskender'e uymamışlar ve bağımsızlıklarını bildirmişlerdir. Bu sırada Osmanlı tahtında değişiklik olmuş, Yavuz Sultan Selim ölmüş, yerine Kanuni Sultan Süleyman tahta çıkmıştır (1520).³⁰¹

Osmanlı Devleti, Hadım Süleyman Paşa'yı Yemen'e göndermeden önce bölgede Osmanlı Devleti adına donanmasıyla Selman Reis faaliyet göstermiştir. Selman Reis, Cidde'ye varmış ve buradan da Kamaran Adası'ndaki Portekizlileri etkisiz hâle getirmiştir. 1525 yılında Aden'i ele geçirmek için teşebbüslerde bulunmuş ise de geneli itibariyle başarısız olmuştur.³⁰² Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, Mısır valisi olan Hadım Süleyman Paşa'yı Yemen'de hâkimiyeti sağlamak için görevlendirmiştir.³⁰³

²⁹⁸ Hulûsi Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", *Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II)*, Yıl: 8, Mart-Nisan 2002, (44), 105.

²⁹⁹ *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1308, s. 58; Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", (44), 106.

³⁰⁰ Sırma, "Yemen'in Geo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", (12), 439-440.

³⁰¹ Kanuni Sultan Süleyman'ın dönemi için bk., Fairfax Downey, *Kanuni Sultan Süleyman*, (Çev. Enis Behiç Koryürek), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1950; Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, TTK Basımevi, Ankara 1991; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (5. Bs.), TTK Basımevi, Ankara, 1988, II; Nicolae Jorga, *Yenilmez Türk Kanuni ve Dönemi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul 2008.

³⁰² Cengiz Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, TTK Basımevi, Ankara 1996, ss. 12-15.

³⁰³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 393; Muhammed Yakub Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, Fetih Yayınevi,

Tam da bu sıralarda Hind kıyılarında bulunan Gücürat Sultanlığı, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Gücürat Sultanı olan Bahadır Şah, Osmanlı Devleti'ne elçi göndererek Portekizlilere karşı devletini korumak için yardım istemiştir.³⁰⁴ Osmanlı Devleti ise yukarıda bahsedildiği üzere, bölgenin önemi ve Portekizliler nedeniyle bunlarla mücadele için müdahaleye girişmeye karar vermiştir. 1536 yılında gerçekleşen yardım isteği karşısında Osmanlı Devleti, Hadım Süleyman Paşa komutasındaki 70 gemi ve 20 bin askerden oluşan donanmasını Süveyş'ten hareket ettirmiştir (27 Haziran 1538).³⁰⁵ Osmanlı donanması, Süveyş'ten hareket ederek ikmal için ilk olarak Cidde'ye uğramıştır.³⁰⁶ Ancak yeterli su bulamayınca buradan hareketle Zebid'in karşısındaki Kamaran Adası'nda bir müddet kalmış, ihtiyaçlarını gidermiştir. Süleyman Paşa, Hindistan yolu üzerindeki Aden ve Şıhr emirlerine elçiler göndererek Osmanlı Devleti'ne itaatlerini istemiştir. Şıhr hâkimi Badr durumu kabul ederek, Osmanlı Sultanı adına hutbe okutmuş ve çeşitli hediyeler sunmuştur. Ancak Aden hâkimi, bu durumu kabul etmemiştir. Bunun üzerine Süleyman Paşa yönünü Aden'e çevirmek zorunda kalmıştır. Aden Limanı'na uğramış, Aden'in hâkimi bulunan Davut oğlu Amir'in iyilikle kaleyi teslim etmesi için elçiler göndermiştir.³⁰⁷ Gemisine davet etmiştir. Fakat Amir gemiye gelmeyerek güvensizliğini belirtmiştir. Daha sonra ikna olunca, Aden'in kapıları açılmıştır.³⁰⁸ Yeniçeriler ise daha önceden saldırı emri aldıkları için kapılar açılır açılmaz şehri ele geçirip, yağmaya girişmişlerdir. Süleyman Paşa yağmayı durdurmuş ve ele geçirilen malları geri teslim ettirmiştir. Ancak Amir'in aman dileyip iyilikle kaleyi teslim etmesine rağmen Süleyman Paşa onu astırmıştır.³⁰⁹ Buranın sancak

---

İstanbul Temmuz-1974; Herbert Melzig, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*, Selami Sertoğlu Kitabevi, İstanbul 1943.

³⁰⁴ Abaza, *El-Hükümü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, p. 3; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 101; Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, ss. 125-131.

³⁰⁵ Şerafettin Turan, "Süleyman Paşa (Hadım)", *İA*, M.E. Basımevi, İstanbul 1979, XI, 195; Melzig, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*, s. 18; Ingrams, *The Yemen*, pp. 43; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1992, C. I, s. 160; Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 16.

³⁰⁶ Fevzi Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşanın Mektupları ve Belgradın Muhasara Pîlânı", *Belleten*, II. Kânun 1940, IV (13), 63-64; Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", (44), 108.

³⁰⁷ Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 101; Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, s. 135; Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 19.

³⁰⁸ Aden şehrinin ele geçirilişi hakkında detay için bk., Melzig, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*, s. 19; Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşanın Mektupları ve Belgradın Muhasara Pîlânı", IV (13), 65-69; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 101.

³⁰⁹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, (Haz. Neşet Çağatay), Ankara 1992, I, s. 100; Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, s. 164; Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint*

beyliğine Behram Bey'i atamıştır.³¹⁰ Behram Bey'in emrine 500 kişilik bir kuvvet bırakarak, Gücürat tarafına yapılmakta olan sefere devam etmiştir.³¹¹

Gücürat'a ulaşılarak, buradaki Portekiz ablukası kırılmışsa da istenen başarı sağlanamamıştır. Geri dönmek zorunda kalan Osmanlı donanması, Babülmendep Boğazı'nı geçerek Muha Limanı'nda demirlemiştir. Süleyman Paşa, Muha'daki Emir Ahmet'e elçi göndererek Osmanlı Devleti'ne itaat etmesini istemiştir. Ancak Emir Ahmet'in bağlılığını bildirmemesi üzerine, Süleyman Paşa onun peşine adamlar göndererek Emir'i yakalatmış ve öldürülmesini emretmiştir.³¹² Buranın yönetimini de Gazze sancakbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e vermiştir. Böylece Yemen'de Osmanlı yönetimi tam manasıyla başlatılmıştır (1539).³¹³

Aden ve Zebid ele geçirilip, buraya Neşşâr Mustafa Paşa atanmıştır. Osmanlı ordusunda bir kol oluşturularak Mustafa Bey komutasında Ta'iz taraflarını ele geçirmek için görevlendirilmiş, ancak Mustafa Bey pek başarılı olamamıştır (1540). Neşşâr Mustafa Paşa burada beş yıl faaliyet göstererek Yemen'de birçok bölgeyi merkeze bağlamıştır. Ardından da Üveys Paşa, 1545 yılında, Yemen'e mir-i miranlık unvanıyla atanmıştır.³¹⁴ Üveys Paşa, Zeydi aileleri arasındaki ihtilaftan faydalanarak Ta'iz'i ele geçirmiştir (1545). Ancak kendisine karşı yapılan mücadele esnasında Üveys Paşa katledilmiştir.³¹⁵ Bu olayın üzerine Yemen Beylerbeyliği'ne Ferhat Paşa geçirilmiştir. Ferhat Paşa, Cebel ve Tihame'yi aldıktan sonra merkeze çağırılmıştır.³¹⁶

Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538, ss. 164-165; Abaza, *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, p. 4.

³¹⁰ *Yemen Salnamesi*, 1313, s. 301; Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", (44), 108.

³¹¹ Hindistan tarafına yapılan askerî müdahaleler hakkında bk., Melzig, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*, ss. 50-63; Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, ss. 137-140; Yavuz, "Kâbe ve Hameyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi", XIX (4), 47.

³¹² Abaza, *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, p. 4; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, pp. 102; Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşanın Mektupları ve Belgradın Muhasara Pîlânı", *Bellekten*, IV (13), 70-77; Yavuz, "Kâbe ve Hameyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi", XIX (4), 47- 48.

³¹³ Abaza, *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, p. 6; Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, s. 135; Mughul, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, ss. 167-169; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, pp. 103; Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", (44), 109-110.

³¹⁴ *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1313, s. 302.

³¹⁵ Üveys Paşa Ta'iz'i ele geçirdikten sonra yerine ümeradan Özdemir ile Emir Musa'yı bırakarak Zebid'e dönmüştür. Zebid'de Memluk Çerkezlerinden Emir Haydar tarafından katledilmiştir. Özdemir ile Emir Musa ise bu durumu öğrenince Üveys Paşa'nın intikamını almak için Zebid'e birçok adam

Ferhat Paşa'nın yerine 1547 yılında Özdemir Paşa, Yemen'e atanmıştır. Yemen'de sekiz sene görevde bulunmuş ve birçok yeri idare altına almıştır. San'a'da bir cami ve medrese inşa ettirmiştir. İstifası üzerine yerine Neşşar Mustafa Paşa yeniden atanmıştır. Mustafa Paşa'dan sonra ise sırasıyla Karaşahin Mustafa ve Mahmud Paşalar, Yemen'e idareci olarak gönderilmiştir.³¹⁷ Bu paşalardan sonra 1564'te Rıdvan Paşa, Yemen ve Aden Beylerbeyliği'ne atanmıştır (Bk. Ek-7).³¹⁸ Rıdvan Paşa, görevine başladığı zaman, kendinden önce Yemen'de beylerbeyilik yapmış olan Mahmut Paşa'nın adamlarına baskı yapmaya başlamıştır. Bu durum üzerine Mahmut Paşa üzerine Mısır valiliğini alarak, Yemen'in geniş bir coğrafya olduğunu merkeze iletmış ve çeşitli yollarla merkezi etkileyerek, Yemen'i iki eyalete böldürmüştür. Bu yıllarda San'a ve Ta'iz olmak üzere bir eyalet Rıdvan Paşa'ya, Zebid ve çevresi de Yemen Vilayeti adı altında Murat Paşa'ya verilmiştir (1566).³¹⁹ 1569 yılında bu durumu fırsat bilen İmam Mutahhar Osmanlı yönetimine karşı isyan ederek San'a'yı kuşatmıştır.³²⁰ Osmanlı idaresinde Yemen'de çıkan bu ilk isyan olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı Devleti derhal Yemen'deki durumu düzeltmek için Murat Paşa'yı isyanı bastırmakla görevlendirmiştir. Murat Paşa, isyancılarla Zebid'de yoğun bir mücadeleye girişmiş, ancak şehit edilmiştir.³²¹ Kesik başı, San'a kalesine çekilmiş olan Osmanlı askerlerine gösterilmiştir. Bu durumu gören askerler umutsuzluğa düşünce, kaleyi teslim etmişlerdir. Asiler, daha sonra Ta'iz'i alıp Aden'e saldırmışlardır.³²² Burga ve Muha'yı

---

göndermişler ve onun ölümünden sorumlu ne kadar kişi varsa onları öldürmüşlerdir. Detay için bk., *Yemen Salnamesi*, 1313, s. 302-303.

³¹⁶ Ferhat Paşa'dan önce Yemen valiliğine vekâleten Çerkez Özdemir Paşa isimli birisi bakmıştır. Kaynaklarda kullanılsa da Yemen vilayet yıllığında adından zikredilmektedir. *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1313, s. 303.

³¹⁷ *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1313, s. 303-304.

³¹⁸ 25 Kasım 1564 (20 Rebiyülâhır 972) tarihli hükümde, Mısır Beylerbeyi'ne yazılarak; Yemen'e Rıdvan Paşa'nın atandığı ve onun Yemen'e sağ salim ulaşması için gerekli tedbirleri alması hususu belirtilmiştir. Bk. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)*, *Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri (A. DVN. MHM.)*, Defter No: 6, Hüküm: 413, s. 192.

³¹⁹ 1 Ocak 1566 (9 Cemaziyülâhır 973) tarihli hükümde: "Yemen Beylerbeyisi Rıdvan Paşa'ya hüküm ki... Vilayet-i San'a ki 17 sancaklık yer olub Beylerbeyilik tarikiyle senin tasarrufunda olub... Vilayet-i Yemen ki 12 sancak olub bunun dahi sancakları ve mukataat defterleri verilip Murat dame ikbalühüya Beylerbeyilik tarikiyle verilmiştir...", *BOA.*, *A. DVN. MHM.*, d. 05, h. 710, s. 677; 6 Ocak 1566 (14 Cemaziyülâhır 973) tarihli bir başka hükümde ise Mısır Beylerbeyliğine, Yemen Beylerbeyliğinin ikiye ayrıldığı ve daha önce Gazze Beyi olan Murat'ın Yemen'deki diğer vilayete atandığı ve onun sağ salim yerine ulaştırması gerektiği hakkında yazılmıştır. Bk. *BOA.*, *A. DVN. MHM.*, d. 05, h. 750, s. 290; Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", s.112, 121; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, s. 335-336.

³²⁰ Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", (44), 122.

³²¹ *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1313, s. 305.

³²² Yavuz, "Kâbe ve Haremeyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi", XIX (4), 48.

da Kapudan Mahmut Paşa'nın karşı koymasına rağmen ele geçirmişlerdir. Bu durum merkeze iletilince, Yemen'e Özdemir oğlu Osman Paşa atanmıştır (1569).³²³ Mısır valiliği ise Koca Sinan Paşa'ya verilmiştir.³²⁴ Ancak Sinan Paşa'nın Yemen'e atanmasını istemeyen Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa'yla aralarında anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Merkez duruma el koyarak olayı araştırmış ve Sinan Paşa'nın haklı olduğuna kadar vermiştir. Osman Paşa'nın yerine Yemen seferini yapması için Sinan Paşa görevlendirilmiştir. Hatta Osman Paşa'nın katledilmesi emri de verilmesine rağmen Osman Paşa çoktan Yemen'e yola çıkmıştır.³²⁵ Zebid'e ulaşan Osman Paşa buradan Ta'iz'e gitmiş ve Kahire adında büyük bir kaleyi kuşatıp ele geçirmiştir. Tam da bu sıralarda Sinan Paşa, Mısır'dan hareketle Mekke'ye varmış ve oradan da Zebid'e gelmiştir. Burada Osman Paşa ile birleşen Sinan Paşa, isyancılarla mücadeleye girişmiştir.³²⁶ İmam Mutahhar'a karşı Osman Paşa'yı göndemiş, Memi Bey ve Kapudan Hızır Bey'i de Aden'in fethi için görevlendirmiştir.³²⁷ Bu esnada Sinan Paşa'nın Osman Paşa'yı katletmek için Padişah'a ferman yazdığını haberi yayılınca, Osman Paşa, Mekke'ye kaçmıştır. Sinan Paşa ise durumu merkeze ilettikten sonra faaliyetlerine devam etmiştir. Teasker ve İbb kalelerini ele geçirmiştir.³²⁸ Emrindeki Memi Bey ise San'a'yı ele geçirmiştir. Yine fetihlerle görevlendirdiği Hasan Paşa, Eser nahiyesi ve Hısn-ı Mermer gibi yerleri feth etmiştir. Kevkeban, dokuz ay süren bir muhasaradan sonra, 1570 yılında ele geçirilmiştir. Daha sonra Sinan Paşa, San'a'ya geri dönmüştür. İmam Mutahhar ise yapılan bu başarılı seferler ve ele geçirilen yerleri görünce, Yen Ovası ve Umran'ın kendisine verilmesi şartıyla barış istemek zorunda kalmıştır. Onun

³²³ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, I, s. 109; Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", (44), 123-127.

³²⁴ Sinan Paşa hakkında detay için bk., Şerafettin Turan, "Sinan Paşa (Koca)", *İA.*, M.E. Basımevi, İstanbul 1979, X, 670-675.

³²⁵ 14 Ağustos 1568 tarihli (20 Safer 976) hükümde: "Yemen seraskeri Mustafa Paşa azlolunarak 27 kere yüz bin akçe salyane ile vezaretle Yemen seraskeri tayin olunduğu...", *BOA.*, A. *DVN. MHM.*, d. 07, s. 691 ve yine aynı tarihli bir başka hükümde: "Senin hakkında avâtıf-ı aliye-i hüsvanem zuhura getirip vezaretle ilâm için südde-i saadetimde çavuşbaşı olan Mustafa zide mecdehu irsal olunmuştur ve müşarünileyhe dahi bazı husus emrolunmuştur buyurdum...", *BOA.*, A. *DVN. MHM.*, d. 07, s. 692; Clive K. Smith, *Lighting Over Yemen*, Pub., I.B. Tauris & Co. Ltd., New York 2002, pp. 15-20.

³²⁶ 15 Ağustos 1568 tarihli (21 Safer 976) 1925 numaralı hükümde, Yemen Beylerbeyisi Osman Paşa'ya maiyyetinde olan asker ile hemen Yemen'e hareket etmesi ve yeni serdar tayin olunan Sinan Paşa ile teşrik-i mesai eylemesi hakkında yazılmıştır. Bk., *BOA.*, A. *DVN. MHM.*, d. 07, s. 700, 731.

³²⁷ 13 Eylül 1568 tarihli (21 Rebiyülevvel 976) 2099 numaralı hükümde Sinan Paşa'nın kimlerle ve kaç kişi ile yola çıkması gerektiği belirtilmiştir. 2500 kişi ile yol çıkması ve kâşif Hamza ve Memi Beylerden birisini beraberinde götürmesi ve daha neye ihtiyacı olacaksa defterini göndermesi ve 4000 civarında tüfek Sinan Paşa'nın bu harekâtı için gönderildiği yazılmıştır. *BOA.*, A. *DVN. MHM.*, d. 07, s. 768.

³²⁸ Smith, *Lighting Over Yemen*, s. 41-44, 57-61.

arzusu kabul edildikten sonra, Yemen'e Behram Paşa atanmış ve Sinan Paşa da Mısır'a geri dönmüştür.³²⁹ Sinan Paşa Mısır'a döndükten sonra "Yemen Fatihî" unvanıyla anılmaya başlanmıştır.³³⁰

1628 yılına gelindiğinde Zeydi mezhebindeki Yemenliler, İmam Muhammet önderliğinde "Seyyitlik" davasıyla yeniden isyan etmişlerdir. Bu tarihlerde Yemen'de valilik yapan Haydar Paşa ve Mısır Valisi Bayram Paşa'nın hataları üzerine isyan giderek büyümüştür. San'a'nın muhasarası ile sonuçlanan isyan, merkeze iletilince Gürcü Ahmet Paşa komutasında bir ordu Yemen'e gönderilmiştir. Ancak Gürcü Ahmet Paşa, Mısır Valisi'nin zehirlemesi sonucu yolda ölmüştür. Askerlerin komutasını üzerine alan Kansu Paşa, Muha'ya çıktıktan sonra ilk iş olarak halka kötü davranan Aydın Bey'i yargılayarak astırmıştır. IV. Murat'ın taht dönemine denk gelen 1630 yılında, uzun süren çarpışmalar sonucu Kansu Paşa, Zebid'e ulaşabilmiştir. Kethüdası Yusuf'u, İmam Muhammet'in üzerine göndermiş, ancak askerleri arasında ikilik çıkınca bir başarı sağlayamamıştır. Kansu Paşa, bir taraftan isyan eden Zeydiler ve diğer taraftan da düzeni bozulan ordusuyla uğraşmak zorunda kalmıştır. San'a'da muhasara edilmiş olan Haydar Paşa, kurtarılmış, ancak San'a ele geçirilememiştir. Nitekim emrindeki kuvvetlerin yıpranması ve geri kalanların da Yemen'den ayrılması üzerine Kansu Paşa, Yemen'de daha fazla duramamıştır. Ardından Zeydi İmamı Muhammet Yemen'de hâkim duruma geçmiştir.³³¹ 1635 yılına kadar süren ayaklanmalar neticesinde Yemen, Zeydi İmamları'nın idaresine terk edilmiştir.³³² Osmanlı Devleti, Mısır'da etkinliği azalmaya başlayınca Kızıldeniz'le de gereği gibi ilgilenememiştir. Bu durumun bir sonucu olarak Yemen, Osmanlı Devleti tarafından yeniden ele geçiriliş tarihi olan 1871 yılına kadar, İmam Mutahhar'ın soyundan gelenlere, terk edilmek zorunda kalınmıştır.³³³

Yemen 1635 yılından itibaren yerel yöneticiler tarafından idare edilmiştir. 1833 yılına gelinceye kadar çeşitli isyanlarla yönetimi uğraştıran Yemen'e, bu tarihten

³²⁹ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, ss. 337-341; Yavuz, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", (44), 127-128.

³³⁰ Yavuz, "Kâbe ve Hameyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi", XIX (4), 50.

³³¹ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, (Çev. Zuhuri Danişman), İstanbul 1968, II, s. 1009-1010

³³² Abaza, *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, pp. 5-10; Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", (12), 441.

³³³ Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, I, s. 289; 1848 yılına kadar geçen süre içindeki Zeydi İmamlar için bk. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, Ankara 1969, II, pp. 437-440.

itibaren Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın dikkati yönelmeye başlamıştır. M. Ali Paşa'nın ümerasından “*Türkçe Bilmez*” lakaplı biri M. Ali Paşa'ya baş kaldırıp Cidde'den topladığı askerle Yemen'e saldırmıştır. Hatta Yemen'in birkaç şehrini ele geçiren Türkçe Bilmez, Mehmet Ali Paşa'nın buraya yönelmesiyle Yemen'de tutunamayıp kaçmıştır.³³⁴ Tam da bu sırada Vahhabilerin, Arabistan'da isyan edip yayılmaları üzerine Mehmet Ali Paşa, 1835 yılında Mirliva Emin Bey komutasında, çeşitli parçalardan oluşan donanma ve ordusunu Yemen'e göndererek Luhayya ve Hudeyde şehirlerini ele geçirmiştir.³³⁵ Osmanlı Devleti'nin yenilik çabaları içinde olması nedeniyle Vahhabi sorunuyla yeterince ilgilenememiştir. Merkezden bir ordu gönderememiştir. Vahhabi hareketine son vermek için Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirmiştir. Mehmet Ali Paşa, Emin Bey'den sonra İbrahim Paşa komutasında bir ordu göndererek Tihame'nin bütününe Asirilerden almıştır. Arap Yarımadası'ndan Vahhabileri temizleyerek Yemen'e yönelmeye başlamıştır.³³⁶

1840 yılında, Mehmet Ali Paşa ve Osmanlı Devleti arasında bir sorun meydana gelmiştir. Bu anlaşmazlığın çözüme kavuşturulması için Londra'da İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya devletleri arasında toplantı yapılmıştır. Bu devletlerin toplantı sonucu vardıkları antlaşmadaki amaçlardan biri, Osmanlı Devleti'ni korumaktır. Nitekim antlaşma gereği asıl işi İngiltere üstlenmiş, diğer devletler askerî bir müdahalede sembolik olarak kalmışlardır. Mısır sorununu halletmek için 11 Ağustos 1840'da İzzet Paşa komutasında bir ordu, deniz yolu ile Beyrut'a çıkarılmıştır. Türk, İngiliz ve Avusturya devletlerinden kurulu bir donanma da Beyrut önlerine gelerek Mısır donanmalarını yakmış ve şehri topa tutmuştur. Bir ay sonra Beyrut tamamen ele geçirilmiş ve Mısır ordusu Suriye'yi boşaltmak zorunda kalmıştır.³³⁷ Beyrut olayının meydana gelmesinin akabinde Mehmet Ali Paşa, Yemen'deki yönetimi yerel bir aileye bırakmak zorunda kalmıştır. Bu sıralarda İngilizlerin, Yemen'de kömür deposu kurmak için yaptığı girişimler başarıyla sonuçlanmış ve İngilizler bu sayede Aden'e yerleşmiştir. Hatta Aden'le kalmayıp Hadramût ve Yemen'in öteki bölgelerine de yerleşme izinleri almışlardır. Bu durum Osmanlı Devlet adamlarının dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim Yemen'de İmamlar arasında bir karışıklığın doğması üzerine,

³³⁴ Sırma, “Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması”, (12), 441.

³³⁵ Abaza, *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, p. 11.

³³⁶ Detay için bk., Abaza, *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, pp. 15-25.

³³⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1999, V, ss. 198–200.

Mekke şerif muavini Kıbrıslı Tefvik Paşa'nın Sultan Abdulmecid'e bir layiha sunmasıyla, Mısır ve Hicaz'dan donatılan, yaklaşık 3 bin Osmanlı askeri 1849 yılında Yemen'i yeniden merkeze bağlamak için harekete geçmiştir.³³⁸

Tefvik Paşa, Mekke Şerif'i ile birlikte San'a'yı alabilmek amacıyla, San'a İmamı Muhammet Yahya ile Hudeyde'de görüşme yapmıştır. Arap kabileleri tarafından sıkıştırılan İmam, Tefvik Paşa ile anlaşmış, sonra birlikte San'a'ya gelmişlerdir. Ancak o sıralarda Arap kabileler, önder olarak Yahya'nın yerine Ali Mehdi adında birisini getirmişlerdir. San'a sokaklarında Osmanlı askerlerinin serbest bırakılmasını bahane eden halk isyan etmiş ve askerlerin birçoğunu öldürmüştür. Kaçabilenler de Tefvik Paşa ile birlikte San'a kalesine sığınmışlardır. İmam Yahya'nın öldürülmesiyle sonuçlanan bu olayda Tefvik Paşa, İmam Mehdi'nin sayesinde kurtulmuş ve Hudeyde'ye geri dönmüştür. Yemen'in ikinci kere merkeze bağlanması için yapılan bu harekât yine bir isyanla karşılaşmış ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³³⁹

Bu tarihten itibaren Yemen, zaman zaman valilik ve zaman zaman da mutasarrıflıkla yönetilmeye çalışılmıştır. 1851 yılında vali Mustafa Sabri Paşa'nın aniden ölümü üzerine, yerine Mehmet Sırrı Paşa tayin edilmiştir. 1852'de onun yerine Bonapart Mustafa Paşa tayin edilmiş, ancak o da öldürülmüştür.³⁴⁰

1861'deki Suriye ve Lübnan ayaklanmalarından tecrübe kazanan Osmanlı Devlet'i bu tarihten itibaren yeniden dikkatini Arap Yarımadası'na çevirmiş ve buradaki imamları ve şeyhleri itaat altına alarak, yönetim bakımından yeniden örgütlenme yoluna gitmeyi tercih etmiştir. İdari, mâlî ve sosyal açıdan çeşitli kurumlar oluşturulmaya çalışılmıştır. 15 Ağustos 1869 tarihine gelince Batılı Devletler, çeşitli problemlerle zayıf düşmeye başlamış olan Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarının yanı sıra, doğu politikaları gereği sınırlarını daha da genişletmeye başlamışlardır. Batılı Devletlerin ilgileri sonucu Kızıldeniz ile Akdeniz arasındaki Süveyş'in, kanal projesi nedeniyle, önemi artmıştır. 1854 yılında Mısır Valisi olan Sait Paşa, daha vali olmadan önce Fransız Konsolosu Ferdinand de Lesseps tarafından bir kanal açma ve Mısır'ı bu sayede büyük bir ticaret merkezi yapma gibi telkinlerini zihninde barındırmıştır. Aslında bu kanal açma fikri oldukça eskilere dayanmaktaydı. III. Mustafa, öncesinde Kaptan-ı

³³⁸ Sırma, *Yemen İsyamları*, ss. 49–51.

³³⁹ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Nehir Yay., İstanbul 1992, s. 88.

³⁴⁰ Sırma, *Yemen İsyamları*, s. 53.

Derya Ali Uluç ve hatta daha eski dönemlerde Firavunlar bile, kanal açma fikrine sahip olmuşlardır. Ancak kanalın açılması için Mehmet Ali Paşa'ya, birçok devletin yanı sıra özellikle Fransızlar baskı yapmıştır.³⁴¹ Nitekim yapılagelen çalışmalar sonucu 1869 yılında kanal açılmıştır. Bu aşamadan sonra Batılı Devletler gözlerini, Hindistan ve Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak amacıyla Kızıldeniz sahillerine çevirmişlerdir.³⁴² Babülmendep Boğazı'yla Aden Körfezi'nden Kızıldeniz'e ticaret gemilerinin geçmesi, Yemen'i Süveyş Kanalı'yla irtibatlandırmıştır. Perim Adası, Şeyh Said bölgesi ve Cibuti'den oluşan üç önemli nokta, Babülmendep Boğazı'ndan geçenler için bir ikmal yeri olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunlara binaen Aden, Muha ve Hudeyde Limanları da stratejik açıdan önem kazanmaya başlamıştır.³⁴³

1870 yılında gelindiğinde Yemen'de, Asir emiri Muhammed İbn Ayz isyan etmiştir. Zeydiye bölgesine kadar gelerek çevreye ve halka büyük zararlar vermiştir. Hudeyde'yi de istila etmesi üzerine, isyanı bastırmak için Mehmet Redif Paşa komutasında Osmanlı ordusu, Yemen'e gönderilmiştir. Yardımcılığında Ahmet Muhtar Paşa'nın olduğu Osmanlı ordusu, bu isyanı bastırma görevini üzerine almakla kalmayıp diğer şehirleri de kontrol altına almak için harekete geçmiştir. Ahmet Muhtar Paşa, Hiraz civarında mukavemet eden İsmailîleri bastırdıktan sonra San'a'yı ele geçirmiş ve İmameti kaldırdığını ilan ederek, devlet idaresini tekrardan kurmuştur.³⁴⁴ Yemen'in idari taksimatı San'a*, Hudeyde, Ta'iz ve Asir** olmak üzere dört sancak olarak oluşturulmuştur. Yemen'de San'a Sancağı; San'a, Heraz, Kevkeban, Ans, Hace, Zemar, Yerim, Ride ve Amran'dan (Umran) oluşmuştur. Ta'iz Sancağı; Ta'iz, İbb, Katabe, Udeyn, Haceriyye ve Muha kazalarından meydana gelmiştir.³⁴⁵ Hudeyde Sancağı ise Hudeyde, Zebid, Ebi Ariş, Luhayya, Zeydiyye, Beytü'l-Fakih, Hûcur, Cebel-i Rime ve Bacil'den mürekkep sekiz kazaya ayrılmıştır. Asir Sancağı; Asir, Mihail, Ricale'l-Ma',

³⁴¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, ss. 90–94.

³⁴² Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, s. 44.

³⁴³ Sırma, "Yemen", XIII, 377.

³⁴⁴ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, s. 89.

* San'a şehri, bugün Yemen'in başkentidir. 1994 yılı nüfus sayımına göre nüfusu 954.448'dir. 2005 yılı tahminlerine göre 2,5 milyon olduğu düşünülmektedir.

** O dönemlerde Yemen Vilayeti dâhilinde Sancak olarak idarî teşkilatlanmada yer almıştır. 1934 yılında Suudi Arabistan'a katılmıştır. Yemen ile çok az bir sınırı bulunmaktadır. Arabistan'ın güneybatısında yer almaktadır. Merkezi Abha şehridir.

³⁴⁵ *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1307, ss. 44–84.

Kunfuda, Ben-i Şehr, Gamed ve Sibya olmak üzere yedi kazadan oluşturulmuştur.³⁴⁶
(Bk. Ek-6)

Yemen harekâtını Ta'iz'e kadar başarıyla sürdüren Ahmet Muhtar Paşa, güneyde İngiltere'nin çıkarları nedeniyle, bu harekâtı Yemen'in güney tarafına yayamamıştır.³⁴⁷ Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İslamcı siyasetinden çekinen İngiltere, bir tür birlik kurma girişimlerini engellemek için çalışmalarına başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin merkezine uzak olan bu bölgede, kabile şeyhlerinin aralarındaki mücadelelerde İngiltere, taraflara yardım ve onları himaye ederek nüfuzunu genişletme yoluna gitmiştir. Zaten mezhepleri gereğince Osmanlı Devleti'ndeki padişahların halifeliğini tanımayan Zeydiler, kolaylıkla bu amaç için hedef hâline gelmişlerdir. Bağımsızlıklarını kazanma fikrini kabilelere aşıl原因 ve onları bir devlet gibi muhatap alan İngiltere, Yemen'de elde ettiği çıkarlarını korumak için uğraşmıştır. Kabilelere para ve silah yardımı yapmaktan da çekinmemiştir. İngiltere, bu kabileleri kısıktarak Osmanlı idaresine karşı mücadele etmeleri için gayret etmiştir. Bu amaç doğrultusunda çeşitli misyonerleri aracılığıyla sağlık gibi hizmetler vererek, halkı yanına çekmek için uğraşmıştır. Kitap, gazete ve dergi gibi yayınları da halka ulaştırarak bunları yönlendirmek istemiştir. Tabii ki bütün bunların altında yatan neden, halkı Osmanlı yönetimine karşı soğutmak ve Yemen'de kendi çıkarlarını korumaktır.³⁴⁸

Bu bölgeye gözünü diken sadece İngiltere değildir. Kızıldeniz seferlerinde ticaret rotasının kontrolünü sağlamaya yarayan ve boğaza hâkim konumda olan Şeyh Said, Fransa'nın ilgi alanına girmiştir. Fransa da tıpkı İngiltere'nin yaptığı gibi kömür deposu kurma amacıyla Şeyh Said'i işgal etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti itiraz etmiş ve buraya asker göndermiştir. Osmanlı Devleti'yle savaşı göze alamayan Fransa, 1871'de buradan çekilmek zorunda kalmıştır. İlerleyen tarihlerde bu yer, İngiliz-Fransız çekişmesine sahne olacaktır.³⁴⁹ İtalya da bölgeye olan dikkatini, Osmanlı'ya karşı başkaldıran yerli halka destek vererek göstermiştir. Nitekim 1911–1912 Türk-İtalyan Harbi sırasında İtalyanların, Şeyh Said ile çevresini bombalayacakları görülecektir.

³⁴⁶ *Yemen Vilayet Salnamesi*, 1305, ss. 69–89.

³⁴⁷ Metin Ayışığı, "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", *XII. T.T.Kong.*, K. III. (4-8 Ekim 1999), Ankara 2002, III, 1991.

³⁴⁸ Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995, s. 285.

³⁴⁹ Sırma, "Yemen", XIII, s. 378.

1889 yılında Yemen’de yeni bir isyan dalgası daha çıkmıştır. Bu isyan, Ahmet Fevzi Paşa tarafından bilinçli bir harekât yapılarak, Zeydilerin kontrol altına alınmasıyla etkisiz hâle getirilmiştir. 1895 yılında ise tekrar ayaklanan Zeydiler, Yemen’in bazı bölgelerini ele geçirmişlerdir. Merkezden yardım isteyen Ahmet Fevzi Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa komutasında gelen kuvvetlerle birlikte, tam iki yıl uğraşıp, isyancıları itaat altına alarak bu olayın üstesinden gelmiştir.³⁵⁰ 1908 yılında da iki kabilenin erzak taşıyan askerî birliğe saldırımları üzerine yapılan harekâta karşılık olarak, Seyyid İdrisî* önderliğinde bir isyan patlak vermiştir. Seyyid İdrisî, ailesini eski krallıklara dayandırmış ve uzun zaman Mısır’da bulunarak, İngilizler tarafından himaye görmüş birisidir. I, II ve IV. Ordular ile Trablusgarp Tümeni’nden 11 tabur asker sevk edilmiş ve isyancılar itaat altına alınmış ise de Seyyid İdrisî ile tam bir anlaşmaya varılamamıştır. Her ne kadar isyanlar yatıştırılmaya çalışılmış ise de Yemen’de karışıklıklar devam edince, Osmanlı Devleti bu sorunu çözmeye karar vermiştir.

Birinci olarak Yemen’de yararlılık gösteren insanlara ve onların çevresindeki kişilere sahip çıkılma yoluna gidilmiştir. Bu yüzden de birçok aile maaşa bağlanmıştır. İkinci olarak yetersiz bulunan din kitaplarının sayısı artırılmış, Halife’nin İslam’ın koruyucusu ve hizmetçisi olduğu yönünde duyurular yapılarak Yemen’de Osmanlı Devleti idaresini hissettirmek olmuştur. Üçüncü olarak buradaki ailelerin yeniden Osmanlı Devleti’ne ısındırılmaları ve eskisi gibi sadakat göstermeleri için çeşitli âlimler gönderilmiştir. Dördüncü olarak isyan hareketlerinde bulunan kişilere karşı askerî hareket yapıp başarı sağlanarak, halkın gözünde nüfuz artırılması yoluna gidilmiştir. Osmanlı Devleti aleyhinde hazırlanmış her türlü yayın organının Yemen’e girişi yasaklanmıştır. Ayrıca burada devlet lehine çalışanlar çeşitli rütbe nişan veya maaş gibi şeylerle taltif edilmiştir. Hatta fakir bölgelerdeki ahaliden vergi alınmaması gibi birtakım tedbirlere de başvurulmuştur.³⁵¹

Tüm bu mülki, mâlî ve sosyal alanlarda yapılan yeniliklerden olumlu bir sonuç alınamayınca, Yemen’de, bu seferde İmam Yahya önderliğinde yeni isyanlar baş göstermiştir. 1910 yılına girildiğinde bu isyanlar, milliyetçilik akımının etkisinde, Arapların diğer bölgelerdeki isyanlarıyla paralellik arz etmiştir. 1911 yılında İmam

³⁵⁰ Ayıışı, “Osmanlı’nın Son Vilayeti Yemen”, III, 1992.

* İlerleyen bölümlerde, İngiltere’nin Yemen’de yaşayan aşiret ve kabilelere yönelik faaliyetlerinde Seyyid İdrisî ve isyanına yer verilecektir. Orada, İngilizlerle olan ilişkileri detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

³⁵¹ Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, s. 287.

Yahya'yla Dean Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Devleti rahat bir nefes almıştır. Yemen'de var olma mücadelesini Seyyit İdrisî ve İngiltere'ye karşı yürütmüştür. 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle güney cephesi adı altında İngilizlere karşı savaşmıştır. Başarı sağlanmış, İngilizler Aden'e kadar geri püskürtülmüş ise de ateşkes antlaşması gereği Osmanlı askerleri İngilizlere teslim olmak zorunda kalmıştır.

F. Zeydilik

Zeydilik, Şiiliğin kollarından birisidir.³⁵² Bu mezhebe bağlı olanlar Ali b. Zeynelâbidîn'den sonra imam olarak, onun oğlu Zeyd'i kabul etmişlerdir.³⁵³ Zeyd bin Ali bin Hüseyin bin Ali El-Murtaza'nın, bu mezhebin kurucusu olduğu bilinmektedir.³⁵⁴ Zeydi inancında, diğer mezhep kolları gibi, imamlık konusuna önem verilmektedir. İmamet konusunda, herhangi bir ayırım gözetmeden, yani Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan arasında ayırım yapmaksızın, doğrudan Hz. Fatma'nın evlatlarına ait olduğunu ileri sürmüşlerdir.³⁵⁵ Zeydilik, diğer Şii fırkalardan farklıdır. Diğer kollar gibi Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkında kötileyici sözlerden kaçınmaktadırlar. Sadece halifelere değil sahabelere karşı da farklı görüş barındırmaktadır. Ehl-i sünnete en yakın ve ılımlı bir koldur.³⁵⁶

Zeydiye, Abbasiler döneminde harekât alanı bulmuş, bu devletin otoritesinin zayıflamasına binaen de, Taberistan ve Yemen'de ayaklanarak kendi hâkimiyet alanlarını ilan etmişlerdir. Yemen'de Zeydi hâkimiyetinin kurucusu ise Yahya El-Hadi veyahut başka bir deyişle El-Ressî'dir.³⁵⁷ Yahya, babası ile birlikte Irak'tan göç ederek Yemen'in kuzeyindeki Sa'da bölgesine yerleşmiş³⁵⁸ ve 885 yılında da İmamlığını ilan

³⁵² Geniş bilgi için bk., Ethem Ruhi Fırlalı, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, 33-43.

³⁵³ Hasan Gümüšoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2009, s. 195; Develi, "Güney Yemen-Kuzey Yemen", XIII, s. 467; İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, 557-588.

³⁵⁴ Hilmi, *İslam Tarihi*, II, s. 274; Ingrams, *The Yemen*, p. 41.

³⁵⁵ Zeydiliğin esasları hakkında bk., R. Strothmann, "Zeydiyye", *İA.*, M.E.Basımevi, İstanbul 1986, XIII, 549; Gümüšoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 196.

³⁵⁶ Hilmi, *İslam Tarihi*, II, s. 275; Develi, "Güney Yemen-Kuzey Yemen", XIII, 467.

³⁵⁷ Ressîlerin detaylı soy kütüğü hakkında bk., Clifford Edmund Bosworth, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, ss. 148-149; Ingrams, *The Yemen*, p. 42; Develi, "Güney Yemen-Kuzey Yemen", XIII, 467.

³⁵⁸ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 7; Paul Dresch, *Tribes Government and History in Yemen*, Clarendon Press, Oxford 1993, p. 167.

etmiştir. Yemen’de kendi adlarıyla anılan hanedanlık kurmuşlardır.³⁵⁹ Bu tarihten itibaren Zeydilik, Yemen’de binlerce yıl sürecek bir etkiye sahip olmuştur. Abbasilerin, Yemen’de etkin olduğu bir zamanda Zeydilik ortaya çıkmıştır. Bu esnada Tihame bölgesi Beni Ziyad hanedanlığının elindeydi. Yemen’in bir bölümü Yufirî hanedanlığı tarafından yönetiliyordu. Batı ve Güney kesimlerinde ise İsmailî yahut diğer bir deyişle Fatimî güçlerin yükselişi göze çarpıyordu.³⁶⁰

Osmanlı Devleti yönetimine 1539 yılından itibaren giren Zeydiler, zaman zaman ayaklanarak devleti tanınamışlardır. Bir ara bölgeye hâkim olmuşlarsa da, 1872 yılında, Osmanlı Devleti’nin bölgede hâkimiyetini yeniden güçlendirmesiyle bu hâkimiyetleri son bulmuştur. Zeydiler ancak I. Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsız bir devlet kurabilmişlerdir. Bugün Yemen’de resmî mezhep olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶¹

İmamlık konusu Zeydilikte önemli bir konu olduğu için Yemen sık sık isyan bölgesi hâline gelmiştir. İmam, yani önder olarak görülecek kişi bütün vasıfları barındırmıyorsa onun imamlığı kabul edilmemektedir. İmam olacak kişinin Ehl-i Beyt’e mensub olması gerekmektedir. Gerektiğinde hücum ve müdafaa için kılıcına başvuracak kabiliyete sahip olmalıdır. Ayrıca derin bilgi sahibi olmalıdır.³⁶² Dolayısıyla Osmanlı Devleti yönetiminde Yemen’de sık sık çıkan isyanlarda İmamların gördüğü desteği iklimin Yemenliler üzerinde meydana getirdiği tesirin yanı sıra bu mezhebin esaslarında da aramak yerinde olacaktır.

G. Yemen’e Batılı Devletlerin İlgisi

Burada Yemen’den ziyade Osmanlı Devleti esas alınarak coğrafi tanımlama yapılmıştır. Bu kısmın konusu, yani Batılı devletlerden kasıt Avrupa kökenli devletlerdir. Avrupalı devletlerin Yemen’e ilgisinin temelinde, onların Avrupa kıtası dışında başka ülkelere yaptıkları seyahatlerde aramak gerekir. Avrupalıların ilk olarak kendi eksenleri trafında yaptıkları denizcilik faaliyetleri yetersiz gelince, yeni yerler

³⁵⁹ Yahya el-Hadî, kendisini imam olarak ilan ettikten sonra El-Hadî ile’l-Hak el-Mubin lakabını kullanmıştır. Bk., Dresch, *Tribes Government and History in Yemen*, p. 167; Ingrams, *The Yemen*, p. 42.

³⁶⁰ Dresch, *Tribes Government and History in Yemen*, p. 167; Zeydilik ve Yemen’de yayılışı hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk., Yusuf Gökalp, *Zeydilik ve Yemen’de Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2006, ss. 91-134.

³⁶¹ Strothmann, “Zeydiye”, XIII, 549-551; Develi, “Güney Yemen-Kuzey Yemen”, XIII, 458; Gümüsoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 197-198.

³⁶² Strothmann, “Zeydiye”, XIII, 549.

bulma ve macera arzuları, başka bir deyişle ideoloji ve zenginlik hırsları,³⁶³ onları diğer coğrafyalara sevk etmiştir. Özellikle de XIV. yüzyıl başlarında Portekizliler ve İspanyollar, Afrika kıtasına yönelmişlerdir.³⁶⁴ Elbette bu hareketin arka planında, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethetmesi ve akabinde Doğu Akdeniz'deki ticaret yollarını ele geçirmesi bulunmaktadır. Avrupalıların, Hindistan ile olan ticaret yollarının Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi ve Osmanlı Devleti'nin hem karada hem de denizde başarılar elde etmesi, Avrupa'da Portekizlilerin başını çektiği deniz aşırı faaliyetleri hızlandırmıştır. Bu durum da Hindistan'a yeni bir yol bulma arayışında başlıca etken olmuştur.³⁶⁵ Aralarında paylaşım yapan Avrupa devletlerinden İspanya daha çok Amerika kıtasıyla ilgilenmiştir. Batı Hind Adalarını ele geçirmiş olmalarına rağmen genellikle hedeflerini Amerika kıtasına yöneltmişlerdir. Buna rağmen Portekizliler, Baharat Yolu'nu elde etmek ve İslamiyet'i kuşatarak yeni bir haçlı ruhu meydana getirmek için özellikle Hint Okyanusu kıyılarına ulaşmışlardır. Vasco de Gama bu amaçlar doğrultusunda Hint Seferi'ni gerçekleştirmiştir (1498).³⁶⁶ Bu sefer esnasında Yemen tanınmaya başlanmış ve Hindistan'a giden yol üzerinde ikmal yeri olarak düşünülmüştür. Çünkü Batı Hindistan ve Asya ülkelerinden gelen ticari mallar, Basra Körfezi ve Kızıldeniz yoluyla Osmanlı ve Avrupa ülkelerine gönderilmiştir. Bu ulaşım güzergâhında ise Hürmüz ve Aden Körfezi önemli stratejik noktayı oluşturmuştur.³⁶⁷

Portekizliler daha çok kara parçası elde etmekten ziyade, Doğu deniz ticaretinde önemli rol oynayacak olan kilit mevkiileri ele geçirme taraftarı olmuştur. 1498 yılında Hint Okyanusu'na girmişler ve 1506 yılında Socotra Adası'nı ele geçirmişlerdir. Bölgeye varış amaçlarından biri olan din, burada etkisini göstermiştir. Zira Socotra Adası'nda yaşayan halk Hıristiyan olmaya zorlanmıştır. Hatta bu adada kilise inşa etmişlerdir.³⁶⁸ 1513 yılında ise Alfonso de Albuquerque, Diu, Goa, Hürmüz ve Aden

³⁶³ Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, (Çev. Ertürk Demirel), Dost Kitabevi Yay., Ankara Kasım-2004, s. 131.

³⁶⁴ Detay için bk., Michel Mollat du Jourdin, *Avrupa ve Deniz*, (Çev. A. Muhittin Kargın), Afa Yay., İstanbul 1993, ss. 129-133.

³⁶⁵ Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, (Çevirenler: Burcu Çığman-Elif Topçugil-Kudret Emiroğlu-Suat Kaya), İmge Kitabevi Yay., Ankara 2006, s. 491.

³⁶⁶ Afrika kıtasının sahillerine Portekiz Prensi Enrique kırk yıl süren bir zaman zarfında birçok gemi göndermiştir. Yine 1487 yılında Bartholemeu Dias'ın Ümid Burnu'nu dolaşmak, Pero de Cavilha'nın Hindistan'a ulaştığı seferler, Vasco de Gama'nın Hindistan'a yaptığı sefer öncesi önem taşır. Bk., Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, s. 108-109; Davies, *Avrupa Tarihi*, s. 491; Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, s. 133;

³⁶⁷ Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, s. 110.

³⁶⁸ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 16.

gibi yerlerin büyük askerî operasyonla elde edileceğine inanmıştır. Onun kumandanlığında 24 gemiden oluşan donanmayla Portekizliler, Aden'e saldırmışlarsa da başarısız olmuşlardır.³⁶⁹

Portekizlilerin bu girişimleri sonucu Memlûklular, Selman Reis komutasında donanma hazırlayarak bunlara karşı sefere girişmiştir. 1515 yılında başlayan bu sefer neticesinde Yemen fethedilmek istenmiş ancak başarı sağlanamamıştır. Portekizliler ise Kızıldeniz'deki Memluk varlığına karşı mücadele etmiş, hatta Cidde'yi kuşatmışlardır (1517). Amaçları Kâbe'yi ve Hz. Muhammet'in kabrini yok ederek, Müslümanların yeniden Kudüs'e yönelmelerini sağlamaktır. Burada görüldüğü üzere Portekizlilerin bölgede var oluş amaçlarından dinî sebepler de bulunmaktadır.³⁷⁰ Ancak başarısız olmuşlardır. Tam bu sırada ise Osmanlı Devleti, Mısır'ı ele geçirerek Memluk Devleti'ne son vermiştir. Bu tarihten itibaren Portekizlilere karşı Osmanlı Devleti deniz seferleri düzenlemiştir.³⁷¹

Portekiz sömürge faaliyetleri diğer Batılı Devletlere oranla daha yüzeysel kalmıştır. Genellikle karaların içlerine gitmekten ziyade kıyılarda hâkimiyetini kurmuştur. Diğer devletlerin aksine, karşılaştığı yerlerdeki Müslüman halk tarafından kurulmuş olan yönetimler, Portekizlilere karşı amansız bir mücadele vermiştir. Hatta birçok yerde elde ettikleri idareleri, terk etmek zorunda kalmıştır.³⁷² Portekizlilerin denizlerdeki güçlerini kaybetmesiyle bölgeye Hollandalılar yönelmiştir. Hollanda, Doğu Hindistan ve daha birçok yerleri Portekizlilerin ellerinden almıştır. 1570 ve 1590'larda ise İngiliz girişimcilerin Hindistan'ın batısına birtakım saldırıları olmuştur.³⁷³

İngiltere'nin Yemenle ilgisi ilk olarak 1609 yılında Doğu Hint Kumpanyası'nın bölgeye yaptığı ticari seyahatlerle başlamıştır.³⁷⁴ Yemen'de bulunan Aden ve Muha (Mocha) liman şehirlerinde ticaret amaçlı bulunmuşlardır.³⁷⁵ İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nden izin alarak Yemen'deki ticaret hacmini geliştirmiştir. Daha sonraları 1610,

³⁶⁹ J. R. Wellsted, *Travels in Arabia*, Austria 1978, Vol. II, p. 383; Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, s. 114-115; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 16.

³⁷⁰ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 17.

³⁷¹ Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, s. 116-117.

³⁷² Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, s. 135.

³⁷³ Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, s. 137.

³⁷⁴ Bu ilk seyahat, Doğu Hint Kumpanyası'nın "Ascension" isimli ticaret gemisiyle yapılmıştır. Alexander Sharpey kaptanlığında seferi gerçekleştirmiştir. Detay için bk., Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 105.

³⁷⁵ Nyrop, *The Yemens*, p. 36.

1611, 1612, 1618 yıllarında Osmanlı Devleti'nden, Yemen topraklarında ticaret izni olarak faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.³⁷⁶

1839 yılında İngilizler, Aden'e saldırarak, burayı ele geçirmişlerdir. Ticaret gemileri için kömür depoları ve istasyonlar kurmuşlardır. 1839'dan 1960'lara kadar İngiltere, Yemen'de kalmıştır. İngiltere'nin Yemen'e olan ilgisi genellikle Hint ticaret yolu üzerinde olmasından ileri gelmiştir. Özellikle daha önce de bahsedildiği üzere, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Hindistan'a gidilen en kısa deniz yolu Yemen'den geçmekteydi. Dolayısıyla Yemen'in Batılı Devletler tarafından önemi artmıştır. 1870'lerde sömürge yarışına katılan Fransa da bölgeye ilgi göstermiştir. Aynen İngilizler gibi Fransızlar da Şeyh Said bölgesinde kömür deposu yapma bahanesiyle girmişlerdi. Ancak Osmanlı Devleti'nin müdahalesi neticesinde bundan vazgeçmiştir. 1871'den itibaren Şeyh Said denilen bölge Fransız ve İngiliz çekişmelerine sahne olmuştur.³⁷⁷

1900'lere gelindiğinde ise siyasi birliğini tamamlayan İtalya bölgeye olan dikkatini artırmıştır. Osmanlı-İtalyan savaşı esnasında İtalyanlar, Yemen'de manevra alanı bulmuşlardır. Hatta Şeyh Said denilen bölgeyi topa tuttıkları bilinmektedir.

H. Yemen'in Stratejik Önemi

Yemen, İslam'ın doğuşuna kadar yaklaşık 3000 seneyi bulan tarihî geçmişi çok zengin bir ülkedir. Ad, Main, Sebâ gibi medeniyetlere beşiklik etmiş bir ülkedir. Hadramût, Mehre gibi bölgelerdeki medeniyetler oldukça eski olmasının yanı sıra imar ve ticaret açısından ileri seviyelerde faaliyetlere sahne olmuştur. İşte bu açıdan Yemen'e bakılırsa, tıpkı Anadolu gibi dünya üzerindeki birçok topluluğun kökeni olarak Yemen'e ait olduğu görülecektir. Nitekim denizcilik sanatıyla Yemenliler; Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve İran Körfezi gibi bölgelere çok rahat seyahatler gerçekleştirmişlerdir. M.Ö. 4000 yılında Mısır'a ve 3000 yılında da Irak'a ulaşmışlardır. Buralara yerleşerek yaşama ait birçok bilgiyi ve kültürü bu coğrafyalara taşımışlardır. Buldukları coğrafyanın stratejik öneminden dolayı, eski medeniyetlerin yaşadığı dönemlerde bile deniz rotasından büyük ölçüde çıkarlar sağlamasını bilmişlerdir. Bu özelliğinden dolayı Afrika kıtasındaki devletlerle kültürel ve sosyal açıdan etkileşim içinde

³⁷⁶ Ingrams, *The Yemen*, p. 46; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, pp. 106-110; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 20.

³⁷⁷ Sırma, "Yemen", XIII, 378.

bulunmuşlardır.³⁷⁸ Konumu nedeniyle ticari üstünlüğü ele geçirmesini bilmişlerdir. Hindistan'ın zengin ticari mamüllerin, Hint Okyanusu ile Yemen'e taşınıp, buradan da Habeşistan, Mısır, Fenike, Filistin, Amelika, Medya ve diğer Batı ülkelerine aktarıldığı bilinmektedir.³⁷⁹ Çin ve Hindistan'daki baharat, ilaç gibi maddelerin kara yoluyla Batı'ya taşınması sırasında, Yemen dolaylı olarak kullanılmıştır. Şöyle ki, kara yoluyla taşınan mallar, Orta Asya'dan geçirilerek, Şam ve Bağdat gibi önemli şehirlerde kurulan pazarlarda aktarıma tabi tutulmuştur. Buradan da Mekke'ye ve ardından Yemen'e kadar uzanan ticaret kervanları oluşturulmuştur. Ancak Mekke'nin eskiden beri panayır yeri olması ve burada ticari etkinliklerin daha yoğun geçmesi sonucu Yemenliler, kara yolundan ziyade deniz ticaret yolunu daha çok kullanmışlardır.³⁸⁰

16. yüzyıla gelindiğinde Yemen'in ve özellikle Aden Limanı'nın stratejik konumu, uluslararası ticarete ön plana çıkmıştır.³⁸¹ Aden Körfezi'nin Hindistan'a gidilen güzergâhta olması ve Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nu birleştirme görevini Yemen'in üstlenmesi, bu ülkenin stratejik durumunu daha da önemli hâle getirmiştir.³⁸² Her ne kadar Ümit Burnu'nun keşfedilmesi Kızıldeniz yolunun önemini azaltmış olsa da, ilerleyen yıllarda Afrika Kıtası'nı dolaşmanın masraflı ve uzun bir süreye mal olduğu ortaya çıkınca, Yemen ve çevresinin önemi yeniden artmıştır. Aden, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla birlikte Hindistan, Habeşistan, Umman ve Arap Yarımadası'nın bir kavşağı hâline gelmiştir. Kara ve deniz yönünden önemli bir istasyon olmuştur. Aden'den başka Kızıldeniz'in doğu yakasındaki Muha, Hudeyde şehirleri ve Kamaran Adası da bu bölgenin diğer stratejik noktalarını oluşturmuştur.³⁸³

Zaten Romalılar, İranlılar ve daha sonrasında Hollandalılar, Portekizliler ve Osmanlıların bu bölgeye hâkim olmak istemeleri ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru Batılı devletlerin Ortadoğu'ya hâkim olmak istemeleri Yemen'in öneminden kaynaklanmaktadır. Bu durumun sebebini ise yeni su yollarının keşfiyle Yemen'in

³⁷⁸ Abdul-Rahman Al-Haddad, *Cultural Policy in the Yemen Arab Republic*, UNESCO, Fransa 1982, pp. 9-10.

³⁷⁹ Marc Van De Mierop, *Antik Yakınoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*, (Çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi, Ankara Ocak-2006, s. 263.

³⁸⁰ Ticaret güzergâhları hakkında daha geniş malumat için bk. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. E. Ziya Karal), TTK Yay., Ankara 1975, ss. 29-58.

³⁸¹ Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, s. 38.

³⁸² Fernard Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 1993, I, s. 663-669.

³⁸³ Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", (12), 430-433.

kavşak noktası hâline gelerek gemilerin ikmal alanını oluşturmasında aramak gerekir. Doğu'nun baharat ve zenginliklerinin Batı'ya taşınmasında önemli mevki olarak arz etmesi stratejik açıdan da önemini ortaya koymuştur. Zaten bu bölgeye hâkim olan devletlerin verdikleri önem nedeniyle Yemen'in bu açıdan da ele alınmasını gerektirmektedir. Bu bölge ticari ve askerî açıdan oldukça stratejik bir konumdadır. Hem Hint Okyanusu'nu kontrol etme ve hem de Kızıldeniz'e hükmetme açısından oldukça dikkat çekici bir ülkedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. İLK TEMASLAR

1.1.1. Türk-İngiliz İlişkilerinin Başlaması ve Genel Seyri

Türklerin İngilizler'le ilk temasları Haçlı Seferlerine kadar uzanmaktadır. Bu temaslar İngiliz birliklerinin 1097'de I. Haçlı Seferi'nde, Kral William'ın oğlu Robert kumandanlığında Anadolu'ya gelmesiyle başlamıştır. III. Haçlı Seferi esnasında II. Henry'den sonra iktidarı ele geçiren Richard, Türk esirler ele geçirmiştir. Tutsaklıklarının bedeli verilmemesi üzerine bu esirler öldürülmüştür.³⁸⁴ Osmanlı Devleti'yle İngilizlerin ilk temasları ise 1396'da Niğbolu Savaşı'yla başlamıştır. Macar Kralı Sigismund'un komutanlığında toplanan orduya, Huntington kontu olan John Holand tarafından idare edilen 1000 kişilik bir ordu da katılmıştır. Bu savaş esnasında İngilizlerin, Osmanlı Devleti'yle doğrudan olmasa da dolaylı yoldan irtibatları olmuştur.³⁸⁵

15. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da ekonomik açıdan birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu ekonomik gelişmelerin akabinde yeni yapılanmalar ortaya çıkmış ve bu yapılanmalar sonucu artan ihtiyaçları karşılama gereksinimleri doğmuştur. Portekizliler, Hollandalılar, İtalyanlar deniz aşırı seferler yapıp birbirleriyle rekabete girmişlerdir. Bunlar çeşitli ticari ilişkilere girerek mevcut düzenlerini sağlamlaştırırken, İngiltere ise henüz kuvvetli bir donanmaya sahip olamadığı için bu rekabette uzakta kalmıştır. İngiltere, artan ihtiyaçları için keşiflere zamanında katılamamış, o yıllarda ihtiyaçlarını karşılamak için sömürgeler elde edememiştir.³⁸⁶

---

³⁸⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", *Bellekten*, (Temmuz 1949'dan ayrı basım), TTK Basımevi, Ankara 1949, XIII (51), 573; Dündar Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1975, s. 8; Erdoğan Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 33.

³⁸⁵ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, TTK Basımevi, Ankara 1952, s. 5; Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 573; Nahide Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", *Osmanlı Araştırmaları Makaleler I*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, 94; İhsan Yurdoğlu, *İngilterenin Tarihi*, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, 1946, II, s. 585.

³⁸⁶ Sömürgecilik, yabancı bir toprağın işgalini, o toprak üzerinde faaliyet gösterilmesini ve oraya göçmen insanların yerleştirilmesini içeren bir olguyu karşılamaktadır. Batı yani Avrupa'da sömürgecilik Coğrafi Keşifler döneminde başlatılmaktadır. Detay için bk., Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 19.

15. yüzyıla gelinceye kadar, Kudüs'e hac ziyareti yapmak amacıyla İngiltere'den ve diğer Avrupa devletlerinden gelen kabileler, Türklerle karşılaşmışlardır.³⁸⁷ Bu ufak tefek girişim ve karşılaşmalar 16. yüzyıla gelindiğinde yavaş yavaş değişme göstermiştir. İngiltere bu dönemde İspanya, Portekiz ve Hollanda gibi devletlerin yayılma sahaları dışında faaliyet göstermeye başlamış, bir zaman sonra ise onların da çıkarlarına dokunan bölgelere el atmaya başlamıştır. Fransa ile birlikte deniz aşırı ticaret yollarına yönelmenin ardından bu devletlerin ekonomilerine balta vurmaya çalışmıştır. Bazılarıyla -özellikle de Hollanda'yla- bu uğurda mücadeleler yapmıştır.³⁸⁸ 16. yüzyılda artan, yeni yerler elde etme yarışında İngiltere de ortaya çıkmış ve gittikçe söz sahibi olmaya başlamıştır. Ümit Burnu'nun keşfedilmesi ile Akdeniz'den geçen ticaret yolları değişmiş olsa da Hindistan'a giden yolda Akdeniz geri planda kalmamıştır.³⁸⁹ Kızıldeniz ve Basra'nın stratejik konumu nedeniyle ticaret güzergâhları konusunda eşsiz bir kara parçası olmaları, buradaki yollar vasıtasıyla Avrupa'ya gelen Doğu'nun zengin ticari mallarının taşınmasında Osmanlı Devleti ön plana çıkmıştır. İngiltere'nin bu ticaret yolları üzerinde gösterdiği ekonomik çıkar faaliyetleri neticesinde Osmanlı'yla da ilişkiler kurması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Elbette sadece ticari ilişkiler İngiltere için yeterli olmamıştır. Ticari kâr elde etmenin yanında Osmanlı Devleti'nin idari yapılanması da İngilizlerin ilgisini çekmiştir. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin birçok ulusu bünyesinde barındırması bu ilginin merkezinde olmuştur. 1557'de Hindistan'da İngiltere'nin hâkimiyet tesis etmesi, 16. yüzyıldaki Türk-İngiliz ilişkilerinin de kaynağını teşkil etmiştir.³⁹⁰

İlk girişim, Anthony Jenkinson isimli bir İngiliz tüccarı tarafından yapılmıştır. Jenkinson, 1553'te Kanuni Sultan Süleyman'dan ticaret müsaadesi almayı başarmıştır.³⁹¹ Kendisine ve beraberindeki tüccarlara, gümrük vergilerini ödemeleri şartıyla ticaret yapma hakkı verilmiştir. Ancak A. Jenkinson bu durumdan fazla

³⁸⁷ Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2007, s. 49.

³⁸⁸ Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, ss. 104-107.

³⁸⁹ Mübahat S. Küttükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münâsebetleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1974, I, s. 4-5.

³⁹⁰ Gerald MacLean, *Doğu'ya Bakış*, (Çev. Sinan Akıllı), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, s. 31; Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 10-11; Durdu Mehmet Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004, s. 7.

³⁹¹ Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Co LTD., 1964, p. 2; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 5.

yararlanamamış ve daha başlangıcında ticari ilişkiler durgunluk yaşamıştır.³⁹² İngiltere, bu kez ekonomik ilişkiler kurmak amacıyla 1575'te, John Wright ve Joseph Clements adlarında iki kişiyi İstanbul'a göndermiştir. Bu kişiler İstanbul'da bir yıldan fazla kalmışlardır.³⁹³ Akabinde; Kraliçe, üç İngiliz tüccarını Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. Bu üç tüccar, Osmanlı Devleti'nden limanlarında serbest ticaret yapabilmeleri için izin istemiştir. Daha sonra Sir Edward Osborne'un vekili olan William Harborne, III. Murat'tan, Osmanlı Devleti topraklarına serbestçe girme iznini almıştır. W. Harborne, 1578'te refakatine Joseph Clements'i de alarak yola çıkmış ve Polonya'da Osmanlı elçisi Ahmet Çavuş'un kervanına katılarak 1579'da İstanbul'a gelmiştir.³⁹⁴ Harborne, İstanbul'daki çeşitli girişimleri neticesinde Osmanlı topraklarının her tarafında ticaret yapmalarını sağlayacak imtiyazlar elde etmişlerdir. Bu imtiyazlar aynı zamanda Sir Edward Osborne ve Richard Staper adına da alınmıştır. Daha sonra W. Harborne, III. Murat'tan İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e yazılmış bir mektupla İngiltere'ye dönmüştür.³⁹⁵

İngilizler bu döneme kadar yani W. Harborne'un İngiltere adına bizzat Osmanlı Devleti'yle doğrudan ilişkiye girinceye kadar Osmanlı sularında, gemilerini Fransa bayrağı altında dolaştırdıkları bilinmektedir.³⁹⁶ Osmanlı sularında ticaret gemilerinin rahatça dolaşabilmesi için İngiltere'yle bir antlaşma söz konusu olmadığından alınan imtiyazlar, sadece imtiyazı alan kişiye ait oluyordu. Devletler arasında bir antlaşma görülmemektedir. Dolayısıyla Osmanlı'yla ile Fransa arasındaki imtiyaz antlaşmalarından İngiliz tüccarlar da Fransız elçileri vasıtasıyla yararlanmışlardır. Daha sonra 1580'de, III. Murat ile Kraliçe Elizabeth arasında antlaşma imzalanmıştır. Bu

³⁹² Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münâsebetleri*, I, s. 9-10; Kurat, *Türk-İngiliz Münâsebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 5; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münâsebetleri 1580-1838", 95; Wood, *A History of the Levant Company*, p. 3.

³⁹³ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yay., İstanbul Mayıs-1969, s. 12; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münâsebetleri 1580-1838", 98; Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münâsebetleri*, I, s. 11.

³⁹⁴ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münâsebetleri*, I, s. 11.

³⁹⁵ Mektup ve İngilizce metni için bk., Safvet, "Üçüncü Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e Namesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cüz: 13, 1 Nisan 1328, İstanbul 1330, 814-816; Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 12-16; Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 11; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münâsebetleri 1580-1838", 99; Wood, *A History of the Levant Company*, p. 8; Kurat, *Türk-İngiliz Münâsebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 5-6.

³⁹⁶ Fransa ile yapılan kapitülasyonlarda Avrupalı diğer devletlerin Fransa bayrağı altında ticaret yapacaklarına dair herhangi bir madde bulunmamaktadır. Bu konuda değerlendirme için bk., Susan Skilliter, *William Harborne and Trade with Turkey 1578-1582; A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Oxford University Press, London 1977, p. 1,2; Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münâsebetleri*, I, s. 6-9.

antlaşmayla İngiliz tüccarlarının yaşadıkları bu mesele ortadan kaldırılmıştır. Antlaşmaya göre İngiliz gemileri Osmanlı Devleti'ndeki limanlara rahatlıkla girip çıkabilme imtiyazına sahip olmuş, İngiliz tüccarlarının her türlü girişimi Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gereği olarak sayılmıştır. Ayrıca Sultan'ın bu antlaşmaya dayanarak, saraya çeşitli malzemeler satın alınması amacıyla bir Osmanlı tüccarını da İngiltere'ye gönderdiği bilinmektedir. Bu tüccar ile birlikte, Kraliçe'ye bir de mektup gönderdiği bilinmektedir. Bu tüccarın adı Garabet'tir. Aynı sene içinde Ahmet ve Nikola adlı iki tüccar daha İngiltere'ye gönderilmiştir.³⁹⁷ 1580'de yapılan bu antlaşmayla, Osmanlı'dan şimdiye kadar ticari çıkar sağlayan Fransız ve Venediklilere bir devlet daha katılmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki pazarlarda bu tarihten itibaren rekabet artmaya başlamıştır. Yine 1580'e kadar Fransız bayrağı altında Osmanlı'yla ticaret yapabilen İngilizler, ilk kez bu antlaşmayla kendi bayrakları altında dolaşabilme özgürlüğünü elde etmişlerdir.³⁹⁸

İngiltere'yle yapılan bu antlaşmadan üç yıl sonra, 29 Mart 1583 tarihinde, William Harborne bu sefer ticari imtiyaz için değil, diplomatik yetkilere sahip bir İngiliz elçisi olarak İstanbul'a gelmiştir. W. Harborne bu gelişinde III. Murat'a, İngiltere Kraliçesi Elizabeth'ten bir mektup getirmiştir. Kraliçe bu mektubunda Osmanlı Devleti'ni kendi yanına çekebilmek için İslam diniyle kendi dinleri arasında inanç birlikteliği kurmuş ve Katolikleri putperest olarak nitelendirmiştir.³⁹⁹ Osmanlı Devleti topraklarında ticari anlamda serbest bir şekilde hareket etme imtiyazını istemenin yanı sıra o tarihlerde hem Osmanlı Devleti'nin hem de İngiltere'nin düşmanı olan İspanya'ya karşı olası bir mücadele için Osmanlı Devleti'ne öneride de bulunmaktaydı. Bu mektubun neticesinde Padişah, Fransızlara verilen ayrıcalıkların aynısını İngiliz elçilerine de bağışlandığını belirtmiştir.⁴⁰⁰ W. Harborne, yaklaşık 5 yıl İstanbul'da kalmıştır. Bu süre zarfında İngiltere'den gelen ticaret mallarına Osmanlı topraklarında

³⁹⁷ Antlaşma metni detayı için bk., Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 17-28; Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 574-575; Wood, *A History of the Levant Company*, pp. 8-9; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 8.

³⁹⁸ Skilliter, *William Harborne and Trade with Turkey 1578-1582; A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, p. 4.

³⁹⁹ Safvet, "Üçüncü Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabet'e Namesi", 817; MacLean, *Doğu'ya Bakış*, s. 53.

⁴⁰⁰ MacLean, *Doğu'ya Bakış*, s. 48; Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 29; Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 575; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 101-104.

% 3 gümrük vergisi uygulanmasıyla büyük bir başarı elde edilmiştir. Çünkü Fransızlar ve Venedikliler o dönemde % 5 gümrük vergisi ödeyerek ticaret yapmaktaydılar.⁴⁰¹

1593'te William Harborne'un yerine Edvard Barton elçi olarak Osmanlı Devleti'ne atanmıştır. E. Barton kısa sürede etkili bir çalışma yapmış, Osmanlı Devleti için önemli bir kişi olmuştur. Barton'un, Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki duruma müdahale ettiği, bunun da Osmanlı idarecileri tarafından yerinde bulunduğu bilinmektedir. Yönetim tarafından sevilen bir kişi olması nedeniyle, Osmanlı Devleti, İngiltere'yle ikinci bir kapitülasyon imzalamış ve İngilizlere yeni haklar ve imtiyazlar vermiştir.⁴⁰² 1569'da III. Mehmet, Eğri Seferi'ne çıktığında, âdet gereği Fransız elçisini de götürmesi gerekiyordu. Ancak Fransız elçisi Langosom, İspanyollara casusluk yaptığı gerekçesiyle Malta'ya sürülmüş, Fransa'nın yeni elçisi ise bu tarihe kadar gelmemiştir. Dolayısıyla Fransızların işlerine bu tarihte İngiliz elçisinin baktığı bilinmektedir. Bu nedenle, yani Fransızların işlerine baktığı için Edvard Barton, Eğri Seferi'ne götürülmüştür.⁴⁰³

Barton'un atandığı tarihe kadar Osmanlı Devleti'ne gelen elçilerin birçoğu, İngiltere'nin ticari menfaatlerini ön planda tutmuş, mesailerini ticari gelişmelere ayırmışlardır. Ancak Barton ve sonrasında gelen elçiler, Osmanlı Devleti'nde hem ticari hem de siyasi girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu nedenle 1601 yılında İngiliz büyükelçisi Henry Lello, Osmanlı Devleti'nden kapitülasyon almayı başardığı zaman, İstanbul'da güçlü konumda bulunan Fransızlara karşı; bu kapitülasyonu siyasi bir başarı olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu konu hakkında örnek verilecek ilk kişi, 1621-1628 yılları arasında elçilik görevini yapan Sir Thomas Roe'dur.⁴⁰⁴

1580'li yıllarda İngiliz Yakın Doğu Şirketi⁴⁰⁵ kurulduktan sonra İstanbul'a bir temsilci gönderilmesiyle önceden aracılar vasıtasıyla yürütülen Osmanlı-İngiliz ilişkileri

⁴⁰¹ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 7; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 110.

⁴⁰² Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 33; Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 578; MacLean, *Doğu'ya Bakış*, s. 63.

⁴⁰³ Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 579; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 111; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 8; Safvet, "Üçüncü Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabeth'e Namesi", 819.

⁴⁰⁴ Siyasi faaliyetlerde de bulunan elçiler hakkında bk., Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 9-11.

⁴⁰⁵ Osborne ve Staper, Londra'daki bazı tüccarlarla anlaşarak, Osmanlı Devleti ile ticaret yapmak amacıyla bu şirketi kurmuşlardır. 11 Eylül 1581 tarihinde 12 tüccara, Osmanlı Devleti ile 7 yıl süreyle

doğrudan başlamıştır. Bu şirket Osmanlı Devleti ile ticaret yapma yetkisine sahip tek şirket olması nedeniyle Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde de etkili bir yere sahip olmuştur.⁴⁰⁶ Kurulduktan kısa bir süre sonra Osmanlı topraklarında geniş faaliyet alanı bulmuşlardır. İlişkileri neticesinde Osmanlı Devleti'ne kendi şirketinde olan adamlar göndermiştir. Bu adamlarının ilki, daha sonra büyükelçi olarak atanacak olan ve yukarıda bahsedilen, William Harborne'du. Şirket daha sonra 1583'te Halep, Mora'daki Patras, Sakız Adası, Trablusşam, İskenderiye, Cezayir, Kudüs, Kahire'de konsolosluklar kurmuştur.⁴⁰⁷ Ankara ve Trabzon'da İngiliz tüccar topluluğu oluşturulmaya çalışılmış, 1620'li yıllara gelindiğinde ise İstanbul, İzmir ve Halep, İngiltere'nin Yakın Doğu'daki önemli ticaret güzergâhları olmuşlardır. Dolayısıyla Osmanlı-İngiliz ilişkileri bu şirketin kurulmasıyla farklı bir mecraya yönelmiştir.⁴⁰⁸

1640'lı yıllarda ise Henry Hyde, Patras voyvodası olarak Osmanlı Devleti'nde, Mora konsolosu olarak da İngiliz Yakın Doğu Şirketi'nde önemli görevler üstlenmiştir.⁴⁰⁹ 1646 yılında İngiltere'de, Kral I. Charles'ın meclise karşı yürüttüğü bir mücadele söz konusu olmuştur. Kral'a mâlî destek sağlamak için tüccarların mallarına el koyma gibi bir plan önerilmiş ve bu planı uygulayabilmek için de Osmanlı Devleti'nden yardım istenilmiştir. Bu planı yok etmek için İstanbul ve İzmir'de oturan, ticaretle meşgul İngilizler çaba sarf etmişlerdir. Dolayısıyla İngiltere'de meydana gelen çekişme bu tarihlerde dolaylı yollardan da olsa Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir.⁴¹⁰ Çünkü İngiltere'nin iç sorunu, dış temsilciliklerine yansımış, İngiltere'nin iki elçiyle temsili söz konusu olmuştur. Bu durum, İstanbul'da birbirlerine rakip iki İngiliz elçisinin bulunmasına yol açmıştır.

1675'te İngiliz elçisi Lord Paget, İstanbul'a gönderilmiştir. Bu elçi, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında on altı yıldan beri devam eden savaşları sona erdirmeye konusunda üstün bir mesai sarf etmiştir. Paget'in, Karlofça Antlaşması'nda büyük

---

ticaret yapma izni verilerek kurulmuştur. Bk., Wood, *A History of the Levant Company*, p. 11; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 107, 108.

⁴⁰⁶ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 6.

⁴⁰⁷ Temsilciliklerin açıldıkları yerler ve buralara atanan kişiler hakkında bk., Wood, *A History of the Levant Company*, p. 15.

⁴⁰⁸ Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, s. 50; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 109; Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, (Çev. Ayşe Başcı-Sander), Sabancı Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2001, s. 26.

⁴⁰⁹ Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, s. 4.

⁴¹⁰ Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, s. 5.

gayretler sarf ettiği bilinmektedir. Bu nedenle Lord Paget, Osmanlı Devleti'nde oldukça önemli bir kişi olmuştur. IV. Mehmet'in saltanat yıllarına denk gelen Paget'in elçiliği esnasında İngiltere'yle bir antlaşma bile imzalanmıştır.⁴¹¹ İngiltere'nin ticaret trafiği Londra'dan yönetilmekteydi. Şirket üyeleri, komisyoncu tüccarlar adı altında temsilcilerini, şirketin çeşitli işlerini yürütmek üzere Osmanlı topraklarına ve diğer bölgelere gönderiyorlardı. Birçok komisyoncu tüccar, konsoloslar, hazinedarlar ve rahipleri bulunan ve İngiliz Ticarethaneleri adıyla anılan topluluklar oluşturmuştur. İngiliz Yakın Doğu Şirketi, İstanbul'da ince İngiliz pamuklularına ve diğer dokuma ürünlerine pazar bulmuş, Osmanlı Devleti ise barut ve kalay konusunda İngilizlere bağımlı hâle gelmiştir.⁴¹²

III. Ahmed döneminde (1703-1730) Rusya ve Avusturya ile çıkan savaşlarda İngiltere'nin İstanbul elçisi olan Sir Robert Sutton önemli işler yerine getirmiştir. Devletler arasında arabuluculuk görevini üstlenmiş, Rusya ve Avusturya ile yapılan barış görüşmelerinde önemli görevler yürütmüştür.⁴¹³

İlk ilişkiler ticari çerçevede sürdürüldüğü için karşılıklı çıkarlar ön planda tutulmuştur. Ancak zamanla Osmanlı Devleti'ndeki İngiliz elçilerinin diplomatik açıdan girişimlerde bulunmaları İngiltere açısından önem arz etmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nde bu tür girişimler hoş karşılanmıştır. Dolayısıyla elçiye duyulan ilgi ve muhabbet, İngiltere'ye de duyulmaya başlanmıştır. Nitekim III. Selim zamanında (1789-1807), 18 yıl elçilik görevinde bulunan İenjeli oldukça hürmet görmüştür. Hatta görevi bittikten sonra İstanbul'a gezmek için tekrar geldiğinde kendisine çeşitli hediyeler verilmiştir.⁴¹⁴

1687'de itibaren Osmanlı Devleti'nin Viyana önlerindeki başarısızlığı Avrupa için bir dönüm noktası olmuştur. 1774'te Kırım'ın kaybedilmesiyle Osmanlı Devleti'nin yükselişi son bulmuş, akabinde dünya siyasetindeki yerini, diplomatik yollardan elde etmeye çalışmıştır. Ruslar karşısında sayıca üstün olunmasına ve Rusların yenilgiye

⁴¹¹ Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 112; Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 580; Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, ss. 107-121.

⁴¹² Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, s. 13.

⁴¹³ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 10; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 115.

⁴¹⁴ Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 581.

uğratılmasına rağmen, Osmanlı Devleti birtakım gelişmelere ayak uyduramamıştır.⁴¹⁵ Bu nedenle III. Selim döneminde Osmanlı Devleti bazı yenilik çabaları içine girmiştir. Nizam-ı Cedit olarak adlandırılan ıslahatlar yapılmıştır. Ordu ve donanmanın güçlendirilmesi için askerî malzeme alımı İngiltere'den yapılmıştır. 1793'te kalyon ve fırkateynler sipariş edilmiş, İngiltere'den Topçu mühendisler istenmiştir.⁴¹⁶ Bu ıslahatlar çerçevesinde Avrupalı devletlerin yaptığı gibi dış ülkelerde elçi bulundurulması gerçeği düşünülmüş ve bu proje hayata geçirilmiştir.

Devlet olmanın gereği diğer ülkelerle işbirliği yapmak ve onların mevcut durumları hakkında haberdar olmak başlıca şartlardan biridir. Bu durumu gören Osmanlı Devleti, 1607'de İngiltere'ye ilk olarak Mustafa Çavuş'u elçi olarak göndermiştir. Resmî sıfatla ilk elçi ise 1610'da I. Ahmet tarafından I. James'e gönderilen müteferrika ağalarından El-Hac İbrahim Ağa'dır.⁴¹⁷ Daimi sıfatla açılan elçiliklerde ise Londra'ya 1793'te ilk Yusuf Ağâh Efendi elçi olarak gönderilmiştir.⁴¹⁸ Ondan sonra İsmail Ferruh Efendi gitmiştir. 1797'de atanan İ. Ferruh Efendi, El-Ariş ve Mısır meselesiyle ilgili görüşmeler yapmıştır. Ferruh Efendi 1799'da İngiltere'den dış borç alma için girişimlerde bulunmuştur. Yerine 1800'de Neşet Efendi atanmış, Fransa ile savaş devam ettiği için gönderilememiştir. Elçilikler daha sonra maslahatgüzarlığa dönüştürüldüğü için sırasıyla Esad Efendi ile Sıtkı Efendi, Londra'ya maslahatgüzar olarak gönderilmiştir.⁴¹⁹

1798'e gelmeden önce Fransa, Avusturya'yı mağlup etmiş ve Avusturya'yla Campo Formio antlaşmasını imzalamış, bu antlaşmayla Venedik Cumhuriyeti'ni ortadan kaldırmıştır. Dalmaçya sahillerini Avusturya'ya terk edip Arnavutluk sahillerindeki Preveze, Parga, Bütrinto ve Vonıçe'yi ilhak edince Osmanlı Devleti'yle de sınır komşusu olmuştur. Tam da bu sırada Bonapart, 35 bin kişilik ordusuyla Toulon'dan (Fransa) hareket ederek Malta'yı zapt etmiş, oradan da İskenderiye'ye asker

⁴¹⁵ Allan Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, (Edt. Edward Ingram), Frank Cass, London 1993, Vol. 1, p. 103.

⁴¹⁶ Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 116.

⁴¹⁷ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 8.

⁴¹⁸ Yusuf Ağâh Efendi ile birlikte, Kral III. Jorj ile veliahdına, kraliçeye ve veliahdın eşine, başbakan Pitt'e çeşitli hediyeler gönderilmiştir. Bu hediyeler hakkında bk., Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 584-589; Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 14; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 14.

⁴¹⁹ Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 119.

çıkarak Mısır'ı işgal etmiştir.⁴²⁰ Nitekim Osmanlı Devleti'nin kadim dostu olan Fransa'nın Napolyon Bonapart kumandanlığında, 1798'de Mısır'ı işgal etmesi, İngiltere'yi, Osmanlı Devleti'ne yardım etmek için harekete geçirmiştir. Zira Akdeniz ve Hindistan ticaret yolu üzerinde meydana gelen bu olay, İngiltere'nin çıkarlarını tehlikeye düşürmekteydi. Rusya ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Osmanlı Devleti ile ilk kez bir askerî ittifak antlaşması bile imzalamışlardır.⁴²¹ Bu antlaşma nedeniyle İngilizler, Akka Kalesi'nin savunmasında Osmanlı Devleti'ne yardım etmiş ve İngiliz Amiral Nelson, İskenderiye önlerinde Fransız donmasını imha etmiştir.⁴²² Bu tehlike önlendikten sonra İngiltere Mısır'a yerleşmiş, ancak iki yıl sonra çıkartılabilmektedir.⁴²³ Ani gerçekleşen Mısır işgali nedeniyle Rusya ve İngiltere ile ittifak antlaşmasının yapılması Osmanlı Devleti'nin herhangi bir saldırıya karşısında tek başına karşı koyacak güçte olmadığı göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin yeniden eski gücüne ulaşması için çeşitli ıslahatlara ihtiyaç duyulmuştur. Gerekli ıslahatların yapılması için çok para gerekmiştir. Osmanlı Devleti'nin mâlî durumu elverişli olmadığından İngiltere'ye müracaat edilerek borç talebinde bulunulmuştur. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin gümrük gelirlerinden ödenmesi şartıyla ve % 6 faizle, 1 milyon dış borç vermeyi kabul etmiştir. Bu dış borç Londra elçisi olan İsmail Ferruh Efendi'nin gayretleriyle elde edilmiştir.⁴²⁴

1806'da başlayan Osmanlı-Rus Savaşı esnasında İngiltere, Osmanlılar karşısında Rusya'nın zayıf düşmesini istemiştir. Çünkü zayıf Rusya, Fransızlar karşısında da etkisiz olacaktır. Dolayısıyla İngiltere politikalarına ters düşen bu gelişme esnasında İngiltere yine harekete geçmiştir. 1807'de on bir parçadan oluşan donanmasını Çanakkale'ye göndermiştir. Bu filo, Fransızların desteğiyle Osmanlı Devleti tarafından engellenmiş ve donanma geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.⁴²⁵ Bu esnada

⁴²⁰ Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 589.

⁴²¹ Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 39; Taha Niyazi Karaca, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 15; Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 117.

⁴²² Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 17.

⁴²³ Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 589; Süleyman Kocabaş, *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, Vatan Yay., İstanbul 2003, s. 22-23.

⁴²⁴ Şimşir, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", 117; Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", XIII (51), 594.

⁴²⁵ Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 54-55; Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, p. 104; Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 18.

İngiltere, yönünü güneye de çevirmiş ve Mısır'a saldırmıştır. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı etkili savunması nedeniyle başarı sağlayamamıştır. Bu başarısızlığını örtmek için İngiliz donanması, Yedi Ada'yı kuşatmıştır. Bu esnada Tilsit ve Erfurt görüşmelerinde Fransa, Rusya'ya yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşma üzerine İngiltere ve Osmanlı Devleti yalnız kalmış, 5 Ocak 1809 tarihinde Kalâ-i Sultaniye (Çanakkale) Antlaşması'yla İngiltere ve Osmanlı Devleti arasındaki çarpışmalara son verilmiştir. İngiltere, Fransa'nın Rusya'ya yönelik bu dostane yaklaşımından dolayı, Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği saldırı politikasını değiştirerek Osmanlı Devleti'ne yanaşmak zorunda kalmıştır.⁴²⁶

20 Ekim 1827 tarihinde Navarin'de, İngiltere, Fransa ve Rusya ortak donanması Osmanlı gemilerini yakmış, Osmanlı Devleti'nin donanmasını tamamen imha etmişlerdir.⁴²⁷ Bu duruma Yunanlıların bağımsızlık isteklerinin neden olduğu bilinmektedir. Zira Avrupa kamuoyunda Yunanlıların arzuları büyük bir sempati ile karşılanıyordu. İngiltere'nin Yunanlılara yardım etmemesi durumunda ise Yunanlıların, bölgede gözü olan Rusların eline itilmiş olacağı düşüncesi siyasi olarak düşünülüyordu.⁴²⁸ Üstelik Rusların güneye inmesi İngiltere'nin Hindistan sömürmesine giden yol için de tehlike oluşturacağından İngiltere, Yunan bağımsızlık hareketini desteklemiştir. İngiltere'nin, nüfuzundaki bir Yunanistan'ın menfaatlerine uygun olacağı düşünülmüştür. Yunan İsyanı sırasında Fransa ve Rusya birlikte hareket edince İngiltere de bu devletlere katılmış ve Navarin'deki bu baskına iştirak etmiştir.⁴²⁹

1831'de bu sefer Osmanlı Mısır Valisi olan Mehmet Ali Paşa, devlete karşı harekete geçmişti. Rusya bu durumdan yararlanarak Osmanlı'ya yardım etmek istemiş, ancak yönetimin Rusya'ya güvenmemesi üzerine İngiltere'ye başvurulmuştur. O yıllarda İngiltere, Belçika ve Portekiz sorunları ile uğraştığından bu meseleyle ilgilenememiştir. Osmanlı Devleti'nin Rus yardımını kabul etmesi ve Rus donanmasının, Büyükdere önlerine gelerek demirlemesi üzerine İngiltere harekete geçerek Mehmet Ali Paşa'ya Rusya ile birlikte baskı yapmış ve 14 Mayıs 1833

⁴²⁶ Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 19; Detay için bk., Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, pp. 104-138.

⁴²⁷ Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, s. 12.

⁴²⁸ Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, ss. 66-79

⁴²⁹ Rıfıkı Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasbetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matb., İstanbul 1946, s. 21; Karaca, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*, s. 16; Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 20.

tarihinde Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında Kütahya Antlaşması'nı imzalatmak zorunda bırakmışlardır.⁴³⁰

Osmanlı Devleti'nde büyük siyasi olayların dışında, İngilizlerle yaşanmış küçük sosyal olaylar da mevcuttur. Bunlardan biri 1836'da İstanbul'da meydana gelmiştir. Tarihe "*Churchill Vakası*" olarak geçen bu olay, Churchill adındaki bir İngiliz'in, oğlu ve arkadaşıyla birlikte avlanırken Müslüman bir çocuğu yaralayarak tutuklanmaları sonucu meydana gelmiştir. Bu olay İngiltere'yle diplomatik bir krize dönüşmüştür.⁴³¹ O sıralarda İngiliz elçisi olan Ponsonby, duruma müdahil olmuş ve bu kriz neticesinde Hariciye Nazırı Mehmet Akif Paşa görevinden azledilmiştir. Daha sonra bu kişiye yani Churchill'e, İstanbul'da "*Ceride-i Havadis*" isminde Türkçe gazete çıkarma imtiyazı verilmiştir.⁴³²

16 Ağustos 1838 tarihinde İngiltere ile ticaret antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nde tekel usûlü kaldırılarak İngiliz tüccarlarına her türlü serbestlik getirilmiştir. Yerliler gibi ticari faaliyet hakkı tanınmıştır. Gümrüklerin tamamı kaldırılmıştır.⁴³³

İngiltere 1840'da Prusya, Rusya, Fransa ve Avusturya'yı Londra'da toplayarak Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği ile yetinmesine ve Boğazların tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı olmasına karar vermiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi olarak bilinen antlaşma imzalanmıştır.⁴³⁴ İlerleyen yıllarda ise Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki kutsal yerleri ve Ortodoksları himaye etme bahaneleri nedeniyle Osmanlı Devleti'ne savaş açtığı bilinmektedir. 3 Temmuz 1853 tarihinde başlayan bu savaş nedeniyle İngiltere, Fransa ile birlikte yanlarına Piyomente'yi de alarak Osmanlı Devleti'nin yanında Ruslara karşı savaşa girmiştir. Savaş Kırım'da, Kafkaslarda ve Balkanlarda meydana gelmiştir. Rus ordusu yenilmiş ve 30 Mart 1856 tarihinde Paris Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmayla

⁴³⁰ Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 22-23.

⁴³¹ Nedim İpek, "Churchill Vak'ası (1836)", *Belleten*, Aralık-1995, TTK Basımevi, Ankara 1996, LIX (226), s. 661-713.

⁴³² Karaca, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*, ss. 18-19.

⁴³³ II. Mahmut dönemindeki bu antlaşma, Hariciye Nazırı Reşit Paşa, Başvekil Muavini Kani Bey ve Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi ile İngiltere'nin İstanbul elçisi Lord Bolsvini arasında imzalanmıştır. Antlaşmanın önemli hükümleri hakkında bk., *Muahedat Mecmuası*, Hakikat Matbaası, 1294, I, 272-275; Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, ss. 213-215; Ömer Kürkçüoğlu, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006, s. 9.

⁴³⁴ Kürkçüoğlu, s. 10.

Karadeniz’de Osmanlılar ile Rusların tersane ve donanma bulundurmaları yasaklanarak, İngiltere’nin Hindistan ticaret yolunun güvenliği sağlanmıştır.⁴³⁵

1878’de Berlin Kongresi ile İngiltere, Osmanlı Devleti’ne karşı siyasetinde değişiklik yaparak 25 Mayıs 1878 tarihinde Kıbrıs Adası’nı işgal etmiştir. Siyaseti gereği, Bosna-Hersek’te Avusturya’nın, Tunus’ta ise Fransa’nın işgallerine göz yummuştur. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkilerin seyri değişmiş, Osmanlı Devleti, Ruslara yakınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı-İngiliz ilişkileri bu tarihte kopma noktasına gelmiştir.⁴³⁶

Fransız bir şirket tarafından Süveyş’te kanal açma teşebbüsünü İngiltere engellemeye çalışmış ve Babülmendep’teki Perim adasını işgal etmiştir. Bundan sonra da 1869’da Süveyş Kanalı’na hâkim olmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Çünkü Fransızların denetimi altındaki bu kanal, İngilizlerin ticaret güzergâhı üzerinde büyük bir engel oluşturuyordu. Kanalda hiç hissesi olmayan İngiltere, Mısır Valisi İsmail Paşa’nın dış borçları nedeniyle Mısır’ın kanal hisselerini satışı çıkarması İngiltere’ye aradığı fırsatı vermiştir. İngiltere, Kanal Şirketi’ne ait 176.000 hisseyi satın alarak bu şirkete ortak olmuştur. Ancak Fransa’nın da bu şirkette payının olması İngiltere açısından kabul edilemez bir durum olarak görülmüştür.⁴³⁷ Bu esnada Mısır’da Arabî Paşa tarafından başlatılan bir isyan patlak verdi. İsmail Paşa’nın ise isyanı bastırmasını bahane eden İngiltere, İskenderiye’yi topa tutarak Mısır’a asker çıkarmıştır. İngiliz birlikleri, Mısır Valisi Tevfik Paşa’nın komutasındaki Osmanlı ordusunu Tell El-Kebir’de yenerek 1882’de Mısır’ı işgal etmiş ve burada hâkimiyet kurmuştur. Osmanlı Devleti’nin İngiltere’yi protestoları ise hiçbir fayda sağlamamıştır.⁴³⁸

1.1.2. İngiltere’nin Osmanlı Devleti Siyaseti

İngiltere, genellikle denizaşırı topraklarda “sömürgeci” olarak görülmüştür. Bu görünüş, Dünya’nın her yerinde gittikleri sömürgelerine kendi dillerini, siyasetlerini ve kültürlerini zorla kabul ettirmelerinden ileri gelmektedir.⁴³⁹ İngiltere, artan hammadde

⁴³⁵ Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 25-26.

⁴³⁶ Karakuş, *İkinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri*, s. 34; Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 29.

⁴³⁷ İngiltere’nin Kanal’a itirazı hakkında bk., Şinasi Zihni Devrin, *İngilterenin Haricî Siyaseti*, İstanbul 1939, s. 71.

⁴³⁸ Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 30-31

⁴³⁹ Benze bir değerlendirme için bk., Daniel Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İngilizler 1642-1660*, s. 3; Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 88-92.

ve pazar ihtiyacını karşılamak amacıyla yeni yerlere ihtiyaç duymaktaydı. İngilizler, ihtiyaçları doğrultusunda Doğu Akdeniz'e yöneldiklerinde ilk temas kurdukları Osmanlı Devleti olmuştur.⁴⁴⁰ Osmanlı Devleti ile ilişkilerin devamlılık arz etmesi ise ancak 16. yüzyıl da olmuştur.⁴⁴¹

İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne yönelten ticari sebeplerin dışında politik ve siyasi nedenler de mevcuttur. 16. yüzyılda Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri olan İspanya, İngiltere açısından bir tehdit unsuru olarak görülmekteydi. Dolayısıyla İspanya'nın İngiltere'ye yönelmesi durumunda İngiltere bir denge unsuru olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştür. Osmanlı Devleti'yle hem ticari hem de politik ilişkiler kurulması İngiltere açısından kaçınılmaz bir fırsat olarak görülmüştür.

İngilizlerin, Osmanlı Devleti ile kurduğu temaslarda ilk olarak dil sorunu ortaya çıkmıştır. Genellikle tercümanlık işlerini Ermeni, Yahudi veya Rum olan Osmanlı tebaası yürütmekteydi. İngilizlerin ve Osmanlıların temaslarda ve birçok konulardan bu tercümanlara bağımlı olarak hareket ediliyordu. Hatta bunlardan bazılarının maaşlı memur olarak İngiliz elçilik ve konsolosluklarında bile çalışmaya başladıkları bilinmektedir. İngiliz elçileri ise başvezir ve vezirlerle görüşerek müzakereler yapma ve Osmanlı Devleti'nden çeşitli imtiyazlar alma gibi görevler üstlenmişlerdir. Yabancılara hizmet etmek ve onları korumak için görevlendirilen yeniçeriler ise İngiliz temsilcilerinin Osmanlı Devleti'nde temas hâlinde oldukları bir başka kesimdi. Osmanlı Devleti, topraklarına gelen ticari mallar için gümrük uygulaması yapıyordu. Bu esnada ise çeşitli olaylar meydana geliyordu. Gümrükten mal kaçırın İngiliz olunca, devlet tarafından atanan Gümrük Emni'nin bu durumu fark etmesi üzerine İngiliz malları ve bazı İngilizler davalık oluyordu. Davalara buldukları yerlerdeki kadılar bakıyordu. Ancak içinden çıkılmaz bir dava olunca durum İstanbul'a iletiliyordu. Dolayısıyla İngilizlerin davalarına divanda da bakılabiliyordu.⁴⁴²

18. yüzyılın sonlarından itibaren Fransızlara karşı Osmanlı Devleti bölgesinde rakip olan İngiltere, bu dönemde Ruslarla birlikte hareket etmeyi çıkarlarına uygun görmüştür. Bununla birlikte Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunmamış, ancak Osmanlı Devleti'ne önem vermeyerek de Rusların politikalarının etkili olmalarına bir

⁴⁴⁰ Necdet Kurdakul, *Osmanlı İmparatorluğundan Orta Doğu'ya*, Dergah Yay., İstanbul 1976, s. 43; Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, s. 9.

⁴⁴¹ Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar", s. 573.

⁴⁴² Goffman, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, s. 16, 17.

nevi hizmet etmişlerdir.⁴⁴³ 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Ruslar, İngiltere ile ilişkilerini geliştirdiklerinden, bunlar İngiltere'den gemi bile kiralamışlardır. Ancak Rusların güneye doğru ilerlemelerinin İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmesi, o dönemin İngiltere Başbakanı William Pitt tarafından fark edilmiştir.⁴⁴⁴ Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ilkesi İngiltere tarafından daha uygun bir politika olarak güdülmüştür.⁴⁴⁵

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın Karadeniz'de manevra alanı bulması ve hatta Sivastopol limanını kurup donanma inşasına başlaması, Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmesi İngiltere'nin harekete geçmesine sebep olmuştur. Bu sırada William Pitt, İngiltere'de başbakan olmuş ve Rusya karşıtı bir politika izlemiştir.⁴⁴⁶ İngiltere, Kuzey Amerika'da başarısız olması nedeniyle tüm ilgisini Hindistan ve Doğu Akdeniz'e yöneltmişti. Dolayısıyla Hindistan'a giden en kısa yol ise Akdeniz'den geçiyordu. Burada ise Mısır, İngiltere için Hindistan'a giden ticaret yolları üzerinde önemli bir mevki oluşturmuştur. Mısır'ın Osmanlı Devleti elinde kalması ise İngiliz politikalarının başlıca amacıydı. Çünkü Mısır'ın güçlü bir devletin eline geçmesi çıkarlarına ters düşmekteydi.⁴⁴⁷ 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgali karşısında ilk başlarda sessiz kalan İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti lehine girişimlerde bulunması üzerine 1799'da harekete geçmiş ve Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti ile ittifak antlaşması imzalamıştır. Bu ittifak antlaşması askerî olarak bir ilktir. Napolyon'a karşı Osmanlı donanması savaşırken İngiliz donanması da bu antlaşma uyarınca Osmanlı Devleti'ne

⁴⁴³ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasbetleri (1791-1941)*, s. 9; Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasbetine Dair Vesikalar", XIII (51), 580.

⁴⁴⁴ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasbetleri (1791-1941)*, s. 11; P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler*, Ter. Yılmaz Tezkan, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 1999, s. 1; Arnold J. Toynbee, "Osmanlı İmparatorluğuna Batının Etkisi (1774-1919)", *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)*, (Ed. Ö. Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2005, 13.

⁴⁴⁵ Harold Temperley, *England and The Near East The Crimea*, Frank Cass and Co. Ltd., London 1964, pp. 92-93; Özellikle İngiltere'de Muhafazakâr Parti'nin temsilcileri bu görüşü benimsemişlerdir. Benjamin Disraeli ve Lord Beaconsfield bu politikayı savunan önemli şahsiyetlerdendir. Bk., Hüseyin Çelik, *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri*, İnkılap Yay., İstanbul 1994, s. 14; Kurat, *Türk-İngiliz Münasbetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 13; Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, s. 9; Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 16; Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasbetleri (1791-1941)*, s. 13.

⁴⁴⁶ Kocabaş, *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, ss. 18-21.

⁴⁴⁷ Elie Kedourie, *England and The Middle East*, The Harvester Press, Sussex 1978, p. 9; Graves, *İngilizler ve Türkler*, s. 1.

yardım etmiştir.⁴⁴⁸ Bir ara Osmanlı-İngiliz ilişkileri bozulma göstermiş ise de Fransa ve Rusya ile olumsuz ilişkiler Osmanlı Devleti'ni yeniden İngiltere'ye yakınlaştırmıştır. Hatta İngiltere, durumu Osmanlı Devleti'ne savaş açmaya kadar götürmüştü. 1803'te İngiltere, Fransa ile savaşa girmişti. 1721-1815 yılları arasında Amiens Barışı hariç, İngiltere ile Fransa yirmi bir yıl kesintisiz savaş yapmışlardır. Dolayısıyla 1805'te Rusya, Fransa karşısında İngiltere ile müttefik olmuştu. Fransa'ya karşı Rusya ve İngiltere birlikte mücadele ederken Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunması Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savaş açmaya mecbur ettirmişti. Ancak İngiltere, Fransa karşısında Rusya'nın ikinci bir cephede savaşmasını istemiyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaktaydı. Girişimler sonuç vermeyince Osmanlı Devleti 1806'da Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine İngiltere Şubat 1807'de 11 parçalık donanmasını Çanakkale Boğazı'ndan geçirerek İstanbul önlerinde Bâbiâli'yi tehdit etmiştir. Bir netice alamayınca on gün sonra çıkıp gitmiştir.⁴⁴⁹ Fakat Rusya'nın Haziran 1807'de Fransa ile antlaşma yapması üzerine İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında da yakınlaşma başlamıştır. 1809'da Çanakkale Antlaşması İngiltere ile imzalanmıştır. Boğazlar konusunun ele alındığı bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, İngiltere'yi Rusya karşısında yanına alarak denge politikası gütmüştür.⁴⁵⁰

1833'te ise Mısır tehlikesi karşılığında Rusya harekete geçince İngiltere de çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin yanında olmuştur. Çünkü Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşması İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmüştür. Bu antlaşmayla her iki taraftan birisi yardım istediğinde diğeri ona yardım edecektir. Ayrıca Çanakkale Boğazı diğer tüm devletlerin savaş gemilerine kapalı tutulmuştur. Dolayısıyla bu maddenin Karadeniz'i bir Rus gölü hâline getirmesi İngiliz politikasına ters düşmüştür. İngiltere bu durumu protesto etmiştir.⁴⁵¹ Padişaha askerî, mâlî ve sosyal alanlarda reform yapması için baskıda bulunmaya başlamıştır. Nitekim İngiltere doğudaki politikaları

⁴⁴⁸ Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 14; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkim Yayınevi, İstanbul 2009, s. 69; Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, s. 10; Kocabaş, *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, s. 21-22; Ayrıca Fransa'nın Mısır'ı işgali ve bunun kültürel sonuçları hakkında bk., Bessam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, Yöneliş Yay., İstanbul 1998, s. 96-105.

⁴⁴⁹ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasbetleri (1791-1941)*, s. 17-18.

⁴⁵⁰ 5 Ocak 1809 tarihli Kale-i Sultaniye antlaşması olarak bilinmektedir. Cunningham, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, pp. 104-138; Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasbetleri (1791-1941)*, s. 19; Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, s. 61.

⁴⁵¹ Temperley, *England and The Near East The Crimea*, p. 94; Graves, *İngilizler ve Türkler*, s. 5.

nedeniyle 1838’de Balta Limanı Ticaret Sözleşmesini imzalamıştır.⁴⁵² 1838’de Palmerston, İngiltere’nin Osmanlı Devleti siyasetini şöyle izah etmiştir: “*Politikamız Türk İmparatorluğu’nun bütünlüğünü koruyacak ve Sultan’ın hükümranlığını devam ettirecek gayretleri esas almalıdır...*”⁴⁵³

İngiltere, 1839’da Mehmet Ali Paşa’nın Osmanlı Sultanı’na karşı isyan hareketinde Osmanlı Devleti’nin yanında yer almıştır. Mehmet Ali Paşa’nın Fransa yanlısı politika izlemesi ve güçlenmesi, Hindistan çıkarları doğrultusunda İngiltere’yi endişelendirmekteydi. Bu nedenle duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır. İstanbul’un Rusya, Mısır’ın da Fransa himayesinden çıkarılması gerekmektedir. 1840’da imzalanan barış antlaşması ile İngiltere bu siyaseti doğrultusunda bazı çıkarlar elde etmiştir. Boğazların tüm devletlerin savaş gemilerine kapalılığı ilkesini koydurmuştur.⁴⁵⁴

İngiltere 1841’de Straford Canning’i İstanbul’a İngiliz politikalarını savunmak ve buna göre hareket etmek üzere göndermiştir. Canning’in İstanbul’a geldiği esnada Osmanlı Devleti’nde Tanzimat ilan edilmişti. Dolayısıyla ortam yenilik isteyenlerin ve istemeyenlerin mücadelesine sahne oluyordu. Bu durumda İngiltere, Türklere yardım etmeyi hedef edinmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünü koruyacak olan tüm devletlerin politikalarına da sıcak bakmıştır. Canning, Osmanlı toprakları üzerindeki Rus yayılcı politikasını engelleyen önemli bir kişi olmuştur. Kırım Harbi’nde Rusya’ya karşı 1854-1855 Osmanlı-İngiliz-Fransız ittifakı, Rusların Karadeniz’deki faaliyetlerinin durdurulması, 1856 Islahat Fermanı, yine aynı tarihli Paris Antlaşması Osmanlı Devleti’ndeki belli başlı olaylarda Straford Canning’in etkili siyaset izlediği bilinmektedir.⁴⁵⁵

1839’dan itibaren Osmanlı Devleti’nde sosyal haklar ve yenileşme bakımından birtakım gelişmeler yaşanmaya başlanmıştı. Şüphesiz İngiltere ve İngiltere’nin gönderdiği elçiler bu duruma seyirci kalamamışlardır. Bu elçiler çıkarları neticesinde

⁴⁵² Bu ticaret antlaşması hakkında detaylı bilgi için bk., Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, I, ss. 92-127.

⁴⁵³ Graves, *İngilizler ve Türkler*, s. 7.

⁴⁵⁴ Graves, *İngilizler ve Türkler*, s. 7; Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münâsebetleri (1791-1941)*, s. 24; Temperley, *England and The Near East The Crimea*, p. 94.

⁴⁵⁵ Canning’in aslında hiçbir zaman Türk dostu olmadığı bilinmektedir. Detay için bk., Kedourie, *England and The Middle East*, p. 12; Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münâsebetleri (1791-1941)*, s. 28-29; Kurat, *Türk-İngiliz Münâsebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, s. 15; Graves, *İngilizler ve Türkler*, s. 8-9.

Osmanlı Devleti'nin durumu ve geleceği hakkında çeşitli çalışmalarda bulunmuşlardır. Özellikle de elçilerin görüşlerini içeren çeşitli raporların varlığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde çalışan bir devlet adamı gibi raporlar bile hazırlamışlardır. Çeşitli görüşler barındıran yazılar kaleme aldıkları ve bunları padişahlara bile sundukları bilinmektedir.⁴⁵⁶

Bu çıkar politikası İngiltere tarafından 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde son bulacaktır.⁴⁵⁷ Rusların 1877 yılında Osmanlı Devleti'ne savaş açması ve Yeşilköy'e kadar ilerlemesi, Balkanların Rus nüfuzu altına girmesi demektir. Bu durum tüm Osmanlı topraklarının Rus hâkimiyeti altına girme olasılığını ortaya koyuyordu. Nitekim Ayastefanos Antlaşması'yla da Ruslar politikaları gereği başarı elde etmişlerdi. Eflak ve Buğdan Rusya'nın hâkimiyetine giriyordu. Anapa ve Poti, Rusların eline geçiyordu. Özellikle de Kafkasya'da elde ettiği topraklar İngiltere'yi endişelendirmişti. Çünkü Rusya'nın Fırat nehri havzasına doğru ilerlemesi Hindistan için tehlikeli olacaktı.⁴⁵⁸ Ege ve Akdeniz'deki çıkarlarına ters düşen bu durum üzerine İngiltere ve Avusturya harekete geçmiş ve bu antlaşmanın değiştirilmesini istemişlerdir. Rusya'nın İstanbul'a girmesine müsaade etmeyeceğini söyleyen İngiltere, İstanbul'a bir donanma bile göndermiştir. Doğu sorununun sadece Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çözülemeyeceğini belirten İngiltere ve Avusturya, konunun uluslararası bir toplantı ile halledilmesinden yana görüş ileri sürmüşlerdir.⁴⁵⁹ Artan baskılar neticesinde 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasından vazgeçerek Osmanlı Devleti'nin taksimatı politikasına yönelmeye başladığı görülmüştür.⁴⁶⁰ Kıbrıs'ın işgali, Bulgarların Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları faaliyetler ve Balkan Savaşları'nda

⁴⁵⁶ Belli başlı örnekleri için bk., Münir Aktepe, "Osmanlı İmparatorluğunun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamid'e verdiği Rapor", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul 1985, (22), 13-27; Zekeriya Türkmen, "İstanbul'da İngiltere Sefir-i Esbakı Sir Henry Elliot Tarafından On Dokuzuncu Asır Nam Risalede Neşrolunan Benddir", *Bir*, İstanbul 1996, (5), 141-160.

⁴⁵⁷ İngiltere'de Liberal Parti'nin başkanı olan William Ewart Gladstone, Rusya ile birleşerek Osmanlı Devleti'ni ve dolayısıyla Türkleri Avrupa'dan atmak gerektiğine inanmıştır. 1880 yılında başbakan olunca Girit isyanı, Hersek ve Karadağ isyanlarını Osmanlı Devleti aleyhine kullanmıştır. 1882 yılında ise bu politikaları ekseninde Mısır'ı işgal etmişlerdir. Bk., Çelik, *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri*, s. 14-15.

⁴⁵⁸ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasbetleri (1791-1941)*, s. 22.

⁴⁵⁹ Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasbetleri (1791-1941)*, s. 35.

⁴⁶⁰ 1908-1910 yılları arasında İngiltere ve Osmanlı Devleti ilişkileri hakkında bk., Önder Kocatürk, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009; Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 28; Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasbetleri (1791-1941)*, s. 36.

İngiliz kamuoyunun Osmanlı Devleti'ne karşı savaşanları tutması, Ermenilerin bağımsızlık istemeleri yolundaki en büyük desteği vermeleri, Arapların ayaklandırılması hep bu politika değişikliğinin etkisinden kaynaklanmıştır.⁴⁶¹ Nitekim İngiltere'deki bu politika değişikliği Osmanlı Devleti'nde de eksen kaymasına yol açmıştır. Mısır'a yerleşmeleri, İskenderiye'yi topa tutmaları, Rusya ile birlikte hareket etmeleri, Osmanlı Devleti'ne karşı İran'ı desteklemeleri, İtalyanları Musavva Adası'nı işgal etmeleri için yönlendirmeleri, Ermenileri cesaretlendirmeleri gibi birçok faaliyetlerinden dolayı Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olmuşlardır. O tarihlerde Ortadoğu ile ilgilenen dolayısıyla Osmanlı Devleti lehine politika izleyen Almanya'nın ortaya çıkmasıyla Osmanlı Devleti, 1879-1914 yılları arasında Almanya eksenli politika izlemeyi tercih etmek zorunda kalmıştır.⁴⁶² Zaten Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya yanında girecektir.

1.2. İNGİLTERE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI (19. YÜZYIL)

Ortadoğu en az 6000 yıllık geçmişiyle hemen hemen her devletin ilgi duyduğu bölgelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölge insanlık tarihî açısından birçok gelişmeye sahne olmuştur. İlk teknik gelişmeler yine buraya özgüdür. Bu gelişmeler arasında baraj sistemi, çok katlı bina yapımı, piramitler, sulama kanalları ve sistemleri gibi birçok gelişmeyi sayabiliriz. Avrupalıların, özellikle de İngilizlerin, bölgeye ilgisi ise başta kültürel ve dinî olmak üzere ekonomik ve siyasi yönlerden kaynaklanmıştır. Örneğin İngilizce'nin Hint-Avrupa kökenli olması kültürel ilgiye bir kaynak oluşturmaktadır. Diğer taraftan Hıristiyanlığın yine Ortadoğu coğrafyasında doğup yayılmış olması ise ilginin bir diğer sebebi sayılabilir. Bölgenin önemli su ve kara yollarının kavşak noktasında bulunması stratejik önemi ile birlikte ekonomik önemini

⁴⁶¹ Toynbee, "Osmanlı İmparatorluğuna Batının Etkisi (1774-1919)", 29; Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, 16; Graves, *İngilizler ve Türkler*, s. 15; Yiğitbaşı, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, s. 34-43; Kurdakul, *Osmanlı İmparatorluğundan Orta Doğu'ya*, s. 44; Gotthard Jaeschke, "Ermeni ve Yunan Amaçları İngilizler Onları Ne Dereceye Kadar Desteklemişlerdir?", *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)*, (Ed. Ö. Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2005, 354-381.

⁴⁶² Özellikle de II. Wilhelm devrinde Almanya, Osmanlı Devleti'nde İngiltere'nin yerini almaya başlamıştır. Bağdat Demiryolu'nu yapmaya başlayan Almanya gittikçe ilişkilerini artırıyordu. Bölge üzerindeki İngiliz-Alman rekabeti Osmanlı-İngiliz ilişkilerini de etkilemiştir. Osmanlı Devleti Almanya'ya yakınlaştıkça İngiltere'den uzaklaşma siyaseti yürütmeye başlamıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "İkinci Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dâir Muhtıraları", *Tarih Dergisi*, (S. 10'dan ayrı basım), Osman Yalçın Matb., İstanbul, 1954, VII (10), 44-45; Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, s. 43, 44.

de ortaya koyunca İngiltere'nin Ortadoğu ilgisinin nereden kaynaklandığı daha iyi anlaşılabilir.

İngilizler bu bölge için ilk başlarda, bugün kullanıldığı gibi Ortadoğu terimini kullanmamaktaydı. Çünkü Ortadoğu İngilizler için birçok tanımlamaları olan bir coğrafyadır. İngiliz çıkarlarına ve yüzyıllara göre bu tanım değişmiştir (1789-1914).⁴⁶³ Ortadoğu, İngilizler tarafından geliştirilmiş bir terim olmakla birlikte, zaman zaman bölge için Yakındoğu (Near East), zaman zaman da Uzak Doğu (Far East) terimleri de kullanılmıştır.⁴⁶⁴ İsimlendirmenin değiştiği gibi sınırlarının da belirginliği söz konusu değildir. Çünkü bazı devletler Ortadoğu içinde sayılırken bu, zamanla değişiklik göstermiştir. Mesela Hindistan, Uzakdoğu'nun içindeyken Ortadoğu sınırlarına dâhil edilmemiştir. Pakistan ise her ikisinin de sınırları içinde görülmektedir.⁴⁶⁵

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Uzakdoğu'yu, Yunanistan, Bulgaristan, Türkiye, Mısır ve Filistin oluştururken; Ortadoğu'yu ise Arabistan, Mezopotamya bölgesi, İran Körfezi, İran ve Afganistan oluşturmaktaydı. Fakat daha sonra Ortadoğu terimi bu her iki bölgedeki ülkeleri kapsayacak şekilde genişletildi. Ancak bazı devletler sınırın dışında kalırken, bazılarının ise bir kısmı Ortadoğu'ya dâhil edilmiştir. Daha önce olmayan bazıları ise yine bu sınırlara alınmıştır. Örneğin Yunanistan ve Bulgaristan'ın çok az kısmı Ortadoğu'nun batı sınırlarını oluşturmuştur. Doğu'da Afganistan ile Sudan, Libya ve hatta bazı Kuzey Afrika ülkeleri de Ortadoğu'nun sınırlarına dâhil edilmiştir.⁴⁶⁶

Her ne kadar Ortadoğu'nun sınırlarını belirleme işi zor gibi gözükse de, zaman ve siyasi bakış açısı İngiltere için belirleyici olmuştur. Çünkü Ortadoğu'nun doğal sınırları yoktur. Doğal sınırlar deniz, dağ silsileleri ve büyük nehirlerden oluşmaktadır. Ortadoğu ise bu sınırların her üçünü de barındırır. Ancak birkaç deniz ve nehir dışında Ortadoğu'nun içinde doğal sınır hemen hemen yok gibidir. Bu ise Ortadoğu'ya ilgisi olan ve burada egemenlik kurmak isteyen devletler açısından büyük sıkıntı doğurmaktadır.

⁴⁶³ C. M. Woodhouse, *Britain and The Middle East*, Publications de L'institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales-No:30, Paris 1959, p. 10.

⁴⁶⁴ Woodhouse, *Britain and The Middle East*, p. 10.

⁴⁶⁵ Woodhouse, *Britain and The Middle East*, p. 10.

⁴⁶⁶ Woodhouse, *Britain and The Middle East*, p. 11.

Yukarıdaki tanımlamalar bölgeye İngiltere'nin neden ilgi duyması gerektiği üzerinde duran açıklamalardır. İngiltere, dış politikası gereği bu ilgisini korumak zorunda olduğu için dış coğrafyalarla ilgilenmiştir. Aslında dış politika iç politikayla eş zamanlı hareket etmiştir. İngiltere'nin dış pazarlara açılma isteği aynı zamanda hem dış politikanın hem de iç siyasetin gereğince yapılmıştır. Dolayısıyla İngiltere bu dış açılma isteğini, kendi ulusal çıkarlarını düşünerek gerçekleştirmektedir. Bölgenin ulaşım bağlantıları nedeniyle Hindistan'a giden yollar üzerinde bulunması ve doğal kaynakları nedeniyle Hindistan'ın güvenliğinin sağlanması İngiltere'nin politikasında belirleyici rol oluşturmuştur.⁴⁶⁷

Nitekim İngiltere, artan nüfusu nedeniyle hammadde ihtiyacı duymaya başlamıştır. İngiltere'nin Ortadoğu politikasının temelinde bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ticaret yatmaktadır. Ortadoğu ile yapılan ticarete, hammadde alınarak yerine kendi üretimleri olan giyecek ve giyecek türleri satılması başlıca düşüncedir. Bu ticari gelişmeler esnasında İngiltere gemiciliği, sigortacılığı ve uluslararası finansı geliştirmeyi öğrenmiştir.⁴⁶⁸ İngiltere, Akdeniz coğrafyasına girmesiyle birlikte Karadeniz'de son bulan İpek Yolu ve Doğu Akdeniz'de son bulan Baharat Yolu gibi iki önemli ticaret yolu üzerinde ticari ilişkileri de başlamıştır. Ayrıca Hindistan'dan alınan mallar Kızıldeniz yoluyla Süveyş'e getiriliyor, buradan da İskenderiye'ye kara yoluyla aktarılıyordu. Bu nedenle Doğu Akdeniz'deki bir diğer ticaret yolu da İngilizlerin bölgeye ilgisini artırmıştır.⁴⁶⁹

Dolayısıyla İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığının sebebi kendi iç sorunlarında aranmalıdır. Özellikle 1789-1914 yılları arasında İngiltere, kendi ekonomisi için Ortadoğu'da var olmuştur. Ortadoğu'da olma sebebinin bir diğeri ise elde ettiği ekonomik çıkarlarını korumak amacıdır. Çünkü bölgenin stratejik önemi nedeniyle İngiltere'nin, bazı yerlerdeki çıkarlarını korumak için Ortadoğu'da önlem alması kaçınılmaz olmuştur. Yani İngiltere, dünya çapındaki çıkarlarını korumak ve bunları devam ettirmek için Ortadoğu ile ilgilenmek zorunda kalmıştır. Mısır, Kıbrıs ve Aden bu politikalar sonucunda işgal edilmiştir.

⁴⁶⁷ Temperley, *England and The Near East The Crimea*, p. 94; Burak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, s. 7; Woodhouse, *Britain and The Middle East*, p. 24.

⁴⁶⁸ Woodhouse, *Britain and The Middle East*, p. 24.

⁴⁶⁹ Skilliter, *William Harborne and Trade with Turkey 1578-1582; A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, p. 4.

İngiltere, Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı işgal etmesiyle bölge üzerindeki siyasetini değiştirmiş ve doğrudan bölgedeki gelişmelere müdahil olma yolunu seçmiştir. Çünkü Hindistan'a giden yol üzerinde herhangi bir gelişme doğrudan İngiliz politikalarını etkiliyordu. Dolayısıyla Mısır'ın işgali İngilizlerin Ortadoğu'da etkin rol oynamasına neden olmuştur.⁴⁷⁰ İngiltere hemen denizlerde manevralar yapmaya başlamıştır.

Mısır'da Fransız varlığı Kızıldeniz'de İngiltere'nin iki değişiklik yapmasına yol açmıştır. Birincisi Mısır'ın Kızıldeniz sahillerine askerî güç gönderilmesi, ikincisi ise tüm düşman gemilerinin bu dar su güzergâhı üzerinde kontrol edilebilecek stratejik mevkiilerin işgal edilmesidir.⁴⁷¹ Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin genel seyrinde bu işgalin siyasi ve askerî sebep ve sonuçlarına değinilmiştir. Burada ise ekonomik ve bununla birlikte değişen politik ilgi ele alınmaya çalışılmaktadır. 1840'larda Mehmet Ali Paşa karşısında Osmanlı Devleti desteklenmiş ve çeşitli antlaşmalarla bölgedeki çıkarları korunmak istenmiştir. Yine 1850'lerde Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne yardım edilerek Rusya'nın sıcak denizlere inme isteğine set çekilmiştir. Bu girişimlerde İngiltere diplomatik çabaları kullandığı gibi bizzat asker ve mühimmat göndererek doğrudan müdahaleyi de benimsemiştir.

Su yollarının kavşak noktasını barındıran Ortadoğu'da Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılması ise İngiltere'nin bir kez daha bölgeye olan ilgisini artırmıştır.⁴⁷² Bu ilgi neticesinde politika değişikliğine gidilmiştir. Özellikle de bölgede hak iddiasında olan Osmanlı Devleti'nin diğer devletlere karşı varlığının korunması söz konusu olmuştur. Ancak durum 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra özellikle de Berlin Konferansı'ndan sonra değişmeye başlamıştır.⁴⁷³ Nitekim artan ihtiyaçlar ve bölgedeki siyasi gelişmeler neticesinde İngiltere, I. Dünya Savaşı ile kendisini bizzat Ortadoğu'nun içinde bulmuştur.

⁴⁷⁰ Kedourie, *England and The Middle East*, p. 9; Sarah Searight, *The British in the Middle East*, East-West Pub., London 1979, pp. 94-95; Ingrams, *The Yemen*, s. 49, 50; Eric Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, Preager Press, New York 1968, p. 15; Woodhouse, *Britain and The Middle East*, p. 25.

⁴⁷¹ Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 16.

⁴⁷² Temperley, *England and The Near East The Crimea*, p. 95.

⁴⁷³ Kedourie, *England and The Middle East*, p. 10; Searight, *The British in the Middle East*, p. 97; Woodhouse, *Britain and The Middle East*, p. 27-28.

1.2.1. İngiltere'nin Ortadoğu İlgisi ve Ortadoğu'daki Faaliyetleri

İngiltere 15. yüzyıla gelinceye kadar bölgeye yönelik bir faaliyette bulunmamıştır. Genellikle ticaret ve ekonomisiyle alakalı yapılan çalışmalarda İngiltere'nin bölgeye yönelişinin 15. yüzyılda olduğu görülmektedir. Bu yüzyılda İngiliz tüccarlar, Akdeniz sularına seyahat etme cesaretini bulmuşlardır. Doğrudan burada ilişkide buldukları ise İtalyanlar olmuştur. İtalya ile yapılan ticari alışverişler sayesinde kendilerini Akdeniz'in diğer bölgelerinde bulmuşlardır ve Levant (Doğu Akdeniz) adı verilen Ortadoğu ile ticaretin başlaması sonucu İngiltere bölgeye yönelmeye başlamıştır.⁴⁷⁴

İngilizlerin, bugün Ortadoğu dediğimiz coğrafyayla ilk teması 1413 yılında Fas ile olmuştur. Bu temas aynı zamanda ilk ticari faaliyeti de içermektedir. Yün ve benzeri eşya taşıyan gemiler Cenevizliler tarafından ele geçirilince bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁴⁷⁵ 15. yüzyılın ortalarında İngilizler tarafından bölgeye yönelik ticari anlamda iki önemli girişim yapılmıştır. Bunların ikisi de Bristollu Robert Sturmy tarafından gerçekleştirilmiştir. Sturmy, 1446 yılında Joppa'ya (Bugün Tel-Aviv-Yafa olarak geçmektedir.) çeşitli yiyeceklerin ve içinde hacıların bulunduğu “*Cog Anne*” isimli gemisini göndermişti. Ancak bu gemi dönüşte Yunan sahillerinde şiddetli bir fırtınaya yakalanarak batmıştı.⁴⁷⁶ Bu ilk girişimden tam on bir yıl sonra Sturmy, 1457'de “*Katherine Sturmy*” isimli gemisiyle bizzat yola çıktı. Yün, kalay ve çeşitli kumaşlar barındıran gemi, dönüşte çeşitli baharatlar taşıyordu. Fakat bölgede aktif ticari faaliyette bulunan Cenevizliler kendi ticari bölgelerine giren ve ticaretleri için tehlike arz eden bu durum karşısında sessiz kalmamışlardır. Bu nedenle Malta yakınlarında İngilizlerin ikinci ticari girişimleri olan bu gemiyi beklemeye başladılar. Burada Sturmy'nin gemisini ve beraberindekileri yok ettiler. Böylelikle İngilizlerin bölgeye yönelik yaptıkları her iki ticari girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁷⁷

İngiltere'de Tudor hâkimiyeti esnasında bölgeye yönelik başka bir girişim olmamıştır. Fakat VII. Henry'nin krallığının ilk zamanlarında düzenli bir şekilde gemiler gönderildiği bilinmektedir. Kıbrıs, Suriye gibi yerlerde çeşitli alışverişler yapılmıştır. İngiliz kumaşları karşılığında pamuk, baharat, halı gibi çeşitli ticari emtialar alınmıştır. 1513 yılında ise VIII. Henry, Justiniano adında bir İtalyanı, Chios'da

⁴⁷⁴ Wood, *A History of the Levant Company*, p. 1.

⁴⁷⁵ MacLean, *Doğu'ya Bakış*, s. 77.

⁴⁷⁶ Wood, *A History of the Levant Company*, p. 1.

⁴⁷⁷ Wood, *A History of the Levant Company*, p. 2.

İngilizlere yardımcı olması için tutmuştu. Bundan yedi yıl sonra ise Comio de Balthazari adında birisi, burada İngilizlerin yaşaması, korunması ve her türlü işlerinde yardımcı olunmasına dair İngilizlere imtiyaz vermiştir.⁴⁷⁸

İngilizler, “*Levant*” dedikleri bölgeye ticari sebeplerle yönelmişlerdir. İlk başlarda yaşanan olumsuzluklar, zamanla yerini imtiyazlara bırakmaya başlamıştır. Önce Akdeniz coğrafyasında boy gösteren İngiliz gemileri, zamanla Ortadoğu denilen coğrafyaya yayılmıştır. İlk girişimlerden sonra bölgeye yerleşerek ticari faaliyetlerde bulunan İngilizler 1534-1535, 1550-53 yıllarında İngiltere’den gelen ticari gemilere yardımcı da olmuşlardır. Dolayısıyla İngilizlerin bölgede faaliyet gösterirken kaygıları tamamıyla ticari olmuştur. İmtiyaz elde edebilmek ve bu sayede bölgede tutunmak için büyük çaba sarf etmişlerdir.⁴⁷⁹

Daha sonra Osmanlı Devleti ile ticari ilişkilere giren İngiltere, daha önceki konularda bahsedildiği gibi Anthony Jenkinson vasıtasıyla Kanuni Sultan Süleyman’dan bir imtiyaz bile almışlardı.⁴⁸⁰ Fakat bu imtiyazdan pek yararlanamamışlardır. Zira sonraki otuz yıl içinde İngilizlerin Ortadoğu ile olan ticari münasebetleri durgunluk dönemi geçirmiştir. Bu durgunluğun çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan ilki uzun deniz yolculukları yapmaları ve bu denizlerde korsanlığın yaygın olmasıdır. İngilizlerin ilk girişimlerinin bireysel birer faaliyet olması nedeniyle bu korsanlar karşısında tutunamadıkları bilinmektedir. İkinci olarak denizlerde Osmanlıların yükselişi ve bazı stratejik bölgeleri ele geçirmeleri İngilizlerin bu coğrafyada etkisiz olmalarına sebep olmuştur. Kıbrıs, Rodos gibi adaların alınması buna misal gösterilebilir. Ayrıca denizlerde yapılan yeni su yollarının keşfi de İngilizlerin bölgeye olan ilgisinin azalmasında etken olmuştur.

İngilizlerin, bölgeye yönelişlerinde 1580’li yıllardan sonra daha iyi organize oldukları görülür. Zira bölgede faaliyet gösteren Levant Şirketi’ni kurmuşlardır. Yapacakları alışverişleri bir düzene bağlamak ve ikili ilişkilerin geliştirilmesi hususunda böyle bir adım atmışlardır. Nitekim şirket, ilk başlarda Yakındoğu sonraları ise

⁴⁷⁸ Wood, *A History of the Levant Company*, p. 2.

⁴⁷⁹ Skilliter, *William Harborne and Trade with Turkey 1578-1582; A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, p. 6.

⁴⁸⁰ Jenkinson, Kanuni Sultan Süleyman’ın İran seferi esnasında kışı geçirmek için geldiği Halep’te bu imtiyazı almayı başarmıştır. Bu İngilizler için verilen imtiyazların ilki olarak bilinmektedir. Skilliter, *William Harborne and Trade with Turkey 1578-1582; A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, pp. 6-7.

Ortadoğu olacak olan bölgede çeşitli temsilcilikler açma yoluna gitmiştir. Bu temsilcilikler daimi statüde olup, İngiltere'nin buradaki ticari faaliyetlerini kontrol etme yetkisine sahip nitelik de taşımaktaydılar.⁴⁸¹ Hindistan'a ulaştıktan sonra buradan getirdikleri eşyaları en kısa yoldan İngiltere'ye ulaştırmanın hesaplarını yapan İngilizler, bu sebeple Kızıldeniz'e girmeye başlamışlardır. James Bruce adında birisi, 1773'te Kahire'ye gelmiş ve buradaki yerel idarecilerle İngiliz malları için bir antlaşma yapmıştır. Bundan sonra İngilizler, yoğun bir şekilde Hint mallarını Süveyş'e getirerek buradan İskenderiye'ye kara yolu ile götürüp gemilerle İngiltere'ye ulaştırmaya başlamışlardı. Dolayısıyla Kızıldeniz üzerindeki Aden gibi önemli bazı mevkiiler de İngiltere'nin ilgisini çekiyordu.⁴⁸²

İngiltere, Ortadoğu'daki ilk adımını Aden'i ele geçirerek atmıştır. 1839'da Arap Yarımadası'nın güneybatı ucu olan Yemen'in, aynı zamanda Kızıldeniz'in giriş kısmını oluşturması İngiltere'nin buraya yönelmesine ve Aden'i ele geçirmesine neden olmuştur. Çünkü Hindistan ticaret yolu üzerinde bu mevki önemli stratejik bir noktayı oluşturmaktaydı. Burası, İngiltere'nin Ortadoğu'da elde ettiği ilk kalıcı kolonisi olmuştur.⁴⁸³

Coğrafya, İngiltere karşısına Hindistan'a ulaşma konusunda iki yol çıkarmıştır. Bunlardan birincisi Güney Afrika'nın dolaşıldığı zor ve pahalı bir yolculuk, ikincisi ise Akdeniz'den Kızıldeniz'e veya kara yolu ile İran Körfezi'ne gidilen daha kestirme ve daha ucuza mal olan yollardır. Bu ikinci olarak saydığımız yollarda Osmanlı Devleti'nin yükselmesi, İngiltere'nin önünü tıkadığından başlangıçta birinci yol tercih edilmiştir. Fakat 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması İngiltere'nin bölge üzerindeki politikalarını bir kez daha değiştirmiştir.⁴⁸⁴ Hindistan'dan Avrupa'ya en kısa yolu Akdeniz ve Kızıldeniz güzergâhı oluşturmuştur. Dolayısıyla bu rota İngiltere tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.

⁴⁸¹ MacLean, *Doğu'ya Bakış*, s. 62; Wood, *A History of the Levant Company*, pp. 11, 15-33.

⁴⁸² Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, s. 136.

⁴⁸³ Woodhouse, *Britain and The Middle East*, p. 26.

⁴⁸⁴ Temperley, *England and The Near East The Crimea*, p. 95; Süveyş Kanalı'nın açılması ve burada İngiliz-Fransız çekişmesi için bk., İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır-Yemen-Hicaz Meselesi*, ss. 37-40; Ayrıca İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi konusunda bk., Orhonlu, *Habeş Eyaleti*, ss. 152-157.

Daha sonra bunu 1878'de Kıbrıs'ın ele geçirilmesi izlemiştir.⁴⁸⁵ 1882'de Mısır'da bir hegemonya kurulması ise bir diğer girişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabii ki bu girişimlerin İngiltere'nin elde ettiği ticari çıkarların korunmasından kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim İngiltere'nin bölgeye olan ilgisinin altında yatan sebepleri ele aldığımızda, en çokta Hindistan'dan elde ettiği çıkarlar amacıyla bölgeye yöneldiği bir gerçektir. Hindistan'daki ekonomik çıkarları nedeniyle dış politikasını ayarlayan İngiltere, bu çıkarları için stratejik gördüğü yerlere yönelmekten kaçınmamıştır. Bunun için deniz aşırı seferler düzenlemiştir.⁴⁸⁶

---

⁴⁸⁵ Kıbrıs'ın İngiltere açısından önemi ve İngiltere'ye devredilmesi konusunda detay için bk., Rifat Uçarol, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması*, İÜEF Yay., Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978.

⁴⁸⁶ Woodhouse, *Britain and The Middle East*, p. 26.

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLTERE VE YEMEN

2.1. İNGİLTERE'NİN YEMEN İLE İLK TEMASLARI

İngiltere, artan ham madde ihtiyacını karşılamak amacıyla dünya üzerinde sömürge yarışı sonunda kendisini Hindistan'da bulmuştur. Hindistan üzerinde elde ettiği çıkarlar İngiltere'nin dış politikasının da çerçevesini oluşturmuş, bu politika gereği kendisini Ortadoğu dediğimiz coğrafyaya yönlendirmiştir. Zira İngiliz politikası gereği, İngiltere'nin çıkarları daha uzak coğrafyalarda sağlanıyordu. Bu amaç doğrultusunda Hindistan ile ticari faaliyetlerini bir düzene koymak için Doğu Hindistan Şirketi'ni kurmuş ve bu şirket aracılığıyla bölgede etkin rol oynamaya başlamıştır.

İngiltere, bu şirket aracılığı ile Hindistan'a⁴⁸⁷ ilk gemiyi 10 Nisan 1591 tarihinde James Lancaster başkanlığında göndermiştir. 1596'da ise Benjamin Wood önderliğinde bir başka araştırma heyetini göndermiştir. Hollandalıların aynı yıllarda Hindistan'la ilgilenmeleri sonucu İngilizler, Doğu Hindistan Şirketi'ni kurmuşlardı.⁴⁸⁸ 1608'de İngilizler, Hindistan'da ticari faaliyetlerde bulunmak için imtiyaz almışlarsa da Portekizlilerin bu duruma karşı koymaları sonucu bunu devam ettirememişlerdir. İngilizler, Hindistan'a ancak 1757'de yerleşmişlerdir.⁴⁸⁹ İlk gemi, o zamanki alternatif su yolu olarak kullanılan, Güney Afrika'dan geçerek Socotra Adası'na uğramış ve 1601'de Hindistan sahillerine ulaşmıştır. İkinci gemi seferi ise bundan tam üç yıl sonra gerçekleştirilmiştir. 1608'de ise bir başka gemi Socotra Adası'na varmıştır. William Keeling'in emri altındaki bu gemi bir fabrika kurma niyetiyle Aden'e ulaşmak istemiş ancak şiddetli rüzgâr buna engel olmuştur.⁴⁹⁰ 7 Nisan 1609 tarihinde ise şirket yeni bir sefer için hazırlık yapmış ve "Ascension" isimli gemisini Aden'e göndermiştir. Aden'e varan geminin amacı burada ticaret yapmak değildi. Sadece ticaret güzergâhı üzerinde

---

⁴⁸⁷ Hindistan'a ilk önce Portekizliler varmıştır. 1487-1488 yıllarında Bartholomeo Diaz, Ümit Burnu'nu dolaşmış ve Sığır Koyu bölgesi olarak adlandırılan bölgeye varmıştı. Vasco da Gama, Portekiz keşiflerini, buradan Hindistan'a ulaştırmıştı. Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, ss. 56-58; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1950, III, ss. 56-73; Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, I, s. 1.

⁴⁸⁸ Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, I, s. 3; Gordon Waterfield, *Sultans of Aden*, John Murray, London 1968, p. 11.

⁴⁸⁹ Ferro, *Sömürgecilik Tarihi*, s. 113; İngilizlerin Hindistan'a varmaları ve ardından oradaki gelişmeler hakkında bk., Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1947, II, s. 180.

⁴⁹⁰ Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 3; R. N. Mehra, *Aden & Yemen (1905-1919)*, Agam Prakashan, Delhi 1988, p. 10.

küçük bir yer elde etmekte. Ancak Osmanlı Devleti bunu kabullenmeyerek İngilizlere karşı askerî operasyonda bulunmuştur. Gemiye el konulmuş ise de diplomatik çabalarla gemi tekrar serbest bırakılmıştır.⁴⁹¹ Daha sonra ise iki İngiliz görevlisi, William Revett ve Philipp Glascock, Muha sahillerine çivit ticaretinin araştırılması için gönderilmiştir. Muha'da yapılan ticaret dağınıklık arz ediyordu. Ancak bölge Osmanlı toprağı olduğundan bu devletin belirlediği gümrük esaslarına göre işletiliyordu. John Jourdain, San'a'da bulunan Osmanlı Valisi'ne giderek Aden'deki mallar için gümrük vergisini belirlemiştir. Ancak bu kişinin de Aden yahut Muha'da bir fabrika kurma girişimi sonuçsuz kalmıştır.⁴⁹²

Sir Henry Middleton'un başında bulunduğu şirket, altıncı gemisini de Aden'e göndermiştir. Middleton'un da içinde bulunduğu bu gemi 13 Kasım 1610 tarihinde Muha'ya ticaret yapmak için varmıştır. Ancak bu girişim de pek başarı sağlayamamıştır. Hatta Osmanlı ordusu İngilizlere saldırarak Middleton'un sekiz adamını öldürmüştür. Kendisini de esir alarak San'a'ya götürmüştür. Osmanlı askerleri ele geçirmek için gemiye baskın yapmalarına rağmen başarısız olmuşlardır. Middleton ve tutuklanan diğer İngilizler daha sonra serbest bırakılmışlardır.⁴⁹³ 1611'de San'a'ya gidilerek benzer girişimlerde bulunulmuş fakat başarılı olunamamıştır. Özellikle de Aden'den Ta'iz'e ve oradan Yerim ve Zemar yolu ile Muha'ya ulaşan İngilizler, Yemen'de ticari faaliyet göstermek istemişlerdir. 1612'de ise John Saris önderliğindeki şirket elemanı, Osmanlı Devleti'nden Arabistan'da serbestçe ticaret yapma ve dolaşabilme izni almıştır.⁴⁹⁴ Benzer izinler Nisan 1618'de, Hindistan'dan gelen Andrew Shilling tarafından da elde edilmiştir. Shilling, San'a İmamı'ndan bir ferman ve Muha iskelelerinde İngilizlerin ticaret yapması için Muha Mutasarrıfı'ndan izin belgesi elde etmiştir.⁴⁹⁵ İşte ilk kalınacak yer ve üretim için fabrika bu tarihlerde Muha'da yapılmıştır. Dolayısıyla İngilizlerin Yemen'deki ilk temasları meyvesini vermiştir. İngilizlerin Yemen'e ilk

⁴⁹¹ Harold F. Jacob, *Kings of Arabia*, Mills & Boon Limited, London 1923, p. 25; Abaza, *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, p. 10.

⁴⁹² Ingrams, *The Yemen*, p. 46; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 4; Z. H. Kour, *History of Aden 1839-1872*, GBR: Frank Cass Publishers, London 1980, p. 3.

⁴⁹³ Abaza, *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, pp. 10-11.

⁴⁹⁴ Jacob, *Kings of Arabia*, p. 25; Ingrams, *The Yemen*, p. 46; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 4.

⁴⁹⁵ Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 110.

yerleşimi böylelikle gerçekleştirmiştir. Nitekim Muha'daki bu yerleşim yeri 1828'de kaldırılacaktır.⁴⁹⁶

Şubat 1619'da Lion isimli gemi Muha idarecisine Sir Thomas'dan bir mektup ile yola çıktı. Muha'ya varıp elindeki ticari malları % 100 kâr ile satarak geri döndü. Mart 1622'de ve izleyen yıllarda da Yemen'e bu tür girişimler oldu ve bu ticari girişimlerde başarı sağlandı. Fakat 1640'da korsanların İngiliz gemilerine saldırıları, Muha-Hindistan (dolaylı olarak İngiltere) ticaretinde durgun bir dönem başlattı.⁴⁹⁷

İlerleyen yıllarda Yemen'de yetiştirilen kahve, Hollandalılar tarafından 1628'de 40 balya satın alınmasıyla yeni ticari faaliyetin başlıca unsuru hâline gelmiştir. Doğu Hindistan Şirketi, şirketin İsfahan sorumlusu William Burt'un 1627'deki kahveyle ilgili raporuna kadar, kahveye ilgi göstermemiştir. 1630'da Burt, kahvenin önemi hakkında başka bir rapor göndermiş ise de kahve 1650'ye kadar İngiltere'ye ulaşmamıştır. Şirket ise kahveyi ancak 1660 yılından itibaren ticari mallar listesine eklemiştir.⁴⁹⁸ 1770'e gelindiğinde ise İngiltere, Muha'daki kahve ticaretinde en büyük pay sahibi olmaya başlamıştır.⁴⁹⁹

İngiltere, Kızıldeniz ticaretinde ufak tefek girişimlerle etkin olmaya başlamıştır. Bu etkinlik gitgide artmıştır. Bu sayede bölgedeki ticaret rotasında söz sahibi olmuştur. İngilizler Hindistan'dan getirdikleri ticari malları Muha iskelelerinde satmaya başlamışlardı. Ancak bu ticaret esnasında Yemenli tüccarlar ile işbirliği yapmaları, yüksek meblağlar ödemelerine yol açıyordu. Bu ise ticari bir kayıptı. Dolayısıyla şirket, yeniden bu bölgede örgütlenme yolunu seçmiştir. Bu ise bölgedeki ekonomik politikanın yeniden örgütlenmesi ile gerçekleşebilecek bir durumdu. 18. yüzyılın ortalarına doğru bölgedeki ticari faaliyetlerinde durgunluk gözlenen İngiltere'nin, 19. yüzyıl başlarında çeşitli girişimler ile yeniden faaliyete geçtiği bilinmektedir.

2.2. İNGİLTERE'NİN YEMEN POLİTİKASI (1838-1871)

İngiltere, Yemen'i Hindistan'a ulaşılan deniz yolu üzerinde stratejik bir yer olarak görmüştür. Özellikle Fransa'nın Mısır'da etkin bir politika izlemesi sonucu Yemen'in

⁴⁹⁶ Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 4; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 5; Ingrams, *The Yemen*, p. 46.

⁴⁹⁷ Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 5.

⁴⁹⁸ Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 6.

⁴⁹⁹ Ingrams, *The Yemen*, p. 49.

önemi daha da artmıştır. İngiltere, bu olay sonucu Aden ve civarına dikkatini yöneltmiştir. İlk başlarda Yemen’de sadece ticari faaliyet gösteren İngiltere, 1798’den itibaren askerî varlığıyla da dikkatleri çekmiştir. Çünkü bu tarihten itibaren İngiltere bu mevkide çeşitli stratejik noktalara göz dikmiş ve Yemen üzerindeki politikasını da bu yönde geliştirmiştir. Ticari amacın ötesinde diplomatik faaliyetler dikkat çekmeye başlamıştır. (Bk. Ek-17)

Perim Adası, İngiltere’nin bu politikası ekseninde ilk düşünülen yerlerden birisi olmuştur. Çünkü bu ada, Kızıldeniz üzerinden yapılacak gemi geliş geçişlerinin kontrol altına alınmasında önemli bir mevki olarak durmaktadır. Hatta İngiltere bu adanın ele geçirilmesi için Colonel John Murray’ı görevlendirmiştir.⁵⁰⁰ Amacı Kızıldeniz’e diğer bir giriş yeri olan Mısır ve dolayısıyla Süveyş, Fransa’nın eline geçince İngiltere de diğer bir Kızıldeniz girişi olan Babülmendep Boğazı’nı kapatmak istemiştir. Perim Adası ise bu boğazın ortasında geliş geçişler konusunda önemli bir mevkidedir. Bu nedenle İngiltere 1799’un Mayıs ayında buraya asker çıkarmıştır. Ancak burada içecek su sıkıntısının baş göstermesi üzerine, Lahec Emiri’nin davetiyle Aden’e gitmek zorunda kalmışlardır.⁵⁰¹ Yine İngiltere aynı neden ve endişelerle Sir Home Popham’ı 1802’de Arabistan’a büyükelçi olarak atamıştır. Popham, aynı yılın Mart ayında Mısır’a varmış ve Mısır Valisi ile bir antlaşma imzalıktan sonra Haziran ayında Cidde’ye ulaşmış, Dr. Pringle’i, San’a’ya San’a İmamı ile ticari bir antlaşma yapması için göndermiştir. Ancak başarısız olmuşlardır. Bu tarihlerde kahve, İngiltere’nin ticari emtiaları arasına girmişti.⁵⁰²

İç kesimlerdeki İmam ve Valilere yönelik düzenlenen politikalar bir sonuca bağlanmayınca İngiltere bu sefer Aden’e yönelmiştir.⁵⁰³ Bu dönemde Aden’de idareci olan Lahec Emiri Ahmed bin Abdülkerim, 1800’de John Murray ile bir antlaşma

⁵⁰⁰ Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 4; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 16; Ingrams, *The Yemen*, p. 50; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 160; Jacob, *Kings of Arabia*, p. 25; Ayrıca İngiltere Hindistan ticaret yolu üzerinde Cebelitarık Boğazı, Malta Adası, İyonya Adaları, Girit, Kıbrıs, Süveyş Kanalı gibi bölgeleri de ele geçirmek istemiştir. Bk., Kocabaş, *İngiliz Tuzağı Osmanlı’nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere’nin Rolü 1783-1923*, s. 124.

⁵⁰¹ Bidwell, *The Two Yemens*, p. 28.

⁵⁰² Mehra, *Aden & Yemen (1905-1919)*, p. 10; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 19; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 29; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 160.

⁵⁰³ Aden, Arabistan’ın Güney-batı sahillerinde kurulmuştur. Kızıldeniz’in girişi olan Babül-Mendeb boğazının doğusunda kalmaktadır. Bu nedenle stratejik önemi vardır. Aden doğudan, batıdan ve güneyden Arap Denizi (Hint Okyanusu) ile çevrilidir. Kuzey’inde ise Ta’iz, İbb ve San’a gibi şehirler bulunmaktadır. İç kesimlerle olan bağlantısı ise belli başlı geçit noktalarından sağlanır. Detay için bk., Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 1.

yapmıştı. Popham, bu antlaşmaya dayanarak Aden'e yönelmiş ve Ahmed bin Abdülkerim ile 1802'de bir ticaret antlaşma yapmıştır.⁵⁰⁴ Bu antlaşmaya göre Aden limanı tüm İngiliz ticaret gemilerine açılmıştır. Buna karşılık İngilizler Fransa'nın buraya yapacağı saldırılar karşısında Aden'i koruyacakları sözünü vermişlerdir. Aynı zamanda Lahec Emiri tarafından Aden'in İngilizlere verilmesi teklif edilmiş ise de bu ilk başlarda kabul görmemiştir.⁵⁰⁵ İngiltere'ye göre burası, Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir bölgeydi. Yaklaşık 200 yıldır yerel idareciler tarafından yönetilmekteydi. San'a İmamı'ndan da bağımsız olan Aden ile antlaşma yapmayı fiilî hakları olarak görmekteydiler.

İngiltere'nin, kendi iç sorunları nedeniyle bir süre bu bölgeye ilgisi azalmıştır. 1804'te Arap Yarımadası'nda Vahhabi⁵⁰⁶ tehlikesi baş göstermiş ve bir harekâtla Vahhabiler Hudeyde'yi ele geçirmişlerdi. İngiltere'nin ise her ne kadar ilgisi azalmış olsa da Muha'da ticari amaçla kurulmuş fabrikaları çalışmaya devam ettiğinden bu durum İngiltere için tehlike arz etmiştir. Özellikle Mehmet Ali Paşa'nın Vahhabilere karşı Yemen'de askerî başarı sağlaması ve Hicaz'ın arpalığı olarak Yemen'in de kendisine verildiğini düşünmesi İngiltere'yi iyice tedirgin ediyordu.⁵⁰⁷ 1808'de Lord Valentia'nın gönderdiği raporda da bu durumdan bahsedilmekteydi. Hatta Vahhabilerin Aden'i ele geçirmemesi için buradaki Sultan'a cephane ve ordusunu güçlendirmek için maddi yardımda bulunmayı bile teklif etmekteydi. Ancak İngiliz Dış İlişkiler Ofisi, Valentia'nın bu raporunu önemsemedi. Yeni görevliler göndermek zorunda kaldı.⁵⁰⁸

1817'de Muha'daki bir kaza nedeniyle İngiltere ilk kez olarak Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmiştir. 1819'da İngiltere ile Muha'daki idarecilerin anlaşamaması üzerine, İngiltere 1820'nin Aralık ayında Muha'ya J. R. Lumley kaptanlığında bir birlik göndererek burayı bombardımana tutmuştur.⁵⁰⁹ Bu ise İngiltere'nin Yemen'deki ilk askerî girişimi olarak dikkatleri çekmiştir. Bu saldırı sonucunda Muha Valisi ile

⁵⁰⁴ *The National Archives (TNA.), Foreign Office (FO.), 78/2753; TNA., FO., 424/32, No: 21/14.*

⁵⁰⁵ Ingrams, *The Yemen*, p. 50; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 20; Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 5; Nyrop, *The Yemens: Country Studies*, p. 39; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 160.

⁵⁰⁶ Vahhabiler hakkında bk., Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, ss. 112-123; Neşet Çağatay, "Vehhâbiler", *İslam Ansiklopedisi*, M.E.Basımevi, İstanbul 1986, XII, 262-269.

⁵⁰⁷ Temperley, *England and The Near East The Crimea*, p. 96; Bidwell, *The Two Yemens*, pp. 29-30.

⁵⁰⁸ Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 6; Ingrams, *The Yemen*, p. 51.

⁵⁰⁹ Caesar E. Farah, "Anglo-Ottoman Confrontation in the Yemen: The First Mocha Incident, 1817-1822", *Arabian and Islamic Studies: Articles Presented to R. B. Serjeant*, London 1983, p. 214.

İngiltere arasında, İngilizlere kalıcı bir yerin verilmesi konusunda antlaşma yapılmıştır. Fakat bunun San'a İmamı'nın onayından hiçbir zaman geçmediği bilinmektedir.⁵¹⁰

Bu yüzyılda büyüme gösteren hemen hemen tüm Avrupa devletlerinin Yemen ile dolaylı yahut doğrudan ilgilendikleri bilinmektedir. Hollanda, Portekiz, İngiltere ve Fransa'dan sonra Amerika'nın da Muha'daki kahve ticaretinde söz sahibi olmak için ortaya çıkması Yemen'de İngiltere politikalarını da etkilemiştir. Muha, Amerikalıların faaliyet gösterdikleri bir yer hâline gelmesi ve İngilizlerin buradaki yöneticilerle anlaşamamaları yönlerini daha güneye, Aden'e çevirmelerine neden olmuştur.

Aden önemli bir mevkide olması nedeniyle tarihin birçok evresinde ele geçirilmek istenmiştir. Birçok milletin ilgisini çekmiştir. Romalılar, Etiyopyalılar, İranlılar bu milletlerden bazılarıdır.⁵¹¹ Aden, Portekizlilerin bölgedeki faaliyetleri karşısında Osmanlı Devleti'nin Hindistan'a sefer düzenlemesiyle 1538'de Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmiştir. Ancak daha sonra bölge halkı Osmanlı Devleti'ne karşı koymuş ve Portekizliler 1540'tan 1551'e kadar Aden'de egemenlik kurmuşlardır. 1551'de tekrar Osmanlı Devleti hâkimiyetine alınan Aden'de bu hâkimiyet, 1595'te İmam Kasım bin Muhammed tarafından çıkarılan isyanla sarsıntıya uğramıştır. 1620'de İmam'ın oğlu tarafından isyan hareketleri devam ettirilince, Osmanlı Devleti 1635'ten itibaren bölgeyi yerel yöneticilere bırakmak zorunda kalmıştı.⁵¹² 1728'den beri Aden, Lahec Emirleri tarafından özerk bir şekilde yönetiliyordu. İngiltere'nin Hint ticaret yolunda ise önemli bir istasyon görevi üstleniyordu. Üstelik Kızıldeniz'in giriş kısmında bulunması buradan gelip geçecek olan diğer devletlerin gemilerinin kontrol altında tutulmasında da önemli bir stratejik noktayı oluşturuyordu. Stratejik ve ticari konumu nedeniyle hâkimiyet kurmak için çeşitli devletlerin ilgisini çekmiştir.⁵¹³ İngiltere'nin Hint donanması komutanı Strafford Bettesworth Haines, 1835'te Arabistan'ın güneydoğu sahillerinde araştırma yapması için görevlendirilmiştir.⁵¹⁴ Haines bu maksatla Aden'e uğramış ve Aden'in iyi bir liman olduğu hakkında rapor göndermiştir. Özellikle de

⁵¹⁰ Ingrams, *The Yemen*, s. 51; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, pp. 21.

⁵¹¹ M. Fathalla El Khatib-Khalid I. Babaa, "British Penetration and Imperialism in Yemen", *British Imperialism in Southern Arabia*, Arab Information Center, New York 1958, p. 5.

⁵¹² Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 3; Babaa, "British Penetration and Imperialism in Yemen", p. 6.

⁵¹³ Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 2.

⁵¹⁴ James Kirkman-Brian Doe, "The First Days of British Aden: The Diary of John Studdy Leigh", *Arabian Studies II*, C. Hurst & Co., London MCMLXXV, p. 1; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 161.

kömür deposu kurulması amacıyla iyi bir istasyon görevi göreceğini belirtmiştir.⁵¹⁵ 1837'de ise James MacKenzie, Hindistan'dan İngiltere'ye dönüşünde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Aden'i ele geçirmeyi planladığını dış ilişkiler bürosuna rapor etmiştir.⁵¹⁶

Tihame'den kuvvetleri ile Aden üzerine harekete geçen Mehmet Ali Paşa, hem Osmanlı Devleti hem de İngiltere için bir tehlike meydana getiriyordu. Dolayısıyla bu durumu bertaraf etmek zorundaydılar. Bunun için Albay Campbell görevlendirilmiş ve Mehmet Ali Paşa'nın yardımcısı Bogos Bey aracılığı ile iletişim kurulmuştur. Mısır'dan yapılan Yemen'deki harekâtın İngiltere'nin Hindistan politikası çıkarlarına ters düştüğü iletilmiştir.⁵¹⁷ Ancak Mehmet Ali Paşa ile yapılan müzakere ve çeşitli görüşmeler ile Mısır'dan gelen kuvvetlerin Muha'nın daha da güneyine inmeleri önlenmiştir. Şeyh Said'den başlayan ve Rubü'l-Hali denilen çöle doğru uzanan dağ silsilesi, Aden ile doğal sınır olarak belirlenmiştir. Böylelikle Mısır kuvvetlerinin İngiltere'nin Yemen'deki varlığını tehdit eden girişimi engellenmiştir.⁵¹⁸ Bu sırada MacKenzie, İngiltere'nin sadece Mısır Valisi'nin bu bölgedeki tehlikesini uzaklaştırmamasını aynı zamanda Süveyş ve Hindistan arasında yeni buharlı gemileri için yakıt ikmal yeri ve ticari bir merkez olarak kullanım hakkı elde etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Buharlı gemiler, Sanayi İnkılâbı sonrasında üretilmişti ve uzun yolculuklar için yakıt ve suya ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçlar, karşılamak için gerekli tedarik gemide depo edilmiş ve çok yer kaplamıştır. Dolayısıyla ticari eşyalara yer az kalmıştır. Bu nedenle mevcut yollar üzerinde çeşitli istasyonlar bulmak ve buralarda depolar inşa etmek zorunluluğu doğmuştur.⁵¹⁹

İngiltere için başlıca amaç Hindistan'a ulaşmada en kısa yol, Akdeniz üzerinden küçük bir kara bağlantısı ile Kızıldeniz'e çıkıp oradan da tekrar denizden devam eden yoldu. 1820'li yıllarda bu yol yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bununla birlikte

⁵¹⁵ Waterfield, *Sultans of Aden*, pp. 19-32.

⁵¹⁶ Aynı tarihli Albay Campbell'in gönderdiği raporda da benzer hususlar üzerinde durulmaktadır. Bk., TNA., FO., 78/2753; ayrıca bk., Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 27.

⁵¹⁷ TNA., FO., 78/2753; *The Times*, 26 April 1839.

⁵¹⁸ TNA., FO., 424/32, No: 15/2.

⁵¹⁹ Sanayi İnkılabı ve bunun dünya ekonomisine etkileri hakkında bk., Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1976, II, s. 3-4; İlhan Ekinci, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil Yayın, Ankara 2007, s. 23; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 27; Nyrop, *The Yemens: Country Studies*, p. 38; TNA., FO., 78/2753; *The Times*, 14 February 1839.

1830'dan itibaren buharlı gemilerin kullanılmasıyla bu rota daha da canlanmıştır. 1828'in başlarında Muha'da ilk kömür deposu kurulmuştu. Ancak San'a İmamı ile aralarında meydana gelen anlaşmazlık üzerine, İmam'ın otoritesi altındaki yerlerden çıkmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle başka yerler arayışına giren İngiltere, 1829'da Hindistan ve Süveyş arasında yolculuk yapan ilk buharlı gemi Hugh Lindsay'ın kullanması için Aden yakınlarındaki Sirah Adası'na kömür yığınağı yapmıştır.⁵²⁰ Fakat bu ada pek kullanılmamıştır. Daha sonra İngiltere daha kullanışlı yerler bakmaya başlamıştır. İngiltere'nin Muha temsilcisi Kolonel Michael Bagnold, 1827'de Bombay'a giderken Aden'e uğramış ve buranın iyi bir istasyon olabileceğini düşündüğünü söylemiştir.⁵²¹

O dönemdeki Lahec Emiri Muhsin bin Fazıl, Aden'de ticari hayatın yeniden canlandırılmasını istediğinden İngiltere'den yardım istemişti. Eğer İngilizler Aden'de kalacak bir yer isterlerse bu isteklerini yerine getireceğini söylemiştir.⁵²² İngiltere ise Muha'daki temsilciliğini bu tarihten itibaren Aden'e taşımayı düşünmüş ve bunun için Lahec Emiri ile bir antlaşma yapmak istemişlerdi. Bunun karşılığında ise Lahec Emiri, düşmanlarına karşı koyabilmek için İngiltere'nin Bombay temsilciliğinden silah yardımında bulunmasını istemiştir. Aden açıklarında meydana gelen korsanlık faaliyetlerine destek olduğu gerekçesi ile Lahec Emiri'nin İngiltere tarafından bu isteği reddedilmişse de, 1828'de Bombay yöneticisi Sir Henry Malcolm tarafından bu istekler kabul edilerek Emir'e gönderilmiştir.⁵²³ Hatta bu iş için S. B. Haines, 1835'te Bombay Temsilciliği tarafından Hadramut⁵²⁴ sahillerini araştırması için görevlendirilmiştir. Aden açıklarındaki ve idari açıdan Aden'e bağlı olan Socotra Adası da bu yıl içinde araştırılmıştır.⁵²⁵ Kamaran Adası da bu amaç doğrultusunda düşünülmüştür. Ancak Kamaran'da böyle bir izni almak için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya müracaat

⁵²⁰ TNA., FO., 78/2753; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 27; Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 8; Eric Macro, "Fremantle at Aden in H. M. S. Challenger 1830", *Arabian Studies VI*, London 1982, p. 211.

⁵²¹ Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 7.

⁵²² Detay için bk., Waterfield, *Sultans of Aden*, pp. 37-46.

⁵²³ TNA., FO., 78/2753; Farah, "Anglo-Ottoman Confrontation in the Yemen, 1840-9", p. 220; Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 8; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 31.

⁵²⁴ Hadramut, coğrafyası, yaşayan kabileleri ve burada İngilizlerin siyasi girişimleri ve çeşitli kabileler ile yaptığı antlaşmalar hakkında bk., İsmail Hakkı Tevfik, *Hadramut*, Tefeyyüz Matb., Filibe, 1935, 1, s. 3-108.

⁵²⁵ TNA., FO., 78/2753; Waterfield, *Sultans of Aden*, pp. 20-22.

edilmiştir. Paşa, hiç tereddüt etmeden Kamaran Adası'nda kömür deposu imtiyazını vermiştir. Ancak İngiltere bunu hiç kullanmamıştır.⁵²⁶

İlerleyen yıllarda Haines, 4 Ocak 1836 tarihinde Muha'dan Aden'e gelmiştir. Doria Dowlut isimli gemi ile geri dönerken Aden'deki yerel idareciler tarafından ele geçirilmek için saldırıya uğramış ve kendisi Bombay'a zorlukla ulaşmıştı.⁵²⁷ Saldırıya uğrayan gemi için İngiltere tarafından tazminat ve yağmalanan mallar geri istenildiğinde Lahec Emiri bunu reddetmiştir. Bunun üzerine İngiltere, içinde 300'ü Avrupalı ve 400'ü Hint kökenli askerlerden oluşan donanmasını 16 Ocak 1839 tarihinde Aden üzerine göndermiştir. Aden ele geçirilmiştir.⁵²⁸ İngiltere'nin Aden'e askerî müdahale etmesinde Kaptan Haines'in 1838'de Lahec Emiri'yle yaptığı antlaşma ve bu kişiye, Aden'in devri karşılığında 8700 dolar ücret ödenmesi kararı etkili olmuştur.⁵²⁹ Lahec Emiri'nin 1839'da bu antlaşmaya uymayarak, denizlerde İngilizlere yönelik yapılan yağmaya karışması ve gönülsüz durması nedeniyle İngiltere'nin Bombay temsilciliği, Aden'i ele geçirmenin planlarını yapmıştır. Ayrıca antlaşmada eğer Aden iyilikle devredilmezse İngiltere askerî güç kullanabilecek diye bir madde konulması sonucu, İngiltere gönülsüz duran Lahec Emiri'ne karşı askerî müdahalede bulunarak Aden'i ele geçirmiştir.⁵³⁰ (Bk. Ek-10)

Böylelikle İngiltere Aden'e yerleşmek için ilk girişimini başlatmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile Yemen üzerinde başlamış olan ticari ilişkilerine bu tarihten itibaren bir de askerî ve siyasi boyut eklenmiştir. Aden'e bu şekilde bir yerleşme bazı kabileler

⁵²⁶ Kour, *History of Aden 1839-1872*, p. 8; Bidwell, *The Two Yemens*, p. 31.

⁵²⁷ TNA., FO., 424/32, No: 15/2.

⁵²⁸ Bazı kaynaklarda Aden'in ele geçiriliş tarihi olarak 19 Ocak 1839 verilmektedir. İngilizler 13 kayıp verirken, Aden'deki Araplardan ise 150 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu konu hakkında bk., *House of Commons Parliamentary Papers (HCPP)*, Indian Papers, 1839 (268), p. 82; *The Times*, 11 March 1839; Ayrıca detay için bk., R. J. Gavin, *Aden Under British Rule 1839-1967*, C. Hurst & Co., London 1975, pp. 1-38; TNA., FO., 78/2753; Khatib-Babaa, "British Penetration and Imperialism in Yemen", p. 9; Kirkman-Doe, "The First Days of British Aden: The Diary of John Studdy Leigh", p. 187; Playfair, *A History of Arabia Felix or Yemen*, p. 163; Ingrams, *The Yemen*, p. 52; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, pp. 27-28; Detay için bk., Jacob, *Kings of Arabia*, pp. 33-40; Kour, *History of Aden 1839-1872*, pp. 10-12; Bidwell, *The Two Yemens*, pp. 33-34; Sultan bin Muhammed El-Kâsimî, *El-İhtilâl El-Britanî'l-Aden 1839*, 1992; Doktor Cavit, *Siyaset-i Britanya Fi Cenûb El-Cezireti'l-Arabiyye 1798-1963*, pp. 111-133; Waterfield, *Sultans of Aden*, pp. 70-78.

⁵²⁹ Antlaşma metni ve maddeleri hakkında detaylı bilgi için bk. Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmet Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, Matba-i Amire, İstanbul 1334, s. 21-22; TNA., FO., 424/32, No: 15/2.

⁵³⁰ TNA., FO., 78/2753; TNA., FO., 424/32, No: 15/2; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 3; *The Times*, 23 August 1839 tarihli haberinde de buradaki Emire, limanı devretmesi konusunda para verildiği ve ancak aralarındaki antlaşma askıya alındığı için Bombay'dan donanma sevk edildiği hakkında bilgi verilmiştir.

tarafından ilk başlarda kabul görmemiştir. 11 Kasım'da Lahec Emiri, İngilizleri buradan çıkarmak için Aden'e saldırmış ise de başarılı olamamıştır. 10 Aralık'ta ise İngiltere'de çıkan bir habere göre yaklaşık bin kadar Arap toplanarak İngilizlere saldırmışlardır. Dört yüz kişi ile Aden Limanı'nı savunan İngilizlerin bataryaları karşısında Araplar tutunamamış ve dağılmışlardır.⁵³¹ İngilizleri atmak için, 21 Mayıs 1840 ve 5 Haziran 1841 tarihlerinde de başka girişimler olmuştur. Ancak pek başarı sağlanamamıştır.⁵³² Elbette durum merkeze iletilmiştir. Şartların elverişsizliği bu duruma sessiz kalınmasına neden olmuşsa da, bölgesel güçlerin İngilizleri buradan çıkarmak için ufak çaplı girişimleri de olmuştur. İleride görüleceği üzere, ilerleyen yıllarda İngilizlerin Aden ve çevresinde genişleme göstermeleri neticesinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sorunlar artacaktır. Çünkü İngilizlerin yerel kabile liderleri ve özellikle de San'a İmamları ile doğrudan bağlantı kurmaları nedeniyle bu kişiler bağımsız hareket etmeye başlayacaklardır. İngilizlerin bunları dikkate alması, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki idaresinin zayıflamasına da etken olacaktır. Bu ilerleme ile birlikte siyasi, sosyal ve askerî gelişmeler cereyan edecektir. Kabilelerin Osmanlı Devleti'nin haberi olmadan İngilizlere karşı girişimleri, İngiltere tarafından istismar edilecek, durum siyasi olarak sorun teşkil edecektir. Bu durum üzerine içlere doğru İngiliz ilerleyişi artacak, buna mukabil sosyal gelişmeler de artacaktır. Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan birtakım kabileler, İngilizler tarafından politikaları gereği maddi ve manevi olarak desteklenecektir.⁵³³ Osmanlı Devleti'ne kaçak yollardan silah ve buna benzer çeşitli emtialar sokulacak ve bunun karşılığında ise sosyal olaylarda İngiltere'nin rolü ön plana çıkacaktır. (Bk. Ek-15)

2.2.1. İngiltere'nin Aden ve Çevresindeki Kabilelerle Yaptığı Antlaşmalar

2.2.1.1. San'a İmamı ile Yapılan 1821 Ticaret Antlaşması

15 Ocak 1821 tarihinde İngiltere, o dönemlerde San'a İmamı ile ticaret antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma Yemen'de İngiltere'nin yaptığı ilk resmî antlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaptan William Bruce tarafından İngiltere adına imzalanan bu antlaşma ile başta Muha ve diğer limanlarda İngiliz ticaret gemilerine karşı uygulanan

⁵³¹ *The Times*, 10 December 1839.

⁵³² Cavit, *Siyaset-i Britanya Fi Cenûb El-Cezireti'l-Arabiyye 1798-1963*, pp. 133-174; Macro, *Yemen and The Western World Since 1571*, p. 28; Nyrop, *The Yemens: Country Studies*, p. 39.

⁵³³ Farah, "Anglo-Ottoman Confrontation in the Yemen, 1840-9", p. 137; Ahmet Hamdi Bey, *İslam Âlemi ve İngiliz Misyonerler*, (Haz. Zafer Çınar), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

ablukanın sona ermesi amaçlanmıştır. İngiliz mallarının korunması, ihracat ve ithalat meseleleri ele alınmıştır, gümrük vergileri sabit tutulmak istenilmiştir. Sadece Yemen değil aynı zamanda Arap Körfezi de bu antlaşmaya dâhil edilmiştir. 9 Ağustos 1820 tarihinde başlayan görüşmeler 15 Ocak 1821'de sona ermiş ve antlaşma imzalanmıştır.⁵³⁴ Bu antlaşmaya göre;

Madde I: İngiliz temsilcisi, bölgede kendi saygınlığını korumak için Bağdat, Basra ve Buşehr gibi diğer bölgelerdekine benzer Muha'da da 30 kişilik bir koruma bulunduracaktır.

Madde II: İngiliz temsilcisi, İngiltere hükümetini temsil edenlere karşı yapılan tüm aşağılayıcı ithamlardan muaf tutulacaktır. Ayrıca her nereye isterse ve ne zaman isterse özgür bir şekilde at sırtında dolaşabilecek; geçmişte bazı Avrupalılara tanınan haklara benzer Şeyh Said ve Muha gibi şehirlere serbest girip çıkabilecek ve Buşehr, Basra, Bağdat ve Maskat gibi yerlerde elde edilen özgürlük ve haklara benzer haklar verilecektir.

Madde III: Burada ölen İngilizler için cenazelerini toprağa verebilecek alanlar tahsis edilecek ve İngiliz bayrağı altında olan hiçbir İngiliz tebaasına, dininden dolayı hakaret edilmeyecek ve kendilerine kötü bir muamelede bulunulmayacaktır.

Madde IV: İngiltere temsilcisi San'a şehrine giriş ve San'a İmamı ile görüşme konusunda hiçbir müsaade olmadan hareket etme imtiyazına sahiptir. Ayrıca Dalî bölgesinde olduğu gibi, eğer gerekli görürse kendisinin Yemen'in kuzey kesimlerine yapacağı seyahatlerde korunması için muhafız isteyebilir.

Madde V: Bundan böyle tüm İngiliz tüccar gemilerinin limana uğrayıp yüklerini boşalttıktan sonra kendilerinden, gümrük bölgesinde alınan dört yüz Alman kronu vergi son bulacaktır. Majestelerinin adına ticaret yapan tüccar gemileri ve Doğu Hindistan Kumpanyasına ait savaş gemilerinden yükü olsun olmasın hiçbir surette vergi alınmayacaktır.

Madde VI: Muha'da ticaret yapan tüm İngiliz Hükümeti malları, özellikle de Surat tüccarları İngiliz bayrağının korunması altında olacaktır. Eğer ihtilaf durumunda İslami itikat göz önüne alınarak meselenin çözümü söz konusu olursa, İngiliz temsilcisi

⁵³⁴ Bk. *TNA., FO., 78/2753; HCPP, Treaties With Native Powers in India, London 1825, p. 36; British and Foreign State Papers 1824-25 (BFSP), London 1846, p. 502.*

bunu uygulayıp uygulamama konusunda serbesttir. Ayrıca kendileri arasındaki ihtilaflara ise İngiliz temsilcisi karar verecektir. İmam'ın yetkisi dâhilinde meydana gelen herhangi bir olayda İngiliz Kraliyeti temsilcisi atayacağı (Eğer isterse kendisi de olabilir.) ve hükümet ile birlikte hareket eden bir temsilci tarafından ihtilafın çözümünde İngiltere davaya katılacaktır.⁵³⁵ Eğer İmam'ın iddiası yanlış ise hükümet onu cezalandıracaktır. Eğer aksi durum olursa temsilci cezalandırılacaktır. Ayrıca en baştan sonuna kadar, bu antlaşmanın evrelerinden oluşan tüm yükümlülükler, tamamıyla İngiliz bayrağının koruması altında olacaktır. Bu antlaşmaya bağlı sorumluluklardan doğan cezaî yaptırımlar ve şikâyet konuları dikkatle incelenektir. Buna karşı alınacak tedbirlerin uygulaması konusunda, İngiliz temsilcisi kontrol mekanizması olacaktır.

Madde VII: İngiliz ticaretindeki ihraç malları şimdiye kadar aynen Fransızlara tanındığı gibi % 3,5'tan % 4,5'a yükseltilecek; ithal edilen emtia ise İngilizlere ve diğer devletlere aynı miktarda sağlanacak; hiçbiri, ithalat ve ihracattaki oranlarını % 4,2'nin üzerine çıkaramayacaklardır.⁵³⁶

Antlaşmanın son maddesi, İmam'ın İngiliz milletine dostluğunun bir nişanesi olarak konulmuştur. Görüldüğü üzere antlaşmanın ilk dört maddesi İngiltere'nin İran Körfezi'nde elde ettiği ayrıcalıklara paralel doğrultuda, Yemen'de de serbest dolaşım hakkı elde ettiğini göstermektedir. Ancak burada muhatabın doğrudan Osmanlı Devleti olmadığını müşahede etmekteyiz. San'a İmamı Mutahhar'ın bağımsızmış gibi davranması ve dolayısıyla İngiltere'nin bu gibi önde gelen kişilerin ihtiraslarından faydalandıklarının birer göstergesi olarak durmaktadır. Ayrıca elde ettikleri ayrıcalıklar ile Yemen topraklarında rahatça dolaşma imtiyazı elde etmişlerdir. Nitekim bu madde ileride Osmanlı Devleti'nin Yemen'de başının ağrmasına neden olmuştur. Sonraki üç madde ise tamamıyla ekonomik çıkarlara dayalı yapılmış ve tek taraf arz eden maddelerdir. İngiltere'nin ekonomik politikaları gereği imzalanmış ve sadece İngiliz çıkarlarına destek sağlayacak niteliktedir. Genel olarak bakıldığında ise Osmanlı Devleti'nin durumdan haberi olmadığı açıktır. Bu konu hakkında herhangi bir ifade içeren belge bulunmamakla birlikte bu antlaşma ile İngiltere, Yemen'de manevra kabiliyetini artırma olanağına kavuşmuştur. Zira İmam, Yemen'de önder olarak

⁵³⁵ *HCPP*, 1825, p. 36; *BFSP*, 1846, p. 503.

⁵³⁶ *HCPP*, 1825, p. 37; *BFSP*, 1846, p. 504.

adedildiğinden onunla yapılan antlaşma, diğer kabilelerin de bu yolla elde edilmelerine temel oluşturmuştur.

İngiltere 1838'den itibaren Hindistan yolu üzerinde önemli bir mevki olan Aden için doğrudan girişimlerde bulunmuştur. Bu maksatla bölgeye girmenin çeşitli yollarını aramıştır. İlk olarak 1838'de Aden'in bağlı olduğu Lahec Emiri ile antlaşma yapmıştır. Antlaşmayı, bu emirliğe bağlı diğer kabileler izlemiştir. (Bk. Ek-14)

2.2.1.2. Lahec'deki Fazılı Kabilesi Lideri Hasan ile Yapılan 1838 Antlaşması

Bu antlaşma 28 Ocak 1838'de İngiltere temsilcisi kaptan S. B. Haines tarafından Aden'in İngiltere'ye devri için yapılmıştır. Aslında bu antlaşma, Aden'in İngiltere'ye devri konusunda yapılmış ön antlaşma niteliği taşımaktadır. Lahec'deki Fazılî kabilesi lideri Hasan Fazıl ile yapılmıştır.⁵³⁷ Yukarıda genel hatlarıyla görüldüğü üzere, İngiltere aşağıdaki protokole dayanarak Aden'e askerî harekât düzenlemiştir.

Hasan, Kaptan Haines'e gönderdiği mektubunda: *“Her şeye gücü yeten Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Şevval'in 5'inde Aden ile ilgili bizimle antlaşma niyetinizi taşıyan mektubunuz Cafer aracılığı ile elimize ulaştırıldı. Aden ve çevresinde bazı kabileler ve Sultanlıkların sahibi olduğu yerlerde hak iddiasında olduğumuzu bilmelisiniz. Transfer konusunda sizinle antlaşmaya varmadan önce, Zilkade ve Zilhicce aylarında yaklaşık iki aylık bir gecikme ile Aden'in devri esnasında buradaki haklarımızın gözetileceğini umuyoruz. Siz, Bombay'a gideceksiniz ve biz kendi halkımıza, prenslerimize ve şeyhlerimize danışırken ve onların zihinlerini bu iş için hazırlarken, orada devletinize danışacaksınız. Daha sonra biz ve şirket temsilcisi olarak siz Aden kalesinin yönetimini sizlerin eline bırakmak için çaba sarf edeceğiz ve kabileler ve sultanların masrafları, Aden ile ilgili her türlü terakki durumları ve kurallarını, deniz ve kara yolu ile yapılan savaşlardaki durumları tasdik edeceğiz. Daha sonra temsilci olarak siz, şehir kalesini teslim alırken devri ile alakalı gerçek ve tüm miktarları kabul edeceksiniz. Gümrük meselesine gelince, gümrük gelirlerinin yarısı sizin, iki ay sonra eğer anlaşabilirsek diğer yarısı ise bizim olacak. Siz buraya varır varmaz biz aylık ve yıllık ücret konusunda anlaşacağız. Fakat şu an şehirdeki Araplar bizim nüfuzumuz ve yargılamamız altında kalacaktır. Diğer tüm halk ise sizin yönetiminize tabi olacak. Yaklaşık 2 ay geçmesi düşünülen zaman zarfından sonra biz*

⁵³⁷ BOA., Hariciye Nezareti Siyasi (HR. SYS.), 85/2.

anlaşırken, siz bize karşı saldırgan bir harekâta bulunmayacaksınız ya da bizden Aden'in herhangi bir parçasını elde etmek için mücadeleye girişmeyeceksiniz. Eğer siz bu iki aylık gecikmeden dolayı şartlarımıza riayet etmezseniz, size karşı meydana gelebilecek şeylerden dolayı biz sorumlu olmayacağız.

Şu an tüm bölgelerin en iyisi olan Lahec'den yazıyorum. Sizin mektubunuz bana ulaştı. Sizin bu mektupta bana yazdığınız her şeyi anladım. Aden ile ilgili konularda sizinle antlaşmaya vardım ve her şeyi konuştum. Cafer sizden bana geldi. Doğru bildiklerimi söyledim ve ona bir mektup verdim. Onun elinden ise bir diğer mektubu aldım. Aden'in size ait olduğunu tescilleyen mührümü verdim ve siz şu an bana benim güvenliğimi sağlamak için koruma vermelisiniz. Siz hem mektubuma hem de mührüme sahipsiniz.”⁵³⁸

Görüldüğü üzere bu mektup bir çeşit antlaşma niteliği taşımaktadır. Çünkü mektup sıradan olayları anlatmak yahut durum izahı yapmaktan çok uzaktır. Peş peşe istekler sıralanmıştır. Aden'in İngilizlere devri hususundan bahsedilmiştir. Hatta bu devir işleminin hemen gerçekleşmeyeceğini, kendilerini ve toplumu bu duruma alıştırmak için kendisine belli bir süre verilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu süre sonunda teslimatın bir bedeli olacağı; bunun aylık ve yıllık ödemeler ile karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Tabii ki buradaki ödeme hususu çok önemlidir. Zira Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin Aden'de kömür deposu yapmak amacıyla İngilizlere imtiyaz verildiğinin belirtildiği kaynakların aksine (Bk. Ek-18), İngilizlerin hiç de zannedildiği gibi imtiyaz girişiminde bulunmadığı bu belgeden anlaşılmaktadır. İngilizlerin bölge halkını para ile nasıl kendi saflarına çektiğini göstermektedir. Bu antlaşma İngilizlerin Aden ve çevresini para yoluyla elde ettiği savını güçlendirmektedir. Zaten mektubun sonlarında yazılanlar tamamıyla maddi hususları içeren ticari meselelerdir. Aden'in doğal bir liman olması ve deniz ticaretindeki önemi burada da açıkça görülmektedir. Gümrük gelirleri Lahec Emiri'nin bile gündeminde olup İngilizlerle bu gelir paylaşımak istenmiştir. (Bk. Ek-17)

Osmanlı Devleti'nin ise bu olup bitenlerden uzak olduğu görülmektedir. Çünkü 1800'lerin başından itibaren batıda Sırp isyanı patlak vermiş ve devleti uzun süre

⁵³⁸ *BFSP 1839-1840*, London, 1857, Vol. XXVIII, p. 1261; *A Complete Collection of the Treaties and Conventions, and Reciprocal Regulations at Present Subsisting Between Great Britain and Foreign Powers (ACCT)*, By Lewis Hertslet, London 1864, Vol. XI, p. 1.

uğraştırmıştır. 1817’de özerk bir prenslik kurmuşlar ve 1878’de de bağımsız olmuşlardır. Sırpların özerklik elde etmesinin ardından bu defa Mora İsyanı başlamış, 1829 Edirne Antlaşması’yla Yunanistan’ın bağımsızlığı tanınmıştır. 1830’da Yunanistan’ın sınırlarını belirleyen Londra Antlaşması imzalanmıştır. 1831’de ise Osmanlı Devleti bir diğer soruna dikkatini yoğunlaştırmıştır. Bu ise Mehmet Ali Paşa sorunudur. 1841’e kadar süren ve merkezi bir hayli uğraştıran bu olay nedeniyle Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerini yakından takip edemediği gözükmektedir. Yukarıda ele alınan mektup bu durumu açıkça göstermektedir. Yönetim merkezinin haberi olmadan bir Avrupa devleti, Osmanlı toprağı sayılan bir bölgede politik açıdan manevra alanı bulmuş, bunu orada yaşayan halka benimsetmesi için girişimlerde bulunmuştur. Zira Lahec Emiri, bahsi geçen mektubunda halkın ve bölgenin ileri gelenlerinin henüz bu duruma hazır olmadıklarını ve antlaşma süresi içinde bunların zihinlerini böyle bir antlaşma için hazırlayacağını bahsetmiş olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ek olarak gönderdiği mektubunda ise Aden’in İngiliz temsilcisine tamamen devredildiğinden bahsetmektedir.

Osmanlı Arşivleri’nde elde ettiğimiz belgelerde ve bazı Yemen ile alakalı hatıratlarda İngilizlerin bölgeye kömür deposu yapmak bahanesiyle girdiği yazılmıştır. Ancak bu süreçte, görüldüğü üzere Osmanlı Devleti aslında hiç ciddiye alınmamıştır. Bizzat kabile liderleri muhatap alınarak antlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla diğer sorunlarıyla uğraşan Osmanlı Devleti’nin, bu bölgede olup bitenlerden uzak kaldığı söylenebilir. Devlet otoritesi hiçe sayılarak yerel liderler ön plana çıkartılmıştır. Bölge zaten doğası gereği bölgenin ileri gelenleri aracılığıyla yönetilmekte, Osmanlı Devleti ise merkezden atadığı yöneticilerle burada varlığını hissettirmenin yolunu seçmektedir. İngiltere ise bu idari boşluktan yararlanmasını bilmiş ve bölgeye yerleşmenin yollarını aramıştır. Hint ticaret güzergâhı üzerinde önemli mevki oluşturan Aden, bu yolların ilkinin oluşturmuştur. Bizdeki Osmanlı belgeleriyle ve Osmanlı belgelerinin ileri sürdüğü bilgilerle olaya yaklaşmak ve durumu sırf bir kömür deposu imtiyazına indirgemek İngilizlerin Yemen’deki faaliyetlerini yalın kılmaktadır. Nitekim İngilizlerin, kömür deposu imtiyazıyla kalmadıkları, başka faaliyetlerde bulunacakları görülecektir. İngilizler sadece bu ön antlaşma ile kalmamışlardır. İlerleyen tarihlerde bölgedeki diğer ileri gelen kabilelere yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Çeşitli antlaşmalar yaparak kendileri için asıl kullanım alanı dışında bir tampon bölge

oluşturmanın yoluna gitmişlerdir. Aden'deki limanın güvenliği açısından iç bölgelere de ayrıca önem vermişlerdir.

2.2.1.3. İngilizlerin Aden'de Yerel Kabileler ile Yaptığı Diğer Antlaşmalar

İngiltere, aşağıdaki antlaşmalardan da görüleceği üzere bölgede Osmanlı Devleti'ni muhatap almamıştır. Aksine tek tek bölgedeki ileri gelen kabileler ile antlaşmalar yapmıştır. Elbette bu antlaşmaların tek bir gayesi vardı. Bu gaye, İngiltere'nin, Hindistan ticaret güzergâhında önemli bir liman olan Aden'de ve Aden hinterlandında rahatça hareket etmesiydi. Bu nedenle İngiltere, liman ve çevresinde rahatça hareket edebilmesi için iç taraflardan gelebilecek tehditlere karşı önlemler alma ihtiyacı hissetmiştir. İşte kabilelerin muhatap alınarak devlet adına bunlarla antlaşmalar yapılmasının altında yatan ana sebep budur.

İngilizler, 1839'da diğer kabileler arasında ilk olarak Hazzabi Kabilesi ile barış ve dostluk antlaşması yapmıştır. 31 Ocak 1839 tarihindeki bu antlaşma yine İngiltere temsilcisi Kaptan Haines ile Şeyh Abdullah Hazzab, Şeyh Hamid bin Abdullah Hazzab, Şeyh Muhammed bin Abdullah Hazzab, Mukki Hazzabi gibi kabilenin ileri gelenleri arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmada taraflar, dost olduklarına, barış ve dostluğun daimi olacağına dair söz verdiklerine, kalplerinin ve arzularının bir olduğuna dair temennileri imza altına almışlardır. Dahası Aden ile dostluk ve barışın daimi olacağı ve eğer her iki taraftan birisi birbirlerinin tarafına eşyalarını taşımak isterse hiçbir emtiaya zarar yahut bir hasar verilmeyeceği konusunda söz vermişlerdir. İngilizlerin ve Hazzabilerin bir olduklarını, eğer bir şeyler yanlış yapılırsa, kendi yasaları ile yargılama yetkilerinin İngilizlere verilmiş olduğunu belirtmişlerdir.⁵³⁹

Lahec Emirliği ile yapılan 1838 yılındaki ön antlaşmadan sonra 2 Şubat 1839 tarihinde yine Lahec Emiri Hasan ve Abdalî kabilesi ile antlaşma yapılmıştır. Antlaşmayı Said Hasan bin Vest ile Hasan Katef ve Kaptan Haines imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre: *“Bugünden itibaren ve gelecekte, burada İngilizler ve Abdaliler arasında dostluğun, kalıcı birlikteliğin ve barışın ve her şeyin iyi bir şekilde olacağını Allah'ın huzurunda, Haines ve onun yöneticilerine Said Hasan bin Vest bin Hamid Sufran bu sözü vermiştir. Barış zamanında yanlış ve hakaret içeren hiçbir şeyin yapılmayacağına söz veriyorum. İngiltere Hükümeti, Sultan Hasan ve ona bağlı tüm alt*

⁵³⁹ BFSP 1839-1840, Vol. XXVIII, p. 1264.

liderler ile benzer bir şekilde anlaşacaktır ve bunun sorumlusu da benim. Hasan, Aden'e sahip olduğu müddetçe iç kesimlere gidecek olan herhangi bir kişi tüm yollarda benim tarafımdan korunacak ve herhangi bir tacizden uzak tutulacaktır. Bu benimle İngiltere Devleti temsilcisi Kaptan Haines arasında yapılan antlaşmadır ve Allah'ın huzurunda ayrıca yapabildiğimin daha iyisini yapacağıma söz veriyorum. Dönüşte mümkün olandan daha çok ve Kaptan Haines'den saygı arzu ederim."⁵⁴⁰

Yapılan antlaşmalar doğal olarak barış ve ticaret antlaşması olarak görülmektedir. İngiltere Devleti'nin istediği budur. Çünkü Aden'deki limanın, istasyonların ve garnizonların güvenliği bu kabilelerin hâkimiyet bölgesi içinde başlamaktaydı. Dolayısıyla bu kabileler ile yapılacak olan antlaşma Hint ticaretinin geleceği açısından çok önemlidir.

Bu kabilelerden bir diğeri de Vahidî kabilesidir. Vahidîler ile 2 Şubat 1839 tarihinde yine barış ve dostluk antlaşması adı altında sözleşme yapılmıştır. Sözleşme, kabile adına Said Muhammed Cafer bin Said İdris ile Kaptan Haines arasında yapılmıştır. İngiltere ile aralarındaki dostluk ve barışın daimi olduğundan bahsedilmiştir. İngilizlerin serbest hareket etmeleri için Aden'in uygun ve kabileleriyle dostluğa açık bir yer olduğunu belirtmişlerdir. Bu antlaşmaya dayanarak Vahidî kabilesine ait topraklarda İngilizlere herhangi bir saldırı yahut baskın olmayacağına dair söz verilmiştir. Genellikle İngilizlerle dostluk ve barış içinde ilişkilerin yürütüleceğini vurgulayan maddelerle, bu kabile arasındaki ilişkiler kayıt altına alınmıştır.⁵⁴¹

4 Şubat 1839 tarihinde ise Akrabî kabilesi şeyhleri ile antlaşma yapılmıştır. Antlaşma, Hydra bin Maide, Şeyh Abdulkerim bin Salah Maide ve Şeyh Fazıl bin Hydra bin Admed Sela ve Kaptan S. B. Haines arasında imzalanmıştır.⁵⁴²

Bu antlaşmaya göre ise İngilizler ve Akrabî kabilesi arasında barış ve kalıcı dostluk olacaktır. İngilizler ve Akrabî kabilesine ait olan Aden'deki arazilerde yaşayanlar, barış ve sıkı dostluk içinde olacaktır. Eğer hem İngilizlere hem de Akrabîlere ait bir kervan yahut insan birbirlerinin topraklarına serbestçe girmek isterse, onlar hoş karşılanacak ve onlara ne saldırı ne de taciz yapılmayacaktır. Eğer İngilizler

⁵⁴⁰ BOA., HR. SYS., 85/2; BFSP 1839-1840, Vol. XXVIII, p. 1262.

⁵⁴¹ BFSP 1839-1840, Vol. XXVIII, p. 1264.

⁵⁴² ACCT, London, 1856, Vol. IX, p. 4; BFSP 1839-1840, Vol. XXVIII, p. 1264.

Akrabâ topraklarına girmek isterse, Akrabâler İngilizler ile dost oldukları için buna nazikçe saygı duyacaklar ve kabul edeceklerdir. Her iki taraf arasında herhangi bir karışıklık meydana gelirse, suçlular İngiliz ise Aden'deki İngiliz yönetimi kurallarına göre yargılanacaktır. Eğer suçlular Akrabâ kabilesinden ise yargılamaları Emir'in yasalarına göre yapılacaktır.

Bu antlaşmanın son kısmı özellikle dikkat çekmektedir. Oradaki kullanılan "...*if Hagrabee, to the laws of the Sultan...*"⁵⁴³ ifadesindeki Sultan kelimesi Osmanlı Sultanı'nı karşılamaktan pek uzaktır. Burada açıkça Akrabâ kabilesi şeyhi Hydra bin Maide kastedilmektedir. Görüldüğü gibi İngilizler, buradaki kabile ileri gelenlerine önemli bir devlet başkanı yahut idarecisi gibi muamele ederek onların isimlerinin önünde Sultan kelimesini, siyasi bir malzeme aracı olarak kullanmıştır. Bölgenin, idari anlamda Osmanlı Devleti'ne bağlı olması, İngilizler için hiçbir önem arz etmemiştir. Aksine bölgede, dinî ve kan bağı olarak birbirine bağlı ailelerin, aşiretlerin liderleri bizzat muhatap alınarak bir devlet lideriymiş gibi davranılmıştır. Bu davranış ile kişisel çıkarlarını düşünen bazı kabile liderlerinin gururlarının okşandığı ve onların sempatisinin kazanıldığı söylenebilir. Elbette bu, İngilizlerin antlaşma yaptıkları kabilelerin liderleri için geçerlidir.

Antlaşmanın bütününe bakılacak olursa hep bir dostluk ve barıştan söz edilmektedir. Birbirleri ile olan ilişkileri düzene koymak amaçlanmıştır. İngilizlerin uyguladığı çok güzel bir duruma burada değinmek yerinde olacaktır. Çünkü İngilizlerin buradaki kabileleri kendi saflarına çekerken onların iç işlerine karışmaktan uzak durduklarını görmekteyiz. Bu ise buradaki insanların hangi tarafı tutacaklarının kendi iradelerine bırakıldığı anlamına gelir. Belli bir yatırım faaliyetleriyle zenginleşen ve bölgelerinde iskân adına bazı gelişmeleri gören insanlar, kendilerine bu hizmeti yapan devlet için çalışacaklarından hiç şüphe yoktur. Dolayısıyla Aden bölgesinde yaşayan Yemenliler, İngilizlerin yaptıkları yatırımları görünce ve maddi durumları geliştikçe gönüllü olarak İngiliz taraftarı olacakları görülecektir. İç işlerine İngilizlerin karışmaması yerinde bir davranıştır. İngiliz himayesindeki bölgede birtakım sosyal hayatı düzenleyen gelişmeler görüldükçe diğer bölgelerde yaşayan kabilelerin de

⁵⁴³ Bk., *BFSP 1839-1840*, Vol. XXVIII, p. 1265.

İngilizlere rağbet etmesi doğal olacaktır. Dolayısıyla İngilizler buradaki halka nüfuz etme konusunda aceleci davranmamıştır.

4 Şubat 1839 tarihinde başka bir antlaşma daha yapılmıştır. Bu antlaşma yine Lahec Emiri Hasan ve onun oğulları tarafından imzalanmıştır. Bu antlaşmaya Hasan Katef de katılmıştır. Antlaşmada, İngilizler ile Lahec halkı arasında barış ve huzur olacağına, Aden'e giden yollarda, her iki halk arasında birbirlerine karşı kötü muamele ve taciz olmayacağına dair söz verilmiştir. Yine İngilizler ile kabile halkı arasında fark ve herhangi bir baskı olmayacağı, İngilizlerin barış hususundaki tüm konularda anlaşığı ve tüm tüccarların baskı olmaksızın ticaret yapmada özgür oldukları konusunda anlaşılmıştır.⁵⁴⁴

Bu antlaşma da Raşid Abdullah, Hacı Hasan Şah Mute ve Hacı Cafer'in tanıklığı ile son bulmuştur. İngilizler yapmış oldukları antlaşmaların sadece imzası bulunan kişinin hayatıyla sınırlı olmasını istememiştir. Bunu devamlı hâle getirmek istemişler ve antlaşma şartları aile fertlerinin diğer üyelerini de kapsamıştır. Nitekim 18 Şubat 1839 tarihinde Abbadî kabilesi ve bu kabilenin şeyhi İvas bin Sallam El-Abbadî ile antlaşma yapılmıştır. Yine burada da öne çıkan her iki toplumun yaşamlarını sürdürdüğü topraklarda barış ve huzurun sağlanacağı, Aden'de barış içinde hareket edecekleri hususlarıdır. Dostluk maddesinin yanı sıra ticari konularda da maddeler mevcuttur. Alışverişler için serbest piyasaya baskı ya da zulüm olmaksızın izin verilecek; bu güvene dayalı olarak Şeyh İvas bin Sallam, Aden yolu üzerinde onun kabilesinden hiçbir kimsenin İngilizlere saldırıda yahut yağma girişiminde bulunmayacağını ve eğer herhangi bir hafif sayılabilecek suç girişimi dahi olursa, bundan sorumlu olacağını kabul etmiştir.⁵⁴⁵ İngilizler ilk önce dostluk, sonra ise bu dostluğu pekiştirecek maddelere yönelmişlerdir. Görüldüğü gibi bu maddeler ticari faaliyetlerini sağlamlaştıracak ve belli bir güvenlik içinde gerçekleştirecek ortamın zeminini hazırlayıcı maddelerdir.

Yine aynı tarihte yani 18 Şubat 1839 tarihinde barış ve dostluk adı altında antlaşma yapılan bir diğer kabile ise Zebarî adlı kabiledir. Bu antlaşma da Haines ile Şeyh Maide bin Ali arasında yapılmıştır. Diğer antlaşmalarda olduğu gibi bu antlaşmada da kalıcı dostluk ve barış konusuna vurguda bulunulmuştur. Aden'deki

⁵⁴⁴ *BFSP 1839-1840*, Vol. XXVIII, p. 1262.

⁵⁴⁵ *ACCT*, London, 1856, Vol. IX, p. 4; *BFSP 1839-1840*, Vol. XXVIII, p. 1265.

ilgilerinin ortak olduğundan bahsedilmiştir. Dostlukları sürdüğü müddetçe Aden'in ve doğal olarak İngilizlerin barış içinde olacağı, birbirlerinin sınırlarına rahatça girebilecekleri ve birbirlerinin mallarına zarar ve ziyanda bulunmayacaklarına dair her iki taraf da söz vermişlerdir. Şeyh'in yönetimi altındaki Aden topraklarına İngilizlerden her kim girerse girsin ona saygı duyulacak ve yasaların elverdiği ölçüde serbest dolaşıma sahip olacaktır. Eğer Aden'e giden yolda herhangi bir soygun yahut saldırı meydana gelirse, bu saldırı Şeyh'in kabilesinden yahut sınırları içindeki herhangi bir kimseden kaynaklanır ise Şeyh sorumlu tutulacaktır.⁵⁴⁶

18 Şubat 1839 tarihinde antlaşma yapılan diğer kabile ise Ammuđî kabilesidir. Haines ile Zeydi şeyhi Şeyh Salah Ammuđî arasında imzalanmıştır. Her iki tarafın temsilcileri arasında barış ve dostluk olacağı hususunda anlaşılmıştır. Ayrıca antlaşmanın her iki tarafı, birbirlerinin hâkimiyet sınırları dâhilinde baskı ve saldırıya uğramayacaklarını kabul etmişlerdir.⁵⁴⁷

19 Şubat 1839 tarihinde Subahî kabilesinin Musvadi kısmında kalan topraklara sahip olan kabile ile antlaşma yapılmıştır. Şeyh Muhammed Said Musvadi, Şeyh İvas Abdullah, Şeyh Muhammed bin Abdullah ve Şeyh Koyel ile Kaptan Haines arasında yukarıda bahsi geçen kabilelerle aynı içerikli barış ve dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmalar aynı zamanda saldırmazlık antlaşması olarak da görülebilir.⁵⁴⁸

20 Şubat 1839 tarihinde ise Subahî kabilesinin bir diğer kolu olan ve kabile topraklarının güney tarafını ellerinde bulunduran Busalî Aşireti ile antlaşma yapılmıştır. Şeyh Muhammed bin Ali Busalî ile Haines arasında imzalanan bu antlaşma ile Busalîler ve İngilizler arasında kalıcı dostluk ve barış tesis edilmiştir. Allah huzurunda yeminlerin de verildiği bu antlaşmada dostluğun daimi olacağı vurgusu da yapılmıştır. Aden ile barış içinde olunacak ve Busalîlerin malları ile İngiliz malları herhangi bir vergiye tabi olmadan ticaret metası olacaktır. Ayrıca yönetimleri altındaki topraklarda herhangi bir saldırı yahut baskı olmayacağı konusunda antlaşmaya varılmıştır. Bu antlaşmanın herhangi bir maddesi çiğnenirse yahut Kızıldeniz'e ulaşan yollarda herhangi bir soygun girişimi olursa, Şeyh Muhammed bin Ali sorumlu olacaktır. Herhangi bir kabile saldırıya uğradığında, Şeyh bu durumun sorumlusu olacak ve bu duruma açıklık

⁵⁴⁶ *ACCT*, London 1856, Vol. IX, p. 5; *BFSP 1839-1840*, Vol. XXVIII, p. 1265.

⁵⁴⁷ *BFSP 1839-1840*, Vol. XXVIII, p. 1266; *ACCT*, London, 1856, Vol. IX, p. 5.

⁵⁴⁸ *BFSP 1839-1840*, Vol. XXVIII, p. 1266; *ACCT*, London, 1856, Vol. IX, p. 5.

getirecek kişidir. Bu antlaşma sadece Şeyh Muhammed bin Ali'nin sınırları dâhilindekileri değil aynı zamanda onun kontrolü altında olan Artefî Kabilesini de kapsayacaktır. Eğer hem Aden'den Subahî topraklarına hem de Subahî bölgesinden Aden topraklarına mallar diğer topraklar yoluyla geçirilmek istenirse buna saygı duyulacak ve korunacaktır. Herhangi bir ihlal meydana gelirse Şeyh Muhammed Busalî sorumlu olacaktır.⁵⁴⁹

Yafaî Kabilesinin şeyhi Arsel bin Hadi bin Ahmed Musaydî ve Yafaî kabilesinin eski atası emir Ali Galib tarafından atanmış olan bir temsilci ile Kaptan Haines arasında yapılan bir diğer antlaşma 21 Şubat 1839 tarihinde imzalanmıştır. Barış, dostluk ve birbirlerinin topraklarında güvenliği sağlayıcı önlemler gibi konuları içermektedir. Ayrıca ticaret için Gar Vallah yolu ile kafiler Yafaî sınırından Aden'e girmek isterlerse onlara karşı konulmayacak ve ayrıca her iki tarafta saygı gösterecekti. Ayrıca mal sahipleri serbest ticaret ve takas yapma haklarına sahip olabilecekti. Aden'den mal ihraç edebileceklerdi.⁵⁵⁰

10 Mart 1839 tarihinde ise Avn bin Yusuf Şerzebî ve onun kabilesi ile antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmanın geçerliliği konusunda gerekli sözler yerine getirildikten sonra İngilizler, onların daimi dostları olduğunu ve bunun gerçek ve kalıcı bir girişim olduğunu belirtmişlerdir. Allah'ın huzurunda, bu antlaşmanın asla bozulmayacağı, yanlış şeylere asla meydan verilmeyeceği ve en küçük bir saldırının dahi olmayacağı konularında söz verilmiştir. Ayrıca kabiledeki halkın İngiliz yönetimindeki topraklara rahatlıkla gireceği ve İngilizlerin onları dost olarak göreceği hususları da ele alınmıştır. İngilizlerin bir dediği iki edilmeyecek her ne isterlerse yerine getirilecektir. Ayrıca Şeyh'e Aden sularında hareket izni de verilmiştir.⁵⁵¹

18 Haziran 1839 tarihinde yine Emir Hasan ile Haines arasında Aden'in İngiliz himayesine devrinden sonra bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmada sadece Lahec Emiri Hasan'ın imzası değil aynı zamanda oğulları Emir Ahmed Hasan Fazıl, Ali Abdullah ve Fazıl'ın da imzaları bulunmaktadır.

Bu antlaşmanın maddeleri:

⁵⁴⁹ *BFSP 1839-1840*, Vol. XXVIII, p. 1266; *ACCT*, London, 1856, Vol. IX, pp. 5-6.

⁵⁵⁰ *BFSP 1839-1840*, Vol. XXVIII, p. 1267; *ACCT*, London, 1856, Vol. IX, p. 6.

⁵⁵¹ *BFSP 1839-1840*, Vol. XXVIII, p. 1267; *ACCT*, Vol. IX, London, 1856, p. 6.

Madde-1: Emir Hasan ve oğulları kendi topraklarında ve yollarda huzur ve güvenliği sağlayacaklarını; hatta zayıf ve fakir insanların bile güven içinde birbirleri ile ulaşım sağlayabileceğini ve halkı tarafından yollarda yanlış bir hareket yapılırsa her şeyden kendilerinin sorumlu olacağını kabul etmişlerdir. Emir her zaman İngiliz hükümeti ile barış ve dostluğunu koruyacak, gelecekte de İngilizlerin Aden üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmek için onların ilgilerini koruyacaktır.

Madde-2: Kaptan Haines, başlangıçta Lahec emiri Hasan tarafından ödenilmek kaydıyla yani Hasan'ın aracılığıyla Fazılî, Yafaî, Havşabî ve Amirî Kabilelerinin aylıklarını ödemeyi kabul etmiştir.

Madde-3: Kaptan Haines, Emir Hasan ve onun soyundan gelenlere 1254 Zilkade ayından (Ocak/Şubat 1839) itibaren 6500 Alman kronu, yıllık ödeme yapmayı kabul etmektedir.

Madde-4: Hor-ı Muksa'dan Lahec'e kadar Abdalî topraklarının bilinen sınırlarına kadar Emir'in nüfuzu altında olacaktır.

Madde-5: Eğer Abdalîlere yahut Lahec topraklarına ya da Aden'e karşı bir savaş olursa antlaşmaya katılan diğer kabileler birbirlerine yardım edeceklerdir.

Madde-6: Emir'in, Aden'e giren malları aynı zamanda İngiliz himayesi altında olacaktır. Lahec'e gönderilen İngiliz malları da Emir'in himayesi altında olacaktır.

Madde-7: Aden'e giren ve Aden'den çıkan, Emir ve onun oğullarına ait mallar gümrük vergisinden muaf olacaktır.⁵⁵²

Bu antlaşma maddelerine bakıldığında İngiltere antlaşmayı, sadece ilgili kişinin hayatıyla sınırlı olarak imzalamadığı görülecektir. Antlaşmanın maddeleri, imzalayan kişinin ailesi ve ondan sonra yönetime geçecek kişileri de bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Kabilede ilerde sözü dinlenir olabilecek kişiler de antlaşmaya dâhil edilerek onların da durumdan haberdar olmaları ve İngiltere'ye meyletmeleri sağlanmıştır. İngiltere ilk madde ile Aden'in kuzeyinde bulunan Lahec kasabasından Aden'e bağlantılı olan yolların güvenliğini bu kabileye bırakmıştır. Ayrıca gelecek kelimesi de kullanılarak ileride İngiltere'nin Aden üzerinden Yemen'de yapacağı faaliyetlere zemin hazırlanmıştır. Tüm bunlar için de Fazılî kabilesi ilk dayanak noktası olarak karşımıza

⁵⁵² ACCT, London, 1856, Vol. IX, p. 7.

çıkılmaktadır. İngiltere ile dost olmanın ve onların verdiği vazifeyi yerine getirmenin bedeli olarak kendilerine yıllık belli bir ücret bağlanması maddesinin konulduğu görülmektedir. Bununla hem kabile liderleri maddi açıdan tatmin edilmiş hem de maddi anlamda kendilerine bağlılıkları sağlanmıştır. Ayrıca sadece kabile lideri düşünülmemiş, bu kabileye bağlı olarak yaşayan diğer bireyler için de maddeler konulmuştur. Bunlar arasında ise en önemlisi ticaret hayatlarını düzenleyen ve Aden ile giriş çıkışlarında onlara serbestlik sağlayan maddelerdir. Böylelikle Aden’de hem İngilizler yiyecek ve bazı temel ihtiyaçlarını sağlamış hem de kabileye bağlı diğer bireyler maddi anlamda tatmin edilmiş olmaktadır. Ayrıca saldırı esnasında da diğer kabilelerle İngiltere bir koordinasyon sağlayarak ortak hareket etme kararı alınmıştır.

2.2.1.4. 1839-1850 Yılları Arasında Yapılan Çeşitli Antlaşmalar

11 Şubat 1843 tarihinde Kaptan Haines ile Lahec emiri Hasan Fazıl, onun varisleri ve haleflerinin Aden’i ziyaretleri esnasında aralarında, barış ve dostluk antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmada Azebî ve Salamî aşiretlerinin isimleri de görülmektedir.⁵⁵³ İngiliz Devleti adına Stafford Bettesworth Haines, Aden Lahec bölgesi adına ise Hasan Fazıl bu antlaşmayı mühürlemişlerdir. Başlangıcından sonuna kadar Allah’ın huzurunda söz verilerek, iki toplum arasında ortaklığın ve kalıcı dostluğun her zaman var olacağı belirtilmiştir. Bu, dostluk ve ilişkinin asla yok olmayacağını vurgulamıştır. Büyük Britanya ve İrlanda’nın Büyük Majesteleri I. Viktorya adına Kaptan Haines ile Lahec emiri Hasan Fazıl, onun halefleri ve selefleri, Selamî ve Azebî kabileleri arasında her iki taraf için güzel ve arzu edilir bir antlaşma olarak nitelendirilmiştir.⁵⁵⁴

Antlaşma maddeleri:

Madde-1: İngiliz Devleti’ne karşı bir saygı göstergesi olarak Hasan, kendisini kanıtladıktan sonra Lahec’de İngiliz memuru olarak bulunan merhum Hasan Abdullah Hatib’e ait tüm yer ve malları tazmin etmeyi kabul etmiştir. Fakat Hasan, belirli vergilerin, toprak gelirlerinin ve Hatib kabilesinin malı olarak adlandırılan Deyras arazisinin Lahec yönetimine tazmin ettirileceğini ve daha sonra o kabile üyelerinin iç kesimlere gitmeleri durumunda güvenliklerinin sağlanacağını ummaktadır.

⁵⁵³ ACCT, London, 1856, Vol. IX, p. 7.

⁵⁵⁴ ACCT, London, 1856, Vol. IX, p. 8.

Madde-2: Fazıl herkese eşit davranacaktır. Yahudiler ve İsmaililer tarafından yapılan iddiaları tanıklar huzurunda savunacaktır. Fazıl, ayrıca Aden’de kaldığı 15 günlük süre boyunca tüm iddialara cevap verecektir.

Madde-3: Bundan böyle tespit edilecek Aden’e giriş gümrüğü, aşırı olmayacak derecede Fazıl tarafından toplanacaktır. Ayrıca onun gücü nispetinde tüccarların ilişkilerine yardımcı olacaktır ve makul ölçülerde ihraç gümrüğü toplamak için başka birine yetki verebilecektir.

Madde-4: Fazıl, ticari amaç için Lahec’e gelen İngiliz tebaasına izin verecek, onları koruyacak ve ölümlerin yakılarak yok edilmesi gibi dinî meselelerde hoşgörülü olacaktır.

Madde-5: Kanuna karşı sorumlu olan herhangi bir İngiliz vatandaşı eğer aksi bir şekilde davranırsa Aden’deki yetkililerin sorumluluğu altında olacaktır. Benzer bir şekilde Fazıl’ın tebaasından biri olursa o kişi de onun kuralları altında olacaktır.

Madde-6: Hor-ı Muksa’da bulunan köprü İngiliz malıdır. Bu şekilde köprü İngilizler tarafından korunacaktır. Lahec Emiri’nin tebaasından biri ona zarar verirse Emir, onu tamir ettirecektir.

Madde-7: Fazıl, yapabildiği ölçüde yollarda korsan çetelerini temizleyecek ve tüm tüccarları, Lahec topraklarındaki yağmacılara karşı koruyacaktır.

Madde-8: İngiliz tebaası Lahec kanunlarına bağlı olarak Fazıl’ın izni ile Lahec’de imtiyaz toprağı alabilir ve aynı şekilde Fazıl’ın tebaasından olan biri de Aden’de İngiliz kanunlarına bağlı kalmak şartıyla toprak satın alabilecektir.

Madde-9: Fazıl’a ve onun ailesine ait olan mallar Aden’e giriş çıkışlarda gümrük vergisinden muaf olacaktır. Aynı şekilde İngiliz devletine ve vatandaşlarına ait tüm mallar da Fazıl’ın topraklarına girerken vergiden muaf olacaktır.⁵⁵⁵

Burada görüldüğü üzere antlaşma maddeleri, İngiltere’nin iç kesimlerle olan ticari ilişkilerini düzenler niteliktedir. Bu antlaşmanın en önemli maddesi ise İngiliz olan yahut İngilizlerin himayesi altında yaşayan birisinin Lahec bölgesinden rahatlıkla toprak alabilmesini düzenleyen maddedir. Bu madde, İngiltere’nin arazi satın alarak, liman ve çevresindeki çıkarlarını daha da genişleteceğini kanıtlayan bir maddedir. Zaten ileride

⁵⁵⁵ ACCT, Vol. IX, pp. 8-9.

görülebileceği üzere İngiltere'nin buralarda hak iddia etmesinin en önemli sebeplerinden biri bu çıkarlardır.

20 Şubat 1844 tarihinde ise daha önce Lahec Emiri ile yapılan 541 Alman dukası tutarındaki İngiliz hükümeti tarafından ödenmesi taahhüt edilen para konusunu yeniden antlaşma altına almak ve daha önce yapılan antlaşmalara uyulmamasından doğan zararlara son vermek için İngiltere adına Kaptan Haines ile Hasan arasında antlaşma yapılmıştır.⁵⁵⁶ Lahec emiri Hasan antlaşmada şöyle demektedir:

Madde-I: İngiltere'nin Aden'deki siyasi temsilcisi ve Hindistan Donanması'nda kaptan olan Stafford Bettsworth Haines'e yemin edilerek yapılan 11 Şubat 1843 tarihli son antlaşmamızın şartlarını dürüstçe ve dostça bir hareketle sürdürdüğüm müddetçe, onur sahibi İngiltere'nin Hindistan Generali, 541 Alman dukası aylık maaşlarını bana ödeyeceğini hüsnü kabul etmekteyim.

Madde-II: Ben (Hasan) bu vesile ile Aden'in refahı, gelişmesi ve barışı ile ilgili tüm şeylerde meydana gelebilecek olan her türlü musibeti önlemek için tüm gayretlerimi sarf edeceğimi büyük bir içtenlikle ilan ettiğimi belirtmek isterim. Ayrıca İngiliz bayrağına duyulan ilginin desteklenmesi için azami derecede yardım edeceğim. 11 Şubat 1843 tarihli antlaşmadaki tüm şartları yerine getireceğim ve uyacağım.

Madde-III: Mezkûr antlaşmadaki herhangi bir güven yahut suç maddesi ile ilgili olarak kendim, çocuklarım, şeyhlerin, kabilemdeki herhangi bir kişi yahut kişiler sorumlu olacaktır. Benim idarem altındaki bölgede herhangi bir girişim ya da yargılamam altında olan herhangi bir durumda, antlaşmanın herhangi bir bölümüne karşı işlenecek aleyhte girişimden sorumlu olacağımı kabul ederim. Suç ve suç girişiminde ya da Aden'e giden yollar üzerinde yapılacak herhangi bir eşkıya faaliyetinde tüm sorumluluk bana ait olacaktır. İngilizlere karşı sorumlu olacağıma yemin ederek söz vermekteyim. Eğer açıktan yahut gizli bir şekilde İngiliz menfaatlerine karşı bir entrika içinde olursam ve tüm iddialar İngiltere tarafından ispatlanırsa herkesin önünde kendimi yalancı olarak ilan edeceğim.

Madde-IV: Eğer 11 Şubat 1843 tarihli antlaşmaya ve yukarıda geçen dostluk ve barış olacağına dair söylediğim tüm şartlara sıkı bir şekilde uymazsam yüce İngiliz Devleti'nin her şeyi geçersiz kılacağına dair yemin ederek söz veririm. Gelecekte

⁵⁵⁶ ACCT, Vol. IX, p. 9.

herhangi bir aksi hareket yapılır ve bu, sıklıkla tekrarlanırsa ben, şiddetli cezalara maruz kalmayı kabul ederim.⁵⁵⁷

7 Mayıs 1849 tarihinde emir Ali Hasan Fazıl ile Aden’de bir başka antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile var olan dostluk ve ticari antlaşmaların devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Sadece antlaşmayı yapan kişilerin döneminde değil ilerleyen zamanlarda da kendi soylarından gelen kişilerin de kabul edeceği bir antlaşma olarak nitelendirilmiştir. Antlaşma için tüm yetkilerin Emir Ali bin Hasan’da ve Kaptan Haines’de olmasına rağmen son sözü yine İngiltere’nin Hindistan temsilciliğinin karar vereceği de kayıt altına alınmıştır.⁵⁵⁸

Emir Ali bin Hasan ve onun yönetimi altındaki tüm kabile üyeleri ve çocukları bu antlaşmaya dâhil edilmiştir. İngiltere’yle barış, ticaret ve halkının refahı için yapılan münasebetlerde devamlılık esas alınmıştır. İngiliz Devleti temsilcisi Kaptan Haines ile aralarında imzalanan antlaşmalar her iki yönetim için kalıcıdır ve asla bozulmayacaktır. Aşağıdaki maddeler her iki tarafın onayından geçmiş ve imza altına almıştır:

Madde-I: Emir Ali, kendi toprakları içindeki tüm İngiltere mallarını ve İngilizlere ait olan her şeyi koruyacağını ve onların güvenliğini sağlayacağını, malları güven içinde iç bölümlere taşıyabileceklerini ve mallarının kiralarını toplayabileceklerine dair İngiliz Hükümeti’ne saygı ile söz vermektedir.

Madde-II: Emir, İngiliz tebaası olan ve ticari amaçlarla Aden’in her yerine gitmek isteyenlere izin verecektir. Onların korunması hususunda teminat vermektedir. Ayrıca ölülerini yakma merasimi gibi birçok dinî hususlarda ılımlı davranacağını da teyit etmektedir.

Madde-III: Aden’de herhangi bir İngiliz tebaasına yahut mallarına bir zarar yahut kanuni bir durum gerektiren bir hal meydana gelirse, Emir Ali bin Hasan ve ona bağlı kabile üyeleri oradaki yasalara uymak zorunda olacaktır.

Madde-IV: İngiliz malları yahut tebaası, Lahec topraklarında herhangi bir köy yahut kasabada olursa ve kanuni bir durum ile karşılaşarsa Emir’in hükümlerine göre muamele edilecektir. Yine aynı şekilde Emir’le ilgili yaşanan sorunlarda, Aden’de İngiliz yasalarına göre davranılacaktır.

⁵⁵⁷ ACCT, Vol. IX, pp. 9-10.

⁵⁵⁸ ACCT, Vol. IX, p. 10.

Madde-V: Hor-ı Muksa Köprüsü ve Köprü ile Aden Dağları arasındaki ova, Istmus* oluşumu İngiltere'ye aittir. Ancak bu sınırdan yukarısı ait değildir.

Madde-VI: Emir Ali, kendi toprakları üzerinde tüccarların her türlü ihtiyacını karşılamaya ve onların eşkıyalara karşı korunması için elinden gelen her türlü önlemi almaya söz vermektedir. Yine de aksi bir durum olursa gereğini yapacaktır.

Madde-VII: Emir'in malları Aden'e geçerken gümrük vergisinden muaf olacaktır. Aynı şekilde İngiliz malları da Lahec topraklarına girerken muaf tutulacaktır. Geçiş vergisi de alınmayacaktır.

Ancak Emir aşağıda ismi geçen İngiliz mallarından geçiş ücreti alacaktır. Bunlardan buğday, jowari (?), un, safyağ, üzüm, tüm meyve türleri, bali foah (?), baklagil şurubu, sinemeki, sakız, tütsü, warrus (?), kahve, gat gibi mallara % 2 vergi koyulmuştur. Sebze, odun, ot, kamış gibi Abdalî topraklarında yetişen ürünler vergiden muaf olacaktır. Tüm mallarda vergi oranı ise % 2'yi geçmeyecektir.

Aden'den Emir'in topraklarına geçen mallar ise pamuk, enfıye, biber, beyaz pamuk kumaşlar, demir, kurşun, tütün, üzüm gibi mallardır. Bunlardan % 2 vergi alınacak ve diğer tüm maddelerden ise % 2 vergi oranı aşılmayacaktır.

Madde-VIII: Emir, Aden pazarı için Avrupa kökenli tüm türleri üretmeyi ve doğal sebzeler yetiştirmeyi teşvik etmeye söz vermiştir.

Madde-IX: Emir Ali, barış, ilerleme ve Aden'in refahı ile ilişkili tüm şeyleri yapmaya ve İngiltere'nin buradaki varlığını pekiştirmeye çalışacağına, tüm durumlarda İngiltere temsilcisine danışacağına ve mümkün olduğu müddetçe onu dinleyeceğine bu antlaşmanın gereği olarak oldukça ciddi bir şekilde söz vermektedir.

Madde-X: Mezkûr antlaşmadaki herhangi bir güven yahut suç maddesi ile ilgili olarak kendim, çocuklarım, şeyhlerin, kabilemdeki herhangi bir kişi yahut kişiler sorumlu olacaktır. Benim idarem altındaki bölgede herhangi bir girişim ya da yargılamam altında olan herhangi bir durumda, antlaşmanın herhangi bir bölümüne karşı işlenecek aleyhte girişimden sorumlu olacağını kabul etmektedir. Suç yahut suç girişiminde ya da Aden'e giden yollar üzerinde yapılacak herhangi bir eşkıya faaliyetinde tüm sorumluluk bana ait olacaktır. Ben de İngilizlere karşı sorumlu

---

* İki büyük parçayı birleştiren dar yapıya verilen coğrafi bir terimdir.

olacağımı yemin ederek söz vermekteyim. Eğer açıktan yahut gizli bir şekilde İngiliz menfaatlerine karşı bir entrika içinde olursam ve İngiltere tarafından tüm iddialar ispatlanırsa tüm halkım önünde kendimi yalancı olarak ilan edeceğim.

Madde-XI: Emir ve onun soyundan gelenler bu antlaşma maddelerine uyduğu ve İngiltere'ye karşı sadakat ve dostluğunu sürdürdüğü müddetçe, Aden'deki İngiltere temsilcisi ve Hindistan Donanması'ndaki Albay Stafford Bettesworth Haines ona verilen yetkiler dâhilinde Emir'e 541 Alman dukası aylık ödeme yapmayı taahhüt etmektedir.⁵⁵⁹

1839-1850 yılları arasında yapılan antlaşmalara bütün olarak bakıldığında bunların daha çok ticari özelliğiyle ön plana çıktığı görülecektir. İngilizlerin ilk başlarda tamamıyla karşı tarafın menfaatlerini ön planda tutması, daha sonraki siyaseti için gerekli görülmüştür. Bu antlaşmalar daha sade ve Aden'de İngilizler ile ticari ve sosyal ilişkilerini düzenler nitelik taşımaktadır. Fakat ilerleyen bölümlerde de ele alınacağı üzere, bu ticari ve sosyal içerikli antlaşmalara dayanarak İngiltere, Aden ve çevresinde daha hâkim konuma gelecektir. Çektikleri telgraf hattı ve gemileri için kurdukları istasyon nedeniyle buraya verdikleri önemi artıracaklardır. Dolayısıyla ilk başlarda sadece ticari amaçla yaptıkları bu antlaşmalarla yetinmeyip, bölgeyi nüfuzu altına almak için girişimlerde bulunacaktır. Bunu da yukarıda verilen antlaşmalara dayanarak gerçekleştirme imkânı bulacaktır. Bu nedenle ele alınan antlaşmalar, özellikle Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere'nin ileride izleyeceği siyaset için çok önemlidir. Ticari ve sosyal içerikli antlaşmalarla başlayan İngiltere'nin ilişkileri, zamanla yerini mandaterlik antlaşmalarına bırakacaktır. İngiltere, bu antlaşmaları, Yemen'de Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen mücadelelerde en önemli koz olarak kullanacaktır.

Bu antlaşmalarda dikkati çeken bir diğer önemli husus ise İngiltere'nin aylık veyahut yıllık maaş adı altında kabile liderlerine verdiği paradır. Önde gelen kabile liderlerine ve ailesine, İngiltere'ye yapacakları hizmet karşılığı, belirli miktarlarda ödemeler yaptığını gösteren kanıtlar vardır. Dolayısıyla bunlar Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İngiltere'nin bölge halkını parayla kandırdığı yönündeki iddialarını destekleyen antlaşmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Yemen ve civarında artan faaliyetleri karşısında, İngiltere'nin bazı kabileleri yanında görmesinin

---

⁵⁵⁹ *ACCT*, Vol. IX, pp. 11-12.

en büyük sebebi de bu antlaşmalarla kabileleri satın almasıdır. Zaten ilerleyen yıllarda Yemen’de Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında nüfuz mücadelesi başlayacaktır. İngiltere bu mücadelede hem Osmanlı idaresindeki çeşitli kabile ve aşiretleri destekleyerek Osmanlı Devleti’ne karşı mücadelesinde bunları kullanacak hem de doğrudan bölgeye asker yollayarak Osmanlı Devleti’yle mücadele edecektir. (Kabileler için bk. Ek-16)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ MÜCADELESİ (1871-1914)

Yemen'de Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin temeli 1800'lerin ilk çeyreğine kadar temellendirilse de asıl mücadele 1871 yılı itibarıyla başlamıştır; çünkü bu yılda Yemen yeni bir isyan dalgası ile karşılaşmıştır. Vehhabi mezhebine bağlı Muhammed İbn-i Ayz, Yemen'in kuzeyinde bulunan Asir taraflarında isyan etmiş, 27 Kasım 1870 tarihinde Hudeyde kalesinin teslimini isteyince durum İstanbul'da öğrenilmiş ve bazı sancakları ele geçirmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti idaresi, buradaki isyanı bastırmak için derhal toplanarak on altı taburdan oluşan bir orduyu Yemen'e sevk etme kararı almıştır. Bu ordunun başına Redif Paşa getirilmiş, ikinci komutan olarak da, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında doğu cephesi kumandanı olarak adını duyuracak olan Ahmet Muhtar Paşa 2 Aralık 1870 tarihinde atanmıştır.⁵⁶⁰ İsyanı bastırmakla görevli Osmanlı ordusu Yemen'e varduktan sonra kademeli olarak isyancıların eline geçen yerleri geri almıştır. Burada gerçekleşen çetin harekât 20 Nisan 1871 tarihinde Ride'nin alınmasıyla son bulmuştur. Ancak harekât sırasında ordu komutanı Redif Paşa'nın yaralanması sebebiyle yerine Ahmet Muhtar Paşa önce vekâleten atanmış; daha sonra ise asaleten atanarak Yemen valiliği ile birlikte kurulan Yedinci Ordu'nun idaresi de kendisine verilmiştir. Paşa'nın gayretleriyle Yemen vilayetinin merkezi San'a ele geçirilerek burada Osmanlı Devleti hâkimiyeti yeniden tesis edilmiştir.⁵⁶¹

Bundan sonra Ahmet Muhtar Paşa, bazı bölgelere asker sevk etmiş, bazı bölgelere ise mektup göndererek Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları konusunda çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Yemen'in kuzeyinde otorite sağlandıktan sonra yavaş yavaş Osmanlı hâkimiyeti güneye doğru kaymaya başlamıştır. Bunun üzerine İngiltere derhal devreye girmiştir. Çünkü güneydeki Ta'iz şehrinin ele geçirilmesinin ardından Osmanlı askerleri için Aden yolu açılmış bulunmaktaydı. Bu durum, Aden ve çevresindeki çeşitli kabileler ile antlaşmalar yapan İngiltere açısından bir tehdit olarak görülmüştür.

1871 yılı aynı zamanda Yemen'de İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin doğrudan temas sağladığı yıldır. 9 Mart 1914'e kadar bölgedeki Türk ilerleyişi İngiltere'yi daima

⁵⁶⁰ Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli*, (Haz. Nuri Akbayar), T.V.Y. Yay., İstanbul 1996, s. 44.

⁵⁶¹ Detaylı bilgi için bk. Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli*, ss. 45-97.

tedirgin etmiş; bu tarihte yapılan “*Sınır Antlaşması*” ile İngiltere rahata kavuşmuştur. Doğal olarak 1871 yılına kadar İngiltere Yemen’de tek başına faaliyet yürütmüştür. Ancak Osmanlı Devleti’nin bölgeye inmesi ve yeniden hâkimiyetini tesis etmek için çaba sarf etmesi İngiliz diplomasisini de hızlandırmıştır. İngilizler elde ettikleri yeri korumak ve çıkarlarına gelebilecek zararları önlemek için ellerinden gelen her türlü çabayı göstermişlerdir.

3.1. YEMEN’DE OSMANLI İLERLEYİŞİ VE İNGİLİZ DİPLOMASİSİ

3.1.1. Osmanlı Yemen Harekâtı Karşısında İngiltere’nin Tutumu

İngiltere’nin Aden temsilciliği, Osmanlı Devleti’nin ilerleyişini ilk haber aldığı anda Osmanlı ordularının durumu hakkında derhal araştırmaya koyulmuştur. Aden üzerinden Bombay’a, oradan da İngiltere’ye durum telgraflarla iletmeye çalışılmıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti’nin Yemen’deki ilerleyişi hakkında ilk bilgileri Muha’da bulunan bir İngiliz ajanı olan Abdurresul isimli bir kişinin oğlu vasıtasıyla öğrenmeye başlamıştır. Ahmet Muhtar Paşa Hudeyde’ye varır varmaz, burada 8000 piyade ve 1000 süvariden oluşan Osmanlı ordusunu komuta ettiği ve Hudeyde’den San’a’ya hareket edeceği bilgisi alınmıştır. Ayrıca ilk elde edilen bilgilere göre 1871 yılında baş gösteren isyan bastırılmış ve Osmanlı Devleti’nin bu başarı ve güç ile Yemen’de çok rahat hâkimiyet sağlayacağı Aden’den Bombay’a rapor edilmiştir.⁵⁶²

8 Şubat 1872 tarihinde gönderilen rapora binaen durumun ciddi bir hal alacağı önceden düşünülmüştür. Osmanlı Devleti’nin başarılı olacağı ve güneye sarkması durumunda ne gibi tedbirlere başvurulması gerektiği hususunda Aden’deki temsilcilik tek başına hareket edememiştir. 16 Mayıs 1872 tarihinde Hindistan’daki temsilci Herman Merivale, İngiltere’ye gönderdiği telgrafta, Hudeyde’den itibaren Osmanlı ordularının ilerleyişi hakkında ve Aden ile çevresinde Osmanlı bayrağını dikmek için buradaki yerel kabileleri ikna etme amacıyla Türk heyetlerinin gönderildiği hakkında haberler iletmiştir.⁵⁶³ Bu durum karşısında panikleyen İngiliz idareciler Osmanlı Devleti’nin bu kabileleri saflarına çekme amacıyla yaptığı girişimi engellemek için kabileler ile antlaşmalar yapmışlardır. Bu kabilelerin kendi himayelerinde olduğunu belirtmek için diplomatik çabalar sarf etmeyi uygun görmüşlerdir. Bir sonraki kısımda

⁵⁶² TNA., FO., 424/32, No:1/3.

⁵⁶³ TNA., FO., 78/1753, Vol. I, No: 394; FO., 424/32, No:1.

da görüleceği üzere, Osmanlı Devleti'nin harekâtı karşısında, 1871 yılından önceki antlaşmalara sarılarak önce Osmanlı Devleti'nin bu ilerleyişini durdurmayı hedeflemişlerdir. İngiltere, 1871 yılından sonra bu kabile ve aşiretlerle yeni antlaşmalar yaparak, Aden Limanı'ndaki varlığını daha da sağlamlaştırmaya çalışmıştır.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yaptığı askerî harekât karşısında, derhal Hindistan Valiliği aracılığıyla yapılan antlaşmaları yeniden ortaya dökerek Osmanlı Devleti'ne karşı girişimlerde bulunmuştur. Burada özellikle Hindistan temsilciliğini yapan Aitchison'a ait antlaşmalar kitabının 7. Cildinin 271-307. sayfalarına dikkat çekilmiştir. Bu kitaptaki, İngiltere ile Aden ve çevresindeki kabilelerle yapılan antlaşmalara vurgu yapılarak, buradan elde edilecek bilgiler çerçevesinde Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunulması istenilmiştir.⁵⁶⁴

20 Mart 1872 tarihinde Ahmet Muhtar Paşa'nın San'a İmamı'na gönderdiği mektup Lahec Emiri'nin eline geçmiş, o da bu durumu derhal İngiltere'nin Aden temsilciliğine iletmiştir. Lahec emiri Fazıl, 1 Mayıs 1872'de Tuğgeneral Tremenhere'ye mektup yazarak, San'a İmamı'ndan mektup aldığını ve bu bilgilerin de güvenilir adamlar aracılığıyla teyit edildiğini bildirmiştir. Aden temsilcisi Tremenhere, durumu derhal bir raporla Hindistan Valiliğine sunmuş ve bu raporda da Ahmet Muhtar Paşa'nın 24 Nisan'da San'a'ya ulaştığını ve bundan sonraki hedefinde Ta'iz, Udeyn, İbb, Cibleh ve diğer kahve üretimi yapılan bölgelerin olduğunu belirtmiştir.⁵⁶⁵ İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz'deki ticaret yoğunluğunu buradaki limanlarına yönlendirmek istediğini ve bu nedenle hâkimiyet alanını Aden'e kadar genişletmek arzusunda olduğunu düşünmüştür. Aden'deki İngiliz varlığı bu nedenle tedirgin olmuş ve İngiltere hükümetinden gönderilecek talimatları beklemeye başlamıştır.

25 Mayıs 1872'de Tremenhere, Hindistan'a bir haber göndererek, Türk görevlilerin Aden'in çevresindeki topraklarda Osmanlı Bayrağı'nın dikilmesi için aktif bir şekilde çalıştıkları yönünde ellerinde detaylı bilgi olmadığını bildirmiştir. Fakat bazı kabile liderlerine yönelik çağrıda bulunduğunun ve daha da güneye inme emelleri taşıdığının yaptığı askerî harekâtlardan anlaşıldığı belirtilmiştir. Kabileler eğer Osmanlı

⁵⁶⁴ TNA., FO., 424/32, No: 2/1.

⁵⁶⁵ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 4; TNA., FO., 424/32, No: 4/5.

ordularının bu hareketini düşmanca bir tavır olarak görmezlerse, orduların İbb ve Ciblah'e kadar rahatlıkla inebileceği de bildirilmiştir.⁵⁶⁶

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Aden ve çevresindeki kabileler üzerindeki hâkimiyetinin yaklaşık 200 yıldan beri ortadan kalktığını iddia etmiştir. Osmanlı Devleti ise yeniden fetih girişiminde bulunduğu Yemen'de, tüm aşiret ve kabilelerin San'a İmamı'na bağlı olduğunu düşünüyor ve itaat etmeleri gerektiğini yineliyordu. Ancak İngiliz temsilciler, buradaki liderlerle görüştiklerinde bunların bağımsız olduklarını ve İngiltere Krallığı'nın dostları ve dolayısıyla onun koruması altında olduklarını vurgulayarak Osmanlı Devleti'ne karşı cephe almaları için çaba sarf ediyorlardı.⁵⁶⁷ Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı girişimlerde de buradaki topraklarda hakları olmadığını ve bu haklarını çok önce yitirdiklerini belirtiyordu. Osmanlı Devleti ise bu bölgede İngiltere'nin menfaatleri dışında hiçbir harekette bulunmayacakları ve İngilizlerle dostane münasebetler içinde olacakları ve onların himayesinde olan kabilelere yönelik herhangi bir faaliyette bulunmayacakları yönünde teminatlar vermiştir.⁵⁶⁸ Henry Elliot ile yapılan görüşmelerde, İngiltere'ye bu teminatları verirken, Lahec'in kendi idarelerindeki bir bölge olduğunun da altını çiziyorlardı. Ahmet Muhtar Paşa'nın davetine uymayarak Yemen topraklarına giren Lahec Emiri'nin ayrıca buralarda çeşitli yağma girişimlerinde bulunduğu için Osmanlı ordularının da ona karşı tedbir alma niyetinde olduğu belirtilmişti. 13 Ocak 1873'te İstanbul'dan gönderilen telgrafta Osmanlı ordularının Lahec'i de ele geçirmek istediği belirtilmekteydi.⁵⁶⁹

30 Ocak 1873'te İngiliz Dış İlişkiler Ofisi'nden Henry Elliot'a gönderilen talimatla İngiltere'nin, özellikle de Lahec Emiri'ne karşı askerî saldırıyı kesinlikle kabul etmeyeceği ve buradaki dostane ilişkiler kurduğu kabile ve aşiretlere yönelik herhangi bir girişimde bulunulursa, bunun doğrudan İngiltere'ye karşı yapılmış sayılacağı belirtilmiştir.⁵⁷⁰ Hatta İngiliz temsilciler tarafından buradaki kabileler yerine doğrudan İngiltere'den getirilen birlikler tarafından buraların korunması için tedbirler düşünölmeye başlanmıştır.⁵⁷¹ İngiltere, ağır silahlarla donatılan birliklerini Aden'den

⁵⁶⁶ TNA., FO., 424/32, No: 4A/3.

⁵⁶⁷ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 4.

⁵⁶⁸ TNA., FO., 881/2431; TNA., FO., 424/32, No: 17.

⁵⁶⁹ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 4; TNA., FO., 424/32, No: 17.

⁵⁷⁰ TNA., FO., 78/2753; TNA., FO., 424/32, No: 18; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 5.

⁵⁷¹ TNA., FO., 424/32, No: 21/26.

Yemen'in içlerine doğru Lahec topraklarına göndererek devriye gezdirtmiş, Osmanlı ordularının hareketi karşısında manevra yapmıştır.⁵⁷² Albay Erskine komutasında elli askerden oluşan İngiliz birliklerinin buraya sevk edilmesindeki amaç hem İngilizlerin münasebetleri olduğu kabilelere güven duygusunu aşılama hem de Ta'iz'deki Osmanlı birliklerine mesaj vermektir.⁵⁷³ Bu birliklerin bir diğer amacı ise gittikleri bölgede istihbarat yapmaktı. Scneider, Bombay'a gönderdiği bir raporda, *"Lahec'e gönderdiğim birlikler bazı haberlerle döndüler. Ta'iz'deki Türk yetkililer birtakım hazırlık içerisindedir. Şunu belirtmek isterim ki bizim antlaşma yaptığımız kabilelerin topraklarına Yemen Valisinden izin alınmadan girmememiz hususunda Osmanlı yetkililerinin istekleri vardır. Bu da şunu göstermektedir ki Lahec, Yemen'deki Türk hâkimiyetinin olduğu bölge içinde görülmektedir."*⁵⁷⁴ Ayrıca İngiltere'deki İngiliz temsilcisi J. W. Schneider da boş durmayarak Ahmet Muhtar Paşa'ya mektup göndererek durumdan haberdar olduklarını ve Bâb-ı Âli'nin talimatlarına uyması gerektiğini belirtmiştir. İngiliz temsilcisi İngiltere'nin ilişkide olduğu bölgelerde Osmanlı Devleti'nin faaliyetlerini durdurmasının İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında çok ciddi sorunlara yol açacağı yönünde uyarılarda bulunmuştur.⁵⁷⁵ Temsilci sadece Osmanlı idarecilerine değil, 1839 yılından itibaren ilişki kurduğu ve çeşitli antlaşmalar yaptığı Fazılî, Havşabî, Alevî, Amirî, Mahzumî, Mansurî, Ricaî ve Akrabî gibi kabilelere de mektuplar göndererek, Osmanlı Devleti'yle birlikte atacakları adımın İngiltere'nin menfaatlerine zarar vermesi durumunda gerekli tedbirlerin alınacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'yle yapacakları ittifakı, düşmanca bir hareket olarak nitelendiriliyordu. Ayrıca kabilelere, Osmanlı idareci ve komutanlarının Bâb-ı Âli'nin emirleri dışında hareket ettiklerini söyleyerek, onlara uyarılarda bulunmayı da ihmal etmiyordu.⁵⁷⁶

İngiltere, İstanbul'daki elçisi Henry Elliot aracılığıyla birçok defa Osmanlı Devleti'ne bu yönde uyarılarda bulunmuştur. Ancak yapılan görüşmelerde çıkan sonuçlar Osmanlı Devleti'nin buradaki dağları sınır olarak gördüğünü ve İngiltere'nin aleyhine bir faaliyet göstermeyeceği yönünde teminatlar verdiğini göstermektedir. Osmanlı yetkililerinin İngilizlere, Yemen'deki idarecilere ve komutanlarına güneye

⁵⁷² TNA., FO., 424/32, No: 21/27.

⁵⁷³ TNA., FO., 424/32, No: 21/35; No: 30B/6.

⁵⁷⁴ TNA., FO., 424/32, No: 30B/12.

⁵⁷⁵ TNA., FO., 881/2431; TNA., FO., 424/32, No: 21/37.

⁵⁷⁶ TNA., FO., 881/2431; TNA., FO., 424/32, No: 34/2.

daha fazla inilmemesi yönünde talimatlar göndereceklerini bildirmelerine rağmen, İngiliz temsilcilerin gönderdikleri bilgilerden bu talimatlara uyulmayarak fetih hareketlerine devam edildiği görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin İngiliz elçisi Henry Elliot'a, Lahec'e yönelik herhangi bir girişim olmayacağı yönünde verdiği garanti nedeniyle İngiltere hükümeti bir taraftan da memnun olduğunu ifade ediyordu. Yaptığı baskının netice verdiğini düşünüyordu.⁵⁷⁷

3.1.1.1. Aden Temsilciliği Raporlarında Yemen'de Osmanlı İlerleyişi

1839 yılında Aden'e yerleşmiş olan İngiltere, oradaki temsilcisi aracılığıyla çıkarları gereği Osmanlı Devleti'nin bu hareketini takip etmek zorunda kalmıştır. Zaman zaman olaylar olduğu gibi telgraflar vasıtasıyla doğrudan aktarıldığı gibi bazen de farklı tarihlerde Hindistan Valiliğine, oradan da Londra'ya iletilmiştir. Durumu arzeden bu raporlarda olaylar olduğu gibi aktarılmış herhangi bir yorum yapılmamıştır. Bunlar sadece Osmanlı ordularının Yemen'deki hareketlerinden bahsetmektedir.

Bu raporların, daha doğrusu bu haberlerin ilki 8 Şubat 1872'te Tuğgeneral Tremenhere tarafından gönderilmiştir. Belirtilenlere göre Ahmet Muhtar Paşa'nın komuta edeceği, 8000 piyade ve 1000 kişilik süvari olmak üzere toplam 9000 kişilik Osmanlı ordusu mühimmatıyla birlikte San'a'ya gitmek üzere Hudeyde'den yola çıkmışlardır. Verilen rakamlar abartılı bulunduğu gibi Osmanlı Devleti'nin böyle bir hareket içinde olduğu teyit edilmiştir. Ayrıca San'a'ya çok rahat bir şekilde ulaşılacağı da bildirilmiştir.⁵⁷⁸ (Bk. Ek-23)

Yukarıda belirtilen şartlarda gönderilen ikinci haberin içeriği ise 11-24 Nisan 1872 tarihlerini kapsamaktadır. 8 Şubat'tan bu güne kadar geçen zamanda ise durum hakkında çeşitli görüşleri içeren yazışmalar yapılmıştır. Bu yazışmalardan belli bir zaman sonra bahsedilen haberler verilmiştir. Nisan ayında verilen bu haberdeyse, Ahmet Muhtar Paşa'nın Yemen'deki kabile liderleri ve şeyhlere iletilmesi ve halka anlatılması için yayınladığı tebligattan bahsedilmektedir.⁵⁷⁹ *“6 Mart 1872'de güneye doğru hareket eden Osmanlı birlikleri, Hudeyde'den ayrılarak altı gün sonra Huvayyah denilen yeri ele geçirmişlerdir. Daha sonra orduların bir bölümü dik ve derin vadileri*

⁵⁷⁷ Earl Granville'den Henry Elliot'a gönderilen memnurluk ifadeleri için bk. *TNA., FO., 424/32, No: 32;* ayrıca Lord Tenterden'in aynı yoldaki ifadeleri hakkında bk. *TNA., FO., 881/2431; 78/2753, Vol. I.*

⁵⁷⁸ *TNA., FO., 424/32; TNA., FO., 881/2420.*

⁵⁷⁹ Ahmet Muhtar Paşa, bu tebligatı hutbe olarak Cuma namazında Cami-i Kebir'de okutturmuştur. Detay için bk., Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli*, s. 81.

olan Attarah'ı ele geçirmek için muhasara etmişlerdir. Ordunun diğer kısmı ise içinde Yam kabilesinin de bulunduğu ve liderleri Hasan bin İsmail'in olduğu Beytü'l-Daî'ye yürümüştür. Burada liderin oğlu ve altmış kadar taraftarı Osmanlı askerlerine sığınmışlardır. Son alınan bilgide Hasan bin İsmail tutuklanarak Hudeyde'ye gönderilmiş ve altı gün sonra da orada ölmüştür. Ahmet Muhtar Paşa'nın nutku dağıtıldığı tarihte Daî ele geçirilmemişse de Attarah feth edilmiştir. On beşe yakın kabile, kurşun atılmadan Osmanlı Devleti'ne itaat etmişlerdir. Şibam, Manakha, Mutvah, Masar ve Kahib ele geçirilmiştir. Burada yaklaşık seksen kadar şeyh, Osmanlı'ya boyun eğmiştir. El-Hinne, Cebel-i Haraz ve Cebel-i Ans'ın tamamı zapt edilmiştir. Güvenilir bir kaynaktan alınan bilgiye göre San'a şu an Türklerin elinde ve Yemen'de idari açıdan meydana gelen boşluğu değerlendiren bazı aşiretler birbirlerine karşı yağmacılık yapmaktadırlar. Osmanlı orduları kurşun atmadan San'a'yı ele geçirmişlerdir."⁵⁸⁰

Bir sonraki rapor ise 2-8 Mayıs 1872'te gönderilmiştir. Bu raporda, "Müşir Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki Türk ordusu 24 Nisan'da San'a şehrine girmişlerdir. Önceden beri istenen savaş gemisi Vulture, Kaptan Cay idaresinde 5 Mayıs'ta Perim Adası'ndan, Aden'e yardım için yola çıkmıştır."⁵⁸¹ bilgileri aktarılmıştır. 9-15 Mayıs 1872 ve 16-22 Mayıs 1872 tarihlerini taşıyan iki raporda, "San'a'daki Türk ordusu Yemen'in daha uzak bölgelerini ele geçirecek güce sahip değildir; çünkü Ahmet Muhtar Paşa tarafından Bâb-ı Âli'den takviye kuvvet istenmiştir. Ayrıca San'a'nın nasıl ele geçirildiğine dair ek haberler geçen hafta elimize ulaşmıştır. Daha Ahmet Muhtar Paşa Asir taraflarındayken İmam Galib ve San'alı 100 kadar seçkin tüccar, Paşa'ya giderek görüşmüşler ve çoğu Paşa hakkında iyi dilek ifadelerinde bulunmuşlardır. Paşa, bu durumdan memnun olduğu gibi San'a'ya girmeden genel af ilan edeceğini söylemiştir. Alaylardan biri San'a'ya girerek şehri resmen hâkimiyet altına almıştır. Ordugâh, 101 pare top atışı altında Lekemet Ez-Zabib'e kurulmuştur. Paşa, 26 Nisan'da şehri gezdi ve Kasr Kalesi, Bekiriye Cami, Baş Hamam ve diğer kamu binalarını ziyaret etti. Ertesi gün asi kabilelerden biri olan Defays'i cezalandırmak için Şavub'a bir birlik sevk etti. 3 saat içinde kabilenin mukavemet gücü kırılarak birçok kişi tutuklandı. Tutuklular San'a'ya sevk edildi. San'a'daki garnizonda 10 mühimmat bölüğü ile 7 alay

⁵⁸⁰ TNA., FO., 881/2431, No: 4/3.

⁵⁸¹ TNA., FO., 424/32, No: 4/10.

bulunmaktadır. Ahmet Muhtar Paşa, San'a'ya varan yollar üzerinde yağmacılık yapan çeşitli kabileleri cezalandırmak ve Hazyaz, Gadir, Dar Salim, Amarü'l-Azarî gibi yerleri ele geçirmek için mutlaka bir harekât yapacaktır. Ahmet Muhtar Paşa'nın özel talimatıyla, Hudeyde'de yakınlarında bulunan Bacil Şeyhi Hamid bin Ali Humeyde tarafından, her deve için 1 dolar vergi tahsili kaldırılmıştır."⁵⁸²

Raporların yalnızca bilgi içerikli olmaları önemsiz olduklarını göstermemektedir. Çünkü verilen bilgiler, Yemen'in ikinci defa ele geçirilmesinin ve orada hâkimiyetin tesis edilmesinin ilk safhalarını içeren önemli bilgilerdir. Görüldüğü üzere Ahmet Muhtar Paşa'nın San'a'ya nasıl girdiği ve akabinde neler yaptığını anlatmaktadır. Osmanlı döneminde Yemen tarihinin bir kısmını oluşturduğu düşünülürse verilen bilgilerin ne kadar değerli olduğu aşikârdır. Bu bilgiler ileride yapılacak olan çalışmalar için kaynak oluşturulacak niteliktedirler.

11-18 Eylül 1872 tarihinde gönderilen haberlerde, "*Müşir Ahmet Muhtar Paşa'nın, Bilad-ı Amran, Haceriye, Ta'iz, Udeyn, İbb ve Cibleh dışında kalan yerleri vergiye tabi tuttuğu haber alınmıştır. Buradaki şeyhlere, hicri aylar dikkate alınarak, geri kalan ayların tahsili için yaşadıkları bölgeler iltizam olarak verilmiştir. Bu bölgelerdeki iltizamların geliri 124.000 dolar tuttuğu söylenilmektedir. Bu yılın sonuna doğru bu gelirin miktarı 400.000'i bulacağı tahmin edilmektedir. Katabe, Türk ilerleyişinin güneydeki en uç sınırını oluşturduğu tahmin edilmektedir.*"⁵⁸³ diye bildirilmiştir.

10-18 Ekim 1872, 19-23 Ekim 1872 ve 24-30 Ekim 1872 tarihlerindeki üç gönderide, "*Türkler, Kevkeban'ı muhasara etmişlerdir. Buradaki şeyhlere, Kevkeban yolundaki yıkılmış köprüünün yeniden inşa edilmesi ve karşılığında onlara genel af sunulması önerileriyle buranın mülkiyetini almak istemişlerdir. Şeyhler bu önerileri reddettiler. 15000 asker gücüne ulaşmak için yeniden Araplardan asker alımı başlatılmıştır. Fakat bunların arasında bir salgın meydana geldi. Güçsüz durumda olan bu yerel birliklerin yenilecekleri umuluyor. Osmanlı birlikleri, Ta'iz'i ele geçirmek için Muha'nın sol açıklarına yerleşmişlerdir. Lahec lideri, Aden temsilcisini ziyaret etmek için bu sabah Aden'e geldi (20 Ekim 1873). Kevkeban kalesi, Türklerin onu yoğun bir şekilde kuşatmasına rağmen direnmektedir. Kale yakın bir şekilde muhasara altında*

⁵⁸² TNA., FO., 881/2431, No: 4/12, 14.

⁵⁸³ TNA., FO., 424/32, No: 21/7.

*olmasına rağmen henüz ele geçirilememiştir. Kuşatma için hazırlık yapmış olan düzenli bir birliğin bazı yabancılarla birlikte Kevkeban yolunda olduğu söyleniliyor. Bu nedenle Kevkeban'ın düşeceği umuluyor. Diğer taraftan Türkler, kuzeydeki Asir taraflarından bir saldırı gelmesinden çekinmektedirler. Lahec Emiri, 28 Ekim'de evine dönmüştür.*⁵⁸⁴ bilgileri verilmiştir.

6-14 Aralık 1873 tarihli rapor, *“Yemen’de Türk ordularını desteklemek ve ayrıca Hudeyde ile San'a arasında telgrafla iletişim kurulmasını sağlamak için gerekli teçhizatla donatılmış bir vapur Hudeyde’ye varmıştır. Kevkeban kalesi Türk ordularının eline geçmiş bulunmaktadır. Bu kalenin ele geçirilmesinin Yemen Valisi ve 7. Ordu komutanı Ahmet Muhtar Paşa tarafından önemli olduğu İstanbul’a iletilmiştir. Osmanlı ordusunun durumu hakkındaki bilgiler, Tihame’de daha önce bazı İmamlara gönderildiği gibi bir mektuba yazılarak çevredeki liderlere gönderilmiştir.*⁵⁸⁵ diye bilgiler aktarmıştır.

İngiliz temsilciliğinin aktardığı bilgiler doğrudan ajan göndererek elde ettiği bilgiler değildir. Osmanlı hâkimiyetinde kalan topraklarda yaşayan Yemenliler ve bazı aşiret liderleri veya üyeleri vasıtalarıyla bu haberleri elde etmiştir. 23 Ocak 1873 tarihli Aden temsilcisi Schneider tarafından Hindistan’a gönderilen raporda, *“Dalî kabilesi şeyhi Amir Ali bin Mukbil Abdul Hadi bir mektup göndererek, Türklerin Katabe’yi ele geçirdiğini yazmıştır. Ayrıca hemen kendi bölgesi ile sınır olan yerler, Ceugd, Radfan ve Amirî kabilesine bağlı diğer kabileler tarafından tecavüze uğramıştır. Bu aşiretlere bağlı birliklerin İngilizler tarafından gönderildiği söylenerek, kendisinin de İngilizler ile dostane ilişkileri yansıtan antlaşma yapmak istediği belirtilmiştir. Eğer Türklerden, kendisine bir mektup gelirse İngiltere’nin haberi olmadan cevap yazmaması, Şeyh’e tavsiye edilmiştir.*⁵⁸⁶ şeklinde verilen bilgiler de bu durumu doğrulamaktadır.

24 Ocak 1873 tarihli bir başka raporda ise Subahî kabilesinin en büyük kollarından biri olan Ricaî aşiretinin şeyhi Salim bin Abdullah, Ta’iz’e giderek burada bulunan mutasarrıf Süleyman Nuri Bey’den aldığı mektubu Lahec Emiri’ne gösterdiğini belirtmiştir. Salim bin Abdullah aynı zamanda Osmanlı ordularının Ta’iz’in güneydoğusunda bulunan Dimnah’ta mola verdiklerini ve Kutaybî ile Azvarî gibi

⁵⁸⁴ TNA., FO., 881/2431, No: 21/9, 11, 13.

⁵⁸⁵ TNA., FO., 424/32, No: 21/20.

⁵⁸⁶ TNA., FO., 881/2431, No: 30B/5.

Subahî kabilesine bağlı aşiretlerin arazilerini ele geçirme arzusu taşıdıklarını bildirmiştir.⁵⁸⁷

İngiltere, Osmanlı orduları hakkındaki bilgiler, bölgedeki kabilelerin Aden temsilciliğine gönderdiği mektuplar vasıtasıyla öğrendiği gibi bizzat kendi memurlarını görevlendirerek de edinmiştir. 24 Ocak 1873 tarihindeki Tuğgeneral Schneider'ın gönderdiği raporda, *“Ta'iz'e haber alınması için bir ajan gönderildiği ve getirdiği bilgilerde Türklerin Ta'iz'e varan bütün yolların girişinde güvenlik önlemleri aldığı bilgisi verilmiştir. Türklerin hızlı bir şekilde istihkâmları tamir ettikleri ve emniyet için yeni surlar inşa ettikleri aktarılmıştır. Ordugâhın surların hemen dışında kurulduğu ve 94 çadırdan oluştuğu bildirilmiştir. Tüm ordu resmîgeçitte görülmüş, ancak yaklaşık 2000 kişilik olan üç alayın orada olmadığı bilgisi de aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'ne bağlı iki Arap kabilesi Ta'iz'in güneybatısında bir köy olan Hurva'yı ele geçirmişlerdir. Burayı ele geçirenler 50 Türk askeri ve 300 yerli askerden oluşan bir birliktir. Bunların Yusufî, Kutaybî, Absî ve Advarî aşiretlerinin arazilerine de saldırma niyetleri vardır. Lahec'e yakın olan bu bölgelere yönelik ileri harekât Ramazan nedeniyle bayramın sonuna kadar ertelenecektir. Türk komutanlar yeni elde edilen yerlere oturmak için binalar inşa etmektedirler. Katabe ele geçirildikten sonra Osmanlı idaresini tanımayan bazı aşiretler birleşerek, surların dışındaki Osmanlı ordusuna saldırıda bulunmuşlardır. Ancak dokuz kayıp vererek geri püskürtülmüşlerdir. Dalî bölgesinden sadece birkaç mil ötede olan Katabe'deki Türk askerî gücü 400 Nizami ve birkaç ücretli Arap birliklerinden oluşmaktadır.”*⁵⁸⁸ diye gidişat hakkında elde edilen bilgiler aktarılmıştır.

5 Mayıs 1873'te alınan haberlere göre Türk etkisinin Katabe'ye kadar ulaştığı ve Amirî bölgesinde aktif bir şekilde devam ettiği bildirilmiştir. Amirî kabilesinin merkezi olan Dalî'ye Osmanlı Devleti tarafından bir muhafız konularak buraya geliş geçişlerde ücret alınmaya başlandığı belirtilmiştir. Ayrıca Türk yetkililer Amirî kabilesi liderine yıllık 800 dolar* vermeyi önermişler ve Emir de bunu kabul etmiştir. Aynı haber hakkında 12 Mayıs 1873 tarihli raporda, Osmanlı Devleti görevlisinin Amirî kabilesinin

⁵⁸⁷ TNA., FO., 881/2431, No: 30B/6.

⁵⁸⁸ TNA., FO., 424/32, No: 30B/7.

* İngiliz belgelerinde para birimi olarak dolar geçmektedir. Almanca ve Felemenkçe kökenli kelimeden gelmektedir. O dönemlerde sömürgelerde kullanılan para birimidir. Sonradan ABD para birimi olarak kullanılmıştır. Aden ve çevresindeki kabilelere genellikle bu para üzerinden ödeme yapılmıştır.

merkezinde yerleştirildiği bilgisi verilmiştir. Osmanlı Devleti ile Amirîler arasında yapılan antlaşma gereği bu görevlinin (muhafız) Aden'den gelen mallar üzerinden % 8 vergi topladığı bilgisi yer almaktadır. Yine raporda, Aden'e giden tüccarlardan da % 2,5 vergi aldıkları Amirîlerin, herhangi bir aleyhte faaliyette bulunmamaları için Ta'iz'e rehin olarak evlatlarından birini gönderdikleri, Türklerden de para aldıkları belirtilmiştir.⁵⁸⁹ Anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti de, İngiltere ile kabileler arasında yapılan antlaşmalara benzer antlaşmalar yapmıştır. Osmanlı Devleti'ne itaatın karşılığında belli bir ücret ödenmiştir. Ancak İngiltere, bu durumu derhal önlemek için girişimlerini artıracak ve ilerleyen tarihlerde bu kabilelerle yeniden antlaşmalar yapacaktır.

3.1.1.2. İngiltere Himayesindeki Kabilelere Yönelik Faaliyetler (1872-1873)

Osmanlı ordusu, Hudeyde'den yola çıkıp San'a'ya ulaştığında buradaki İmam'a mektup göndererek Haraz ve Hayme gibi yerlerin ele alındığı bildirilmiştir. 21 Mart 1872 tarihli bu mektupta ayrıca San'a İmamı'ndan çevredeki tüm kabilelere mektuplar göndermesi rica edilmiştir. Buna İngiliz himayesine girmiş olan kabileler ve aşiretleri de dâhil edilmiştir. Asir'deki Muhammed Ayz ve Daî Hüsam bin İsmail gibi kişilerin akıbetleri misal gösterilerek Osmanlı Devleti'ne itaate davet edilmesi istenilmiştir.⁵⁹⁰ Ayrıca Ahmet Muhtar Paşa, 27 Nisan 1872'de San'a'ya girdikten sonra bir bildiri yayınlamış ve burada Yemen'in Osmanlı Devleti'ne yeniden bağlandığı belirtilmiştir. Yemen'e bağlı tüm bölgelerin de dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu vurgusu yapılmıştır. Bu tebliğdeki en önemli husus ise Osmanlı Devleti'ne itaat etmeyen kabile ya da aşiretlerin derhal cezalandırılacağı bildirilmiş olmasıdır. Tüm aşiret liderleri ve şeyhleri San'a'ya gelmiş, Osmanlı Devleti'nin dostluğunun kazanılması için davet edilmişlerdir.⁵⁹¹

San'a İmamı Seyyid Ahmed bin Ali, 9 Mayıs 1872'de hemen harekete geçerek Lahec emiri Fazıl'a, Osmanlı idaresine geçmesini tavsiye eden bir mektup yollamıştır. Ayrıca Fazıl'ın bildiği ve ona bağlı tüm aşiretlerin de bu davete uyması yönünde San'a'ya gelmeleri için teşvik edilmesini istemiştir. Ayrıca mektupla birlikte, Muhtar Paşa'nın yayınladığı bildiriye oradaki diğer kabile ve aşiretlere iletmesini de istemiştir.

⁵⁸⁹ TNA., FO., 424/32, No: 52/1, 3.

⁵⁹⁰ TNA., FO., 424/32, No: 4/8; TNA., FO., 881/2431.

⁵⁹¹ Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli*, s. 81; TNA., FO., 424/32, No: 4/21.

Bu kabilelerden ismi geçen en önemlileri ise Havşabî ile Subahî kabileleridir. İmamdan gönderilen mektupta, Ahmet Muhtar Paşa'nın genelgesinin iki nüshası çıkarılarak özellikle bu kabilelere gönderilmesi istenilmiştir.⁵⁹² Yine Paşa'nın genelgesi eline ulaşan ve Lahec emiri Fazıl'a mektup göndererek davette bulunan bir başka kişi ise Şeyh Muhyeddin adında birisidir. Göndermiş olduğu mektuptan kabile lideri olduğu ve kendisiyle beraber birçok aşiret lideri ve şeyhin San'a'ya doğru yola çıktığı anlaşılmıştır. Lahec Emiri'ne de San'a'ya gelmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur.⁵⁹³

Doğal olarak burada ön plana Lahec'in emiri Fazıl çıkmaktadır. Çünkü bu kabile bölgede sözü geçen en önemli kabilelerden birisidir. 1839 yılında İngiltere ile ilk başlarda Aden'i devretme konusunda anlaşmış ancak bundan vazgeçmiş, İngilizlerin kendilerine karşı askerî taarruz yapıp Aden'i ele geçirmelerine sebebiyet vermişti. Fakat İngilizlerin kendilerine maddi ve manevi olarak destek vermesi neticesinde İngiltere ile iyi ilişkiler kurmaya başlamış bir kabiledir. İngilizler ise kabile liderini, bir devlet temsilcisi gibi karşılayarak “*Sultan*” diye tabir etmişler ve devlet statüsünde antlaşmalar yapmışlar; dolayısıyla Lahec Emiri'ni bu sayede ellerinde tutmayı başarmışlardı. Yoksa İngilizlerin Aden'i ilk ele geçirdikleri günlerde bu Emire bağlı aşiretler, bu durumu kabullenmeyerek İngiliz birliklerine saldırı düzenlemişlerdi. Bu durum devam edebilirdi. İngiltere buradaki kabilelere para yardımında bulunarak ve onların gururlarını okşayarak hâkimiyetini kurmuştur. Bu yüzden San'a İmamı ile Şeyh Muhyeddin'den Osmanlı Devleti'ne itaat etmesi ve Ahmet Muhtar Paşa'dan çekinmemesi yönünde mektup alan Lahec emiri Fazıl, derhal durumu İngiltere'nin Aden temsilcisi Tuğgeneral Tremenhere'ye bildirmiştir.⁵⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin bu girişimi karşısında ne yapacağını şaşırıldığını ve İmam'a ne cevap vereceğini bilmediğini söylemiştir. İngiltere'nin tavsiye ve emirlerini beklediğini belirtmiş, İngiltere'nin kendilerini korumasını istemiştir. Lahec'in İngiltere'nin Aden Limanı'ndaki çıkarları için çok önemli bir bölge olduğunu belirterek, Türkler yerine İngilizlerin desteğini almayı tercih ettiklerini belirtmiştir. İngiltere'nin talimatları olmadan hiçbir şekilde cevap vermeyeceğini de yazmıştır.⁵⁹⁵

⁵⁹² TNA., FO., 424/32, No: 4/20.

⁵⁹³ TNA., FO., 424/32, No: 4/19.

⁵⁹⁴ TNA., FO., 424/32, No: 4/18; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 4.

⁵⁹⁵ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 4; TNA., FO., 424/32, No: 4/18.

25 Mayıs 1872’de Hindistan’a gönderilen bir başka habere göre Ahmet Muhtar Paşa tarafından Osmanlı Devleti’ne katılması yönünde bir davet de Şarcabî kabilesi lideri Şeyh Abdurrahman’a gönderilmiştir. Bu kişi de İngilizlerin desteğini sağladığından aldıkları davet mektuplarını İngiliz temsilci ile paylaştıkları görülmektedir.⁵⁹⁶

İngiltere’nin ilgi alanı içinde olan kabileler, Osmanlı Devleti tarafından çeşitli tebligatlar gönderilerek ve durum hakkında bilgiler verilerek itaat altına alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti sadece tebligat göndermekle yetinmemiş, bu kabileler arasındaki sorunları da çözmeye çalışmıştır. Ayrıca bu kabilelere belli bir aylık ödemeyi de taahhüt etmiştir.⁵⁹⁷ Bu kabile liderlerinin menfaatleri gereği İngiltere’nin safını tutanlar, aldıkları tavsiyelere uyma ihtiyacı hissetmişlerdir. Nitekim Lahec emiri Fazıl, 6 Ağustos 1872’de Aden’e giderek, bizzat İngiltere’den yardım istemiştir. İngiliz temsilcisi ilk başlarda durumu anlamaya çalışmıştır. Ayrıca İngiliz hükümetinin vereceği talimatlara göre hareket edeceğini belirtmiştir. Bu durumda Lahec Emiri Fazıl’a, Paşa’dan doğrudan bir mektup almadan herhangi bir cevap yazmamasını ve beklemesini tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca eğer doğrudan bir mektup gelirse bunu derhal Aden’e göndermesini istemişlerdir.⁵⁹⁸ İngiltere de bu kabileye çok önem vermiştir. Çünkü 26 Ekim 1872’de Aden temsilcisi Tuğgeneral Schneider, Hindistan Valiliği’ne gönderdiği telgrafta durumdan bahsederek, şayet Lahec Emiri Osmanlı idaresine geçerse diğer kabilelerin de bundan etkileneceğini bildirmiştir. Dolayısıyla İngiltere’nin bu kabileler ile yapılan antlaşmalarının ortaya çıkarılıp, Bâb-ı Âli nezdinde girişimlerde bulunulması gerektiği tavsiye edilmiştir. Aksi takdirde İngiltere’nin Aden’deki çıkarlarının zarar göreceğinin düşünüldüğü ve gerekli önlemlerin alınacağı iletilmiştir.⁵⁹⁹

İngiltere’nin de belirttiği gibi Ahmet Muhtar Paşa’dan Abdalî kabilesi lideri Fazıl bin Muhsin’e doğrudan bir mektup gönderilmiştir. 29 Ağustos 1872 tarihli bu mektupta Osmanlı Devleti’nin onun topraklarında gözü olmadığını ancak San’a’ya gelerek itaat etmesinin en doğru bir davranış olacağı belirtilmiştir.⁶⁰⁰ Burada da görüldüğü üzere

⁵⁹⁶ TNA., FO., 424/32, No: 4A/3.

⁵⁹⁷ TNA., FO., 424/32, No: 54/2.

⁵⁹⁸ TNA., FO., 424/32, No: 4B/3.

⁵⁹⁹ TNA., FO., 881/2431; TNA., FO., 424/32, No: 6/2; No: 30B.

⁶⁰⁰ TNA., FO., 424/32, No: 6/3.

İngiltere ile menfaatleri Yemen'in güney tarafında çatışmaya başlayan Osmanlı Devleti, askerî başarılarının ardından diplomasi yolunu tercih ederek faaliyetlerini sürdürmek istemiştir. Geçmiş dönemlerde yapılan hatalardan ders alınarak kabilelerin gönülleri kazanılmak istenilmiştir. Ahmet Muhtar Paşa'nın gönderdiği mektup ve tebliğlerde hep adalet ve iyi muamele vurgusunun yapılması, bu düşünceden ileri gelmiştir. İngiltere ise Aden yakınlarındaki bu kabilelerin Osmanlı saldırısına uğramadan çeşitli antlaşmalar ile korunmalarını gündemine almış ve bu yönde çaba sarf etmiştir.⁶⁰¹ Lahec Emiri Fazıl, 3 Aralık 1872'de Ta'iz'e ulaşan Osmanlı ordularının komutanlığını yapan Musa Kazım Paşa'dan da aynı daveti içeren bir mektup almıştır. Ancak Fazıl, İngiltere ile yaptıkları antlaşmalar gereği durumu hemen İngiltere'nin Aden temsilcililiğine bildirmiştir.⁶⁰²

Subahî kabilesinin en büyük aşiretlerinden biri olan Ricaî kabilesinin şeyhi Salim bin Abdullah da Ta'iz'e giderek mutasarrıf Süleyman Bey'le görüşmüştür. Dönüş yolunda da Lahec Emiri'yle görüşerek mutasarrıfın mektubunu ona iletmiş ve Ta'iz'de Osmanlı Devleti yetkilileri ile yaptıkları görüşmeyi aktarmıştır. Bu görüşmede Osmanlı ordusunun Lahec ve Fazılî kabileleriyle ilgili olarak iyi niyetler taşıdığı, Aden'e su sağlanması ve İngilizlerden destek alıp almadıkları gibi konular konuşulmuştur. Salim bin Abdullah aracılığıyla Lahec Emiri'ne, Türklerin zararına olacak bir harekette bulunulmaması ve İngilizlere fazla güvenilmemesi yönünde tavsiyeler de iletilmiştir.⁶⁰³ Aynı durum Akrabî kabilesi ve Subahî kabilesine bağlı Mahzumî aşiretinin liderleri için de geçerli olmuştur. Osmanlı idareci veya komutanlarından bir mektup alan şeyh ya da emirler derhal bunu İngiliz temsilciye iletmiş ve onun tavsiyelerini istemiştir.⁶⁰⁴ İngiltere kendisine başvuran kabileleri ikna etmek için İstanbul'dan İngiliz elçisi tarafından gönderilen telgrafları bu kişilere göstererek, Yemen'deki Osmanlı yöneticilerinin Bâb-ı Âli'nin emirleri dışında hareket ettiğini ve onlara itimat edilmemesi gerektiğini söylemiştir.⁶⁰⁵

Hindistan Valiliği, bir taraftan Aden temsilcililiğine Aden ve çevresindeki kabileler ile yeni antlaşmalar yapılmasını önerirken diğer taraftan da hükümete, Bâb-ı Âli nezdinden girişimlerde bulunulması için İstanbul elçisi Henry Elliot'a talimatlar

⁶⁰¹ TNA., FO., 424/32, No: 7.

⁶⁰² TNA., FO., 424/32, No: 20/3; 20/4.

⁶⁰³ TNA., FO., 424/32, No: 30B/6.

⁶⁰⁴ TNA., FO., 424/32, No: 30B/12; 30B/15.

⁶⁰⁵ TNA., FO., 424/32, No: 30B/12.

verilmesini istemiştir. Talimatta, İngiltere'nin münasebeti olan kabilelere ve bölgelere yönelik girişimlerin kabul edilemeyeceğinin Osmanlı Devleti'ne iletilmesi bildirilmiştir. Osmanlı Devleti eğer bunun aksine bir davranışta bulunursa doğrudan bunun İngiltere'ye karşı yapılmış kabul edileceğinin Osmanlı Devleti idarecilerine iletilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca meselenin mümkün mertebe diplomatik yollardan halledilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.⁶⁰⁶ Bu öneriler karşısında Earl Granville, 11 Ocak 1873'te İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Henry Elliot'a bir telgraf çekerek, Osmanlı ordularının Aden'in çevresindeki girişimlerinin İngiltere tarafından kabul edilemeyeceğini yetkililere iletmesi istenmiştir. Ayrıca İngiltere'nin çıkarları gereği münasebetleri olduğu kabilelere yönelik Yemen'deki Osmanlı idarecilerinin baskılarının ortadan kaldırılması için de talimatlar gönderilmesini istediklerini Elliot'a iletmişlerdir.⁶⁰⁷

İngiltere, gerekli bilgi ve talimatları topladıktan ancak bir yıl sonra, Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki ilerleyişine karşı girişimlerini başlatmıştır. Bu hususta Hindistan Valililiği'nin gönderdiği raporlar oldukça etkili olmuştur. H. Elliot ise 13 Ocak 1872'de gönderdiği cevâbî telgrafında Hariciye Nazırı Halil Paşa ile görüşme gerçekleştirdiğini bildirmiştir. Telgrafta yaptığı görüşmenin detaylarını da aktarmıştır. Paşa, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin çıkarlarına ters düşen bir harekette bulunmayacağını belirtmiştir. Ancak Lahec Emiri'nin o bölgede Osmanlı himayesinde olan bir kabileye saldırarak mallarını yağma ettiğini ve bundan dolayı Osmanlı Devleti tarafından bu girişimin cezasız bırakılmayacağını kendisine aktarıldığını belirtmiştir.⁶⁰⁸

Halil Paşa, Yemen'de İngiltere'nin menfaatlerine aykırı bir harekete girişilmeyeceği, Aden ve çevresinde İngiltereyle dostane ilişkileri bulunan kabilelere yönelik herhangi bir girişimde bulunulmayacağı sözlerini vermiştir. Henry Elliot'a, bu kabile liderlerinin rencide edilmemeleri ve Osmanlı Devleti'ne bağlanmaları için zorlanmamaları yönünde Yemen'deki yetkililere gerekli uyarıların yapılacağını söylemiştir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ TNA., FO., 881/2431; TNA., FO., 424/32, No: 9/1.

⁶⁰⁷ 11 Ocak 1873 tarihli Earl Granville'den Henry Elliot'a gönderilen telgraf ve detayı için bk., TNA., FO., 424/32, No: 10; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 4.

⁶⁰⁸ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 5; TNA., FO., 78/2753; 424/32, No: 11.

⁶⁰⁹ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 5.

Osmanlı Devleti yetkilileri, kendilerine müracaat eden ve Lahec Emiri ile araları olmayan Havşabî kabilesine yardım amacıyla 12 kişilik bir birliği bu bölgeye göndermiştir. İngiltere'nin engellemeye çalıştığı bu olayda, Osmanlı askerlerinin sadece devriye amaçlı geldikleri ve tekrar geri dönecekleri bildirilmiştir. Ayrıca 60 kişilik, Osmanlı ordusuna bağlı milli kuvvetlerden oluşan birliğin de Havşabî bölgesindeki Şuka'ya inmesi İngiltere'yi iyice tedirgin etmiştir.⁶¹⁰ Osmanlı Devleti, İngiltere'nin rahat olmasını, askerlerini derhal o bölgeden çekeceğini söylemesine rağmen bunu gerçekleştirmemiştir. Nitekim İngiltere, Yemen'de Ahmet Muhtar Paşa'nın görevden alınarak yerine Ahmet Eyyüb Paşa'nın atanmasını bir fırsat olarak görmüştür. İngiliz elçisi İngiltere'nin Yemen'deki menfaatlerine dokunacak bir harekette bulunulmaması yönündeki talimatlarla yeni valinin Yemen'e gönderildiğini İngiliz hükümetine iletmiştir.⁶¹¹

Osmanlı Devleti, Havşabî kabilesi lideri Ali bin Mana'yı kendi bölgesine müdür olarak tayin etmiş ve oradaki haklarını koruması için de asker gönderdiğini belirtmiştir. Ayrıca Havşabî topraklarının Lahec'e değil de, Ta'iz kasabasına bağlı bir bölge olduğunu düşünmüştür. Havşabî kabilesi üzerinden İngiltere ile sorun yaşayan Osmanlı Devleti, buradaki faaliyetleri esnasında Amirî kabilesi lideri Ali bin Mukbil'i Katabe'de tutuklayınca İngiltere yeniden devreye girmek zorunda kalmıştır. Durum hemen İstanbul'a iletilerek Ali bin Mukbil'in serbest bırakılması istenmiştir.⁶¹² Ayrıca Amirî bölgesine de müdür olarak atanan Muhammed Mesud'u tanımadıkları bildirilmiştir. Ayrıca 17 Ekim 1873'te de İngiltere'de Gladstone bu mesele üzerine bir muhtıra yayımlayarak Osmanlı Devleti'ni uyarılmış, Aden ve sahillerinde yapılacak herhangi bir girişimi affedilmez olarak nitelendirmiştir.⁶¹³

3.1.1.3. Lahec Meselesi

20 Ekim 1873'te İngiltere'nin Aden temsilcisine Lahec'den bir haber gönderilmiştir. Lahec'in en işlek pazarında Lahec Emiri Fazıl ile kardeşi Abdullah taraftarları arasında bir kavga meydana gelmiş, Fazıl'ın müdahalesiyle her iki taraftan da yaralananlar ve ölenler olmuştur. Lahec'de yaşayan şeyhlerin araya girmesiyle Abdullah, oğullarını Fazıl'a rehin vermiş, sorun çözülmeye, ortam yatıştırılmaya

⁶¹⁰ TNA., FO., 424/32, No: 43/2.

⁶¹¹ TNA., FO., 424/32, No: 53.

⁶¹² TNA., FO., 424/32, No: 60/2.

⁶¹³ Muhtıra için bk. TNA., FO., 424/32, No: 73.

çalışılmıştır. Abdullah bir daha böyle bir durum yaşanmayacağını teyit etmiştir. Ancak Abdullah, Ta'iz'deki Türk yetkililerden yardım isteyince 25 kişilik bir Osmanlı birliği Abdullah'ın Lahec bölgesindeki evine giderek yerleşmiştir.⁶¹⁴

Osmanlı askerlerinin bu hareketi karşısında Fazıl, Aden'e giderek İngiliz temsilcisi Schneider'dan yardım istemiştir. Temsilci, Abdullah'ın evindeki Türk birliklerine herhangi bir saldırı olmaması yönünde uyarılarda bulunmuştur. Tavsiye niteliğindeki bu uyarısından başka, Türk birlikleri Lahec'i terk etmezse Aden'den İngiliz müfrezelerinin gönderileceğini belirtmiştir. İlk başlarda aile arasında başlayan kavga giderek iki devletin içine çekildiği bir sorun hâline gelmiştir. Bunda en büyük pay sahibiyse İngiltere'dir; çünkü daha önce yaptığı antlaşma gereği eğer Lahec topraklarında herhangi bir devletin müdahalesi olursa bunun derhal İngiliz temsilcisine bildirilmesi yönünde bir madde bulunmaktaydı. 22 Ekim 1873'te bölgeye bir yetkili gönderen Schneider'in, aldığı cevap Türk birliklerinin burayı terk etmeyeceği ve Abdullah'ı korumak için buraya geldikleri yönünde olmuştur.⁶¹⁵ Bunun üzerine Hindistan Valiliği, bölgeye derhal İngiliz birliklerinin sevk edilmesi yönünde Aden temsilciliğine talimat vermiştir. Ancak burada bir çatışmaya meydan verilmemesi hususunda da uyarılarda bulunulmuştur.⁶¹⁶ Durum 25 Ekim 1873'te H. Elliot'a iletilmiş; İngiltere'nin şaşkınlık yaşadığını ve Bâb-ı Âli'nin verdiği güvencelerin boşa çıktığını iletmesi istenmiştir.⁶¹⁷

Osmanlı Devleti verdiği cevapta Yemen'e gönderilen yeni vali Ahmet Eyyüb Paşa'nın böyle bir şey yapmayacağını ve ilerisini düşünen biri olduğunu belirtmiştir. Ancak Yemen'deki durum için bazı komutanların kontrolünün zor olduğunu, iletişimi ancak oradaki sivil idareciler vasıtasıyla sağlayabildiklerini söylemiştir. Hatta geçmişte olduğu gibi imparatorluğun tüm bölgesinde Bâb-ı Âli'nin bazı talimatlarının göz ardı edilerek hareket edildiğinin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.⁶¹⁸ Henry Elliot'un, Osmanlı Hariciye Nazırı Raşit Paşa'yla yaptığı görüşmede, bu toprakların boşaltılması için gerekli talimatların verildiği söylenmiştir. Elliot ise bu görüşmede İngiltere'nin bu

⁶¹⁴ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 7; TNA., FO., 881/2431; TNA., FO., 424/32, No: 76/1.

⁶¹⁵ TNA., FO., 424/32, No: 76/2.

⁶¹⁶ TNA., FO., 424/32, No: 76/3; 89/10.

⁶¹⁷ TNA., FO., 424/32, No: 77; 96; 97.

⁶¹⁸ TNA., FO., 424/32, No: 78.

topraklarda herhangi bir tasarruf emelinde olmadığını, sadece dostluk antlaşmaları yaptığı kabilelerin haklarını korumak niyetleri bulunduğunu iletmiştir.⁶¹⁹

Osmanlı Devleti'nin, İngiltere karşısında çok iyi bir diplomasi yürüterek Yemen'de herhangi bir çatışmaya meydan vermediği görülmektedir. Ancak İngiltere geciken talimatlar nedeniyle daha fazla bekleyememiş 27 Ekim 1873'te 328 kişilik birliğini Albay Mackenzie komutasında Lahec'e göndermiştir.⁶²⁰ Ayrıca Lahec Emiri'ne de barut ve silah yardımında bulunmuştur.⁶²¹ Wolverere isimli İngiliz harp gemisi de bu olay üzerine Aden'e gönderilmiştir.⁶²² Bu durum üzerine Bâb-ı Âli harekete geçmiştir. İngiltere'deki Londra elçisi Musurus Paşa aracılığıyla İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bir tebligat göndererek durumu sordurmuş ve bunun kabul edilemez olduğunu aktarmıştır. İngiltere Dışişleri bakanı Lord Granville tarafından verilen cevapta, gönderilen askerlerin söz konusu olan yeri Osmanlı askerlerinin işgalinden koruma amacıyla gönderildiği belirtilmiştir.⁶²³

Osmanlı Devleti, Lahec Emiri'nden derhal Abdullah'ın oğullarının bırakılmasını istemiştir. Aden'den Fazıl'a gönderilen talimatta ise bunun reddedilmesi ve Türklere kesinlikle izin verilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Ta'iz ve Lahec'deki Türk birlikleri bu bölgeden çekilmeyi reddetmişse de Bâb-ı Âli, İngiltere'nin baskılarına daha fazla dayanamayarak Yemen Valiliğine derhal askerlerin çekilmesi yönünde emir göndermiştir. 2 Aralık 1873'te Schneider'dan gelen rapora göre Osmanlı birlikleri hâlâ Lahec topraklarından çekilmemişlerdi. Ancak 6 Aralık 1873'te İngiliz hükümetine Aden temsilciliğinden gönderilen telgrafta Türk birliklerinin Lahec ve Şuka'yı boşalttıkları bildirilmiştir.⁶²⁴

Osmanlı askerleri Lahec'den çekildikten sonra Abdullah ve oğulları İngilizler tarafından tutuklanarak Aden'e götürülmüş ve hapsedilmişlerdir. Bu sefer de Abdullah ve oğullarının tutuklanması nedeniyle Osmanlı Devleti, girişimde bulunmuş, bunların Yemen'deki Osmanlı memurlarına teslim edilerek İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Londra elçiliğine bir yazı gönderilerek durum anlatılmaya çalışılmıştır. Osmanlı

⁶¹⁹ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 7.

⁶²⁰ TNA., FO., 424/32, No: 79/3; ayrıca birliğin mühimmat ve askeri sayısı hakkında bk. TNA., FO., 424/32, No: 93/3.

⁶²¹ TNA., FO., 424/32, No: 82/7.

⁶²² TNA., FO., 424/32, No: 116.

⁶²³ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 6.

⁶²⁴ TNA., FO., 424/32, No: 113/1.

Devleti'nin Lahec ve arazisini zapt ve işgal etme niyetinde bulunmadığının ve oraya asker gönderilmediğinin İngiltere'ye anlatılması istenmiştir; dolayısıyla İngiltere'nin buraya asker göndermesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenlerle Osmanlı Devleti, İngiltere'den askerlerini Lahec topraklarından çekmesini istediği gibi Aden'e götürülen Abdullah'ın da serbest bırakılmasını istemiştir.⁶²⁵ Ayrıca İngilizlerin daha fazla kuzeye doğru ilerlemesinin Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Kutsal Beldeler için iyi sonuçlar doğurmayacağı da iletilmiştir. Bu geri çekilmeden cesaret alarak İngilizlerin daha da ilerlemeleri ihtimaline fırsat verilmeyeceği bildirilmiştir.⁶²⁶ Sorun, Lahec Emiri'nin biraderi olan Abdullah'ın bir daha Lahec bölgesine ayak basmaması şartıyla, serbest bırakılması sonucu halledilmiştir. Osmanlı Devleti de kendi elinde bulunan Fazıl'ın oğlunu serbest bırakmıştır.⁶²⁷

Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Aden ve çevresinde, özellikle de limanlarda kuracağı hâkimiyet nedeniyle İngiltere buralarda barınamayacaktır. Osmanlı Devleti'nin koyduğu gümrük tarifeleri nedeniyle deniz trafiği İngiltere açısından pahalı olan yönlere kaymak zorunda kalacaktır. Kabilelerin Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile İngiltere'nin kara yoluyla bağlantısı kesilecek ve Aden Limanı'ndaki istasyonun varlığı tehlikeye düşecektir. Çünkü İngiltere, Aden'deki temiz su ve yiyecek ihtiyacını bu bölgelerdeki kabilelerin alanlarından sağlamaktaydı. Dolayısıyla bu ihtiyaçları da kesilecek olan İngilizler, Hindistan'la İngiltere arasında gidip-gelen gemilerin de buradaki limandan faydalanamayacağını belirtmiştir. Bu gibi nedenlerle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin askerî operasyonlarla ele geçirdiği bölgeler ile Aden arasına bir set çekebilmek için buradaki kabilelere büyük önem vermiştir. Daha önce yaptıkları antlaşmalara benzer antlaşmalar düzenleyerek bunları kendi saflarına çekmek istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin kabileler arasındaki ilişkileri düzenleyen antlaşmalar yapmasının ve bunların aralarındaki kan davaları gibi sorunları çözmesinin İngiltere'nin çıkarlarına ters düşeceği düşünülmeye başlanmıştır. Bu girişimlerin engellenmesi için İngiltere kabileler ile hem mandaterlik ve yardım antlaşmaları hem de bunların kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözecek çeşitli antlaşmalar yapmayı hedeflemiştir.

⁶²⁵ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 6-8.

⁶²⁶ TNA., FO., 424/32, No: 141; 144; 146/2; 149.

⁶²⁷ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 8.

Kabilelerle yapılacak olan antlaşmalar, onlar için zorunlu olmamalıydı; çünkü İngiltere bunlarla aralarındaki menfaatleri koruma niyeti taşımaktaydı. İngiltere'ye göre bunlar son iki yüzyıldır Osmanlı Devleti'nden bağımsızdılar. Ancak İngiltere ile yaptıkları antlaşmalar çerçevesinde bu kabileler İngiltere'den aylık almışlardır. Bu nedenle İngilizlerle antlaşma imzalamış olan bu kabileler, İngiltere'ye bağlı birer "vassal" hâline gelmişlerdir. Bu nedenle Türklerin bunlar üzerinde yapacakları girişimlerin kesinlikle kabul edilemeyeceği, bunlarla var olan münasebetlerin yeniden antlaşmalar yapılarak devam ettirilmesi gerektiği düşünülmekteydi. İngilizler, Aden'e ilk girdiklerinde, bağımsız olduklarını düşündükleri bu kabilelerin, Osmanlı Devleti'nin 1871 yılından itibaren yaptığı faaliyetler karşısında bağımsız olmadıkları kanaatine vardılar; çünkü bunlar yaptıkları antlaşmalar gereği İngiltere'ye bağlıydılar ve Türklerin her girişiminde Aden'e gelerek yardım istiyorlardı.⁶²⁸

İngiltere'nin bu politika çerçevesinde buradaki kabilelerle yeniden antlaşmalar yapmanın faydalı olacağını düşündüğü ve bunu kendi iç sorunu olarak düşündüğü görülmektedir. Bu konuda İngiltere, iki önemli yol izlemiştir. Bunlardan birincisi bu kabilelerden birisi bir başka devlet ile sorun yaşarsa ya da kabileler kendi aralarında bir sorun yaşarlarsa İngiltere'ye müracaat etmeleri ve İngiltere'nin izni olmadan hiçbir surette herhangi bir devletle görüşmemeleridir. İkinci yol ise herhangi bir tahrik olmadan kendilerine karşı saldıran yabancı bir güç olursa, İngiltere'nin onları koruması için antlaşmalar yapılmasıdır. İngiltere, daha sonra da görüleceği üzere, Hindistan temsilcisi Nortbrook tarafından yapılan öneriler doğrultusunda bölgedeki kabilelerle antlaşmalar yapmıştır. Elbette bu politika ve antlaşmalarda belirtilen yabancı devletten kasıt, Osmanlı Devleti idi. Aşağıdaki bölümlerde ele alınan antlaşmalara bakılacak olursa, o tarihlerde Yemen'de Osmanlı Devleti faaliyet gösteriyor ve bu kabileleri idaresi altına almak için girişimlerde bulunuyordu. Bu nedenle antlaşmalardaki maddelerde himaye meselesi genellikle Osmanlı Devleti'ne karşı tedbir amaçlı olarak konmuştur.

3.1.2. İngiltere'nin 1871 Yılından Sonra Kabilelere Yönelik İzlediği Politika

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Yemen'de 1871 tarihinden itibaren güneye yönelik yürüttüğü politikalar karşısında birtakım tedbirler almaya gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin

⁶²⁸ TNA., FO., 424/32, No: 38/1.

Aden ve çevresindeki kabilelere yönelik politikaları karşısında İngiltere bu kabilelerle yeniden antlaşma yapma ihtiyacı duymuştur. Yemen'deki Osmanlı idarecilerinin kabileler arasındaki mücadeleleri kullanması ve bu ihtilaflardan faydalanarak buralara müdahale etmesi, İngiltere'nin Aden'deki çıkarlarına ters düştüğü için, bu gibi durumları da önleyerek bertaraf etmeye, Osmanlı Devleti'nin müdahalesine engel olmaya çalışmıştır. Tıpkı Yemen'de Osmanlı idaresinin zayıf olduğu dönemlerde yaptığı gibi 1871 yılından itibaren kabileler ile çeşitli antlaşmalar yaparak ve onlara paralar vererek, bu kabileleri kendi safına çekmeye çalışmıştır. Yapılan antlaşmaların bir kısmı İngiltere'nin isteği doğrultusunda bir kısmı ise kabile liderlerinin Aden'e gelerek Osmanlı Devleti karşısında İngiltere'nin yardımını istemeleri neticesinde gerçekleşmiştir. (Bk. Ek-21)

3.1.2.1. Aşağı Avlakî Kabilesi ile Yapılan Antlaşmalar

İngiltere'nin, Avlakî kabilesiyle bu antlaşmayı, Osmanlı Devleti'nin askerî faaliyetlerini Yemen'in güneyine yönelmeden önce tedbir amaçlı yaptığı görülmektedir. Antlaşma 30 Mayıs 1871'de yapılmıştır. Bu antlaşmanın ana temasını, İngiltere'nin Avlakî kabilesiyle 1855 yılında yaptıkları köle ticaretinin önlenmesine yönelik antlaşmadaki bazı maddeleri oluşturmuştur. Bu antlaşmadaki dostluk maddelerine dayanılarak İngiltere ile Avlakî kabilesi arasındaki dostluk sürdürülmek istenmiştir. Antlaşma Abubekir bin Abdullah bin Mehdi El-Avlakî ile İngiltere temsilcisi C. W. Tremenhare arasında imzalanmıştır.⁶²⁹ Bu antlaşmaya göre;

Madde-1: İngiltere ve onun müttefikleri ile kabilemiz arasında devamlı bir dostluk ve barış olacaktır.

Madde-2: Bizim topraklarımız dâhilindeki yollar ile kıyılardaki güvenliğin ve barışın korunmasından kabilemiz sorumlu olacaktır.

Madde-3: İngiltere'ye ait herhangi bir gemi ya da ticari emtia veya İngiltere ile ilişkili bir başka devlete ait gemi ya da bunlarda bulunan mallar, Avlakî kıyılarında saldırıya uğrarsa, onların korunmasından ve bu gemilerdeki yolcu ve mürettebatın can güvenliğinden ve onların sağlıklı bir şekilde teslim edilmesinden Avlakî kabilesi sorumlu olacaktır.

⁶²⁹ TNA., FO., 881/9457X, p. 167.

Madde-4: İngiltere vatandaşı olan memur ve yolcuların ve bu memur ve yolculara ait malların güven içinde Aden'e ulaştırılmasından Avlakî kabilesi sorumludur. Bu kabile olumsuz bir durumda İngiltere'nin vereceği cezaya razı olacaktır.

Madde-5: Aden Limanı'nda gemilerde çalışan herhangi biri ya da garnizonda çalışan bir asker, Avlakî bölgesine firar ya da iltica ederse, onların yetkililere teslim edilmesinden ve güvenlik içinde Aden'e geri verilmesinden Avlakî kabilesi sorumlu olacaktır.

Madde-6: Bu antlaşma Avlakî Emiri ve onun kabilesi arasında yapılmıştır ve İngiltere ile olan ilişkilerini düzenlemiştir.⁶³⁰

Osmanlı Devleti'nin buralara yönelik yaptıkları girişime karşı İngiltere işini daha da sağlamlaştırmak istemiştir. Bunun için bu kabileyle 2 Haziran 1888 tarihinde mandaterlik antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada dikkat çeken husus ise bu kabileden ileride yönetici olması muhtemel ne kadar kişi varsa onların hepsinin adının kayıt altına alınmış olmasıdır. Bu antlaşmaya göre;

Madde-1: Aşağı Avlakî kabilesinin lideri ve isimleri sayılan kişilerin istekleri doğrultusunda İngiltere, Aşağı Avlakî kabilesinin hükmü altında bulunan Ahvar'a kadar olan bölgeyi İngiltere Krallığı'nın koruyacağını taahhüt etmiştir.

Madde-2: Bu antlaşmada isimleri sayılan kabile lideri ve aşiret liderleri, İngiltere'nin onayı ve haberi olmadan hiçbir devlet ile antlaşma yapmayacaklarına söz vermektedirler. Eğer böyle bir girişim olursa derhal Aden'deki temsilciliğe haber edileceğini de kabul etmişlerdir.⁶³¹

1888 yılında tekrar yapılan antlaşmada bir öncekine nazaran daha çok dikkat çeken husus ise madde sayısının az olması ve 1871 yılında yapılan antlaşmayı tamamlayıcı bir özellikte olmasıdır. 1871 antlaşması, İngiltere ile bu kabilenin arasındaki ilişkileri düzenlerken 1888'de yeni bir antlaşma yapılmasının amacı bu antlaşmada eksik kalan kısımların tamamlanması içindir. 1888 yılında yapılan antlaşma üç maddeden oluşuyor ise de son maddesi, ilk iki maddenin kabulü ile ilgili olduğu için burada verilmemiştir. İlk iki maddenin ise bu kabile ile İngiltere dışında bir başka

⁶³⁰ TNA., FO., 881/9457X, p. 168.

⁶³¹ TNA., FO., 881/9457X, pp. 174, 175, 188-191.

devlete karşı herhangi bir durum karşısında İngiltere'nin elini güçlü tutmak için düzenlendiği aşikârdır.

3.1.2.2. Dalî Emiri ile Yapılan Antlaşma

Dalî Emiri ile İngiltere'nin Aden temsilciliği arasında 2 Şubat 1880 tarihinde, imzalayan taraflar arasında dostluk ve barışı sürdürmek için bir antlaşma yapılmıştır. Aden'e giden yolların ve kendi bölgelerinden geçen yolların güven içinde olacağı ve buralara gidenlerin mallarının korunacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu kabileye bağlı Radfan ve Halimeyn gibi tüm aşiretlerden gelebilecek zararlardan da Dalî kabilesi sorumlu tutulmuştur. İngiltere ise bunlara karşılık yıllık 50 dolar ve her altı ayda bir ek olarak 25 dolar daha ödemeyi kabul etmiştir. Bu ödemenin, kabilede nesilden nesile sağlanması da kayıt altına alınmıştır. Dalî kabilesinin lideri Emir Ali Mukbil veya onun ailesinden biri Aden'e gelirse, onlara saygı gösterilmesi de taahhüt edilmiştir.⁶³²

3.1.2.3. Subahî Kabilesi ile Antlaşma

İngiltere ile Lahec'deki Abdalî kabilesi arasında yapılmıştır. Burada İngiltere adına General Francis Loch, Abdalî kabilesi adına ise Fazıl bin Ali Muhsin Fazıl El-Abdalî söz sahibi olmuştur. Bu antlaşma Subahi kabilesinin idaresi altında olan ve İngilizler tarafından aylık ödenen Mahzumî, Ricaî, Zubaynî gibi üç Subahi ile Mansurî aşiretlerini de içeren bölgedeki Subahi kabilesinin tüm hâkimiyet haklarının korunması amacıyla yapılmıştır. Türk yönetimini tercih edenler ise bu antlaşmanın dışında tutulmuştur. Antlaşmanın maddelerinde ise Fazıl bin Ali Muhsin Fazıl El-Abdalî ve ondan sonra gelecek kişilerin uyması gereken koşullar sıralanarak, bu kabilenin durumu garanti altına alınmıştır. Beş maddesi kabilelerin yükümlüğünü, diğer üç maddesi ise İngiltere'nin onlara karşı sorumluluğunu yansıtan toplam sekiz maddeden oluşmaktadır.⁶³³

5 Mayıs 1881 yılında imzalanan bu antlaşmanın maddelerine bakılacak olursa:

Madde-1: Lahec lideri Fazıl bin Ali Muhsin Fazıl bu antlaşmayı imzaladığı andan itibaren, Subahi kabilesi tarafından kendilerine yönelik her türlü olumsuz girişimin sorumluluğunu üstlenecektir. Kendisini böyle davranışlarda bulunmaktan uzak tutup, böyle durumlarda meydana gelen yaralanmalara karşı İngiltere'ye tazminat ödeyecektir.

⁶³² TNA., FO., 881/9457X, p. 172.

⁶³³ TNA., FO., 881/9457X.

Madde-2: Şu anda ve bundan sonra, İngiltere'nin izni olmadan Abdalî liderlerinin hâkimiyetindeki toprakların herhangi bir parçasının, bir başka devlete satışı, kiralanması, ipotek edilmesi, ücretle tutulması ya da hediye olarak verilmesi gibi çeşitli konularda herhangi bir antlaşma yahut mutabakat yapılmayacaktır.

Madde-3: İngiltere'nin Aden temsilcisinin izni olmaksızın sahillerde hiçbir bina ya da kale inşa edilmeyecektir. Aden temsilcisinin öncelikli onayı elde edilmeksizin sahillerin herhangi bir yerinde asker, cephane, köle, tüccar, alkollü içecekler, esrar gibi maddeler taşınmayacak, böyle işlere girişilmeyecektir.

Madde-4: Aden'e, Subahi topraklarından getirilen mallar üzerinde Abdalî kabilesinin yeni vergiler toplamasına müsaade edilmeyecektir. Ayrıca Abdalî kabilesinin Subahi kabilesinden herhangi bir vergi almasına müsaade edilmeyecektir.

Madde-5: Subahi kabilesinden bir veya birkaç kişi yollarda yağmacılık yaparak suç işlerse ve Abdalî lideri de onlardan, Türk topraklarından olduğu düşüncesi ile kazanç sağlamak için haraç keserse, bu eyleminden vazgeçecektir. Bu gibi suçluların sorumlusu olmayacak ve bunların elde ettikleri ganimetleri alıp, yağmacıları tutuklayacaktır.

Kabilelerin uyması gereken maddeler karşılığında İngiltere'nin de aldığı bazı sorumluluklar şu şekildedir:

Madde-1: Mahzumî, Mansurî, Ricaî ve Zubaynî aşiretlerine ödenecek aylık Abdalî liderine teslim edilecektir.

Madde-2: Lahec liderinden bir tavsiye mektubu elde edilmeksizin Subahi kabilesine mensup hiçbir kimse İngiliz hükümetinin misafiri olarak Aden'e giremeyecek ve ağırlandırılmayacaktır.

Madde-3: Aden'deki İngiliz temsilcisi, El-Hayta veya Abdalî topraklarında olan, kabilelerin yolunun değiştirilmesi yönünde baskı yapan Havşabî kabilesinin lideri Ali bin Mana'ya izin verilmesine engel olacaktır.

Maddelerden de anlaşılacağı üzere İngilizler, Aden ve çevresindeki kabilelerin birbirleri ile olan ilişkilerini düzene koydukları gibi, kendi varlıklarını tehlikeye düşürecek herhangi bir girişime karşı da önlem almıştır. Özellikle de Aden Limanı'nın yakın çevresinde yaptıkları birtakım düzenlemelerle gelecekteki kendi yerlerini de

garantiye almışlardır. Özellikle ikinci maddede sözü edilen husus ile Osmanlı Devleti'ne karşı da tedbir alındığı görülmüştür. İngiliz yerleşim yerinin güvenliği sağlanmış ve buradaki güvenliği tehlikeye düşürecek her türlü girişim engellenmek istenmiştir.

3.1.2.4. Irka ve Aşağı Havra Kabileleri ile Yapılan Antlaşma

Irka ve Aşağı Havra kabileleri ile 27-28 Nisan 1888 tarihlerinde İngiliz mandaterliği konusunda antlaşmalar yapılmıştır. Antlaşmalar, Irka kabilesi adına Şeyh Avaz bin Muhammed bin Das, Aşağı Havra kabilesi adına Abdullah bin Muhammed bin Şahid ile İngiltere hükümeti adına Aden temsilcisi Adam George Forbes Hogg tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Her iki kabile ile yapılan antlaşma da üç maddeden oluşmaktadır. Diğer kabilelerle yapılan antlaşmalar gibi bunlar da İngiltere'nin koruması altına alınmışlardır. Yine İngiltere'nin hukukunun korunması adına İngiltere'nin haberi olmadan başka bir devlet ile herhangi bir antlaşma yapmamaları konusunda taraflar anlaşmaya varmışlardır.⁶³⁴ (Bk. Ek-22)

3.1.2.5. Vahidî Kabilesine Bağlı Aşiretler ile Yapılan Antlaşmalar

İngiltere, kabileler ile yaptığı antlaşmaların yanı sıra bu kabilelere bağlı aşiretlerle de çeşitli antlaşmalar yapmıştır. Bunlardan biri de Vahidî kabilesine bağlı Balahaf aşireti ile yapılan 1 Nisan 1888 ve 15 Mart 1895 tarihli iki antlaşmadır. 1888 yılındaki antlaşma İngiltere'nin o yıllardaki temsilcisi olan Adam George Forbes Hogg tarafından, Balahaf aşireti adına ise Hadi bin Salih bin Nasır bin Abdullah bin Ahmed bin Hadi tarafından imzalanmıştır. Bu antlaşmanın amacı da İngiltere'nin himayesini kabul etmektir. Yine burada da İngiltere dışında hiçbir devletle yazışma veyahut haberleşme, antlaşma yapılmayacağı ve İngiltere'nin haberi olmadan hiçbir adım atmayacakları kayıt altına alınmıştır. 1895 yılındaki antlaşmada ise bir öncekini tekrar etmekle beraber İngiltere'nin haberi olmadan hiçbir yabancı devlete toprak satışı, kiralama veyahut devretme gibi bir şey yapmayacaklarına dair şart koşulmuştur. Bu tarihlerde İngiltere'nin temsilcisi ise Tuğgeneral John Jopp'dur.⁶³⁵

Vahidî kabilesine bağlı ve İngiltere ile antlaşmaya varan bir diğer aşiret ise Bir Ali denilen aşirettir. Bu aşiretle 26 Şubat 1890 tarihinde antlaşma yapılmıştır. Aşiretin

⁶³⁴ TNA., FO., 881/9457X, pp. 180-182.

⁶³⁵ TNA., FO., 881/9457X, pp. 184, 185, 196-198.

lideri Muhsin bin Salih bin Muhsin ve akrabaları ile A. G. F. Hogg arasında İngiltere'nin himayesini ve yabancı devletlerle İngiltere'nin haberi olmadan herhangi bir antlaşma veya haberleşmeye girilmemesi hükümlerini taşıyan üç maddelik antlaşma imzalanmıştır.⁶³⁶

3.1.2.6. Kişn Kabilesi ile Mandaterlik Antlaşması

Bu antlaşma 2 Mayıs 1888 tarihinde İngiltere ile Kişn kabilesi arasında imzalanmıştır. Antlaşma, İngiltere adına Adam George Forbes Hogg ile Ali bin Abdullah bin Salim bin Saad bin Afrir El-Mahri arasında yapılmıştır. İngiltere'nin himayesini kabul eden maddesi ile İngiltere'nin haberi olmadan yabancı bir devlet ile münasebette bulunulmayacağına dair toplamda iki maddeden oluşan bir antlaşmadır.⁶³⁷

3.1.2.7. Berhamî Kabilesi ile Mandaterlik Antlaşması

21 Eylül 1889 tarihinde İngiltere adına A. G. F. Hogg ile Ali bin Ahmed Ümm-i Tomme ve Berhamî kabilesinin diğer şeyhleri arasında imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Berhamî kabilesinin tüm bireyleri ve halkı, İngiltere'nin mandaterliğini kabul etmiştir. Bu kabilenin sınırları ise Akrahî ile Atıfî kabileleri arasında kalan sahil bölgesini içermiştir. Diğer kabileler gibi Berhamî kabilesi de İngiltere'nin haberi olmadan başka bir devletle ilişki içerisine girmeyeceğini ve bu kabilenin topraklarına yönelik bir girişim olursa İngiltere'ye haber vereceğini kabul etmiştir. Ayrıca kendi bölgelerinden hiçbir surette başka bir devlete toprak vermeyeceğini belirtmiştir.⁶³⁸

3.1.2.8. Akrahî, Fazılî ve Atıfî Kabileleri ile Mandaterlik Antlaşmaları

26 Şubat 1890 tarihinde Aden temsilcisi Adam George Forbes Hogg ile Akrahî kabilesi adına Şeyh Abdullah bin Haydar, Fazılî kabilesi adına Ahmed bin Hüseyin, Atıfî kabilesi adına Said bin Ali ve diğer şeyhler arasında İngiltere'nin himayesine girdiklerini belirten antlaşma imzalamışlardır. Akrahî kabilesi dışında diğer iki kabileyle yapılan bu antlaşmada himaye ve İngiltere'nin üstünlüğünün korunması maddesi dışında ayrıca yabancı bir devlete bölgelerinden hiçbir surette toprak vermeyeceklerine yönelik bir madde eklenmiştir.⁶³⁹ Bu kabileler arasında en dikkat çeken ise Babülmendep Boğazı girişindeki Şeyh Said denilen yerde Osmanlı

⁶³⁶ TNA., FO., 881/9457X, p. 183.

⁶³⁷ TNA., FO., 881/9457X, pp. 187-188.

⁶³⁸ TNA., FO., 881/9457X, pp. 195-196.

⁶³⁹ TNA., FO., 881/9457X, pp. 191-195.

yönetiminde olan topraklar ile Berhami kabilesine ait topraklar arasında kalan Atfî kabilesidir. İngiltere'nin tampon bölge oluşturma politikası yürüttüğü buradan anlaşılmaktadır.

3.1.2.9. Alevî ve Aşağı Yafaî Kabileleriyle Yapılan Mandaterlik Antlaşması

18 Ocak 1873'de Alevî kabilesi lideri Şeyh Şayif bin Seyf, Ta'iz mutasarrıfı Süleyman Bey'den Osmanlı Devleti'ne itaat etmesi yönünde bir mektup almıştı. Bu mektup, Havşabî kabilesi lideri Ali bin Mana aracılığıyla kendisine ulaşmış ve hemen Aden temsilciliğine durumu ileterek tavsiye istemiştir. Tuğgeneral Schneider, Bombay'a gönderdiği raporda Alevî kabilesi şeyhinin Ta'iz'e gitme niyeti olmadığını ve Türklerle ittifak yapma niyeti taşımadığını belirtmiştir. Kendisine de Osmanlılar karşısında İngiltere'nin maddi yardımında bulduklarını ve onların himayesinde olduklarını belirten cevaplar verilmesi yönünde talimatlar verilmiştir.⁶⁴⁰ Nitekim 20 Şubat 1895 tarihinde Alevî kabilesi şeyhi Şaif bin Said El-Kaşa ve 1 Ağustos 1895 tarihinde Aşağı Yafaî kabilesi emiri Ebubekir bin Seyf ile Charles Alexander Cuningham aracılığı ile İngiltere arasında iki mandaterlik antlaşması imzalanmıştır. Her iki kabileyle yapılan antlaşmalarda İngiltere'nin himayesi kabul edilmiş ve İngiltere lehine, başka bir devlete karşı hukuk korunmuştur. Ayrıca kabileler İngiltere dışında başka bir devlete kendi bölgelerinden toprak vermemeyi de taahhüt etmişlerdir.⁶⁴¹

3.1.2.10. Havşabî Kabilesi ile Mandaterlik Antlaşması

Osmanlı Devleti, 1871 tarihinden itibaren kademeli olarak Yemen'i ele geçirdiği sırada Ta'iz'in güneyinde bulunan Havşabî kabilesine de bir mektup göndererek Osmanlı Devleti'ne itaatini istemişti. O sıralarda Lahec Emiri ile aralarında anlaşmazlık bulunan bu kabilenin lideri Ali bin Mana derhal Ahmet Muhtar Paşa'ya mektup göndererek San'a'nın yolunu tutmuştu.⁶⁴² 4 Ocak 1873 tarihinde Bombay'a gönderilen bir telgrafta Lahec Emiri'nin Aden'e giderek İngiliz temsilcisi ile görüşme yaptığı bildirilmiştir. Bu görüşmede Havşabî kabilesi lideri Ali bin Mana'nın maiyetiyle birlikte Ta'izdeki yönetici Süleyman Bey'le görüştüğü ve Türkler ne derse onu yapacağını ilan ettiği bilgisi verilmiştir.⁶⁴³ Nitekim Ali bin Mana, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını

⁶⁴⁰ TNA., FO., 424/32, No: 30B/4.

⁶⁴¹ TNA., FO., 881/9457X, pp. 198-201.

⁶⁴² TNA., FO., 424/32, No: 21/18.

⁶⁴³ TNA., FO., 881/2431; TNA., FO., 424/32, No: 21/30.

bildirdikten sonra Amirî, Yafaî, Fazılî, Alevî ve Akrabî gibi İngiltere'nin ilişkide bulunduğu diğer kabilelere gönderilmek üzere mektuplarla kendi topraklarına dönmüştür.⁶⁴⁴ 8 Ocak 1873 tarihinde Aden'deki temsilci J. W. Schneider, Ali bin Mana'ya mektup göndererek Ta'iz'de Türk yetkililer ile görüştüğünü bildiğini, babası ve kendisinin İngiltere'nin çok iyi bir dostu olduğunu belirtmiştir. Onun bölgesinde Türklerin ilerlemesinin kabul edilemeyecek bir davranış olacağını belirterek derhal bundan vazgeçmesi yönünde uyarılarda bulunarak, bu kabileyi yeniden İngiltere saflarına çekmeye çalışmıştır.⁶⁴⁵ Ali bin Mana ise verdiği cevapta kesinlikle İngiltere'nin dostluğunu bırakmayacağını belirtmiştir. Lahec Emiri ile sorun yaşayan bu kabileyi İngiltere önce kendi taraflarına çekmek için girişimde bulunmuş, ardından ise Lahec Emiri'yle aralarındaki anlaşmazlığa son verilmesi için bu iki kabilenin anlaşmasını sağlamıştır.

Bir başka antlaşma da, Havşabî kabilesi ve ona bağlı aşiretler adına Muhsin bin Ali Mana ile İngiltere'nin Aden temsilcisi Tuğgeneral Charles Alexander Cuningham arasında, İngiltere ile bu kabile arasındaki bağları kuvvetlendirmek ve daha da ileri götürmek amacıyla 6 Ağustos 1895 tarihinde imzalanmıştır.⁶⁴⁶ Yapılan bu antlaşma maddelerinin geneline bakılacak olursa, bu kabileye bağlı ne kadar aşiret ve topluluk varsa İngiltere'nin koruması altında olduğu imza ile kayıt altına alınmıştır. Yine diğer kabilelerde olduğu gibi bu kabilenin de İngiltere'nin haberi olmadan herhangi bir devletle iletişime geçmemesi veyahut antlaşma yapmaması konusunda ortak karara varmışlardır. Hatta böyle bir girişimde bulunan devlet varsa, derhal Aden'deki İngiliz temsilcisine durumun bildirilmesi hususu da maddeler arasında yer almıştır. Bir diğer madde ile de İngiltere, Havşabî bölgesindeki herhangi bir yerde başka bir devlet tarafından toprak alımı, kiralanması ve benzeri durumlara karşı önlem almıştır.⁶⁴⁷

3.2. İNGİLTERE'NİN BÖLGE AHALİSİNE YÖNELİK FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nin Yemen'e ilgisinin artması İngiltere'yi son derece rahatsız etmiştir. İngiltere, 1871 yılından itibaren kademeli olarak devlet kurumlarını oluşturan Osmanlı Devleti'ne karşı Yemen'de birtakım tedbirler almak ve bu tedbirlere göre politikalar üretmek zorunda kalmıştır. İngiltere, bölgedeki kabileler arasında uzun

⁶⁴⁴ TNA., FO., 424/32, No: 21/35.

⁶⁴⁵ TNA., FO., 424/32, No: 21/40.

⁶⁴⁶ TNA., FO., 881/9457X, p. 178.

⁶⁴⁷ Antlaşma maddeleri hakkında bk. TNA., FO., 881/9457X, p. 179.

yıllardır yaşanmakta olan sorunları ayrıntısıyla öğrenerek, bunların ihtiyaçlarına göre bölgede hareket etmiştir. İngiltere, Arap kabilelerinin çatışmalarından faydalanması ve bunlar arasındaki sorunların devam etmesi yönünde faaliyetlerde bulunduğu için, Osmanlı Devleti, Yemen'e işi bilen, daha iyi yetişmiş kişileri göndermeye başlamıştır. Nitekim Yemen'de İngilizlerin, Osmanlı Devleti aleyhinde yürüttüğü faaliyetlere karşı Osmanlı Devleti, tedbir faaliyetleri yürütmesi düşünülen Kudüs mutasarrıfı Kamil Paşa, 1 Aralık 1873'te San'a mutasarrıfı olarak tayin edilmiştir.⁶⁴⁸ Yemen'e daha önce yapılan tayinlere bakılacak olursa, atama ya kendinden önceki kişilerin tavsiye kararıyla yahut Bâb-ı Âli'deki kişisel nüfuz mücadeleleri neticesine göre yönetici tayin edildiği görülecektir. Ancak bu atama, bizzat İngiltere'nin faaliyetlerine yönelik olması nedeniyle çok dikkat çekicidir. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nin bölgede aktif bir politika yürüteceğinin işareti olarak algılanmalıdır.

Kamil Paşa, mutasarrıf atandıktan sonra Yemen'de, özellikle de güney taraflarda bazı Arap kabilelerinin İngiltere lehinde hareket ettikleri görülmüştür. Lahec Emiri'nin kardeşi Abdullah Muhsin'in İngilizler ile görüşmek için Aden'e gitmiş olması Bâb-ı Âli'nin dikkatini çekmiş ve dönüşünde İngiliz askerlerinin ona koruma sağlaması nedeniyle Yemen Valiliği'nden durum sordurulmuştur.⁶⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin bu girişimlerini önleme çabasına rağmen İngiltere boş durmamıştır. Aden'in kuzeyinde, Ta'iz sancağının altında kalan dağlık bölgeyi kendilerine doğal sınır olarak çizdikleri için zaman zaman buralarda keşif hareketleri yapmışlardır. Bu tür faaliyetler genelde Aden'den atanan bir İngiliz ve üç beş kişiden oluşan müfreze ile Arap kabilelerine yaptırılmaktaydı. Sınırlarda bulunan kabileler arasında bazen çatışmalar meydana geliyordu. Nitekim Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini tanımış olan kabilenin topraklarına, İngiliz himayesindeki bir kabilenin saldırısı bu türden olaylara örnek olarak gösterilmektedir. Ta'iz sancağının güneyindeki Katabe'de bulunan Dalî karyesinde de İngiliz askerleri zaman zaman kendilerini göstermiştir. Ayrıca ilerleyen zamanlarda ve ileriki bölümde incelenecek olan Nevahi-i Tis'a meselesi yüzünden de Osmanlı Devleti, İngiltere nezdinden teşebbüslerde bulunmuştur. Zira buradaki dokuz bucağın Osmanlı Devleti'ne mi ait olduğu, yoksa İngiliz himayesinde mi olduğu konusunda belirsizlik olduğu için bu bölgede

⁶⁴⁸ BOA., *Sadaret, Mektubi, Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MH.)*, 469/25.

⁶⁴⁹ BOA., *A.MKT.MH.*, 470/52.

anlaşmazlık mevcuttu. Nihayetinde İngiliz memurların Aden'den gelerek bu bölgede Osmanlı topraklarına yönelik işgal hareketinde bulunmadığı, İngiltere başbakanı Lord Salisbury tarafından ifade edilmiştir.⁶⁵⁰

İngiltere bölgede yaşayan Yemenli kabileler hakkında detaylı araştırmalar yapmıştır. Bölge halkının ihtiyaçlarının ne olduğu ve onlara karşı nasıl davranılması gerektiği gibi konularda oldukça dikkatli davranmıştır. İngiltere'nin yürüttüğü politikaların yanı sıra bazen de Arap kabileleri arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktığında İngiltere'nin bunlar arasında ara bulucu rolü üstlendiği görülmüştür. Yemen'in güney kesiminde bulunan Ride' ve Katabe kazalarına sınırdaş bulunan Yafaî bölgesindeki şeyhler arasında çıkan çatışma buna örnek gösterilebilir. Şeyhler arasındaki mücadele Aden'de İngiliz yönetimine taşınmıştır. İngiltere ise kendilerine gelen Şeyhlerin himaye taleplerini bir şekilde karşılayarak geri çevirmemiş, hatta yanlarına süvari ve mühendis vererek yapacakları işlerde yardımcı olmuş ve onların güvenli bir şekilde bölgelerine gitmelerini sağlamıştır.⁶⁵¹ Elbette durum Osmanlı Devleti'nin dikkatinden kaçmamıştır. Bu bölge, Osmanlı Devleti'nin Ta'iz sancağına çok yakın bir yer olması nedeniyle Osmanlı Devleti yetkilileri tarafından İngiliz Elçiliği nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Aden'e gelerek onların himayesini talep eden Osmanlı tebaası olan Yemen kabilelerine fırsat verilmemesi konusunda İngiliz hükümetine ihtar çekilmiştir. İngiltere de bu hususa dikkat edileceği konusunda garanti vermiş ve hiçbir İngiliz memurunun yardım etmeyeceği ve böyle durumların tekrar edilmeyeceği konusunda Osmanlı makamlarını bilgilendirmiştir.⁶⁵²

6 Aralık 1894 tarihinde Osmanlı Devleti, Yemen'deki durum hakkında, özellikle de İngilizlerin teşebbüsleriyle ilgili Bohemyalı bir doktoru davet etmiştir. İngiltere'nin Yemen'deki durumunu bilen ve bu konu hakkında Osmanlı Devleti'ni bilgilendiren Doktor Edvard Galls, irade çıkartılarak Osmanlı Devleti'ne davet edilmiştir. İrade gereği Yemen civarında İngilizlerin gerçekleştirdiği faaliyetler ve bunların teşebbüsleri Galls tarafından araştırıldığı gibi Marib Şeyhi'nin İngiliz saflarına geçmeye meyilli olduğu ve bunun önlenmesi gerektiği de rapor edilmiştir. Hatta Galls, bu şeyhin İngilizlerden önce gönlünün yapılarak Osmanlı saflarına çekilmesinin gayet faydalı

⁶⁵⁰ BOA., *Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri (BEO.)*, 15/1073.

⁶⁵¹ BOA., *BEO.*, 368/27545.

⁶⁵² BOA., *BEO.*, 369/27672.

olacağını bildirmişdir. Şeyhin bizzat İstanbul'a getirilmesi için teşebbüslerde bulunmak amacıyla kendisinin bile Yemen'e gideceğini beyan etmiştir.⁶⁵³

Yukarıdaki belgenin içeriğinden de anlaşılacağı üzere İngiltere, bir yandan Osmanlı Devleti'ne karşı, Yemen Vilayeti dâhilinde herhangi bir faaliyette bulunmayacağı yönünde garanti verirken, diğer yandan da Yemen Vilayeti dâhilindeki aşiretler ve bölge halkı ile ilgisini sürdürmeye devam etmiştir. Özellikle de bu aşiretlerin elde edilmesi kendi menfaatleri açısından önemli gözükmektedir.⁶⁵⁴

3.2.1. İngiltere Arabuluculuğunda Kabilelerin Yaptıkları Antlaşmalar

İngiltere, bölgedeki kabilelerin kendisi ile ilişkilerini düzenleyen çeşitli antlaşmalar yaptığı gibi bunların birbirleri ile ilişkilerini düzenleyen antlaşmalara da arabuluculuk etmiştir. Bu antlaşmalar her ne kadar kabileler arasında yapılmış olsa da İngiltere'nin Hindistan Valiliği de işin içinde olduğu için altına imzalarını attıkları antlaşmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Tabii ki bu kabileler İngiltere'nin konuşlandığı Aden Limanı'nın çevresindeki kabilelerdir. Bu kabileler Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak ve İngiltere'nin ticari çıkarları için tampon bölge oluşturmaktaydılar. Bu nedenle İngiltere bunların kendi aralarında da bir sorun çıkmaması için azamî derecede gayret göstermiştir.

3.2.1.1. Zayda Bölgesi Üzerindeki Anlaşmazlığın Çözümüne Kavuşturulması

Abdalî ile Havşabî adlı kabileler arasında 1868 yılından beri tartışmalara ve birbirlerinin kanlarını dökmelerine sebep olan Zayda bölgesi üzerindeki anlaşmazlığın çözüme kavuşturulması için yapılmıştır. Bu iki kabilenin liderleri İngiltere tarafından dost olarak görülmüş ve aralarındaki bu kötü duruma son vermek için İngiltere'nin arabuluculuğunda kabileler arasında bir antlaşma düzenlenmiştir. Bu antlaşma ile İngiltere, Lahec sınırı yakınında ve dolayısıyla kendi sınırlarına yakın bölgedeki iki kabilenin arasında daimi bir dostluk temin etmeyi ummuştur. Çünkü Havşabî kabilesinin diğer kabileler ile aralarındaki anlaşmazlık Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye karşı kullanılmış ve İngiliz mandaterliğindeki bölgelere müdahale etmesine neden olmuştu. Buna fırsat vermemek için İngiltere bu yaptığı girişimlerle bölgede istikrarı hedeflemiştir.

⁶⁵³ BOA., *Yıldız, Sadaret, Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.)*, 314/91.

⁶⁵⁴ BOA., *Yıldız, Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)*, 221/59.

Bu antlaşma 5 Mayıs 1881 tarihinde yapılmıştır. Antlaşmaya Havşabî kabilesi lideri, İngilizlerin sultan diye tabir ettikleri Ali bin Mana, Abdalî kabilesi lideri Fazıl bin Ali Muhsin Fazıl El-Abdalî ile İngiltere'nin Aden'deki siyasi temsilcisi Francis Loch katılmıştır.⁶⁵⁵ Her üç kesimin gözlemci ve tanıkları bulunmuştur. Antlaşmaya göre:

Madde-1: Fazıl bin Ali Muhsin Fazıl, Havşabî kabilesi lideri Ali bin Mana ve onun mirasçıları ile haleflerine ekip biçmek için Hilaf nehri kenarında Zayda topraklarından 300 dönüm arazi verecektir. Ali bin Mana'ya El-Anad'da bir ev inşa etmesi için yer tahsis edecek ve mezkûr binanın yapımındaki masraflar için ona 500 dolar ödeyecektir.

Madde-2: Havşabî kabilesi lideri Ali bin Mana ile onun mirasçıları ve haleflerine, Zayda bölgesinin çevresindeki 300 dönümlük arazinin dışında, hiçbir yerde ekim yapılmasına müsaade edilmeyecektir.

Madde-3: Aden'deki İngiliz temsilcisi, Lahec sınırlarındaki alanlarda Havşabîler tarafından bırakılan atıklarla temiz su kaynaklarının zarar gördüğünü tespit ederse, bu durumu önlemek için uygun tedbirleri alacaktır.

Antlaşma maddelerinden görüldüğü üzere Aden çevresindeki kabileler arasında arazi yüzünden anlaşmazlıklar meydana gelebiliyordu. İngiltere devreye girerek bu kabilelerin antlaşmaları için çaba sarf etmiş, bunda da başarı elde etmiştir. Ayrıca İngiltere'nin geleceği açısından çok önemli olan su meselesi de çözüme kavuşturularak, Aden'de İngilizlerin sorunlarından biri çözüme kavuşturulmuştur. Çünkü İngilizler hem temiz suyu hem de yiyecek ihtiyacını bu kabilelerin bulunduğu iç kesimlerden sağlıyordu. Bunlar arasında ortaya çıkacak anlaşmazlık doğal olarak İngilizlerin Aden'deki yaşantılarını da etkileyeceğinden bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır. Antlaşmada dikkati çeken bir diğer husus ise antlaşmanın bu maddelerinin altına imza atanların hayatlarıyla sınırlı olmaması, ailelerini ve o kişiden sonra kabilenin başına geçecek olan kişileri de ihtiva etmesidir. Böylece İngiltere geleceğe yönelik tedbir almayı da ihmal etmemiştir.

---

⁶⁵⁵ TNA., FO., 881/9457X.

3.2.1.2. Abdalî ve Fazılî Kabileleri Arasındaki Antlaşma

Abdalî ve Fazılî kabileleri ile yapılan antlaşmada İngiltere, taraflar arasında arabuluculuk yaparak, zaman zaman bu iki kabile arasında meydana gelen sınır meselesini çözmeye çalışmıştır. Antlaşma 3 Mayıs 1881 tarihinde Francis Loch ve Abdalî kabilesi adına Fazıl bin Ali ile Fazılî kabilesi adına Ahmet bin Hüseyin tarafından imzalanmıştır. İngiltere, her iki kabilenin de uzun zamandır kendisi ile dost olduğunu ve bunların arasında bir sınır anlaşmazlığının bulunmasının hiç hoş bir durum olmadığını belirterek böyle bir antlaşmanın yapılmasını sağlamıştır. Ayrıca bu antlaşmanın yapılmasında önemli bir husus da bulunmaktadır. Bu husus ise kabilelerin aralarındaki mücadelelerden, Osmanlı Devleti'nin yararlanmasını engellemektir. Bu antlaşmayla, her iki kabile lideri de, Aden'de İngiltere temsilcisinin huzurunda bir araya gelmeyi kabul etmişlerdir. Fazılî kabilesinin bölgesi İngiltere'nin tasarrufunda olan İmad'a kadardı ve denizin 1,5 mil batısından Vadi-i Sagir denilen yerin kuzeydoğusuna kadar uzanmaktaydı. Ayrıca Hisvatal Museyferah'a doğru da çıkılan bir araziye oluşturmaktaydı. Abdalî kabilesinin sınırları ise batıya doğru, Bir Ali ve Bir Derviş denilen yere kadar uzanmaktaydı.⁶⁵⁶

Madde-1: Eğer Vadi-i Sagir denilen yerde Abdalî kabilesinin sınırları içinde Fazılî kabilesine ait bir yer varsa ve herhangi bir belge ile bu durum ispatlanırsa, böyle yerler sahibine verilecek ve onlar tarafından ekilip biçilecektir. Aynı durum Abdalî kabilesi için de geçerlidir.

Antlaşma görüldüğü üzere tek maddeden oluşmaktadır ve İngiltere tarafından bölgede güvenliğini tehdit eden bir durum ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

3.2.1.3. Abdalî ile Havşabî Kabileleri Arasında Yapılan Antlaşma

Abdalî ve Havşabî kabileleri arasındaki bu antlaşma İngiltere'nin Aden'deki siyasi temsilcisi W. J. Cuningham'ın çabalarıyla 6 Ağustos 1895 tarihinde Havşabî kabilesi lideri Muhsin bin Ali ile Lahec Emiri Fazıl bin Ali arasında imzalanmıştır.⁶⁵⁷

Antlaşmaya göre;

⁶⁵⁶ TNA., FO., 881/9457X, pp. 166-167.

⁶⁵⁷ TNA., FO., 881/9457X, p. 176.

Madde-1: Havşabî kabilesinin İngiltere tarafından korunması ve Osmanlı Devleti veya diğer herhangi bir devlet ile münasebette bulunulmayacağı konusunda Muhsin bin Ali, El-Abd Fariz ve Said bin Salim Ehl-i Yahya ile Aden'deki temsilci anlaşmışlardır.

Madde-2: Havşabîler ile Ehl-i Feccar, Abdalî kabilesi lideri Fazıl bin Ali'nin tavsiye ve izni dışında kimseyi emir olarak atamayacaktır.

Madde-3: Havşabî kabilesindeki vergiler, Lahec Emiri'nin denetimi altında olacaktır. Vergi oranlarını Lahec Emiri belirleyecek ve vergiler bu oranlara göre toplanacaktır. Vergileri paylaşan Havşabî yönetimi, vergilerin toplanmasında kendi güvendikleri ve seçtikleri bir adamı atayacaklardır.

Madde-4: Havşabî Emiri herhangi bir yolcu, tüccar ya da buna benzer kişileri alıkoymayacak ve ne onları hapsedmek için yargılama ne de onların mallarından diyet isteme yetkilerine sahip olamayacaktır.

Madde-5: Havşabî emiri Muhsin bin Ali, Ehl-i Yahya ya da akrabalarına taciz ve baskı uygulamayacak, onların haklarını verecektir. Vergiler, Ehl-i Yahya ve ona bağlı olanların, daha önce belirledikleri ölçülere göre toplanacaktır. Bunların kazanmış oldukları hakları kullanmalarına izin verecektir.

Madde-6: Fazıl bin Ali, Havşabî kabilesi topraklarına Muhsin bin Ali'yi atamıştır ve Muhsin bin Ali, Lahec'e gidip gelen yollar üzerinde meydana gelecek herhangi bir yağmalama olayını tazmin edecek ve bu yolların güvenliğini sağlamayı garanti edecektir.

Madde-7: Darü'l-Anad, Şamya ve El-Hurrukat gibi araziler ve bu arazilerde yaşayan halk, Lahec Emiri'nin mülkiyetinde olacaklardır. Havşabî lideri, Fazıl bin Ali'ye karşı isyan edebilecek kişilere yardım etmeyecek ve himayesine almayacaktır. Herhangi bir isyan durumunda ise isyancılara karşı Lahec Emiri'ne yardım etmeyi ve isyancıları cezalandırmayı taahhüt etmiştir. Havşabî kabilesi, Abdalî lideri tarafından belirlenen oranlarla Ehl-i Amirî toprakları boyunca gelip geçen kabilelerden vergi toplayacaktır.

Madde-8: Muhsin bin Ali Mana ve onun akrabaları ile Havşabî kabilesine bağlı aşiretler, Lahec Emiri'nin hâkimiyeti altında olacaklar ve onun düşmanlarına karşı

herhangi bir çağrı durumunda cevap verecek ve ona itaat edeceklerdir. Aynı şekilde Havşabîlere karşı düşmanca bir girişim olursa Lahec Emiri de onlara yardım edecektir.

Madde-9: Her ne zaman Abdalî ile Havşabî kabileleri arasında herhangi bir cinayet yahut yağmalama olayı meydana gelirse bu durumda Emir Fazıl bin Ali, Muhsin bin Ali ve Ehl-i Faccar'ın büyükleri yetkili olacaklardır.

Madde-10: İngiltere tarafından Fazıl bin Ali'ye ücret ödenmesi ve bu ücretin Havşabî emiri Muhsin bin Ali'ye verilmesi konusunda Havşabî kabilesi ile antlaşma sağlanılmıştır. Muhsin bin Ali iyi niyetlerle ve davranışlarla bu maddelere sadık kalmayı taahhüt etmiştir.⁶⁵⁸

Bu antlaşmanın ilk maddesi oldukça önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında daha önce diplomatik soruna neden olan Havşabî kabilesinin, bir daha böyle bir şeye neden olmaması için tedbir alınmıştır. Kabileler arasında böyle bir antlaşma maddesinin konulması hiç şüphesiz İngiltere'nin işine gelmiştir. Zaten metinde de görüldüğü üzere İngiltere'nin aracılığı ile düzenlenen bir antlaşmada, İngiltere lehine bir maddenin olmaması kaçınılmazdır. Özellikle de 1871 yılından itibaren Osmanlı birliklerinin güneye sarkması ve Havşabî kabilesinde meydana gelen idari anlaşmazlık neticesinde Osmanlı askerlerinin bu kabilenin topraklarına girerek Lahec'i tehdit etmesi, İngiltere'yi böyle bir antlaşma yapmaya sevk etmiştir. İngiltere ise antlaşma maddelerinin genelinde Havşabî kabilesini doğrudan Aden temsilciliğine bağlamak yerine, bunlara para vererek ve onları Lahec emirliğine bağlayarak dolaylı yollardan hâkimiyeti altına almaya çalışmıştır.

3.2.1.4. Abdalî Kabilesi ile Ricaî Bölgesi Antlaşması

25 Eylül 1906 tarihinde imzalanan antlaşma ile Ricaî bölgesinde Emir Ahmed Fazıl'a ait herhangi bir kervan ya da kişiye saldırı olursa sorumluluğu bu bölgenin lideri Şeyh Salim bin Abdullah ve onun akrabaları üstelenecektir. Ayrıca kendi bölgelerindeki yollarda Emir Fazıl'ın topraklarından gelen herkes korunacaktır. Fazıl'ın askerleri tutuklanmayacak ve onlara saldırıda bulunulmayacaktır.

Bu antlaşmaya göre Abdalî kabilesinin lideri Ahmet Fazıl ise Şeyh Salim'e yardım edecek, ona ve ailesine yönelik bir saldırı girişimi olduğunda askerlerini

⁶⁵⁸ TNA., FO., 881/9457X, pp. 177-178.

gönderecektir. Ricaî Şeyhi de, Aden veya Lahec topraklarına, düşmanca bir hareket için girecek olan herhangi bir kuvvete izin vermeyecektir. Eğer bu antlaşmaya uymayacak olursa Fazıl, onu cezalandıracaktır.⁶⁵⁹

Bu antlaşmadan da anlaşılacağı üzere İngiltere, kabileler arasında bir düzen sağlanması için girişimde bulunurken aynı zamanda kendi varlığını da sağlama almaya çalışmıştır.

3.2.1.5. Kutaybî ve Alevî Kabileleri Arasında Sağlanan Antlaşma

21 Eylül 1907 tarihinde yapılan antlaşma Alevî kabilesi adına Şeyh Ali Naşir ile Kutaybî aşireti adına Şeyh Muhammed Salih El-Ahram arasında imzalanmıştır. Bu sözleşmeyle hem savaş hem de barış zamanında Ehl-i Ali olanlardan hiçbir kimse El-Hamra denilen yerde bir bina inşa edemeyecektir. Muhammed Salih'in bu antlaşmaya uygun bir şekilde davranması için Ahmet Fazıl ve tüm Ehl-i Muhsin çaba gösterecektir. Her iki kabile de El-Hamra ya da Ta'iz'in tepelerinde bir bina kuramayacaktır. Ayrıca her ikisi de kendilerinden önce yapılan antlaşmalara bağlı kalacaklardır. Aynı şekilde Ali Naşir'in de bu antlaşmaya uyması için Ahmet Fazıl çaba gösterecektir.⁶⁶⁰

Bu antlaşmaya bakıldığında kabileler arasındaki antlaşmalarda İngiltere yol gösterici olarak durmaktadır. İngiltere'nin bölgedeki varlığı uzadıkça ve ilk münasebet kurduğu kabileyle bağlarını kuvvetlendirdikçe sorunlara kendisi müdahil olmamıştır. Lahec Emiri'ni devreye sokarak kabileler arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmıştır.

3.2.2. Osmanlı Yönetiminde İsyan Eden Yemenli Kabilelere İngiliz Desteği

Yemen, Osmanlı Devleti'ne idari açıdan uzak bir vilayet olması nedeniyle zaman zaman merkezden cezalandırılan yahut uzaklaştırılan idarecilerin valilik ve idarecilik yaptıkları bir vilayet olmuştur. Ayrıca idarecilerin dışında buraya gönderilen memurların halka iyi davranmamaları, giriş kısmında da ifade edildiği gibi sert mizaca sahip bölge insanının isyan çıkarmalarına sebep olmaktadır. Buralarda çeşitli kargaşalar çıkmaktaydı ve İngilizler ise bu durumu kendi lehlerine çevirip, bundan bilerek

⁶⁵⁹ TNA., FO., 881/9457X, p. 227.

⁶⁶⁰ TNA., FO., 881/9457X, p. 228.

yararlanmaya çalıştıkları görülmekteydi.⁶⁶¹ İngilizlerin bu durumdan nasıl yararlandığı ise Osmanlı arşivlerinde sabittir. Nitekim bu konu hakkında birçok yazışma ve istihbarat raporlarını içeren yazışmalar mevcut ise de belgelerin geneline bakılacak olursa, özellikle İngilizlerin bölge ahalisini Osmanlı yönetimine karşı harekete geçirecek teşebbüslerde bulunduğu görülecektir. İngiltere, Aden'deki temsilciliği vasıtasıyla buradaki bazı Arap kabilelerine doğrudan silah yardımında bulunduğu gibi Mısır üzerinden bazı Osmanlı tebaası olan kişileri kullanarak dolaylı yollardan da teçhizat yardımlarında bulunuyordu.⁶⁶²

İngilizler sadece Yemen'de isyan eden kabilelere yardım etmemiştir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin idaresi altındaki Hudeyde, Muha, Luhayye gibi sahil bölgelerine adamlarını göndermiştir. Bu adamları vasıtasıyla, buradaki Yemenlilerin İngiltere tebaası olmaları için propaganda yaptığı da bilinmektedir. Bu konu hakkında gerekli tedbirlerin alınması yönünde Yemen Valiliği çeşitli raporları Bâb-ı Âli'ye göndermiştir. Ancak yazışmalarda Aden üzerindeki İngiliz telgraf hattının kullanılması Osmanlı Devleti açısından sıkıntılar meydana getirmiştir. İsyan etme hazırlığı içinde olan kabilelere İngiltere gizlice yardım ettiği, bunu önlemek için tedbir alınması yönünde uyarı raporları İstanbul'a gönderilmiştir.⁶⁶³

Elbette İngilizler yürüttükleri faaliyetler kapsamında sadece buradaki aşiretlere çeşitli yardımlarda bulunmanın tek başına yeterli olmayacağı kanısını taşımaktaydılar. Özellikle de Hicaz ve Yemen bölgesindeki Müslümanlara ayrı bir hilafet tesis edilmesi gibi fikirler ortaya atarak, onları Osmanlı idaresine karşı kullanmak istiyorlardı. Yemen vilayeti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için burada yaşayan kabileleri kullanarak nüfuz kurmak istemişlerdir. Özellikle de Zeydi olan Yemen'in dağlık bölgelerinde

⁶⁶¹ BOA., *Yıldız, Perakende Evrakı, Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.)*, 31/7; İngilizlerin Yemen'deki eşkıya çeteleri ve isyancılarla işbirliği yaptığına dair bk., BOA., *Yıldız, Perakende Evrakı, Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.)*, 107/31, 246/18; BEO., 832/62363.

⁶⁶² İngiltere bu yardımlarını yaparken özellikle de Mısır'ın Osmanlı idaresi ile olan anlaşmazlığını kullanmış; Yemen'deki isyancı kişilere yönelik İngiliz bandıralı gemilerini Mısır üzerinden gizlice bu vilayete sevk etmiştir. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bk., "*Yemen'de Alaşvar adlı şahsa Mısır Hidivi tarafından yardım gönderildiği ve bir İngiliz vapuru ile de gizlice silah sevk edildiği...*" BOA., *Yıldız, Perakende Evrakı, Sadaret (Y.PRK.A.)*, 12/61; BOA., *Y.PRK.AZJ.*, 20/16; ayrıca Aden temsilcisinin Lahec emirine verdiği barut ve silah yardımı hakkında bk. TNA., *FO.*, 424/32, No: 82/7.

⁶⁶³ Corci Koçi adlı kişinin Yemen'deki ihtilal hareketi hazırlıklarının İngilizlerin gizli fesat hareketleri olduğu ve tedbir alınması uyarısını içeren tezkiresi hakkında bk., BOA., *Y.PRK.AZJ.*, 44/37.

halkın, Peygamber soyundan olmayan birinin halifeliğini meşru görmemesi, İngiltere açısından kaçırılmaz fırsat olarak görülmüştür.⁶⁶⁴

Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan bu mücadele, yani Yemen'de Osmanlı-İngiliz mücadelesi birçok yönden incelenmeye değer olayları barındırmaktadır. İngiltere, Anadolu'da adı sık sık isyanlarla anıla gelmekte olan Yemen'deki isyancıları desteklemekten hiçbir zaman geri durmamıştır.⁶⁶⁵ Buradaki halkın dinî ve sosyal hayatları istismar edilerek Osmanlı yönetimine karşı her zaman sorun çıkarmaları için çaba sarf edilmiştir. Bu yapılan yardımlar ise genellikle gizlilikle yürütülmüş ve bizzat orada yaşayan Yemenliler aracılığıyla işlerini gördürmüştür. Kendi namına Yemen'in bazı bölgelerinde toprak satın almış, bunu bizzat Yemenliler aracılığı ile yapmıştır. Ayrıca bazı kabileler erzak ve cephane yönünden de desteklenmiştir.⁶⁶⁶

3.2.3. İngiltere ve Osmanlı Himayesindeki Kabileler Arasındaki Mücadele

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki bu faaliyetlerinden, Hindistan ticareti yolu üzerinde önemli bir yeri olan Aden'deki çıkarları nedeniyle büyük tedirginlik duymuştur. Ta'iz'in bu harekâtlarda ele geçirilmesi ve Aden'e sadece birkaç yüz kilometre uzakta olması nedeniyle İngiltere, Osmanlı Devleti'yle Yemen'deki sınırlarının belirlenmesi için harekete geçmiştir. Bu sınırın tayin edilmesinden önce ise kendilerinin çizdikleri kuzey sınırı ile Aden arasında kalan Arap kabileler İngiltere tarafından kullanılmıştır.⁶⁶⁷ İngilizlerin desteğinde olan Dalî ve Subahî gibi kabileler Osmanlı yönetimini tanıyan bazı kabilelere saldırılarda bulunmuşlar ve Osmanlı Devleti, duruma engel olmak için İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştur.⁶⁶⁸ Osmanlı Devleti'nin durumu diplomatik yollardan halletmek istemesine karşın, İngiltere çeşitli kabilelere desteğini sürdürmüş ve bunların aralarında olan kan davalarından da yararlanmaya çalışmıştır. Hatta bazı yerleri ele geçirmeleri için Dalî ve Havşabî gibi kabileleri silahlandırdığı; bunlara yüklü miktarda erzak ve cephane tedarik ettiği

⁶⁶⁴ BOA., Y.PRK.AZJ., 51/53.

⁶⁶⁵ BOA., Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR.TO.), 65/84.

⁶⁶⁶ TNA., FO., 881/9457X. p. 163; BOA., Dahiliye Nezareti, Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 113/2; BEO., 2595/194559.

⁶⁶⁷ Bu kabilelere İngiltere tarafından maddi olarak destek verildiği hakkında bk., TNA., FO., 424/32, No: 6/2; FO., 881/2431.

⁶⁶⁸ Aralarındaki mücadeleler neticesinde Arap kabilelerinin bazılarının Osmanlı tarafını tercih ettiği, bazılarının ise İngiliz tarafını tercih ederek, birbirlerine karşı mücadeleyi sürdürmek istedikleri yönünde B. Frere tarafından İstanbul'daki elçi Henry Elliot'a rapor gönderilmiştir. Detay için bk. TNA., FO., 424/32, No: 14; BOA., Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi Belgeleri (DH.ŞRF.), 474/61, 497/38; HR.SYS., 85/34, 89/6.

bilinmektedir.⁶⁶⁹ Bu kabilelerin ele geçirmek istedikleri Sabya bölgesinde yaşayan Yemenliler, baskılar ve saldırılar karşısında yerlerini terk ederek, Yemen'in daha iç kesimlerinde bulunan Haceriye ve Cebel-i Haliye gibi bölgelere iltica etmek durumunda kalmışlardır.⁶⁷⁰ Subahî kabilesi de İngiliz himayesi gören bir diğer kabiledir. Bu kabile de Osmanlı tarafında olan Hakem kabilesine ve Debab denilen köye saldırılarda bulunmuştur.⁶⁷¹

Doğal olarak İngiltere himayesinde bulunan ve arkalarında bu büyük gücü hisseden kabilelerin hayat kalitelerinin artması bazı kabilelerin de Aden'e giderek İngiliz himayesi altına girmek istemelerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti ise din esaslarını ön plana çıkararak bu kabileleri kendine bağlı tutmaya çalışmış, İngiliz himayesine girmek isteyen kabilelerin ve şeyhlerin müracaatlarının kabul edilmemesi için İngiltere nezdinde girişimlerde bulunmuştur.⁶⁷² Kabilelerin İngiltere'den yardım istemesi ve İngiliz himayesine geçme talebi, İngiltere'nin işine gelmiştir. Bölgede sadece çıkarlarını düşünen İngiltere de, Aden'deki düzeninin bozulmaması ve çıkarlarının tehlikeye düşmemesi için kendi güvenliği açısından tampon bölge oluşturmanın gayreti içinde olmuştur. Bu amaç doğrultusunda İngiltere boş durmamış, Osmanlı idaresinde olan bölgelerde yaşayan bazı kabileleri kendi himayesine alma girişimlerinde bulunmuştur.⁶⁷³ Bu gaye ile Hudeyde yakınlarına gelen Scott kruvazörü Zebile denilen kasabaya İngiliz subaylarını çıkarmıştır. Osmanlı Devleti bu kişilerin asıl amaçlarının buradaki kabileleri kendi himayelerine geçirmek için onları teşvik etmek olduğu yönünde bilgiler ele geçirmiştir.⁶⁷⁴

İngilizlerin maddi ve manevi her türlü desteğini alan kabilelerle Osmanlı Devleti'nin tarafını tercih eden kabilelerin, aralarındaki kan davalarının da tesiri ile birbirlerine her fırsatta saldırdıkları bilinmektedir. İngilizlerin himayesindeki kabilelerden Osmanlı himayesindeki kabilelere bir saldırı meydana geldiğinde Osmanlı

⁶⁶⁹ 1 Temmuz 1873 tarihli Bombay'a gönderilen yazıda Fazılı kabilesi liderine yarım düzine tüfek verildiği belirtilmektedir. Bk. *TNA., FO., 424/32, No: 59/2*

⁶⁷⁰ *BOA., Y.A.HUS., 256/110.*

⁶⁷¹ *BOA., HR.SYS., 85/34.*

⁶⁷² *BOA., İradeler Tasnifi, Hususi (İ.HUS.), 21/1311-Ş-097.*

⁶⁷³ Bu hususta 5 Aralık 1894 (6 Cemaziyelahir1312) tarihli belgede özetle, "*San'a'nın doğusunda bulunan Marib Şeyhi'ni İngilizlerin kandırmaya çalışmakta oldukları, Depnet namında bir İngiliz'in bu günlerde Marsilya'dan Hadramut'un merkezi olan Reşban'a azimet edeceklerinden Marib Şeyhi'nin makarr-ı hilafete davet ve celbi istenmektedir...*" denilmektedir. Bk., *BOA., BEO., 793/59456; TNA., FO., 881/2431.*

⁶⁷⁴ *BOA., HR.SYS., 107/2*

Devleti; Osmanlı himayesindeki kabilelerden İngiltere himayesindeki kabilelere bir saldırı meydana geldiğinde ise İngiltere hemen devletler nezdinde harekete geçmiştir. İngiliz büyükelçiliği, bu durumda kilit mevkidedir. Özellikle de 3 Mart 1901 tarihinde Homa sakinlerinden olan Şeyh Muhammed Nazır Makbul'un saldırısı karşısında İngiltere bilgi talep etmiştir. Ancak yapılan tahkikatlarda Şeyh'in, Deria kalesine saldırıp, burayı yağma ettiği yönündeki iddiaların asılsız olduğu Osmanlı Devleti tarafından bildirilmiştir. Burada, Osmanlı Devleti'nin de kendi tebaasından olan kişilerin haklarını koruduğu görülmektedir. San'a'dan Aden'e ticaret amaçlı giden Yemenlilerin, özellikle de yolda İngiliz himayesinde olan Havşabî kabilesi tarafından yağma edilmeleri karşısında, böyle olayların tekrarlanmaması ve hayatlarını kaybeden kişiler için tazminat ödenmesi konusunda uyarılar yapılmıştır. Ayrıca bu tür olayların önlenmesi için İngiltere'nin tedbir alması yönünde ikazlarda bulunulmuştur.⁶⁷⁵ İngiltere ise Katabe ve güneyindeki kabilelerin birbirlerine saldırılarda bulunması ve birbirlerinin eşyalarını yağmalaması gibi olaylar nedeniyle bölgedeki idarecilerine talimatlar vererek girişimlerde bulunmuştur. Oradaki idarecilerle görüşerek bu olayları önlemeye çalışmıştır.⁶⁷⁶

Tüm bu uyarılara ve tedbirlere karşın İngiltere, Yemen'deki kabilelere yönelik faaliyetlerine devam etmiştir. Havşabî bölgesinde kendi yönetimine karşı harekete geçen kişileri bastırmaya çalışmış, bu bölgeleri işgal ettikten sonra da halkı Osmanlı yönetimine karşı soğutmak için çalışmalar yapmışlardır. Onları isyana teşvik etmiş ve kendilerinden yana tavır almayan halktan ileri gelen bazı kişileri de tutuklamıştır.⁶⁷⁷ İngiltere, Havşabî kabilesi ile birlikte Lahec, Dalî ve diğer kabilelerden topladıkları ücretli Arap askerleri ile Ta'iz taraflarına saldırılar yaptırmıştır. İngiltere, Derice'nin himayesindeki kabilelere ait olduğunu ileri sürmüş, Arap askerlerini Binbaşı Cemil Bey kumandasındaki askerî birliğe saldırtmış, burayı ele geçirmiş ise de yapılan karşı taarruz hareketiyle yeniden bu yer Osmanlı idaresine alınmıştır.⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ BOA., HR.SYS., 85/4.

⁶⁷⁶ BOA., DH.MKT., 1125/92.

⁶⁷⁷ BOA., Yıldız, Perakende Evrakı, Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.), 55/3.

⁶⁷⁸ BOA., Y.PRK.ASK., 171/88.

İngiltere, himayesini kabul etmeyen kabilelere derhal müdahale etmiştir. Özellikle de Aden ile Dalî bölgesi arasında kalan kabileleri cezalandırmak amacıyla o bölgeye Aden'den askerî birlikler sevk etmiştir.⁶⁷⁹

3.2.4. Seyyid İdrisi İsyanı'nda İngiltere'nin Rolü

1907 yılında Osmanlı Devleti bir başka isyan ile karşılaşmıştır. Bu isyan, Yemen'in kuzey kesimlerinde, Asir'de Muhammed İdrisi⁶⁸⁰ adında bir şeyhin önderliğinde çıkmıştır. İdrisî'ye bağlı iki kabilenin, Osmanlı ordusu için erzak taşıyan bir askerî birliğe saldırması ve bu saldırı sonucunda Osmanlı'nın kabilelere yönelik askerî harekât üzerine isyan başlamıştır. İdrisî önderliğinde yaklaşık 60.000 kişinin isyana katıldığı söylenilmektedir.⁶⁸¹

Bu isyanın bastırılması için Topal Çerkez Said Paşa komutasında Osmanlı ordusu Asir cihetlerine sevk edilmiştir. Fakat Said Paşa, Kurfuda yakınlarında İdrisî ile görüşmüş, bu kişinin sadece bir şeyh olduğu ve tehlike doğuracak bir şahsiyet olmadığını merkeze bildirerek geri dönmüştür. Buradaki gailelere bir son verildiği düşünülmüştür.⁶⁸² Ancak 1909'da İdrisî, kendisini "Mehdi" ilan etmiş ve ilk denemelerinin 1907 yılında yapıldığı isyana, dinî bir muhteviyat kazandırarak daha geniş bir katılımı yeniden isyan başlatmıştır. İsyanın bastırılması için Yemen Valisi görevlendirilmiş ise de, pek bir başarı elde edememiştir. Daha sonra Asir mutasarrıflığı ve askerî kuvvetler kumandanı Süleyman Şefik Paşa bu iş ile görevlendirilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki iç ve dış gelişmeler neticesinde, asilere karşı pek başarı sağlanamamıştır.

1911 yılına gelindiğinde üzerine yapılan operasyonlarla nüfuzu bir türlü kırılmayan İdrisî, isyan hareketine başka bir boyut kazandırmıştır. Bu tarihten itibaren İdrisî, başlattığı mücadelesinde başarıya ulaşmak için uluslararası desteğe ihtiyacı olduğunu hissetmiştir. Bundan da faydalanmanın en kısa ve en kolay yolunu, Yemen

⁶⁷⁹ BOA., BEO., 2391/179321.

⁶⁸⁰ Asıl adı Seyyid Muhammed bin Ali bin Muhammed bin Ahmed bin İdris'tir. Dedesi Ahmet El-İdrisî, Mekke'de faaliyet gösteren Senusî şeyhlerinden birisidir. Daha sonra ailesiyle birlikte Asir'deki Sabya kasabasına göç etmiş ve burada yaşamışlardır. Seyyid Muhammed bin Ali (Seyyid İdrisî) 1876 yılında Sabya'da dünyaya gelmiştir. 20 yaşındayken Mısır'da El-Ezher'de ilim tahsil etmiş, 12 yıl sonra 1908 yılında Sabya'ya dönerek Asir'in bağımsızlığı için Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmiştir. Bk., Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p., 40.

⁶⁸¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1999, IX, s. 236.

⁶⁸² Farah, "Anglo-Ottoman Confrontation in the Yemen, 1840-9", p. 240; Ehiloğlu, *Yemende Türkler*, s. 188.

toprakları üzerinde emelleri olan İngiltere'nin yardımı olarak görmüştür. Hem devrin en ileri gücü ve hem de bölge üzerindeki siyasette söz sahibi olan İngiltere ise en başından beri İdrisî ile temas içinde olmanın yollarını aramıştır. Ancak isyan hareketinin ilk başlarında Aden ve çevresindeki kabileler ile uğraşması ve Osmanlı Devleti'nin Aden yönündeki ilerleme isteği buna engel olmuştur.

Osmanlı Devleti, duruma hâkim olmamakla birlikte İngiltere'nin siyasetine karşı faaliyette bulunmuştur. Bu amaç doğrultusunda bölgede İdrisî'ye muhalif olabilecek önemli kabileler ile iletişime geçmiş ve bunları, ona karşı örgütlemek için çaba sarf etmiştir. Mekke Şerifi'yle de, bu kişiye karşı mücadele edilmesi için antlaşma yapılmıştır. Mekke Şerifi Hüseyin, İdrisî'ye karşı mücadeleye başlamış ve İdrisî'nin ele geçirdiği bazı yerleri ondan geri almıştır. Bu arada Ahmet İzzet Paşa, İmam Yahya ile antlaşma yaptığından İdrisî ayaklanmasının bastırılmasını İmam Yahya'ya devretmiştir. Osmanlı Devleti, bölgedeki iki hareketin lideri arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak bu işi halletmek istemiştir.⁶⁸³

Çıkan bu isyanlarda yabancı devletin parmağı olduğunun göz ardı edilmemesi gerekir. Jeopolitik önemi nedeniyle Yemen, birçok Batılı devlet için önemli manevra alanı hâline gelmiştir. Özellikle de İngilizler, Osmanlı Devleti'nin Yemen üzerinde artan ilgisi ve başarılı askerî, siyasi, idari, sosyal ve ekonomik hamleleri neticesinde telaşlanmıştır. Osmanlı Devleti'ni hem bölgeden uzaklaştırmak istemiş hem de kendi menfaatlerine göre bölgede rahatça faaliyet göstermek istemiştir. Bu yüzden bazı isyan hareketlerine doğrudan olmasa da dolaylı olarak destek vermiştir. Örneğin, İdrisî'nin isyanında İtalya ve İngiltere başrolü oynamıştır.⁶⁸⁴ İngiliz devlet görevlileri bölgede çeşitli temaslarda bulunuyor ve halkın içine karışarak onlar gibi yaşıyor, kendilerine verilen görevleri layıkıyla yerine getiriyorlardı. Elbette ki bölgenin ileri gelenleriyle temasa geçmek ve bunları Osmanlı idaresine karşı harekete geçirmek en önemli görevleriydi. Bu konuda Yüzbaşı Ahmet Hamdi Bey şunları aktarmaktadır:

"...Şeyh Naci bana şunları anlattı: Abdullah Mansur, 'Bury Ailesi'ne mensup bir İngiliz'dir. Londra Hayvan İlimleri Cemiyeti üyesidir. Şark Okulu'nda öğrenimini tamamladıktan sonra, uzun yıllar Arabistan'da kalmış olduğu için çok iyi Arapça bilir

⁶⁸³ İdrisî'ye karşı alınan tedbirler ve Asir taraflarındaki düzenlemeler için bk. BOA., A.MKT.MHM., 743/11.

⁶⁸⁴ Fransa, İngiltere ve İtalya'nın bölgedeki varlığı hususunda bk. BOA., Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 7. Şube (DH. EUM. 7.Şb.), 2/70; Sırma, Yemen İsyamları, s. 60-86.

ve konuşur. Yaklaşık yedi yıl Aden şehrinde kalmış, cinsine ender rastlanan pek çok kuş toplamıştır. Fakat bu avlar sırasında daha neler yaptığını bilmiyorum. Yine de duyduğum kadarıyla, çok iyi harita yaparmış ve gittiği her yerde araziyi incelemiş. Hatta para vermek suretiyle, kuyular kazdırıp, içlerinden çıkan taşları mikroskopla inceler, inceleme sonuçlarını cebinde bulundurduğu defterine yazar, taşlardan bazılarını alıp saklarmış. Küçük kıtada bazı aletler kullanır, yanında çok sayıda fotoğraf makineleri bulundurur, bazı bölgelerin fotoğraflarını çekmiştir. Ben kendisiyle defalarca görüştüm. Dindar bir kişilik sergilemeye çalışmasına rağmen, laf arasında Bektaşilik ile Protestanlık arasında çok az fark olduğunu söylemekten çekinmiyor. Bu adam namazını vaktinde kıldığını, orucunu tuttuğunu, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker'e tabi olduğunu ileri sürer, pazartesi ve perşembe günleri oruçlu olduğunu söyleyerek dışarı çıkmaz, hareminden başka hiç kimseyi kabul etmez... Fakirlere sadaka verir, ihtiyacı olana yardım eder, dostlarına ikramda asla kusur etmez. Aralarında yaşadığı Araplar gibi yer, içer, giyinir ve yatıp kalkar...⁶⁸⁵

Ahmet Hamdi Bey'den edinilen bilgiler ışığında, bu İngiliz'in Yemen hakkında topladığı gerekli bilgileri “nişanlısı ve ailesi hakkında haberleşmek” bahanesiyle Hudeyde İngiliz konsolosluğuna giderek, yetkili kişilere teslim ettiği bilinmektedir. İngiltere sadece kendi elemanları ile yaptığı faaliyetlerle kalmamış, sözde, Hindistan'dan Mısır'a gönderme amacıyla getirdiği askerleri Aden'de toplamıştır. Gerçekte ise asi Seyyid İdrisî'ye yardım etmek amacıyla bu askerleri getirttiği haberi alınmıştır.⁶⁸⁶ Bu Hintli askerlerin, isyancılara yardım taşıdığı hakkında bir diğer çarpıcı istihbarat ise Osmanlı Devleti'nin Roma büyükelçisi Nabi Bey tarafından 21 Ekim 1914 tarihinde bildirilmiştir. Bu bilginin İtalya'da çıkan “*Romano Popolo*” isimli bir gazetede yayımlandığı ve durumun derhal araştırılmaya ihtiyaç duyulduğu Hariciye Nezareti'nden 22 Ekim 1914 (9 Teşrinievvel 1330) tarih ve 56009/1465 numaralı yazıyla Dâhiliye Nezareti'ne tebliğ edilmiştir.⁶⁸⁷

Osmanlı Devleti hakkında, bazı çalışmalarda, devletin doğal sınırlarına ulaştığından ve merkezden uzak olan bölgelerden haber olunmadığı yönünde bilgiler aktarılmaktadır. Bu türden bilgiler verilmeye çalışılsa da, Yemen'deki bu durum

⁶⁸⁵ Ahmet Hamdi Bey, *İslam Âlemi ve İngiliz Misyonerler*, s. 22.

⁶⁸⁶ Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p., 40; BOA., HR.SYS., 2403/82.

⁶⁸⁷ BOA., *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM.5.Şb.)*, 18/31.

hakkında gerçekleşen yukarıdaki yazışma, bu bilgilerin aksini göstermektedir. Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altındaki en uzak yerlerden biri olan Yemen'deki gelişmelerden, en ince detayına kadar haberdar olmuştur. Ancak hem bürokrasinin yavaşlığından hem de maddi imkânsızlıklardan dolayı tedbir almakta geciktiği söylenilebilir. Nitekim Dâhiliye Nezareti'nin Yemen'de yaptırdığı araştırmalarda İngilizlerin, burada Osmanlı yönetimine karşı halkı isyana sevk eden İdrisî'ye çeşitli yardımlarda buldukları ortaya çıkmıştır. İngiltere, Seyyid İdrisî'ye yardım etmek için, Asir Sancağı'nın güneybatısında kalan Ebu Ariş kazasının karşısındaki, Fersan Adası'nı kullandığı bilinmektedir. Aden'deki İngiliz temsilciler Fersan Adası'nda yaşayan halk ile temas kurarak, bunlara ait sambuklarla⁶⁸⁸ Kamaran Adası civarına İngiliz harp gemileri gönderildiği ve Seyyid İdrisî'ye yardım edildiği bilinmektedir.⁶⁸⁹ İdrisî ve adamlarına erzak ve çeşitli mühimmatlar gönderdiği öğrenilmiştir.⁶⁹⁰ 12 Nisan 1903 tarihli Osmanlı arşiv kayıtına göre Fersan Adası'nda Seyyid İdrisî'nin, adada bulunan gaz madeninini işletilmesi için İngiliz Eastern Petrol Şirketi ile anlaştığı bilgisi verilmektedir. Yapılan araştırmada bu haberin doğruluğu bildirilmiş, bunun engellenmesi için Kızıldeniz'de bulunan Hamidiye kruvazörünün bölgede kalması gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁹¹ Ayrıca İngilizler Mısır'da Osmanlı Devleti'ne karşı Hizbu'l-İslam adlı cemiyeti kurdurarak, cemiyetin Sudan ayağı vasıtasıyla Seyyid İdrisî ile iletişime geçip Yemen'deki isyanını hızlandırmışlardır. Arap milliyetçiliği ile Türklerin, İslam Âlemi'nin başına bela oldukları iddialarını yaymışlardır. Türklerin, Arap Yarımadası'ndan kovularak, burada Arapların hâkimiyet tesis etmesi fikri yayılmış ve İngilizlerin işbirliği yardımlarıyla bu amaca ulaşılabilceği propagandasını yürütmüşlerdir. Yemen'de de bu cemiyet faaliyet göstererek, birçok Yemenli şeyhi kandırıp isyana katılmaya teşvik etmiştir. Araplardan bir birlik kurarak Türklerin elinden Halifeliliğin alınması için İngilizlerden yardım alınmasında bir sakınca görmemişlerdir.⁶⁹²

Bir başka araştırmada ise İdrisî'nin en yakınındaki kişilerin ulaşımda ve bölgedeki faaliyetlerinde İngilizlere ait ulaşım araçlarını kullandıkları ortaya çıkarılmıştır.

⁶⁸⁸ Sambuk, Kızıldeniz'de balıkçılık ve yük taşımada kullanılan küçük teknelere verilen isimdir.

⁶⁸⁹ BOA., *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 4. Şube (DH.EUM.4.Şb.)*, 3/102.

⁶⁹⁰ Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 178; BOA., *DH.EUM.7.Şb.*, 2/70.

⁶⁹¹ BOA., *A.MKT.MHM.*, 744/20.

⁶⁹² BOA., *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Tahrirat Kalemî Belgeleri (DH.EUM.THR.)*, 33/27.

Aden'deki İngilizlerle doğrudan temas kuran cemiyet üyelerinin, Asir taraflarında ileri gelen bazı kimseleri bu isyan hareketine katmak için çaba gösterdikleri de bilinmektedir.⁶⁹³ İlerleyen yıllarda yani 1915 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti, güneyde Yemen Cephesi'nde İngiltere'ye karşı mücadele ettiği esnada İngilizlerin de İdrisî ile anlaştığı rapor edilmiştir. 3 Nisan 1915 tarihinde İngiltere adına İngiltere'nin Aden temsilcisi Tuğgeneral D. G. R. Shaw ile Seyyid İdrisî adına Seyyid Mustafa bin Seyyid Abdul Ali arasında imzalanan bu antlaşmayla, İngiltere ve Seyyid İdrisî arasındaki ilişkiler daha net gözler önüne serilmiştir. 6 Ekim 1915 tarihinde Hindistan Valiliği'nin onayından geçerek yürürlüğe giren antlaşma, Osmanlı Devleti'ne karşı İngiliz-İdrisî işbirliğinin en büyük delili olmuştur.

Antlaşma maddelerine göre:

Madde-1: Bu antlaşma, Seyyid İdrisî'nin Türklere karşı savaşması ve İngiltere ile Seyyid İdrisî'nin kabilesi arasında dostluk bağlarının sağlamlaştırılmasını amaçlamaktadır.

Madde-2: Seyyid İdrisi, Yemen'deki topraklardan Türkleri kovmak için çalışmayı, Türk birliklerine saldırarak bunların masraflarının artmasına neden olacak faaliyetlerde bulunmayı taahhüt etmektedir.

Madde-3: Seyyid'in başlıca görevi sadece Türklere karşı mücadele olacaktır. Türklerle işbirliği yapmadığı müddetçe İmam Yahya'ya karşı düşmanca ya da kışkırtıcı bir hareketten uzak duracaktır.

Madde-4: İngiltere, Seyyid İdrisî'nin bu yükümlülükleri karşısında, eğer İdrisî'ye yönelik herhangi bir devlet tarafından denizden saldırı olursa onu koruyacaktır. Seyyid İdrisî'ye bağlı yerlerin bağımsızlığını garanti edecek ve I. Dünya Savaşı'nın bitiminde İdrisî ile diğer rakipleri arasındaki sorunları halletmek için diplomatik çaba sarf edecektir.

Madde-5: İngiltere, Batı Arabistan'daki sınırları genişletme arzusunda olmayacaktır. Ancak İngiltere, kendi mandaterlik antlaşması yaptığı bölgelerdeki bazı kabileler arasındaki ilişkileri düzenlemek adına, buralarda birtakım antlaşmalar yapabilir.

⁶⁹³ BOA., DH.ŞFR., 461/106; DH.EUM.THR., 33/27.

Madde-6: Seyyid İdrisî, görevini yerine getirdiği süre zarfında İngiltere'den maddi ve manevi yardım alacaktır.

Madde-7: İngiltere, Kızıldeniz'de Türklere ait tüm limanlar abluka altına alındığı bir ortamda, Aden ve İdrisî'ye bağlı limanlar arasında ticaret ve deniz trafiğinin serbestçe sağlanması konusunda İdrisî'ye tam yetki vermiştir. Aralarındaki dostluk kesintiye uğramadan devam ettirilecektir.⁶⁹⁴

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'yle sınır antlaşması yaptıktan sonra I. Dünya Savaşı'nda Yemen'de karşı karşıya gelen İngiltere, daha Seyyid İdrisî Mısır'dayken başlattığı ilişkilerini 1915 yılında bir antlaşma ile neticelendirmiştir. Bu antlaşmaların bir devamını ise 1917 yılında Fersan Adaları'nın kullanımıyla alakalı olarak imzalayacaktır.⁶⁹⁵ Osmanlı kuvvetlerinin İngiliz ordularını Aden'e kadar püskürtmesiyle İngilizlerin Yemen'in içleri ile karadan bağlantısı kesilmiştir. Bunun üzerine İdrisî'nin kuzeyden Osmanlı ordusunu sıkıştırması İngiltere açısından daha gerekli görülmüştür. Bu manevra için İngiltere, İdrisî'ye olan desteğini daha da artırmıştır.⁶⁹⁶ Hatta İngilizlerden silah, cephane ve erzak gibi yardımları alan İdrisî'ye bağlı asi kuvvetler, karadan ve denizden Luhayye üzerine saldırmışlardır. Osmanlı Devleti, çok önceden böyle bir birlikteliğin haberini aldığı için idaresinin güçlü olduğu yerlerde gerekli önlemleri almıştı. Askerî tedbirlerin ve mücadelenin yanı sıra bölgedeki ileri gelen bazı kabile ve aşiretlerin Osmanlı tarafını tutmaları sağlanmıştır. Seyyid İdrisî'ye karşı mücadele ve başarıları karşısında bunlar taltif edilmiştir.⁶⁹⁷

Osmanlı Devleti'nde çeşitli istihbarat kayıtlarında İngiltere ile Seyyid İdrisî arasında, İdrisî'nin isyan hareketini destekler mahiyette çeşitli temasları içeren birçok belge mevcuttur. Her ne kadar bilgi toplamada bir sıkıntı olmasa da Osmanlı Devleti durumu sadece diplomatik yollardan yazışmalarla geçiştirmiş, İngiltere'nin bu türden faaliyetlerine karşı Kızıldeniz sahillerinde önlem alması için Yemen Valiliği'ne

⁶⁹⁴ Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 177.

⁶⁹⁵ 1917 yılında Fersan Adaları hakkında Seyyid İdrisî ile yapılan bu antlaşmanın detayları için bk., Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, pp. 178-179.

⁶⁹⁶ *BOA., DH.ŞFR., 471/28; DH.EUM.4.Şb., 3/2, 23/26.*

⁶⁹⁷ Bu konu hakkında 4 Haziran 1331 tarihli belge bk., "...İdrisi'nin İngilizlerle birlikte berren ve bahren Luhayya'ya vukubulan tecavüzlerinin akim bırakıldığı ve Azab Şeyhülmeşayihî Hadi Paşa ile biraderinin fevkalade hizmetleri görüldüğü..." bilgilerine yer verilmiştir. *BOA., DH.ŞFR., 476/93;* ayrıca Osmanlı Devleti'nin yardım aldığı meşayih hakkında bk., *BOA., DH.EUM.4.Şb., 3/102.*

uyarılarda bulunmakla yetinmiştir.⁶⁹⁸ Zaten İngiltere'nin henüz 1900'lerin başından itibaren yaptığı destekler, ilerleyen yıllarda Seyyid İdrisî'yle antlaşmaya kadar uzanmıştır. Osmanlı Devleti ile Yemen cephesinde savaşan İngiltere, Osmanlı ordularını yıpratmak için her türlü girişimde bulunmuştur. Yukarıda bahsedilen 1915 antlaşmasına bakılacak olursa, İngiltere'nin aşikâr bir şekilde isyancı bir kabile lideri ile kurduğu ilişki daha net görülecektir. Çünkü bu antlaşmanın tüm maddeleri Seyyid İdrisî'nin Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunması hakkındadır.

3.3. İNGİLTERE'NİN OSMANLI DEVLETİ ALEYHİNE YÜRÜTTÜĞÜ FAALİYETLER

Yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti, askerî operasyonlarla Yemen'de ikinci kez hâkimiyet kurmuş, buranın yönetimini yeniden düzenlemiştir. İdarî taksimat olarak Yemen'i de dört sancağa ayırmıştır. Bu sancakların merkezi San'a, Hudeyde, Ta'iz ve Asir şehirleri olarak belirlenmiştir. Yemen ve sancak merkezi olan şehirler, ilk olarak I. Selim döneminde Osmanlı idaresini kabul etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde de (1520-1566) tam manasıyla Osmanlı hâkimiyetine girdiği hâlde, sonradan burada idare zayıflamıştır. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, buraya kötü idarecilerin tayin edilmesi ve tayin edilen idarecilerin merkezle aralarının bozuk olması gibi nedenlerle Yemen'deki idare zamanla bozulmuştur. Osmanlı Devleti idaresinde, önceliği Anadolu'ya ve Rumeli'ye vermesi gibi nedenlerle Yemen'in ehemmiyeti gözden kaçırılmıştır. Bu gibi nedenlerle İngilizlerin Yemen'i elde etme girişimleri Osmanlı idarecilerinin gözünden kaçmıştır. Fakat dünya siyasetindeki değişikliklere paralel Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülmecit (1839-1861) ve Sultan Abdülaziz (1861-1876) dönemlerinde Yemen'in önemi yeniden anlaşılmıştır. Bölgede İngiliz politikalarının engellenmesi için birtakım girişimler başlatılmış ve bunda da kısmen başarı sağlanmıştır. Köklü ıslahat girişimleri Yemen'de de uygulanmak istenmiştir.⁶⁹⁹ Osmanlı Devleti bu dönemlerden itibaren belirlediği programlar çerçevesinde Yemen'de otoritesini sağlamlaştırırken İngiltere bu duruma seyirci kalmamıştır. Karşı faaliyetlerde bulunmuştur. Diplomatik yazışmaların yapıldığı arşiv kayıtlarının geneline bakılacak olursa, Yemen'de İngilizlerin Osmanlı Devleti aleyhine yürüttüğü siyaset çeşitlilik arz etmektedir. Aden ve çevresinde ayrı politika takip ettikleri gibi Osmanlı

⁶⁹⁸ Bu hususta bk., *BOA., İradeler, Mısır Evrakı, (İ.MTZ.05), 34/1985.*

⁶⁹⁹ *BOA., Y.PRK.AZL., 36/106.*

hâkimiyetinin tesis edildiği bölgelerde ve Yemen'e ait adalarda da farklı siyaset izlemiştir.

3.3.1. Aden ve Çevresinde Yürütülen Faaliyetler

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Yemen'de daha önce belirttiğimiz siyaseti nedeniyle yeniden idare tesis etme çabaları karşısında ilk olarak Aden ve çevresindeki bölge ile ilgilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin daha da güneye inmesi ihtimali belirince, ilk olarak durumu yakından gözlemlemek amacıyla çeşitli İngiliz devriye birliklerini, Osmanlı askerlerinin olduğu bölgeye göndermiştir. Yapılan hazırlıklar hakkında bilgiler edinmeye çalışmıştır.

4 Şubat 1880 tarihinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olan Ta'iz Sancağı dâhilindeki Zayda'ya altı saat uzaklıktaki Nevbetü'l-Kadim denilen yere Aden'den iki tabur İngiliz askerî birliği gönderilmiştir. Bu askerlerin bilgi topladığı yani istihbarat amaçlı çalıştığı bölgedeki insanlarla konuşmasından anlaşılmıştır.⁷⁰⁰ 7 Ocak 1892 tarihli bir başka Osmanlı arşivi kaydında ise İngiliz memurlarının, Aden ile Yemen'de* keşif hareketlerinde buldukları bildirilmiştir. Bunların keşif hareketinde buldukları yerlere kendi bayraklarını dikmeleri ve Osmanlı idaresindeki yerlere yönelik yapılacak olan tecavüzlere kesinlikle müsamaha gösterilmeyeceği kesin bir dille ifade edilmiştir.⁷⁰¹ Osmanlı Devleti'nin Yemen konusundaki tavrını yoklar mahiyette İngiltere'nin Aden temsilciliği tarafından gerçekleştirilen bu ilk girişimler karşısında Osmanlı Devleti hemen tepki göstermiş ve çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. İngiltere'nin Osmanlı idaresini tanıyan bölgelere yönelik tecavüz niteliğindeki girişimleri karşısında bunların engellenmesi için derhal askerî birlikler sevk edilmiş ve İngilizlerin kara yolu ile iç kesimlere posta göndermesi engellenmeye çalışılmıştır.⁷⁰² Ancak Osmanlı yönetimi tarafından alınan tüm tedbirlere rağmen İngiltere'nin, bu tedbirlerden pek etkilenmediği gözükmektedir. Çünkü 11 Eylül 1899 tarihinde Jandarma Mülazımı Ahmet Efendi, merkeze bir tahkikat raporu göndermiştir. Bu raporda özetle, Ta'iz Sancağı ile Aden arasında bulunan ve İngiltere'nin Aden

⁷⁰⁰ BOA., A.MKT. MHM., 485/21.

* İngiliz belgelerinde Osmanlı idaresinde olan topraklara ya Yemen ya da Türk bölgesi denilmiştir. Muhtemelen burada Yemen'den kasıt, Ta'iz sancağı olmalıdır. Çünkü İngilizlere en yakın bu sancak ve bu sancağa bağlı kasaba ve köyler bulunmaktadır. Bu konuda bk., TNA., FO., 424/32, No: 21/30; 30B/6.

⁷⁰¹ BOA., Meclis-i Vükela Mazbataları, (MV.), 68/82.

⁷⁰² BOA., DH.MKT., 2251/92.

temsilciliği tarafından sürekli müdahale edilen bölgeye İngilizlerin bir şimendifer hattı kurma girişimleri olduğunu, o bölgede yaşayan ahaliye kaçak silah getirterek sattığını ve bu kişilere lojistik destek sağlamak amacıyla binalar inşa ettiğini bildirmiştir.⁷⁰³ Hatta 11 Kasım 1899 tarihli bir başka belgede de aynı konuya temas edilerek, bu binalara Aden'den getirilen askerlerin yerleştirildiği ve böylece istihkâm mevki oluşturulmaya başlanıldığı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti ise durumu derhal protesto ederek, bu türden girişimlerin bölgedeki Osmanlı Devleti'nin hukukunu ihlal ettiğini İngiliz Hükümeti'ne ihtar etmiştir.⁷⁰⁴

İlerleyen yıllar göstermiştir ki, İngiltere ilk başlarda istihbarat ve devriye amaçlı gönderdiği birliklerini daha sonra kalıcı yerleşim yerlerinde ikamet ettirerek bir çeşit savunma hattı kurmaya çalışmıştır. Hatta daha da ileri giderek Osmanlı idaresini tanımış olan bazı kabilelere yönelik askerî müdahalelerde bulunmuştur. Bunun en bariz örneği ise Osmanlı Devleti bölgeye gelmeden önce İngilizler ile işbirliği içinde olan Havşabî kabilesiydi. Havşabî kabilesi aralarında herhangi bir yazılı antlaşma olmayan İngiliz temsilcisi ile bazı ticari ve dostluk ilişkileri içerisine girmiş, ancak daha sonra Osmanlı Devleti tarafını tercih etmiştir.⁷⁰⁵ Havşabî kabilesi, 1868 yılında Lahec Emiri'nin, gasp edilen toprakları geri almasının planlarını yapmıştır. Bu nedenle Türklerle birlikte hareket ederse bahsedilen toprakları geri alacağını düşünmüştür.⁷⁰⁶ Bu durum, İngiltere'nin bölgedeki varlığı tehlikeye düşürecek bir hareket olarak algılanmıştır. Çünkü bölgede ileri gelen böyle bir kabilenin yaptığı tercih, diğer kabileleri de o yönde etkileyebilirdi. Bu konu hakkında, özellikle İngiltere'nin yazılı olarak antlaşmalar yapması (İkinci bölümde ele alınmıştır.) bölgedeki diğer kabilelerin İngiltere'yle olan ilişkilerini sekteye uğratabileceği ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Lahec Emiri ile aralarındaki toprak anlaşmazlığına son veren İngilizler, ayrıca bu kabileyle de mandaterlik ve yardım antlaşması yaparak sorunu halletmiştir.⁷⁰⁷ İngiltere husus üzerinde oldukça durmuş, kendi saflarına çektiği bu kabileye çeşitli yardımlarda bulunmuştur.⁷⁰⁸ Lahec Şeyhi vasıtasıyla kendisine 1 Haziran 1900 tarihinde bir top ve yaklaşık bin kadar da başıbozuk asker gönderilmiştir. Yardım alan Havşabî Emiri,

⁷⁰³ BOA., Y.MTV., 194/131.

⁷⁰⁴ BOA., BEO., 1403/105161; Yıldız, *Perakende Evrakı, Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)*, 31/8.

⁷⁰⁵ TNA., FO., 424/32, No: 21/18; 21/30.

⁷⁰⁶ TNA., FO., 424/32, No: 34/5.

⁷⁰⁷ TNA., FO., 881/9457X, pp. 176.

⁷⁰⁸ TNA., FO., 424/32, No: 21/40; FO., 881/9457X, p. 178.

Osmanlı idaresine karşı gelmiş ve isyan ederek, Osmanlı Devleti'ni tanıyan kabilelere saldırmıştır.⁷⁰⁹ Bunun üzerine Şeyh Muhammed Nazır Makbul adında ileri gelen bir Havaşibli, derhal isyancıların üzerine gitmiş ve bunları bastırmaya başlamıştır. Elbette ki İngiltere bu duruma seyirci kalmamış, destek vermeye devam etmiştir.⁷¹⁰

Nitekim Yedinci Ordu'ya bağlı Osmanlı birlikleri derhal bölgeye sevk edilmiştir. Osmanlı birliklerinin sevk edildiği haberini alan İngilizler de hemen karşı harekete geçmişler ve elli süvari ve bir subaydan oluşan askerî birliği Havşabî kabilesine destek vermesi amacıyla göndermiştir.⁷¹¹ Havşabî Şeyhi gücü eline geçirince İngilizlerin de kışkırtmalarıyla Osmanlı idaresindeki yerlere tecavüz etmeye başlamıştır. İngiliz birliklerinin de Osmanlı tarafını bekleyen sınır birliklerine top atışıyla saldırı girişiminde bulunması üzerine Osmanlı Devleti derhal harekete geçmiştir. İngilizlerin ele geçirdiği yerlerden atılması gayesiyle bunlara karşı askerî harekât yapılmasına izin verilmiştir.⁷¹² Aralarında İngiliz askerlerinin de bulunduğu karşı birliklerden top atışı yapınca Osmanlı ordusu savunmaya geçmek zorunda kalmıştır.⁷¹³ İngilizlerin saldırısı karşısında Osmanlı Devleti derhal diplomatik yollardan olayı çözmek için girişimlerde bulunmuştur. Londra elçiliğine durum ifade edilmiş ve İngiltere'nin derhal böyle hareketlerden vazgeçmesi yönünde çaba sarf edilmiştir.⁷¹⁴ İngilizler silah, asker ve mühimmat desteklerinin yanında, orada yaşayan halkı da örgütlemeye çalışmışlardır. Hatta karşı gelen kişileri derhal tutuklayarak engel olmaya çalışmıştır.⁷¹⁵ Osmanlı birlikleri bu beklenmedik İngiliz desteği karşısında derhal toparlanmış ve karşı taarruza geçerek İngilizleri ve Havşabî şeyhinin idaresindeki güçleri geri püskürtmüştür (20 Ağustos 1901).⁷¹⁶ Diplomatik girişimlerin netice vermediği bu olay karşısında Osmanlı Devleti'nin askerî olarak aldığı tedbir sayesinde İngiliz birlikleri Aden'e geri dönmek zorunda kalmıştır.⁷¹⁷

Buradan anlaşılıyor ki bu mesele yaklaşık iki yıl gibi bir zaman almıştır. Akabinde ise Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin Yemen'de karşılıklı olarak ilk kez

⁷⁰⁹ BOA., BEO., 1499/112370.

⁷¹⁰ BOA., Y.PRK.HR., 31/7.

⁷¹¹ BOA., DH.MKT., 2513/26.

⁷¹² BOA., DH.MKT., 2518/65.

⁷¹³ BOA., BEO., 1697/127214; HR.SYS., 89/11; Y.A.HUS., 418/53, 418/56.

⁷¹⁴ BOA., BEO., 1695/127121.

⁷¹⁵ BOA., Y.PRK.UM., 55/17.

⁷¹⁶ BOA., BEO., 1710/128185.

⁷¹⁷ BOA., Y.A.HUS., 418/102; Y.PRK.HR., 31/16.

savaştığı yer ve tarih olarak karşımıza çıkmaktadır. Çatışma, Yemen’de Osmanlı-İngiliz çekişmesinin fiili başlangıcı olarak gösterilebilir. Çünkü bu tarihten itibaren artık İngiltere ile Osmanlı Devleti’nin bölgedeki hukuku, yazılı bir antlaşmaya dökülmesi için diplomatik çabalar hız kazanmıştır. İlerideki bölümde ele alınacağı üzere Yemen’de İngiltere ile sınır meselesi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla İngiliz birlikleriyle, Yemen’de Osmanlı birliklerinin çatışması, bu sınır meselesindeki olaylar zincirinin ilk basamağını teşkil etmektedir.

Ancak İngiltere, pek rahat durmamış, Osmanlı idaresindeki yerlere saldırı girişimlerini devam ettirmiştir. Hatta Ta’iz yakınlarında sekiz köyü zapt ettiği ve buralara İngiliz bayrağı çektiği haber alınmıştır.⁷¹⁸ Nitekim İngilizler elde ettikleri yerlerde gözetleme kuleleri kurarak buralardaki varlığını sağlama almaya çalışmıştır. Ancak elde edilen belgelerden görüldüğü kadarıyla Osmanlı Devleti, böyle girişimleri tartışmalı arazi içinde olduğu iddiasıyla engellemeye çalışmıştır.⁷¹⁹ İleride Osmanlı Devleti ile bir sınır meselesi olacağı bu olaylardan gayet açıkça görülmektedir. İngiltere böylesi bir durumda, kendisine intikal edecek yerlerde nüfuzunu artırma girişimlerini artırmıştır.⁷²⁰ Hatta İngilizlerin artan baskıları neticesinde bölgedeki bazı kabile şeyhleri ve ileri gelenleri (Örneğin Es-Seyyid Taha Baharun), İngilizlerin baskıları karşısında Osmanlı Devleti’nden koruma ve yardım talebinde bulunmuşlardır.⁷²¹

İngiltere’nin Aden’de ve çevresinde yürüttüğü faaliyetler; bina kurma, kabile liderleri ve şeyhlerine ücret ödemeleri, şimendifer ve yol inşası, asker sevki ve bazı kabileleri koruma olarak görülmüştür. Ancak bu girişimler Osmanlı Devleti tarafından, Aden’i bir müstemleke hâline getirme girişimleri olarak algılanmıştır.⁷²²

3.3.1.1. Hadramut Bölgesi Hâkimi ile Yapılan Antlaşmalar

Bu antlaşma Aden’deki İngiliz temsilci Tuğgeneral James Blair ile Abdullah bin Ömer bin Avaz El-Kayti ve kardeşi Avaz bin Ömer arasında, 29 Mayıs 1882 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşma da o tarihlerde Nakib Ömer bin Salih El-Kasadî tarafından ele geçirilen topraklar ve Brum ile Mukalla limanlarının mülkiyetinin teslimine karşılık,

⁷¹⁸ BOA., Y.PRK.UM., 54/102.

⁷¹⁹ BOA., BEO., 2308/173051.

⁷²⁰ BOA., Y.MTV., 271/66.

⁷²¹ BOA., HR.TO., 404/34.

⁷²² BOA., BEO., 2097/157257.

İngilizlerin de onlara destek ve aylık olarak 360 dolar vermesi karşılığında yapılmıştır. Antlaşmanın maddeleri;

Madde-1: İngiliz temsilcisinin ve hükümetinin izni olmadan, Hadramut sahillerinde, Mukalla, Şehr ve Brum gibi yerlerde herhangi bir toprak parçasını İngiltere dışında bir başka devlete satmayacak, kiralamayacak ve İngiltere'nin haberi olmadan bir başka devlet ile antlaşma yapmayacaklardır. Bu hayatta olan emiri ve ondan sonra gelecek kişileri de kapsamaktadır.

Madde-2: Mukalla'da Nakib Ömer bin Salih El-Kasadi'nin elinde bulunan topraklar Abdullah bin Ömer Avaz El-Kayti'nin eline geçmiş, Abdullah bin Ömer Avaz, Aden'deki İngiltere temsilciliğine Nakib'in kovulması karşılığında 100.000 dolar üzerinden ödeme yapmıştır. Bu miktar temsilciliğin takdiriyle Nakib'in namına Aden'de harcanacaktır.

Madde-3: Abdullah bin Ömer Avaz ile kardeşi ve her ikisinin soyundan gelen kişiler, her ne durumda olursa olsun, özellikle de çevresindeki komşular ve yabancı güçlerle yapacakları ilişkilerde İngiltere'nin tavsiye ve olurlarını almayı kabul etmişlerdir.

Madde-4: Abdullah bin Ömer ve kardeşi ile bu soydan gelen herkes antlaşmalara uyacaklardır. İngiltere bu antlaşmanın karşılığı olarak gelecek Nisan ayının ilk gününden itibaren yıllık 360 dolar ödemeyi kabul edeceklerdir.⁷²³

İngiltere, 26 Şubat 1890 tarihinde bölgenin hâkimi durumuna gelen Kaytî kabilesi ile tekrardan bir antlaşma yapmıştır. Antlaşmayla Kaytî kabilesi İngiliz mandaterliğini kabul etmiştir. Kabilenin bu tarihte de lideri aynı kişidir. Ancak İngiltere'nin temsilcisi olarak Adam George Forbes Hogg bu antlaşmada yetkili kişi olarak bulunmuştur. Üç maddelik antlaşmanın en önemli iki maddesi vardır. Bunlar da İngiltere'nin himayesi ve bu himaye dışında hiçbir devletle antlaşma yapılmayacağı, bölgeye yönelik yabancı bir devlet müdahalesi olursa İngiltere'ye haber verilmesi şartlarını taşımaktadır.⁷²⁴

⁷²³ TNA., FO., 881/9457X, pp. 169-170.

⁷²⁴ TNA., FO., 881/9457X, p. 186.

3.3.1.2. Sokotra ve Çevresindeki Adaların Korunması İçin Yapılan Antlaşma

Bu antlaşmaya bakılacak olursa, İngiltere'nin sadece Aden'in kara çevresinde değil aynı zamanda deniz çevresindeki adalara yönelik de faaliyet yürüttüğü görülecektir. 23 Nisan 1886 tarihinde, Sokotra ve çevresindeki adaların emiri Ali bin Abdullah bin Salim bin Said bin Afrir ve Aden'deki İngiltere temsilcisi Tuğgeneral Adam George Forbes Hogg arasında İngiltere ile dostluklarının bir nişanesi ve bu dostluğu geliştirmek için imzalanmıştır. Antlaşma maddelerine bakılacak olursa;

Madde-1: İngiltere hükümeti, Emir Ali bin Abdullah'ın isteklerine uygun bir şekilde, bundan sonra Sokotra ile ona bağlı adalara İngiliz Krallığı'nın korumasını ve hâkimiyetini yaymayı üstlenmiştir.

Madde-2: Ali bin Abdullah, bundan sonra İngiltere'nin bilgisi dışında yabancı herhangi bir millet yahut devlet ile yazışma ya da antlaşma yapmama konusunda söz vermiştir. Ayrıca bu adalara yönelik başka bir devlet tarafından girişim olursa derhal Aden'deki temsilciye durumu haberdar edeceğine dair de söz vermektedir.

Madde-3: Kişn'de imzalanan antlaşma, imza tarihinden itibaren geçerli olacaktır.⁷²⁵

Antlaşmayla İngiltere, imzacı kabilelerle Aden ve çevresine sokulacak devletlere karşı tedbir almayı amaçlamıştır. Olası bir müdahale yahut girişimde derhal İngiltere'nin Aden temsilciliğinin bilgilendirilmesi yönünde madde koyularak buralarda İngiliz varlığı garanti altına alınmıştır.

3.3.2. Osmanlı İdaresi'ndeki Bölgelerde Yürütülen Faaliyetler

İngiltere, “*Osmanlı Yemeni*” denilen Osmanlı idaresi altında kalan bölgelerde de birtakım faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetlerinde ise genellikle San'a sancağı gibi merkezi ve iç kesimlerde değil, idare merkezinden uzak Asir sancağı başta olmak üzere sahil bölgelerini tercih etmiştir. Burada karşımıza belli başlı yerleşim yerleri çıkmakla birlikte İngilizler, ikinci kısımda da bahsedildiği üzere, çeşitli kabilelere isyan etmeleri karşılığında destek veriyordu. Bu desteklerinin en başında ise silah yardımı olmuştur. Kendi malı olan silahları Hudeyde, Luhayye, Midi, Ebu Ariş gibi liman kentlerine

⁷²⁵ TNA., FO., 881/9457X, p. 171.

getirerek çok ucuz fiyatlara satmıştır.⁷²⁶ Ticari emtia gibi görülse de sattığı kişiler, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye hazırlanan yahut eşkıyalık faaliyetlerinde bulunacak kabileleri teşkil etmesi nedeniyle önem taşımaktadır. Buna ilaveten fiyatlarının ucuz olması elbette akla ilk olarak yardım sağlandığı yönünde fikirleri getirecektir. Bu fikir, ilk olarak 7 Ağustos 1891 tarihinde *Berliner Tageblatt*⁷²⁷ adlı yabancı bir gazetede, Doktor Galazor tarafından yayınlanan makalede dile getirilmiştir.⁷²⁸ Makalede Osmanlı idaresindeki Yemen'de, genel bir isyanın meydana geldiği ve isyancılara İngiltere'nin silah yardımıyla bulunduğu ileri sürülmüştür. Konuyu yakından takip eden Osmanlı Devleti ise Yemen valiliği aracılığı ile durumu derhal tespit etmeye yönelik çalışmalar başlatmıştır. Dolayısıyla İngiltere'nin Osmanlı idaresinde olan bölgelerdeki faaliyetleri kapsamında ilk olarak silah sevkiyatı görülmektedir. Ancak buna rağmen yoğun ve önemli bir husus arzemesi nedeniyle üstünde durulması gereklidir. Osmanlı Devleti, isyancıların üzerine harekât düzenlediği zaman karşısında belli bir düzenli ordudan ziyade başıbozuk kabile üyelerinden oluşan gruplarla mücadele ediyordu. Bu mücadele esnasında Osmanlı ordusunun, karşısındaki güçlerin o devrin en ileri askerî harp malzemesiyle donatılmış olduğunu görünce şaşkınlığı büsbütün artmıştır. Çünkü silahlar ve topların nereden sağlandığı Osmanlı Devleti'ni oldukça düşündürülen bir durum olarak gözüküyordu. Hatta bu konuyla alakalı, 1871 yılından sonra Yemen'de valilik yapmış ve aynı zamanda oradaki askeri kumanda etmiş olan Ahmet Muhtar Paşa'nın verdiği şu bilgiler dikkate değerdir:

*"...Asirli'yi yola getirip merkezlerini zapt ettiğimiz sırada Mısır Hidivi İsmail Paşa tarafından Muhammed Ayz'a hediye olarak gönderilmiş ve üzerinde Muhammed Ayz'ın ismi kazılı, sandık içinde, güzel bir karabina gördüm. Mısır yapımı birkaç yüz asker çadırı bulunduğu gibi, taze barut ve top güllerine mahsus saniyeli tıplar ve topları umumen mücehhez ve talimli topçular elinde görüldüğünden başka, Mısır topçu miralaylarından Yemanî Ahmed Bey adında birisinin ikide birde Asir'e gidip Muhammed Ayz'e misafir olduğu işitildi."*⁷²⁹

⁷²⁶ BOA., Y.PRK.AZJ., 19/50.

⁷²⁷ Berlin'de 1872-1939 yılları arasında yayımlanmış bir gazetedir. Berlin'de döneminin en liberal gazetesi ve en ünlü gazetesi olma özelliğini taşımıştır. 1 Ocak 1872 tarihinde Rudolf Mosse tarafından ilk olarak basılmıştır.

⁷²⁸ BOA., Yıldız, Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.), 22/22

⁷²⁹ Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli*, s. 42.

Buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere İngiltere, emellerini gerçekleştirmek için çeşitli yollar kullanmaktaydı. Bu yolları doğrudan ve dolaylı olarak tercih ediyordu. Özellikle Osmanlı Devleti'nin merkez yönetimi ile ters düşmüş olan Mısır, orada yaşayan bazı Yemenlileri destekleyerek, bunların aracılığıyla Yemen'deki isyancılara yardım etmiştir. Nitekim arşiv kayıtlarındaki bir başka belgede Yemen'deki bir isyancı gruba Mısır üzerinden gönderilen yardım İngiliz gemileriyle götürülmüştür.⁷³⁰

İngiltere nezdinde silah sokulma ve böyle kişileri destekleme yönündeki faaliyetler, Osmanlı Devleti tarafından engelleme girişimlerinde bulunulmuş ve bunların bir daha yaşanmaması hususunda kesin bir dille İngiltere uyarılmıştır. Ancak İngiltere, bu silahların kendileri aracılığıyla değil Fransızlar tarafından sokulduğunu ileri sürmüştür.⁷³¹ İngiltere, Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasını 1800'lü yılların ikinci çeyreğinden itibaren değiştirmiş, bunun üzerine Yemen'de de bu politikasını sürdürmeye devam ettirmiştir. İsyancılara askerî mühimmat vererek desteklenmesi, İngiltere'nin Aden ve çevresinde istediklerini Osmanlı Devleti'ne çok rahat yaptırması anlamına geldiği için bu tür faaliyetlerine devam etmiştir. Hatta bu amaç için hem Mısır'ı hem de farklı devletlere ait gemileri de kullanmıştır. 22 Ekim 1898 tarihinde bir İsveç gemisi Port Said'den Kızıldeniz'e geçerek oradan da Hadramut ve Umman'a yönelmiş, Yemen taraflarına yaklaşıncı da İngiltere'den almış olduğu silahları buraya boşalttığı tespit edilmiştir.⁷³²

İngilizler silahların yardımı ile hem kendi manevra alanlarını genişletmiş hem de silah ticaretinden kazanç sağlamıştır. Ancak o tarihlerde Osmanlı Devleti'nin herhangi bir vilayetinde silah ithali yasaklanmıştı. Buna rağmen İngilizlerin yaptıkları kaçakçılığa giriyordu. Osmanlı Devleti ise durumdan tafsilatlı bir şekilde haberdardı.⁷³³

İngiltere silah sevki meselesinden başka Yemen topraklarında Osmanlı Devleti'ne karşı siyaset belirlemek ve ona göre adım atabilmek için çeşitli casusluk faaliyetleri de

⁷³⁰ BOA., Y.PRK.A., 12/61; Osmanlı Devletine sunulan 1902 yılındaki bir raporda, İngilizlerin Mısır'da kurdukları cemiyet aracılığıyla Yemen'deki asilere yardımda bulunduğu tespit edilmiştir. Yemenliler üzerinde nüfuzu olan Ahmed Edip ile Seyyid Abdülmemiş isimli ileri gelenler bu cemiyet aracılığıyla isyancıları silahlandırmış ve Yemen'de karışıklık meydana getirmeleri için her türlü şeyi temin etmişlerdir. Yemen'deki isyancıların İngiliz tebaası olan bazı Hintliler tarafından eğitildiği de ileri sürülmüştür. Bk., BOA., Y.PRK.AZJ., 44/37.

⁷³¹ BOA., Y.A.HUS., 259/52.

⁷³² BOA., Yıldız, *Perkande Evrakı, Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzat (Y.PRK.SGE.)*, 4/76; Y.PRK.UM., 44/5.

⁷³³ Bu hususta bk., BOA., Y.PRK.UM. 44/83; Yıldız, *Perakende Evrakı, Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.)*, 33/1; Y.PRK.HR., 27/79.

yürütmüştür. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki durumu hakkında hem Yemenliyi hem de kendi adamlarından birçok kişiyi bölgeye sevk etmekten çekinmemiştir. Hudeyde kasabası bu konuda çok önemli bir merkez olarak kullanılmış, bir sorun çıkması durumunda ise buradaki İngiliz konsolosluğunu hemen devreye sokmuştur. Bu konuda Artur Con Belenig adında bir İngiliz, San'a'ya kadar giderek oradaki askerî hareketliliği takip etmiştir. Osmanlı memurları durumu fark edince derhal bu kişiyi tutuklamışlardır. Üzerinden üç farklı pasaport çıkan bu ajanın, daha sonra Hudeyde İngiltere Konsolosluğu'nun devreye girmesiyle, götürülerek konsolosluğa teslim edildiği bildirilmiştir.⁷³⁴

İngiltere'nin bu tür istihbarat faaliyetleri oldukça yaygın bir şekilde görülmektedir. Seyyid İdrisi isyanı bahsinde de geçtiği gibi “*Wyman Bury*” adındaki bir şahsın Yemen'deki faaliyetleri de bu kapsamdadır. Bu kişinin Osmanlı idaresindeki yerlerde bir Müslüman gibi yaşarken, aynı zamanda da Aden'deki İngiliz temsilcisinin yardımcısı olarak çalıştığı da bilinmektedir.⁷³⁵

Osmanlı Devleti hem bu silah sevkiyatı hem de casusluk türünden faaliyetler karşısında tedbirler almaya çalışmıştır. Yemen Valiliği isyancılara deniz yoluyla silah yardımının engellenmesi için merkezden gemi istemiştir.⁷³⁶ İngilizlerin gönderdiği ajanları vasıtasıyla bölgede hem bilgi toplanılması hemde gittikleri yerin ileri gelenlerinin elde edilmesine yönelik faaliyetler karşısında Osmanlı Devleti, bölgedeki kanaat önderlerinden oluşan heyetler kurmuştur. Bu heyetlerle Yemen'de dinî hassasiyetleri olan kabile şeyhleri ve reislerine dinin birleştirici özelliği kullanılarak din, millet ve vatan duyguları pekiştirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle bu kişilerin devlete bağlılığı sağlanarak, bölgeyi ele geçirme arzusunda olan İngilizlerin yaptıkları girişimlerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.⁷³⁷

3.3.3. Kızıldeniz'de İngiliz Manevraları

İngiltere, önceki bölümlerde belirtildiği üzere, bölgeye önce ticari faaliyetlerini geliştirmek amacıyla girmişti. Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra, deniz ticareti açısından Kızıldeniz'in öneminin artması doğal olarak İngilizlerin politikasını da

⁷³⁴ BOA., BEO., 3908/293076, 3911/293319.

⁷³⁵ BOA., Y.A.HUS., 294/13.

⁷³⁶ BOA., DH.MKT., 2525/89.

⁷³⁷ BOA., DH.EUM.7.Şb., 1/35.

etkilemiştir. 1839 yılına kadar Yemen kara sularında ticaret gemileriyle boy gösteren İngiltere, bu tarihten itibaren harp gemileriyle de var olmaya başlamıştır. Ancak bölgede kendisine, özellikle de denizlerde mukavemet edecek bir gücün bulunmaması nedeniyle askerî operasyonları fazla sürmemiştir. Aden'in ele geçirilmesinin ardından yeniden ticari çıkarlarını düşünen İngiltere, Kızıldeniz'de de bu ihtiyacına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.

O sıralarda Osmanlı Devleti kendi iç sorunlarıyla ve merkeze yakın yerlerde çıkan olaylarla meşgul olduğundan Yemen'le geretiği gibi ilgilenememiştir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Hadım Süleyman Paşa'nın Hindistan seferinden başka Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz ve Arap Denizi'nde (Aden ve Basra Körfezleri) varlığı pek görülmemiştir. Ancak 1871 yılından itibaren durum değişmiş, Osmanlı Devleti ikinci kere emperyalist bir gücün bölgede bulunmasından rahatsızlık duymaya başlamıştır. İngilizlerin, Yemen'de önce Aden ile başlayan girişimleri o bölgede genişlemesini sağlarken, Osmanlı Devleti de hukuken idaresinde olan bu yerleri fiilen tekrar idaresine bağlamak için harekete geçmiştir. Yemen'de bölgesel bir isyanı fırsat bilen Osmanlı yönetimi, derhal bölgeye kuvvet sevk etmiş ve Yemen'i dört sancağa ayırarak hâkimiyetini fiilen yeniden başlatmıştır.

İngiltere açısından bakılacak olursa bu durum hoş karşılanmamıştır. Özellikle de Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Kızıldeniz ve Aden Limanı'nın önemi daha da artınca bu durum daha büyük önem kazanmıştır. İngiltere'nin bu tarihten itibaren ilk girişimlerini Osmanlı yönetiminin nabzını tutma olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Çünkü 1881 yılında İngiltere, Yemen valiliğinden gemilerine yakıt ikmali için Hudeyde'de bir kömür deposu yapma izni istemiştir. Osmanlı Devleti ise Yemen Valiliğine gönderdiği yazıda, Hudeyde limanına uğrayacak İngiliz savaş gemilerine maden kömürü için depo kurulması meselesinde, İngilizlerin Aden'de de benzer bahaneler öne sürerek Aden'i ele geçirdiklerini, bilahare bu şekilde Hudeyde'yi de ele geçireceklerini tahmin ettiklerinden dolayı bu duruma fırsat verilmemesi gerektiği bildirilmiştir.⁷³⁸

Bundan sonra İngiltere girişimlerini artırmaya başlamış ve Osmanlı idaresinde kalan kıyılarda çokça İngiliz gemisi boy göstermiştir. Özellikle de İngiliz Savaş Bürosu'na ait gemiler Yemen kıyılarını keşif amacıyla ziyaret etmişlerdir. 19 Kasım

⁷³⁸ BOA., *İradeler, Hariciye (İ.HR.)*, 335/21582.

1887 tarihinde Yemen'in Kızıldeniz sahillerinde bulunan Hudeyde kasabasının kuzeyinde kalan Kunfuda'ya bir İngiliz harp gemisi asker çıkarmıştır. Burada Kunfuda Tuzlası yakınlarındaki tepede çadır kuran İngiliz askerlerinin varlığı Osmanlı Devleti'ni derhal harekete geçirmiş ve bu tür girişimleri engellemek için İngiltere Sefareti nezdinde girişimlerde bulunmuştur.⁷³⁹

Doğrudan askerî bir girişim Osmanlı Devleti'nde hemen yankı bulacağından İngiltere bu tür girişimlerinden vazgeçmeye ve bölgede ilerde olması muhtemel bir savaş için bilgi toplamaya başlamıştır. 1888 yılında İngiltere, Kızıldeniz'in bazı sahilleri ile Yemen'in de içinde bulunduğu kısımlarını araştırmak için "*Slobe*" isimli gemiyle bölgenin bir haritasını çıkarmak için araştırmalar yapmıştır. Elde ettiği haritanın bir nüshasını da Osmanlı harp gemisinin müdahalesi neticesinde Osmanlı Devleti'ne vermek zorunda kalmışlardır.⁷⁴⁰ (Bk. Ek-12)

Bölgenin detaylı haritasını çıkaran İngiltere'nin bu tarihten itibaren işi kolaylaşmış, Yemen açıklarında bulunan birçok ada İngiltere'nin uğrak yeri hâline gelmiştir. Sadece adalar değil, Osmanlı Devleti tarafından kullanılmayan sahiller de İngilizler tarafından istismar edilmeye başlanılmıştır. 9 Temmuz 1889 tarihinde Hudeyde ile Muha arasındaki bölgeye asker ve erzak çıkaran bir İngiliz harp gemisi haber alınmıştır.⁷⁴¹ Bilgi İstanbul'dan Yemen Valiliği'ne iletilmiş ve durum soruşturulmuştur. Soruşturma neticesinde mühim birşey olmadığı ortaya çıkmış, meydana gelen olayın sadece bir İngiliz manevrasından ibaret olduğu anlaşılmıştır. Yemen Valiliği'ne iletilen başka bir bilgi de sahillere bir subay kumandasında yüz kadar İngiliz askeri sevk edildiği ve bunlara yetecek kadar da erzak olduğu, bu askerleri bıraktıktan sonra Kamaran Adası'na gidip, sonra tekrar aynı gemiye gelerek karaya çıktıkları bu İngilizleri de alıp Aden'e gittikleri yönündeydi.⁷⁴² Anlaşıldığı üzere İngilizler ilk başlarda istihbarat amaçlı faaliyet göstermişlerdir. Bu durumu destekleyen 16 Haziran 1894 tarihli bir başka belgede ise Musavva'dan Hudeyde'ye gelen "*Dolphin*" adlı İngiliz gemisinin kaptanı Alfred Bacet isimli İngilizin, Hudeyde'de

⁷³⁹ BOA., İ.HR., 338/21872.

⁷⁴⁰ BOA., DH.MKT., 1479/84.

⁷⁴¹ BOA., DH.MKT., 1636/123.

⁷⁴² BOA., DH.MKT., 1644/135.

bulunan İngiliz konsolosundan bölgedeki Osmanlı askerî varlığı hakkında bilgi aldığı öğrenilmiştir.⁷⁴³

Sadece bilgi amaçlı değil başka bahanelerle de İngilizler Kızıldeniz sahillerinde boy göstermiştir. Bu hususta ise Hindistan'dan gelen hacıların güvenliği meselesi İngiltere'nin elini güçlendirmiştir. İngiltere, Hindistanlı hacıların muhafazasını bahane ederek Cidde açıklarına kadar gelip burada bir harp gemisi bulundurmak istemiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin girişimleri ile bu isteğinden vazgeçmiştir.⁷⁴⁴ İngiltere ilerleyen yıllarda ise bu korumacılık meselesini daha da ileri boyutlara taşımıştır. Nitekim anlaşmalı olduğu Arapların adına gemiler göndererek, bunları Kızıldeniz'de kendi çıkarları için kullanmıştır. Gemiler aracılığıyla silah, tütün ve riyal kaçakçılığı gibi birçok faaliyette bulunulmuştur. 1 Ağustos 1900 tarihinde İngiliz himayesinde olan Arap şeyhlerinden Cemadî adında bir şahsa ait olan gemide yukarıda adı geçen mallar yakalanmış, daha sonra İngiltere'nin devreye girmesi ile el konulan malların iadesi gündeme gelmiştir.⁷⁴⁵ Öyle görülüyor ki sadece karada değil denizlerde de İngiltere ile anlaşmalı olan kabilelere yönelik Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sorun teşkil edecek meseleler gün yüzüne çıkmıştır. Arap kabilelerine ait gemilerin kontrolü meselesi, İngiltere'nin himayesinde olmalarından kaynaklanmıştır. İngiltere kendisi ile anlaşmalı olduğu kabilelere yönelik olumsuz bir hareketi kendisine yapılmış sayarak Bâb-ı Âli'ye baskı yapıp, Osmanlı Devleti'ni bu konuda sıkıntıya sokmaktaydı. Çünkü bu kabilelerin yasak yollardan karaya çıkardığı mallar, Osmanlı Devleti'ni hem sosyal hem de ekonomik açıdan zarara uğrattıyordu. Silahlar, Osmanlı yönetimine karşı isyan edenlere dağıtılıyor, riyaller ve tütünler ise piyasada fiyatları etkiliyordu.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin artan sıkıntıları ve kendi iç meseleleriyle uğraşmasını fırsat bilerek Yemen sahillerinde ilk saldırı girişimini 10 Kasım 1901 tarihinde gerçekleştirmiştir. İngiliz donanmasına ait gemiler bu tarihte Kamaran Adası'na hücum ederek, karaya birlikler çıkarmıştır.⁷⁴⁶ Bu harp gemilerinin manevrası, daha sonraki bölümlerde de görüleceği üzere, Osmanlı Devleti ile sınır tespiti yapılırken kendi isteklerini kabul ettirmek adına düzenlenmiştir. Yapmış olduğu keşif hareketlerinin ardından İngiliz donanması da Yemen kara sularında saldırı girişimlerine

⁷⁴³ BOA., *Yıldız, Perakende Evrakı, Dahiliye Nezareti Evrakı (Y.PRK.DH.)*, 7/73.

⁷⁴⁴ BOA., *Y.MTV.*, 194/136.

⁷⁴⁵ BOA., *DH.MKT.*, 2380/150, 2395/117.

⁷⁴⁶ BOA., *HR.SYS.*, 85/5.

başlamış ve neticesi I. Dünya Savaşı'nda son bulacak bir mücadeleye girişmiştir. Karada Osmanlı Devleti'nin daha da güneye sarkmasını engellemek için asker sevk eden İngiltere, eş zamanlı olarak denizden de Osmanlı idaresindeki yerlere müdahale etmiştir. Nitekim 10 Ekim 1902 tarihli belgede Afrika tarafından gelen bir İngiliz harp gemisinin, Aden'in batı tarafındaki Osmanlı yönetiminde olan toprakları topa tuttuktan sonra Perim Adası taraflarından gelen diğer iki gemi ile birleşerek gözden kaybolduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁷ Aynı tarihli bir başka belgede ise Perim Adası'nda bulunan İngiliz harp gemisinden iki subayla yirmi iki asker Kamaran Adası'nda karaya çıkartılmıştır.⁷⁴⁸

Durum Osmanlı Devleti'nin derhal tepkisini çekmiş, İngiltere'den bu hareketlere son verilmesi talep edilmiştir. İngiltere'nin verdiği cevapta buralarda bulunan gemilerin, özellikle de Hudeyde açıklarında demirleyen geminin, Kızıldeniz'de korsan faaliyetlerine ve köle ticaretine karşı önlem için karakol vazifesi yaptığı belirtilmiştir.⁷⁴⁹ Yapılan araştırmalarda Hudeyde İngiliz konsolosunun Aden temsilciliğinden harp gemisi talep ettiği istihbaratı İngiliz elçiliğine iletilmiştir. Ancak durum İstanbul'daki İngiliz elçiliğine sordurulduğunda elçiliğin böyle bir talepten haberi olmadığı anlaşılmıştır.⁷⁵⁰ İngiltere korsanlık ve zenci ticareti meselelerini bahane ederek, bir şekilde Osmanlı Devleti'nin sahillerine müdahale etmiştir. Örneğin, 10 Ocak 1903 (10 Şevval 1320) tarihli arşiv belgesine göre Hudeyde yakınlarındaki Havrü'l-Vahle denilen yerde bir İngiliz sambukuna taciz ateşi açılmıştır. Bu sambuka silah atanların bir kısmı yakalanarak tutuklanmış ise de olayı bahane eden İngiltere, derhal bölgeye harp gemisi gönderme kararı almıştır.⁷⁵¹ Osmanlı Hariciye Nezareti vasıtasıyla bu gemilerin gönderilmemesi için çaba sarf edilmesine rağmen İngiltere bu karardan vazgeçmemiştir. Çünkü o sıralarda Yemen'de Nevahi-i Tis'a denilen bölgenin sınır tespit işi vardı. Osmanlı tarafının zaman zaman istekleri karşısında İngiltere hemen tehditkâr bir siyaset izliyor ve Kızıldeniz'de meydana gelen en ufak bir olayı lehine kullanmak istiyordu. Ancak 9 Şubat 1903 (11 Zilkade 1320) tarihinde Londra'daki Osmanlı elçiliği maslahatgüzarlığından alınan bir telgrafta, İngiltere'nin gönderdiği bu harp gemilerini geri çekme düşüncesi olduğundan gereğinin yapılması istenilmiştir.⁷⁵²

⁷⁴⁷ BOA., Y.MTV., 278/8.

⁷⁴⁸ BOA., Y.A.HUS., 436/26.

⁷⁴⁹ BOA., DH.MKT., 595/38.

⁷⁵⁰ BOA., Y.A.HUS., 435/73; BEO., 1981/148513.

⁷⁵¹ BOA., BEO., 1974/148017; 1978/148339.

⁷⁵² BOA., BEO., 1991/149285.

Bâb-ı Âli ise, İngiltere'nin yeniden böyle bir girişimde bulunmaması için derhal gerekli tedbirleri almış, İngiliz sambukuna saldırılanları yakalayarak tutuklamıştır.⁷⁵³ Bu sefer de Hudeyde İngiliz konsolosluğu devreye girerek yakalanan kişilerin ne zaman yargılanacakları konusundaki çabaları diplomatik bir krize dönüşmüştür. Yeniden bölgeye harp gemileri sevk edilmiştir. Yemen Valiliği bu iş için Hudeyde Bidayet Ceza Mahkemesi'ni yetkilendirmiştir.⁷⁵⁴

Bu gibi durumlarda bazıları çabukcak halledilirken İngiliz sambukuna silah sıkılması ve tutuklanan zanlıların yargılanması işinde diplomatik sorun yaşanmıştır. Yargılama esnasında İngiltere adına mahkemede davacı olarak katılan İngiliz subayı Losenko, sarhoş bir vaziyette 30 Mayıs 1903 (3 Rebiyülevvel 1321) tarihindeki duruşmaya gelmiş ve orada düzeni sağlamakla görevli Osmanlı askerlerine hançer ve silah çekmiştir.⁷⁵⁵ Losenko'nun tavrı üzerine davanın seyri İngiltere lehine işlerken bir anda değişmiştir. Osmanlı Devleti, hem İngiliz sambukuna silah atan kişileri hem de İngiltere adına mahkemede yetkili olan yüzbaşını yargılamak zorunda kalmıştır. Yüzbaşı ve onun yapmış olduğu hareketten şikâyetçi olan şahıs, birlikte Hudeyde'de mahkemeye çıkarılmış ve tercüman huzurunda yüzbaşının ifadesi alındıktan sonra, suçu sabit görülerek iki lira nakit para ödeme cezasına çarptırılmıştır. Yüzbaşı tarafından, verilen karara herhangi bir itiraz olmazken İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın devreye girmesiyle kararın icra edilmesi önlenmiştir.⁷⁵⁶

17 Eylül 1904 (7 Recep 1322) tarihinde meydana gelen bir başka olayda ise yine İngiltere, Yemen sahillerine harp gemisi göndermiştir. Hudeyde iskelesinde ticaret amacıyla demirlemiş bulunan bir İngiliz sambuku, buradaki bazı kabile üyeleri tarafından yağma edilerek batırılmıştır. İngiliz Arabyan Şirketi adında bir kuruluşa ait olan bu sambukta bulunan deriler ıslanmış ve şirket Osmanlı Devleti'nden tazminat talebinde bulunmuştur.⁷⁵⁷ Aynı zamanda Hudeyde'deki İngiliz konsolosluğu da devreye girerek konuyu araştırmıştır. İngiliz Arabyan Şirketi'ne bağlı "Elvani" isimli sambukun ne şekilde kazaya maruz kaldığı araştırması sonucunda, Hudeyde sahilinde Zeranik kabilesine bağlı Yemenliler tarafından batırıldığı gerçeğine ulaşmışlardır. İngiliz

⁷⁵³ BOA., BEO., 1992/149359.

⁷⁵⁴ BOA., BEO., 2077/155721, 155722.

⁷⁵⁵ BOA., BEO., 2093/156958.

⁷⁵⁶ BOA., DH. MKT., 711/62; BEO., 2289/171649.

⁷⁵⁷ BOA., BEO., 2409/180646.

konsolosluğu derhal Osmanlı Devleti'nden tazminatın ödenmesini istemiştir.⁷⁵⁸ Bâb-ı Âli de batırılan sambuktaki derilerin tazminatının ödenerek bu işin bitirilmesi talimatını vermiştir.⁷⁵⁹ Bu esnada İngiltere, 7 Eylül 1905 (8 Şaban 1323) tarihinde “*Caves*” isimli harp gemisini Hudeyde açıklarına göndererek bu olayın bir an evvel sonuçlandırılması talebini yinelemiştir.⁷⁶⁰ Ayrıca 10 Ekim 1905 tarihinde de “*Fox*” isimli bir diğer harp gemisi göndermiştir. Elvanî sambuku için tazminat talep ettikleri gibi içindeki yük için de ayrıca tazminat taleplerini iletmişler ve bedelinin bir defada ödenmesini istemişlerdir.⁷⁶¹ Osmanlı Devleti bu manevra karşısında tedbir almak zorunda kalmıştır. Kozlu vapurunu bu işle görevlendirerek, Zeranik kabilesine bağlı korsanlara ait sambuklar toplatılarak imha edilmiştir. Yine İngilizlerin isteği doğrultusunda Elvanî sambuğu için de 3700 riyal tazminat ödenmiştir.⁷⁶² İngiliz gemileri Yemen sahillerinde oldukça rahat bir şekilde hareket etme imkânı bulmuşlardır. Bunda ise Osmanlı Devleti'nin donanma açısından yetersiz olması etkili olmuştur. Çünkü İngiliz gemileri askerî faaliyetlerin yanı sıra ticari faaliyetlerle de boy göstermişlerdir. Ticaret gemilerini korumak için Kızıldeniz'in her iki yakasında da tedbir almayı ihtiyaç hissetmişler, bunda da etkin olmuşlardır. Örneğin Mısır'dan gelen Hidivliğe ait gemiler yarı yolda durdurularak İngilizlere ait olan postalar teslim alınmıştır. Yemen Valiliği'ne gönderilen postalar ise daha karaya varmadan İngilizlerin eline geçiyor, böylece Osmanlı idarecilerinin alacakları talimatlara İngilizler daha erken ulaşıyorlardı.⁷⁶³

İngiltere, Kızıldeniz'deki manevralarını daha çok Aden, Babülmendep ve Osmanlı idaresinde kalan Muha, Luhayye, Hudeyde, Kunfuda gibi sahil kesimlerinde ve kara sularında yoğunlaştırmıştır. Çünkü artan deniz trafiği nedeniyle bu faaliyetin daha güvenli açıdan seyretmesi için geçiş güzergâhında emniyetli istasyonlara ihtiyaç duymuştur. Kamaran Adası, Perim Adası, Hudeyde, Muha, Aden hep bu ihtiyaç dâhilinde düşünülmüş yerlerdir. Hatta bir ara Hudeyde İngiliz konsolosuna öylesine ileri gitmiştir ki Osmanlı Devleti'ne ait Kamaran Adası'na İngiliz bayrağı çekmek

⁷⁵⁸ BOA., BEO., 2655/199054; 2662/199647.

⁷⁵⁹ BOA., BEO., 2680/200948.

⁷⁶⁰ BOA., *Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE.)*, 5/48; BEO., 2677/200722.

⁷⁶¹ BOA., HR.SYS., 107/9.

⁷⁶² BOA., BEO., 2693/201909; Y.EE., 5/48.

⁷⁶³ Hudeyde'den Perim Adası'na doğru hareket eden İngiliz harp gemisi yolda tesadüf ettiği vapurdan kendilerine ait postaları alarak Hudeyde'ye geri döndüğü bildirilmiştir. Bk., BOA., Y.A.HUS., 437/114.

istemiştir.⁷⁶⁴ Kızıldeniz'in her iki yakasında bulunan sahillerde Osmanlı Devleti'ne ait fenerlerin idaresini de ele geçirmek istemişleridir.⁷⁶⁵

Yemen'in kara kesiminde de İngiltere ile diplomatik yollardan mücadele eden Osmanlı Devleti zaman zaman da kendi idaresindeki isyanlarla karşılaşınca zor durumda kalıyordu. Osmanlı kara gücü etkisini kaybetmiş olsa da yine de önemli bir güçtü ve Yemen'in kara kesiminde etkili bir şekilde mücadele ediyordu. Ancak deniz üzerinde yapılan faaliyetlere karşı koyması imkânsızdı ve bu türden girişimleri sadece elçilik nezdinde protesto ederek engellemeye çalışıyordu.⁷⁶⁶ Zaten I. Dünya Savaşı'na girince görüleceği üzere Osmanlı Devleti güneyde Yemen cephesinde İngiltere'ye karşı mücadele vermiştir. Karadan büyük başarılar elde etmesine, hatta İngilizleri Aden'e kadar püskürtüp, onların Yemen'in iç kesimleriyle olan kara bağlantısını kesmesine ve sadece deniz yoluyla iletişimini sağlamak zorunda bırakmasına rağmen aynı başarıları Yemen'in kara sularında gösterememiştir.⁷⁶⁷ Osmanlı Devleti, Kamaran ve Perim Adalarının elden çıkmasına, Babülmendep Boğazı'nda İngilizlerin bombardıman yaparak karaya asker çıkarmasına karşı bir şey yapamamış, ancak burada tutuklanan devlet görevlileri karşısında misilleme yaparak İstanbul'da bazı İngilizleri tutuklayıp Afyonkarahisar'a sevk etmiştir.⁷⁶⁸

3.4. OSMANLI DEVLETİ'NİN İNGİLTERE KARŞISINDA TUTUMU

Yemen'de Osmanlı Devleti'nin aleyhine İngilizler tarafından kullanılan birçok durum söz konusudur. Bunların en başında ise İngilizlerin ticaret ve dostluk antlaşması yaptığı kabilelere yönelik Osmanlı askerlerinin müdahalesidir. Bu durum Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sınır antlaşmazlığına da temel teşkil edecektir. İngiltere'nin ele aldığı ve Osmanlı Devleti'nin en çok muhatap olduğu bir başka durum köle ticareti meselesidir. Osmanlı Devleti, Yemen'de ve Kızıldeniz sahillerinde İngilizler tarafından köle ticaretine izin verdiği gerekçesi ile eleştirilmiştir. Uluslararası

⁷⁶⁴ BOA., HR.SYS., 85/34.

⁷⁶⁵ BOA., Y.PRK.EŞA., 44/29.

⁷⁶⁶ BOA., İ.HUS., 128/1323-S-077.

⁷⁶⁷ Osmanlı ordularının bu bölgedeki varlığı ve teşkilatı hakkında detaylı bilgi için ayrıca bk., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekatı 1914-1918)*, C. VI, Gen. Kur. ATASE Baş. Yay., Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1978, s. 402-412; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, K. I, TTK Basımevi, Ankara 1991, II, s. 392 ve aynı eser, K. III, III, s. 205.

⁷⁶⁸ Geniş bilgi için bk., BOA., DH.ŞFR., 454/92; DH.EUM.5.Şb., 24/32; DH.EUM.4.Şb., 4/19.

arenada Osmanlı Devleti'ne karşı bir koz olarak kullanılan bu mesele karşısında Osmanlı Devleti de birtakım tedbirler almaya çalışmıştır.

3.4.1. Köle Ticareti Meselesine Karşı Tutumu

Köle ticareti nedeniyle Afrika kıtasından Yemen sahillerine birçok insan gelmekteydi. İngiltere ise siyaseti gereği bu kişilere, Hudeyde konsolosluğu aracılığıyla sahip çıkıp, onların serbest kalmasını sağlayan “*Itkname*” adındaki belgeleri, düzenleyerek verdiği ortaya çıkmıştır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti derhal Yemen ve Hicaz vilayetlerine durumu bildirerek, konsolosların böyle belge düzenlemesinin Osmanlı hukukuna aykırı olduğunu bilmesini ve bu tür muamelelerin yasaklanması için başta İngiltere olmak üzere diğer konsolosluklara tebligat yapılmasını istemiştir.⁷⁶⁹ 1887 yılında gönderilen yazıya bakılacak olursa, böyle itknameleri yabancı konsolosların tasdik etmesinin yasaklanması ve bu türden belgelerin bir adedinin vilayet merkezlerine gönderilerek, buradaki vilayet matbaalarında bastırılmasının ve resmî olarak Osmanlı Devleti makamlarınca tasdik edilmesinin daha geçerli olacağından bahsedilmiştir.⁷⁷⁰

Bu durum İngiltere tarafından her platformda Osmanlı Devleti aleyhine kullanılmaya çalışılmıştır. Özellikle de İngiltere, Hudeyde'deki konsolosu vasıtasıyla böyle durumlardan haberdar oluyordu. Bâb-ı Âli'ye durum bildirilince de derhal Yemen Vilayeti'nden sordurularak tahkik edilip, bir çözüm bulunmaya çalışılıyordu.⁷⁷¹ İngiltere ile yapılan köle ticareti antlaşmasındaki bayrak muafiyeti nedeniyle bazı Arap kabileleri, sırf bu köle ticaretini yürütmek için Osmanlı Devleti'nin idaresini tercih ediyorlar ve Kızıldeniz'de faaliyet gösteriyorlardı.⁷⁷² Durumdan haberi olmayan Osmanlı Devleti, İngiltere ile yaptığı köle ticaretinin yasaklanmasına dair olan antlaşmalara sadık hareket ederek bu yollarda tedbirlerini artırmıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti tarafından alınan tedbirlerin kendi aleyhlerine olduğunu görünce, hemen Osmanlı Devleti'ne karşı girişimlerde bulunuyorlardı.⁷⁷³ Hatta bu yolda İngiliz Büyükelçiliği'ne ricada bulunarak, Yemen sahillerinde bazı gemilerin köle ticareti

⁷⁶⁹ BOA., DH.MKT., 1460/97.

⁷⁷⁰ BOA., DH.MKT., 1469/80.

⁷⁷¹ BOA., DH.MKT., 1498/99.

⁷⁷² TNA., FO., 424/32, No: 26.

⁷⁷³ BOA., MV., 56/47.

yaptığı ve bunlar hakkında gereğinin yapılması için müdahil olunması istenilmiştir.⁷⁷⁴ Buradan da anlaşılıyor ki Osmanlı Devleti, yaptığı uluslararası antlaşmalar gereği ilgili devlete müracaat ediyor ve gerekli tedbirlerin alınması yönünde ortak hareket etme girişimlerinde bulunuyordu. Çünkü aralarında antlaşma yaptıkları devletin böyle bir nedenden ötürü kendisine karşı baskı yapmasını engellemek istemiştir. Osmanlı Devleti, Yemen’de köle ticareti meselesinde, yapmış olduğu antlaşmadan dolayı mümkün mertebe İngiltere ile beraber hareket etme ihtiyacı hissetmiştir.

3.4.2. Yemen Vilayeti Dâhilinde Yaşanan Olaylara Karşı Tutumu

Osmanlı Devleti’nin Yemen’de karşılaştığı bir başka sorunsal, Yedinci Ordu adıyla kurulan ordudaki birliklerden, özellikle de Ta’iz’deki askerlerin, Aden’e firar etmeleridir. Bu İngiltere ile Osmanlı Devleti’nin arasında diplomatik krize neden olmuştur. Osmanlı Devleti, bu firarilerin Aden’de İngiliz görevlileri tarafından resmî hizmetlerde kullanıldıklarını ileri sürmüştür. Bunun usulsüz olması nedeniyle asker firarilerin Osmanlı Devleti yetkililerine iadeleri gündeme gelmiş ve İngiliz Elçiliği’ne durum bildirilmiştir.⁷⁷⁵ İngiltere’nin Aden temsilcisi verdiği cevapta Osmanlı ordularından firar edenlerin Aden’e girdiklerini kabul etmiştir. Ancak Yemen Valisi Ahmet Eyyüb Paşa’nın iddia ettiği durumda olan herhangi bir kimsenin Aden’de bulunmadığı ve İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında böyle kimselerin teslim edilmesi yönünde bir antlaşmanın olmadığını bildirmiştir.⁷⁷⁶ Hatta bir ara İngilizler, Osmanlı Devleti’nin bu kişileri bahane ederek Aden yakınlarında karaya asker çıkardığını iddia etmişlerse de, Osmanlı Devleti’nin araştırmasında böyle bir harekâtın meydana gelmediği anlaşılmıştır.⁷⁷⁷ 21 Ekim 1873 tarihinde Hindistan Valiliği’ne gönderilen bir raporda, “20 ya da 25 Türk, iç kesimlerden Aden’e girmiştir. Ancak bunlar üniformalı değiller. Üzerinde Arap kıyafetleri var. Fesleri yok. Sadece bir tanesinde askerî malzeme olarak süngü var...” diye durumdan bahsedilmiştir.⁷⁷⁸

Osmanlı Devleti, İngilizlerin Yemen’de faaliyetlerinin engellenmesi için elinden gelen her türlü çabayı sarf etmiştir. Osmanlı Devleti’nin tavrı, mümkün mertebe diplomasi yolunu kullanarak zaman kazanmak, dinî hassasiyetleri ön plana çıkararak

⁷⁷⁴ BOA., DH.MKT., 1939/77.

⁷⁷⁵ TNA., FO., 424/32, No: 82/2; 89/4; BOA., DH.MKT., 2164/45.

⁷⁷⁶ TNA., FO., 424/32, No: 82/2.

⁷⁷⁷ BOA., DH.MKT., 2379/127.

⁷⁷⁸ TNA., FO., 424/32, No: 89/3

güçlenip ona göre siyaset izlemektir. Nitekim İngiltere'ye, idaresinde bulunan Perim Adası'yla Aden'deki İngiliz memurlarının resmî postalarını Aden üzerinden getirilerek Ta'iz kara yolu ile nakletmesine izin verilmemiştir.⁷⁷⁹ 12 Haziran 1899 tarihinde meydana gelen bu olay ile Osmanlı Devleti, İngiltere karşısında mümkün mertebe önlem almaya çalışmıştır. İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını korumak için hem karadan hem de denizden bazı yerleri kontrolü altına alma girişimlerini Osmanlı Devleti ancak böylesi tedbirlere başvurarak engelleme yoluna gitmiştir.⁷⁸⁰ İngilizlerin mandaterliği altındaki bölgelerdeki yerlerde yaşayan Arap kabilelerinden ve İngilizlerden, Yemen Vilayeti sınırlarına yönelik gelebilecek tehlikeler önceden sezilmeye çalışılmıştır. Bu konuda orada yaşayan kaymakam, müdür gibi idareci kişiler uyarılarak tedbirli olmaları istenilmiştir. Hatta bu şekilde Osmanlı topraklarına yönelik tecavüz girişimleri olursa mutlaka askerî tedbirlere başvurulması emredilmiştir.⁷⁸¹

Askerî tedbirlerin yanı sıra orada yaşayan kabile ve aşiretlerin Osmanlı idaresi ile irtibatları kuvvetlendirilerek, yönetime karşı gönüllerinin kazanılmasına ve ısındırılmasına çalışılmıştır. Bunlarla ilişkilerin iyi tutulması için hem maddi hem de manevi açıdan her türlü çalışmada bulunulmuştur. Ayrıca İngilizlere karşı verilebilecek herhangi bir mücadele durumunda onların desteklerinin sağlanması için çeşitli ikna girişimleri de olmuştur.⁷⁸² Yine Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki bölgelerden İngilizlerin mandaterliğini kabul etmiş olan bölgelere yönelik ticari faaliyetler denetim altına alınmak istenmiştir. Ticaretin denetim altına alınmasındaki amaç, Yemenlilerin Aden taraflarına gitmeleri engellenerek, ekonomik olarak İngiliz hâkimiyetindeki Arap kabilelerini zor duruma sokmaktır. Bu amaç için Osmanlı Devleti, kara yolu ile Aden'e sevk edilen kahvelerden alınacak vergi oranlarını yüzde üç ila üç buçuk arasına çektiği görülmüştür. İngiltere'nin menfaatine dokunan bu girişim derhal protesto edilmiş ve Osmanlı Devleti ile aralarında yapılan antlaşmalara aykırı olarak davranıldığı vurgulanarak bu vergi oranının düşürülmesi istenmiştir.⁷⁸³ Osmanlı Devleti, Yemen halkından alınan vergilerin geçici bir süreliğine alınmaması da düşünmüştür. Halka

⁷⁷⁹ BOA., DH.MKT., 2217/40.

⁷⁸⁰ BOA., DH.MKT., 2258/97.

⁷⁸¹ BOA., DH.MKT., 2527/57.

⁷⁸² BOA., DH.MKT., 688/52; *Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü, Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU.)*, 5/52.

⁷⁸³ BOA., BEO., 2039/152884.

yönelik İslam birliği fikrini ön plana çıkartacak propagandalar yapılarak Yemenlilerin, Osmanlı Devleti saflarına geçmesi için çaba sarf edilmiştir.⁷⁸⁴

3.4.3. Yemen Karasularında Yaşananlara Karşı Tutumu

Karada bu türden tedbirler alarak İngiltere'nin girişimlerine karşı koymaya çalışılırken, Yemen Vilayeti sahillerine de buraların savunulması amaçlı vapur gönderilmesi uygun görülmüştür. Yönetime karşı isyan eden kişiler üzerine, vapurlarla asker sevk edilmiştir. Merkezden gelen bu vapurlar, Yemen sahillerinde silah, tütün, riyal kaçakçılığına karşı önlem almışlardır.⁷⁸⁵ Osmanlı Devleti ayrıca İngilizlerin, Yemen kara sularındaki faaliyetlerini takip etmek amacıyla sahillere ve Aden taraflarına görevli istihbarat memurları bile gönderme tedbirine başvurmuştur.⁷⁸⁶ Ancak Yemen sahilleri açıklarında İngilizlerin girişimleri karşısında Osmanlı Devleti'nin aldığı ilk tavır, olayı elçilik nezdinde dile getirilerek İngiltere Dışişleri muhatap alınmaya ve diplomatik yollardan olay çözülmeye çalışılmasıdır.⁷⁸⁷ İngilizlerin, Yemen'de yaşayan kendi vatandaşlarını bahane ederek Hudeyde açıklarına sık sık gemi göndermesi karşısında Osmanlı yönetimi yine aynı diplomatik çabayı kullanmıştır. Burada bulunan yabancıların Osmanlı tebaası olduğu ve onların can ve namuslarından Osmanlı Devleti'nin sorumlu olduğu dile getirilmiştir. Dolayısıyla İngiltere'nin harp gemilerini buralara sevk etmesine gerek olmadığı yönünde vurgu yapılarak olayların üstesinden gelinmeye çalışılmıştır.⁷⁸⁸

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti askerî tedbirlerle çözebileceği meselelerde doğrudan müdahil olmuştur. Ancak denizlerde yaşanan sorunlarda sadece tedbir alarak, diplomasi yolunu tercih ettiği görülmektedir. Denizden müdahalede bulunmamasının sebebi de Osmanlı Devleti'nin deniz gücünün yetersizliği en önemli etken olarak rol almaktadır.

⁷⁸⁴ BOA., DH.EUM.4.Şb., 3/102.

⁷⁸⁵ BOA., DH.MKT., 441/18.

⁷⁸⁶ BOA., DH.MKT., 626/66.

⁷⁸⁷ Bu hususta 12 Mart 1903 tarihli Osmanlı belgesinde "Kamaran'da bulunan Harir nam İngiliz sefinesinin hükümete haber verilmeksizin, Salif sahilinde torpido atışı ve top talimi yapmakta olduğu, ancak Kamaran ile Salif arasında deniz çok dar ve kayıkların güzegahı olması hasebiyle kazaya sebebiyet verme ihtimali olduğu Yemen Vilayetince bildirildiğinden Hariciye Nezareti'ne tebligat yapılması..." istenilmektedir. Bk., BOA., DH.MKT., 665/28.

⁷⁸⁸ BOA., BEO., 2562/192115.

3.5. İNGİLTERE’NİN TOPRAK GENİŞLETME FAALİYETLERİ

İngiltere, Yemen’e girdikten sonra Osmanlı Devleti’nin aleyhine toprak genişletmeye başlamıştır. 1839-1871 yılları arasında da Yemen topraklarında rahatça hareket etmiştir. Özellikle de Yemen’in güneye açılan kapısı olan ve stratejik açıdan çok önemli bir limanı barındıran Aden, yukarıda belirtilen tarihler arasında rahatça kullanılmıştır. İngiliz gemilerinin her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı bu istasyon, zamanla çok önemli bir kavşak hâline gelmiştir. Fakat Osmanlı Devleti’nin güneye yönelik politikasının yeniden canlanmaya başlaması ve akabinde Yemen’e yeniden asker göndermesi, İngiltere’nin buradaki çıkarlarına ters düşmeye başlamıştır. İngilizler için önemli olan yer, Aden ve çevresiydi. Doğal olarak Osmanlı ordusunun güneye, yani Ta’iz’e kadar gelmiş olması İngiltere’yi tedirgin etmiştir. Bu nedenle birtakım tedbirlere başvurmuştur. Önceki bölümlerde ele alındığı gibi, Osmanlı idaresindeki kabilelerin yönetime karşı ayaklanmasını destekler faaliyetlerde buldukları gibi doğrudan kendi adamları vasıtasıyla da Osmanlı Devleti’ne karşı faaliyetlerde bulunmuşlardır. İngiltere’nin burada toprak genişletme arzusu da bu faaliyetlerden bir tanesidir. Bu aynı zamanda Aden ve çevresinde İngiliz çıkarlarını korumak için yapılan tedbirlerden de bir tanesidir.

İngiltere, bilindiği üzere Aden’de daha çok limanla ilgilenmiş, buranın güvenliği açısından kara ve deniz sahanlığına büyük önem vermiştir. Deniz gücü oldukça kuvvetli olan İngiltere ilk olarak bazı sahil bölgelerine harp gemileri göndererek buraları Aden’deki temsilciliğine bağlamak istemiştir. Bu bağlamda 5 Haziran 1881 tarihinde gemilerini Aden’in doğusunda kalan sahil kasabası Mukalla’ya göndererek burayı muhasara altına almış olduğunu görmekteyiz. Bu muhasaranın amacı ise o yıllarda Aden’in doğusu olan Hadramut’tan gelebilecek tehlikeleri önlemek için Hadramut’u ele geçirmek isteğiydi. Bir süre sonra muhasara başarılı olunamayınca kaldırılmıştır.⁷⁸⁹

İngiltere, doğrudan askerî müdahalenin başarıyla sonuçlanmayacağını farkındaydı. Zira Aden’den 150-200 km. içerilere gidildiğinde çok yüksek dağlık bir arazi karşılına çıkıyordu. Bu ise karadan bir askerî harekâtı zorlaştırıyordu. O nedenle mümkün mertebe içerilere askerî harekât düzenlememe ve durumu diplomatik vasıtalarla çözme yollarını daha çok tercih etmiştir. Üstüne bir de İngiltere’nin

⁷⁸⁹ BOA., Y.PRK.UM., 4/56.

bulunduğu bölgenin iklim koşulları eklenecek olursa, durum daha da içinden çıkılmaz hal alabiliyordu. İşte bu gibi koşullar nedeniyle İngilizler, bölgedeki çıkarlarını korumak için Osmanlı Devleti'nden, Aden'deki hudutların genişletilmesi ve Dalî'de yeniden sınır belirlenmesi için talepte bulunmuşlardır.⁷⁹⁰

19 Mayıs 1891 tarihinde İngiltere, bölgedeki girişimlerini artırmıştır. Bu tarihte Arap Yarımadası'nda ve Yemen'de elde ettikleri çıkarları korumak ve bazı yerleri ele geçirmek için faaliyet göstermiştir. Osmanlı Devleti'ne yardım etmemesi karşılığında Maskat Emiri'ne silah, para ve askerlerinin eğitilmesi için subay vereceklerini vaat etmiştir.⁷⁹¹ Ayrıca Aden'den bazı memurlarını da Aden'in iç taraflarına ve Osmanlı hâkimiyetini tanıyan bölgelere göndererek, buna benzer antlaşmaların ve faaliyetlerin yapılıp yapılmayacağı hususlarını incelemeleri için keşif hareketlerinde bulunmuştur.⁷⁹² Bu keşif hareketlerinin ardından elde ettikleri bilgiler vasıtasıyla harekete geçmişlerdir. Özellikle Aden ile Ta'iz Sancağı arasında kalan arazi İngiltere açısından çok önem arz etmiştir. Sabya ve çevresindeki köyler üzerinde hâkimiyet kurmak için bölge şeyhleriyle bir araya gelmişler ve bunların İngiltere himayesine yönlendirilmesi için çeşitli görüşmeler yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde olan Katabe ve Haceriyye gibi kasabalara saldırı düzenlenmesi hususunda bölgedeki kabileleri desteklemiş ve bunlara Aden'den İngiliz birlikleri göndererek yardımda bulunmuşlardır.⁷⁹³ Hatta gönderilen İngiliz birlikleri saldırılarını artırarak, Osmanlı sınırlarında kalan topraklardaki sekiz köyü zapt edip, buralara İngiliz bayrağı çektikleri bilinmektedir.⁷⁹⁴ Bu ele geçirilen yerler Derice, Ucve, Şebve, Refd, Hik, Zabe, Amman ve Ucur köylerinden oluşmaktaydı.⁷⁹⁵ 20 Ekim 1901 tarihinde buna benzer başka bir olay daha meydana gelmiştir. Dalî Şeyhi, İngilizlerden aldığı İngiliz bayrağını Osmanlı idaresinde olan Şafi tepesi denilen yere dikmek istemesi diplomatik krize neden olmuştur. Bayrağın çekilmesi hâlinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında meydana gelecek olumsuzlukların önlenmesi için gerekli tedbirler alınması yönünde uyarılara rağmen, şeyhin oğlu bir gece yarısı bayrağı yakınlarda bir yere çekince, köylüler müdahale ederek İngiliz bayrağını toplayıp, Osmanlı sınır karakoluna teslim etmişlerdir. Osmanlı

⁷⁹⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 31/75.

⁷⁹¹ BOA., Y.PRK.SGE., 4/32.

⁷⁹² BOA., HR.TO., 65/75,78,80,82,85,86,93,23.

⁷⁹³ BOA., MV., 97/70.

⁷⁹⁴ BOA., Y.PRK.UM., 54/102.

⁷⁹⁵ BOA., Y.PRK.UM., 54/115.

Devleti böyle tahrik edici girişime fırsat vermemek amacıyla bölgeye derhal yeni idareciler göndererek, İngilizlerle çatışmaya fırsat verilmemesi yönünde çaba sarfetmiştir.⁷⁹⁶

Görüldüğü gibi İngiltere, Yemen’de elde ettiği çıkarlarını korumak için bölgedeki kabileleri yönlendirerek faaliyet göstermiştir. Zaman zaman bunlara yardım göndererek ve zaman zaman da doğrudan kendi birliklerini sevk ederek müdahale etmiş, bu kabileler aracılığı ile kuzeye doğru topraklarını genişletmek istemiştir.

İleride de görüleceği üzere Yemen’de İngiltere ile ters düşmemek adına özenle hareket eden Osmanlı Devleti, nihayetinde burada İngilizlerin de çıkarlarını kabul ile Yemen’de resmen İngiltere’nin varlığını onaylamıştır. Ancak İngiltere’nin bu çıkarının belli bir bölgeyle sınırlı kalması için bu sefer de diplomasi taraftarı Osmanlı Devleti olmuştur. Yemen’de İngiltere ile Osmanlı Devleti bir sınır belirleme mücadelesi vermiştir. Bu sınırlar belirlenmeden evvel iki devlet arasında taktik mücadelesi yaşanmıştır. İngiltere hâkimiyetini mümkün mertebe kuzeye doğru çıkararak Osmanlı Devleti’ni Aden Limanı ve çevresinden uzak tutmak istemiştir. Osmanlı Devleti ise sınırlarını biraz daha aşağılara çekerek İngilizleri Yemen’den uzaklaştırmak istemiştir. İngiliz memurları bu amaç çerçevesinde Katabe kazasına bağlı birçok köyü ve buradaki Şiar kabilesini kendi sınırları içinde göstermek için mücadele etmişlerdir.⁷⁹⁷

İhtilaf halinde olan ve Osmanlı askerlerinin çekildiği yerlere İngiltere, derhal Aden’den asker sevk etmiştir. Bir daha Osmanlı askerinin buraları ele geçirmemesi için doğrudan müdahale etmiştir.⁷⁹⁸ Sadece Osmanlı askerleri tarafından boşaltılan yerler değil, Osmanlı sınırları dâhilinde olduğu düşünülen yerlere de İngiliz birliklerinin doğrudan müdahale ettikleri bilinmektedir.

İngiltere, 1914 yılında yani I. Dünya Savaşı yıllarına yaklaştıkça, Yemen’de Osmanlı Devleti’ne kabileler aracılığıyla yaptığı müdahaleleri bırakarak doğrudan kendisi muhatap olmaya başlamıştır. Kabileler adına Osmanlı Devleti ile müzakerelere

⁷⁹⁶ BOA., Y.MTV., 222/67.

⁷⁹⁷ BOA., HR.SYS., 86/6; DH.MKT., 2594/56.

⁷⁹⁸ BOA., BEO., 2008/150558.

girişmiştir. Hatta bizzat Aden'den birlikler ve harp gemileri sevk ederek Osmanlı Devleti'ne karşı taarruz faaliyetlerinde bulunmayı bile göze almıştır.⁷⁹⁹

3.5.1. Şeyh Osman Arazisinin Satın Alınması İçin Yapılan Antlaşma

Osmanlı Devleti'nin ansızın Yemen'de askerî mücadeleye başlaması ve bunda da başarılı olmasının ardından İngiltere derhal karşı mücadeleye girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin, ilk zamanlarda olduğu gibi Yemen'i ikinci defa fethettiği zaman mutlaka güneye sarmak isteyeceği aşikârdı. O nedenle İngiltere bir yandan Osmanlı Devleti'ne karşı bizzat mücadele ederken bir yandan da burada elini güçlendirecek antlaşmalar yapıyordu. Aden ve çevresindeki bazı kabileler ile antlaşmalar yaparak, ileride olması muhtemel bir Osmanlı-İngiliz mücadelesinde elini güçlü tutmak istiyordu. İşte bu gibi nedenlerle 6 Şubat 1882 tarihinde Aden'in hemen kuzeyinde Şeyh Osman denilen ve Dalî arazisi içinde kalan kasabayı satın almak için Lahec Emiri Fazıl bin Ali Muhsin Fazıl El-Abdali ile İngiltere arasında bir antlaşma imzalanmıştır.⁸⁰⁰

Daha önce 1838 yılında Kaptan Haines ile aralarında bir antlaşma yapıldığı ve Lahec Emiri'ne, bölgesindeki toprakları İngilizlere devretmesi amacıyla yılda 25.000 dolar ödendiği, ayrıca su ve tuz gelirlerinden ayda 1.100 dolar, kendisine de ayda 541 dolar ödenmesinin taahhüt edildiği belirtilmiştir. Devredilen toprakların ise Aden'den kuzeyde Hor-ı Muksa denilen bölgeye, batıda ise Toban Vadisi boyunca Babülmendeb'in girişindeki Şeyh Osman denilen kasabaya kadar uzandığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla 1882 yılında yapılan antlaşmanın temeli, daha önce Haines tarafından yapılan antlaşmaya dayandırılarak, meşruiyet kazandırılmak istenilmiştir. 1882 yılında yapılan antlaşmaya göre;

Madde-1: Emir Fazıl bin Ali Muhsin, amcaları, kendinden sonra gelecek olan kişiler, halefleri daha önce Kaptan Haines ile yapılan antlaşmada belirtilen sınırları İngiltere'ye devretmelerini ve buralarda hiçbir tasarruf iddiasında bulunmayacaklarını ve karşılığında yıllık 25.000 dolar ve aylık 1.100 dolar ödenmesini kabul etmişlerdir.

⁷⁹⁹ Değerlendirmeyi destekler mahiyetteki belgeler hakkında bk. 12 Aralık 1904 tarihli *BOA.*, *HR.SYS.*, 87/21; 12 Zilhicce 1322 (17 Şubat 1905) tarihli *BEO.*, 2517/188736; 4 Rebiyülahır 1331 (13 Mart 1913) tarihli *MV.*, 175/48.

⁸⁰⁰ *TNA.*, *FO.*, 881/9457X. p. 163.

Madde-2: İngiltere adına Aden temsilcisi General Francis Loch, Fazıl bin Muhsin'e toplamda aylık ödenmesi gereken 1.641 doları vermesi için yetkilendirilmiş ve ödeme hususunda İngiltere adına taahhütte bulunmuştur.

Madde-3: Fazıl bin Ali Muhsin Fazıl ile General Francis Loch, daha önce 1867 yılında Fazıl ile Aden temsilcisi olan W. L. Merewther tarafından Şeyh Said ile Aden arasındaki suyolları hakkında imzalanan antlaşmanın iptal edildiğini kabul etmişlerdir.

Madde-4: Lahec Emiri geçmişte olduğu gibi kara yolu ile Aden'e giren mallardan alınan vergiyi toplama hakkını sürdürdüğü müddetçe, 1849 yılında kendisine İngiliz bölgesinde vergi toplaması için verilen oranlarda, vergi toplamasına izin verilecektir.

Madde-5: Lahec Emiri'ne bağlı askerlerden biri İngiliz topraklarına firar ederse ve Emir tarafından istenirse, İngiliz temsilciliği onu gönderecektir. Lahec Emirliğine ait mallara yönelik suç girişiminde bulunulursa Lahec Emiri'nin talebine göre hareket edilecektir. Yine İngiltere'nin her zaman bildiği üzere Şeyh Osman, İmad ve Aden'e gelen kaçaklar hususunda Lahec Emiri'nin tavrına göre hareket edecektir. Lahec Emiri, ortada bir suç var derse bu İngiltere tarafından kabul edilecektir. Aynı şekilde İngiliz askerlerinden Lahec topraklarına herhangi bir asker firar ederse veya kaçarsa, Lahec Emiri de onları iade etmeyi kabul etmektedir.

Madde-6: İngiltere'nin Aden temsilciliği, Abdali kabilesine mensup birisini çalıştırmaya ihtiyaç duyarsa, onu Emir'in referansı ile çalıştıracaktır. Bunlardan biri işten çıkarılır ya da işi terk ederse ve eğer onlar bir başka Abdali kabilesine mensup biriyle işini değiştirirse, Aden temsilcisi Emir'den bunlar için açıklama isteyecektir.

Madde-7: Bundan böyle, daha önce belirtildiği üzere Fazıl bin Ali Muhsin Fazıl ve onun soyundan gelen kişilere ait olan topraklar İngiltere'nin koruması altında olacaktır.⁸⁰¹

Antlaşma maddelerine bakılacak olursa, burada özellikle üçüncü madde dikkatleri çekmektedir. Çünkü 1839 yılında Kaptan Haines ile yapılan antlaşma gereği Şeyh Osman ve diğer birçok bölge İngiltere'ye resmen satılmıştır. Ancak 1867 yılında yapıldığı söylenen bir antlaşmaya göre Şeyh Osman'ın sadece kara suları antlaşmaya alınmış ve buradaki madde ile bu durum iptal edilerek düzeltilmeye çalışılmıştır. Yani

⁸⁰¹ TNA., FO., 881/9457X, pp. 164-165.

Şeyh Osman bölgesindeki topraklar da dâhil edilmiştir. Birinci ve ikinci maddeler, Osmanlı Devleti'nin de İngiltere karşısında en çok öne sürdüğü iddiaları destekler mahiyet taşımaktadır. Çünkü bu maddelerde İngiltere'nin antlaşma karşılığında buradaki kabileye ne kadar ücret ödeyeceği kararlaştırılmıştır. Dördüncü, beşinci ve altıncı maddeler ise İngiltere ile bu kabile arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenleyici mahiyettedir. Ancak yedinci madde önemli olan bir diğer maddedir. Çünkü bu maddeye dayanarak İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki herhangi bir müdahalesini önlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin burada İngiliz mandaterliğini istemediği ve İngiliz çıkarlarına aykırı davrandığında, bu maddeye istinaden İngiltere askerî birlikler sevk ederek Osmanlı Devleti ile bölgede mücadele etmiştir.

3.5.2. Akrahî Şeyhi'nden Toprak Satın Alımı

Akrahî kabilesi, Aden'in yakın çevresindeki kabilelerden birisidir. Bu kabilenin lideri Şeyh Abdullah bin Haydar Mehdi'dir. 15 Temmuz 1888 yılında İngiliz temsilcisi A. G. F. Hogg vasıtasıyla yapılan bu antlaşma ile İngiltere topraklarını genişletmiştir. Bu kabileye ait olan Hisva, Küçük Aden ve Bandar Fukum denilen topraklar İngiltere'nin Aden Limanı'ndaki faaliyetleri açısından çok önemli görülmüş ve bu arazinin satın alınması gerekli olmuştur. Toplam 2000 rupi ödenerek satın alınmıştır. Bu arazi Küçük Aden'in batısından geçen Tuban Nehri'nden Bandar Fukum* denilen yere kadar 1,5 mil genişliğinde bir şeridi içermektedir. İngiltere'ye terk edilen toprak parçası kuzeyde Akrahî topraklarına, güneyde İngilizlere ait Küçük Aden ve denize, doğuda İngilizlere ait bölgeye ve batıda Bandar Fukum'a kadar belirlenmiştir. Ayrıca bu antlaşmada bir şey daha dikkat çekmektedir ki, o da kabile lideri Haydar Mehdi'den sonra gelecek kişilerin bu antlaşmaya bağlı kalacakları yönündedir. Dikkat çeken nokta, İngiltere'nin uzun yıllar kalıcılığının göstergesi olmuştur.⁸⁰²

* Bugün bu yer Bir Fugum diye geçmektedir. Arap Denizi kıyısında Aden ile Res-i Umran arasında bir yerleşim yeridir.

⁸⁰² TNA., FO., 881/9457X, pp. 172-172.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
YEMEN'DE OSMANLI-İNGİLİZ SINIR MÜCADELESİ VE
NEVAHİ-İ TİS'A MESELESİ

4.1. NEVAHİ-İ TİS'A MESELESİ VE ORTAYA ÇIKIŞI

Yemen, 1517'de hukuken 1539 yılında ise fiilen bir harekât düzenlenerek kademeli olarak Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Osmanlı Devleti, ilerleyen yıllarda yani 1635'te Yemen'deki varlığını fiilen kaybetmiş, 1849'da Yemen'i yeniden merkeze bağlamak istemiştir. Fakat pek başarılı olamamış, XIX. yüzyıl ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti yeniden fiilî olarak harekete geçmiştir. Ancak Osmanlı ordusunun Yemen'i yeniden merkeze bağlamak için yaptığı askerî harekât esnasında, Aden ve çevresinde Büyük Britanya Krallığı ve onunla doğrudan ilişki içinde olan dokuz kabile bulunmaktaydı. Bunlar; Aden'in en yakınlarında bulunan Abdalî, Fazılî, Akrahî, Subahî kabileleriyle Dalî kabilesine bağlı Havşabî, Alevî, Amirî, Yafaî ve Avlakî kabileleridir. Avlakî ve Yafaî kabileleri de Aşağı Avlakî, Yukarı Avlakî, Aşağı Yafaî ve Yukarı Yafaî olmak üzere ikiye ayrılıyorlardı.

Osmanlı Devleti, Yemen'i yeniden merkeze bağlamak isteyince doğal olarak bu kabileler üzerinde hakları bulunduğunu ileri sürmüştür. Osmanlı Devleti bu kabileleri idaresi altına almak için harekete geçtiği esnada İngilizler, adı geçen kabilelerle antlaşmalar yoluyla doğrudan ilişki içinde olduklarını ve bu kabilelerin yaklaşık iki yüz yıldan beri bağımsız olduklarını ileri sürmüşlerdir. Ayrıca iki devlet arasında bu türden bir mücadele başlarken, her iki devlete taraftar olan Yemen'deki bazı kabileler arasında da sınır anlaşmazlıklarına yol açan sorunlar oluşmuştur. Bu anlaşmazlıklar günden güne artmıştır. İngiltere ise bu durumu Osmanlı Devleti'ne zaman zaman sert bildirimlerle iletmiştir.

1873 yılında Aden siyasi temsilcisi, Hindistan Valiliği'nden talimat alarak Lahec'de Abdalî kabilesine karşı isyan eden bir guruba destek vermek amacıyla, Lahec'e giren Osmanlı birliklerine karşı, Lahec Emiri'ne yardım için Aden'den İngiliz birliklerini buraya göndermiştir. Osmanlı Devleti, bu durumu protesto ederek İngiliz birliklerinin, Yemen Valiliği'ne ait olan Lahec'den derhal çekilmesini talep etmiştir. Ancak İngiltere de aynı şekilde Osmanlı birliklerinin Lahec'i derhal boşaltması

konusunda ısrar edince mesele iki devlet arasında sorun hâline dönmüştür. İngiliz birliklerinin Aden'e dönmeyeceğini ilan etmesi, Yemen'de İngilizler ile Türkleri bir mücadelenin içine sokmuştur. Aynı yıllarda İstanbul'da bulunan İngiliz Elçisi aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne durum iletilmiş ve diplomatik yollardan baskı yapılmaya başlanılmıştır.

İngiltere, Osmanlı Devleti'ne baskı kurduğu gibi olayı kendi içinde de tartışarak çözüm yolları bulmaya çalışmıştır. Bu esnada Hindistan Valiliği'nden daha önce yapıldığı gibi, kabilelerin antlaşmalarla İngiliz himayesine alınması tekrar gündeme gelmiş ve öneri kabul edilmiştir. Öncelikle Aden'in yakın çevresindekiler olmak üzere buradaki kabilelerle dostluk ve barış adı altında birtakım antlaşmalar yapmışlardır. Daha önceki bölümlerde de görüldüğü gibi bu antlaşmalar, hem Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere'nin elini güçlendirmek için hem de İngiltere'nin herhangi bir girişim karşısında doğrudan müdahalesini sağlayacak türdendir. Bu antlaşmaların bir diğer ve en önemli özelliği ise kabilelerin, İngiltere'nin korumasını kabul etmeleri ve İngiliz mandası olmalarıydı.

İngiltere, bu politikası çerçevesinde, Fazılî, Akrahî, Aşağı Avlakî, Subahî, Abdalî, Havşabî, Alevî, Yukarı Yafaî, Aşağı Yafaî, Yukarı Avlakî ve Amirî gibi belli başlı kabilelerle onları himaye, yani mandaterlik antlaşmaları imzalamıştır. Yine bu kabilelere bağlı aşiretler de aynı eksende düşünülmüş ve antlaşmalara dâhil edilmişlerdir. Bu antlaşmaları kendisine hukuki gerekçe gösteren İngiltere, Nevahi-i Tis'a denilen bölgeye yönelik fiilî girişimlerde bulunmuştur. Konuyla alakalı ilk bilgi, 26 Kasım 1891 tarihinde Osmanlı Devleti kayıtlarına geçmiştir. Bu tarihte bazı İngiliz memurlarının Yemen'de Nevahi-i Tis'a denilen bölgede dolaştıkları ve buradaki kabilelerin İngiltere'ye bağlı olduklarını göstermek için çevreye birtakım bayraklar diktikleri İstanbul'a bildirilmiştir.⁸⁰³ 1900 yılına gelindiğinde ise Osmanlı birliklerinin Havşabî Bölgesi'ne ait El-Derice yakınlarında bir kaleyi ele geçirmesi üzerine İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında Yemen'de ilk askerî mücadele başlamıştır.⁸⁰⁴ İngiltere elçiliğinden, Muha ahalisinden Şeyh Muhammed Nazır Makbul tarafından Osmanlı himayesinde yapılan saldırı iddiaları Osmanlı Devleti tarafından asılsız olarak

⁸⁰³ BOA., Y.A.HUS., 256/94.

⁸⁰⁴ TNA., FO., 881/9190; *Records of the Cabinet Office (CAB.)*, 37/64/5; BOA., BEO., 1494/111983.

nitelendirilmiştir.⁸⁰⁵ İngiltere, Osmanlı askerlerinin Aden ve çevresinde yaptığı çeşitli girişimlerle daha önce karşılaşmıştı. Lahec meselesinde olduğu gibi, Lahec Emiri himaye edilmiş ve Osmanlı Devleti tarafından görevlendirilen birliklerin bu topraklarda yapacağı hareketlere karşı sessiz kalınmayacağı bildirilmiştir. Osmanlı Devleti ise Lahec Emiri'nin Havşabî kabilesinin olduğu bölgede yaptığı faaliyetler nedeniyle Nevahi-i Tis'a denilen bölgenin Yemen vilayetine iade edilmesini talep etmiştir.⁸⁰⁶ Osmanlı Devleti'nin talepleri nedeniyle İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na (Foreign Office) durum Antopolu isimli bir İngiliz tarafından şu şekilde iletilmiştir: *“Hükümetten bu sefer aldığım talimata göre; arz edilen iki kıta yazışmayla tabi bulunduğum hükümet tarafından, padişah hazretlerinin Aden'e komşu Nevahi-i Tis'a üzerindeki yönetim hakkı hakkında sunduğum delilleri tamamen tasdik ve teyid etmiştir. Bununla beraber bahsedilen nahije üzerinde hakları hususunda Osmanlı Hükümeti'nin, bundan önce de ret ve itiraz kabul etmemiştir. İddia ve icra eylemiş olduğu bu meseleyi aklımda tutmam ve bu konudaki ikna edici delilleri bir kat daha açıklamam emir buyrulmuştur.*

Şurasını dahi açıklamaya yetkiliyim ki; İngiltere Hükümeti'nin Aden'e komşu kabile reisleriyle bazı münasebetlerde bulunması ve reisleri kendine yakınlaştırmaya çalışmış olması, Osmanlı hükümeti nazarında bir antlaşmaya muadil olamayacağı düşünülmelidir. Ayrıca Devlet-i Aliyye'nin bu yerdeki hukukunun İngiltere'ye devir ve terkini içeren düzenli bir çalışma olarak da kabul edilemez. Fakat Foreign Office'in yukarıda zikredilen 21 Kanunievvel [Aralık] 900 tarihli notasında bu mesele hakkında aynı lisanı kullanmış olması hasebiyle bazı açıklamaları yapmak zorundayım. İngiltere'nin, Nevahi-i Tis'a üzerinde delilsiz iddia etmek istediği himaye hakkı hususunda, Osmanlı hükümetinde bu konuda öteden beri savunulan fikir ve mütalaalarını her zamankinden fazla muhafaza ettiğini belirtmek isterim. Padişahın Aden'e komşu Nevahi-i Tis'a üzerindeki kutsal koruma hakkının muhafazası ve müdafaası sebebiyle Babiâli'nin mecbur kalmış olduğunu kendisinin de tasdik buyuracaklarını ümit ederim.”⁸⁰⁷

Osmanlı Devleti'nin müdahalesini ve isteklerini kabul etmeyen İngiltere, Nevahi-i Tis'a denilen bölgenin kendi himayeleri altında olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin bu

⁸⁰⁵ BOA., HR. SYS., 85/4.

⁸⁰⁶ BOA., BEO., 431/32295; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 8.

⁸⁰⁷ R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 14.

bölge üzerindeki haklarının kesinlikle kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. İngilizler, Derice denilen yere derhal birlikler sevk etmiştir. Aden'den gönderilen İngiliz birlikleri Osmanlı askerlerini çıkarmak için buraya geldiklerinde, Osmanlı askerlerinin çekilmemesi üzerine çatışma çıkmıştır.⁸⁰⁸

Bunun üzerine Hindistan Valiliği, durumun daha da vahim bir hâle gelmemesi ve savaşa meydan vermeden diplomatik yollarla meselenin halledilmesi için fikir önerisinde bulunmuştur. Bu öneriye göre, Yemen'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir sınır tayini antlaşması yapılması söz konusudur.

4.2. SINIR TESPİT KOMİSYONLARININ OLUŞTURULMASI

Ekim 1901 tarihinde İngiltere'nin Hindistan Valiliği, Yemen'de Osmanlı Devleti'yle içine düşülen anlaşmazlığı ortadan kaldırmak amacıyla Londra'ya bir çözüm önerisi sunmuştur. Bu öneri; Osmanlı Devleti ve İngiltere temsilcilerinden oluşacak bir komisyon kurularak, Yemen'de Osmanlı-İngiliz sınırının çizilmesidir. Bu İngiltere hükümeti tarafından kabul görünce, Bâb-ı Âli'ye de teklif iletilmiş ve bir komisyon oluşturulması istenmiştir.⁸⁰⁹ Böylece Nevahi-i Tis'a denilen bölgedeki meydana gelen tecavüzler ve karışıklıkların önlenmesi amaçlanmıştır.⁸¹⁰

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sorun olan Nevahi-i Tis'a meselesine bir son vermek ve Nevahi-i Tis'a sınırının belirlenmesi ve sınır boylarına karakollar inşa edilmesi için ortak çalışma başlatılmıştır.⁸¹¹ Osmanlı Devleti, 20 Kasım 1901 tarihinde (8 Şaban 1319) Erkan-ı Harbiye Miralay Mustafa Remzi Bey başkanlığında, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı İbrahim Seyfi Bey, 51. Alay Kaymakamı Hakkı Bey, Kolağası Halil Remzi Efendi ve Yüzbaşı Ziya Efendilerden oluşan bir komisyon oluşturmuş ve bu komisyonu Yemen'e göndermiştir.⁸¹² İngiltere adına ise Albay R. E. Vahab başkanlığında bir komisyon oluşturulmuştur. 11 Şubat 1902 tarihinde her iki komisyon Dalî Bölgesi'nde bir araya gelerek çalışmalara başlamışlardır.⁸¹³ Osmanlı Devleti

⁸⁰⁸ TNA., FO., 881/9190; BOA., HR. SYS., 89/11; 89/8.

⁸⁰⁹ TNA., FO., 881/8644.

⁸¹⁰ BOA., HR. SYS., 89/12; HR. SYS., 85/18.

⁸¹¹ BOA., DH. MKT., 2575/102.

⁸¹² BOA., HR. SYS., 223/25; İradeler, Dosya Usulü (İ.DUİT.), 137/66; ayrıca bk., 20 Kasım 1901 (8 Şaban 1319) tarihli arşiv belgesinde sınır tespit işi için atanan Mustafa Remzi ve İbrahim Seyfi Beylerin ne gün yola çıkacakları hususunda İngiltere Sefareti tarafından sorulduğundan bahsedilmektedir. BOA., BEO., 1745/130830.

⁸¹³ TNA., FO., 881/9190; CAB., 37/64/5.

böylece İngiltere ile aralarında soruna neden olan arazinin çözüme kavuşturulması için bir adım atmıştır. İngiltere'nin kendi çıkarları doğrultusunda kullandığı Nevahi-i Tis'a meselesini Osmanlı Devleti, bir sonuca kavuşturmak için çözümün taraftarı olarak davranmıştır. Bu sayede İngiltere'nin bölge üzerindeki faaliyetlerini engellemek istemiştir. Nevahi-i Tis'a sınırının tespit edilmesi amacıyla İngiliz komisyonu ile yapılacak olan görüşmelerde ihtilafli yerler hakkında müzakerelere yapılmış, görüşmeler oldukça uzun sürmüş ve bazı dönemlerde çalışmalar kesintiye dahi uğramıştır. Uzun süren çalışmalar sonucu bu mesele, 1914 yılında çözüme kavuşturulmuştur. (Bk. Ek-24)

4.2.1. Sınır Tespit Komisyonu'nun Çalışmaları

İngiltere'nin atadığı temsilci Albay Vahab, daha önce 1891-92 yılları arasında Yemen'e gelmiş ve İngilizlerin ilişki içinde olduğu kabilelerin bulunduğu yerlerle ilgili olarak bir harita çıkarmıştır. Ayrıca sınır görüşmelerine başlamadan evvel bu harita esas alınarak bölgedeki şeyhlerle iletişime geçilmiş ve bunlarla işbirliği girişimlerinde bulunmuştur. Dolayısıyla İngiltere, Osmanlı Devleti ile yapılacak olan sınır tespitinde bu haritanın esas alınarak çizilmesi taraftarıydı. Fakat bu haritaya göre yapılacak olan sınır, Osmanlı Devleti tarafından pek kabul görmemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti daha komisyon oluşturmadan, bazı toprakların Osmanlı idaresindeki bölgede olduğunu ve İngilizlerin Aden'e yerleşmeden evvel bu bölgenin fermanla Osmanlı idaresi altına alındığını ileri sürmüştür.⁸¹⁴ Osmanlı Devleti'nin bu iddiaları üzerine, sınır tespiti başlamadan çalışmalar durma noktasına gelmiştir. Görüşmeler devam ederken Şiarî kabilesinin bulunduğu köy ve arazilerin Dalî bölgesine ait olup olmadığı konusunda anlaşmazlık çıkmıştır. Müzakerelere ara verilmiş ve Osmanlı Devleti kendi komisyonuna talimat göndererek, sınır tespitine başlanırken Şiarî kabilesinin bulunduğu arazi ve köylerin Osmanlı Devletine ait olduğu ve bu konuda hassasiyet göstermeleri istenmiştir.⁸¹⁵

Osmanlı Devleti'nin Nevahi-i Tis'a meselesi ve sınır tespiti esnasında üzerinde hassasiyetle durduğu;

- Katabe'nin Osmanlı idaresi sınırları içinde kalması ve Lekmet ve Ukla arasındaki hattın olduğu gibi korunması,

⁸¹⁴ TNA., FO., 881/9190; BOA., HR. SYS., 85/10; TNA., CAB., 37/64/5.

⁸¹⁵ BOA., HR. SYS., 85/6, 85/7.

- İngilizlerin isteklerine izin verilmeyerek yeşil hat ile buralardaki Osmanlı hukukunun korunması,

- Osmanlı Devleti'nin Dalî bölgesinde emellerinin olmadığı, ancak Dalî Emiri'nin Katabe dâhilinde bulunan bazı mahallere saldırarak buraları kendi arazisine katma emeli olduğu ve Osmanlı yetkililerinin bundan haberdar olması gerektiği,

- Dalî ile Katabe arasında tespit edilecek olan sınırın işaretlenmesi için gerekli olan sınır sütunlarının masraflarının Dâhiliye Nezareti bütçesinden karşılanacağı gibi, konular tespit edilerek çalışmalarda buna göre hareket edilmesi için Osmanlı komisyonuna gönderilmiştir.⁸¹⁶ (Bk. Ek-25)

Osmanlı yetkilileri, sınır tespitinde üzerinde hassasiyetle durulan bölgeleri İngiliz komisyonuna belirttikten sonra, İngiltere bazı yerleri çeşitli vesilelerle kendi bölgesine katmak istemiştir. Osmanlı Devleti, İngilizlerin bu emellerini engellemek adına komisyona refakat etmesi için askerî birlik göndermeye karar vermiştir. Bu askerî birlikleri bir harekât düzenleyerek Dalî bölgesindeki Cebel-i Cihaf ve Cebel-i Maferî'yi ele geçirmiş ve buraların Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde olması gerektiğini savunmuşlardır. İngilizler ise hemen Aden'den birlikler göndererek Cebel-i Şu'b ve güçlü bir istihkâm mevki olan ve yirmi yıl önce Osmanlı Devleti'nin eline geçmiş olan Celile'yi işgal etmişlerdir.⁸¹⁷ Bunun üzerine İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sınır tespiti için oluşturulan komisyonların tespit işinde anlaşamaması üzerine devreye her iki devletin orduları girmiş ve çatışmalar yaşanmaya başlamıştır.

4.2.2. Sınır Tespiti Esnasında Çıkan Anlaşmazlıklar

Komisyon çalışmalarına başlamadan önce; bazı bölgelerin Osmanlı Devleti'ne mi yoksa İngiltere'nin himayesindeki kabilelere mi ait olduğu meselesi ortaya çıkmıştır. İngiliz birliklerinin bazı yerleri ele geçirerek kendi sınırlarına katma girişimleri, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiş ve sınır çizilmeden bazı yerlere askerî birlikler sevk ederek elinde tutmaya çalışmıştır. Osmanlı komisyonu, İngilizlerin hak iddia ettiği bölgelerin, halen daha Osmanlı Devleti'nin nüfuzu ve idaresi altında olduğunu, çeşitli delillerle ispatladıkları hâlde; İngiliz komisyonu tarafından bunun kabul edilmediğini bildirmiştir. Eğer mesele her iki devlet tarafından halledilmezse sınır

⁸¹⁶ BOA., DH. MKT., 493/1.

⁸¹⁷ TNA., FO., 881/9190; CAB., 37/64/5.

tespitine devam etmeyeceklerini bildirince, sınır tespitinde anlaşmazlık çıkmıştır.⁸¹⁸ Osmanlı Devleti, birliklerin komisyonun korunması ve sorunsuz bir şekilde çalışmaların yürütülmesi için gönderildiğini iletmiştir. Ayrıca İngiliz taraftarı olan bazı kabileler Osmanlı delegelerine zorluk çıkarmışlardır. Çalışmalar esnasında İngiliz birliklerinin de bölgeye gönderilmesi üzerine oradaki halkın bir kısmı Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtılmıştır. Sınır tespitinde kullanılacak olan sınır sütunlarının masraflarının hangi devlet tarafından karşılanması gerektiği konusunda da bir görüş ayrılığı yaşanmıştır.⁸¹⁹ İngilizler tarafından da aynı şekilde iddialar gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin bazı kabileleri ayaklandırdığı ve İngiliz komisyonuna saldırılarda bulunduğu şeklinde haberler ortaya atılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin yaptığı araştırmalarda böyle bir durumun yaşanmadığı ve iddiaların asılsız olduğu belirlenmiştir.⁸²⁰

Osmanlı birlikleri, İngilizlerin Celile'yi ele geçirmeleri üzerine, bu yerin kuzeybatısında bulunan Lekemetü's-Salah'ı Osmanlı sınırlarına katmışlardır. İngilizlerin ele geçirilen bu yerlere yönelik yapacakları girişimler karşısında uyanık olmaları için Türk idareciler uyarılmış ve bu bölgedeki kabileleri böyle bir duruma karşı aktif olarak kullanmayı düşünmüşlerdir. İngiliz komisyonunun Siltü'l-Harb denilen yer ile Katabe arasındaki bölgenin Dalî'ye ait olduğunu ve buraya katılması yönünde ısrarları üzerine sınır tespit işi durmuştur. Bu meselenin çözümünde gecikmeye neden olmuştur.⁸²¹ İngiltere, Bâb-ı Âli'ye durumu protesto eden bir telgraf göndermiş ve Türk yetkililerin sınır tespiti çalışmalarını engellememeleri konusunda uyarılarda bulunmasını istemiştir. Aynı zamanda 27 Haziran 1902 tarihinde Hindistan Valiliği'nden, İngiliz komiserlerine gönderilen talimatta; Amirî platosunda sınır tespiti için çalışmalarına devam etmeleri yönünde uyarıda bulunulmuştur.⁸²² 19 Temmuz 1902 tarihinde de Lord Lansdowne, Albay Vahab'a doğrudan bir telgraf göndererek; Türk yetkililerini Amirî bölgesine davet etmesini ve sınır tespiti çalışmalarına başlanması için öneride bulunmasını istemiştir. Türk yetkililerin bunu kabul etmemesi hâlinde kendi başlarına hareket etmesini de belirtmiştir.⁸²³

⁸¹⁸ BOA., 1994/149488.

⁸¹⁹ BOA., HR., SYS., 85/13.

⁸²⁰ BOA., HR. SYS., 85/21.

⁸²¹ BOA., HR., SYS., 85/14.

⁸²² TNA., FO., 881/8644.

⁸²³ TNA., FO., 881/9190; CAB., 37/64/5.

Osmanlı komiseri Albay Mustafa, İngiliz yetkililerle görüştüğünde İstanbul'dan herhangi bir emir gelmediğini ve bu nedenle çalışmalara katılmama kararı aldıklarını iletmiştir. Dolayısıyla İngiliz yetkili tek başına bu sınır tespiti işine devam etme kararı alırken aynı zamanda Türk yetkililer bu kez de Yafaî kabilesine bağlı bölgenin Nevahi-i Tis'a'ya ait olmadığını bildirmişlerdir. İngiltere Katabe ve Dalî arazisi arasında kalan bölgeden sınır çalışmalarına başlamayı arzu ettiğini Bâb-ı Âli'ye bildirmiş ve Osmanlı komisyonuna sınır tespitine katılmaları için talimatlar gönderilmesini istemişlerdir.⁸²⁴ İngiliz sınır belirleme komisyonunun, bölgedeki kabilelerle yaptığı antlaşmaları delil göstererek Dalî bölgesine ait olmayan yerleri Dalî'ye aitmiş gibi göstermeleri ve Dalî Emiri'nin bu bölgelere taarruz etmesi, sınır çalışmalarını sekteye uğratan bir diğer nedendir. Yafaî kabilesine ait bölgenin hangi tarafa ait olduğu konusunda yapılan görüşmelerde İngiliz komisyonu ile Osmanlı komisyonu arasında anlaşmazlık çıkınca durum derhal merkeze iletilmiştir.⁸²⁵ Osmanlı Devleti ise gönderdiği 14 Ağustos 1902 tarihli talimatlarda, görüşmelere devam edilmesi gerektiğini savunmuştur. Sınır tespit çalışmalarına devam edilmesi, ancak ihtilafı olan yerlere herhangi bir işaret konulmaksızın komisyon tarafından çalışmaların sürdürülmesini bildirmiştir. Osmanlı Devleti ayrıca İngilizlerin Yafaî bölgesine müdahale etmemesi, Cebel-i Cihaf ve Cebel-i Mafarî bölgelerinin Osmanlı sınırlarında olması gerektiğini de savunmuştur.⁸²⁶ İngilizlere göre Bâb-ı Âli, İngiltere'nin bu arzuları dâhilinde Yemen'e emirler göndermesine rağmen, Yemen Valisi ve oradaki Türk yetkililer bunu görmezlikten geliyorlardı. Ancak Osmanlı Devleti'nin 28 Eylül 1902 tarihli belgesinde durumdan hiç de böyle bahsedilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin memurlarının talimatlara uygun hareket ettiği, ancak bu gönderilen son talimatlar temsilcilerin ellerine ulaşmadığından bu talimatlara göre davranmadıkları belirtilmiştir.⁸²⁷ Bu durumda İngiltere kendi önlemlerini almak zorunda kalmıştır. İngiliz komisyonu, bu bölgeler boşaltılmaz ve sınır çalışmaları sürdürülmezse Aden'deki yetkililerin Hindistan'dan askerî yardım talebinde bulunacaklarını ve bunun da Osmanlı Devleti'nin yararına olmayacağını Osmanlı komisyonuna iletmiştir.⁸²⁸ Osmanlı delegeleri ile İngiliz delegeleri arasında yaşanan bu sorunlar İngilizler tarafından oldukça büyütülmüş ve İngiliz memurları atış

⁸²⁴ TNA., CAB., 37/64/5.

⁸²⁵ BOA., Y. MTV. 232/168; 235/44.

⁸²⁶ BOA., HR. SYS., 85/22; Y.MTV., 241/86.

⁸²⁷ BOA., HR., SYS., 85/27.

⁸²⁸ BOA., HR., SYS., 85/28.

talimleri yaparak Osmanlı memurlarına gözdağı vermek istemişlerdir. Hatta Yafaî bölgesine asker sevk etmek için deve toplamaya bile başlamışlardır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti;

- Cebel-i Hicaf, Cebel-i Mafarî, Lekemetü's-Salah ve Şuayb gibi yerlerden askerlerini sekiz gün içinde çekme kararı almıştır.

- Eski sınırdaki kalınması için gerekli uyarıda bulunmuştur.

- Tartışmalı olan yerler için her iki tarafın komisyonlarında olan haritalar üzerinden Rubü'l-Halî çölü esas alınarak güneye doğru sınırın belirlenmesini istemiştir.

- Her iki tarafın komisyonlarının, devletlerinin izni olmadan herhangi bir yer işgal etmemesini istemiştir.

- Tartışmalı arazilerden her iki tarafın da vergi almamasını taahhüt etmesi gerektiğini teklif etmiştir.

- Ayrıca tartışmalı olan yerlerde Dalî Emiri'nin şahsi arazilerine hükmedebilmesi yetkisi verilmesini önermiştir.

- Her iki devletin temsilcilerinin Lekemetü's-Şu'b'da buluşarak çalışmalara başlamaları gerektiği yönünde birtakım önerileri olmuştur.⁸²⁹ Ancak önerilerin pek ciddiye alınmadığı görülecektir. İngiliz birliklerinin bölgeye gelmesiyle, İngiltere'yi burada istemeyen bazı aşiretlerin birliklerle çatıştığı haber alınacaktır.⁸³⁰

Bu sefer, 1 Ekim 1902 tarihinde Osmanlı Devleti, kesin talimat vererek, birliklerin ele geçirdiği ihtilafli Cebel-i Cihaf, Cebel-i Mafarî, Lekemetü's-Salah ve Şuayb gibi dört bölgeden çekilme kararı almıştır.⁸³¹ Bu dört yerin Osmanlı askerleri tarafından boşaltılmasına rağmen bazı silahlı Arap aşiretlerinin, İngiliz komisyonunu koruma amacıyla gelen İngiliz birliklerine saldırdıkları görülmüştür. Dolayısıyla bu sefer de Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin anlaşığı yerlerde güvenlik sorunu ortaya çıkmış ve derhal önlem alınması için girişimlerde bulunulmuştur.⁸³² İngiltere, İstanbul'daki elçiliğinde ikinci tercüman olarak çalışan Fitzmaurice'i derhal Aden'e göndererek sınır

⁸²⁹ BOA., Y. MTV., 236/104.

⁸³⁰ BOA., Y. MTV., 236/147.

⁸³¹ TNA., FO., 881/9190; BOA., HR., SYS., 85/31.

⁸³² BOA., Y. MTV., 237/13; 238/21; BEO., 1958/146785.

tespitinde Albay Vahab'a yardımcı olmasını istemiştir.⁸³³ Sonuçta her iki devletin komisyonu bir araya gelerek sorunu yeniden ele almışlardır. Yapılan görüşmelerde Yafaî kabilesine ait bölgenin İngiliz sınırları dâhilinde Nevahi-i Tis'a'ya ait olduğu, Cebel-i Şuayb'ın ise Osmanlı idaresindeki Katabe kazasına bağlı olduğu kabul edilmiştir.⁸³⁴

İngiltere, Fitzmaurice'i, onun Türkçeyi çok iyi bilmesi ve Osmanlı Devleti'nin hem bürokratik işlerine hem de memurlarının zihniyetlerine vakıf olması ve ondan yararlanmak adına Yemen'e göndermiştir. Zaten ilerleyen bölümlerde de görüleceği üzere, Fitzmaurice'in sınır tespitine büyük katkısı olacak, 1905 yılındaki tespit edilen sınırların protokülünde imzası bulunacaktır.

Tespit görüşmeleri yapılırken Türk yetkililerin bu sefer Yafaî kabilesine ait bölgenin Osmanlı sınırları içinde olduğunu yeniden iddia etmeleri çalışmalarını bir kez daha durma noktasına getirmiştir. Ayrıca aldıkları emir doğrultusunda tespitinde çalıştıkları sınırın başlangıç noktası Amirî bölgesinin kuzeydoğu köşesi olan Lekemetu's-Şu'b'dan değil de, bu bölgenin güneydoğusuna düşen Dimna'dan başlayarak doğu yönüne doğru, Baha Nehri'ne kadar gitmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca sınırın Bahtizar'dan geçerek denize ulaşması gerektiği ileri sürülmüştür. Fakat İngiltere, böyle bir sınırın Yafaî ve Avlakî bölgelerinin Osmanlı tarafında kalması anlamına geldiği için bu önerileri reddetmiştir. Ayrıca İngiliz sınır tespit komisyon başkanı Albay Vahab, İngiliz isteklerini Osmanlı komisyonuna iletirken Osmanlı memurlarına hakaret ettiği Osmanlı komisyonu tarafından bildirilmiştir. Bu olay gerginliğe ve tespit işinin aksamasına yol açmıştır. Ancak Vahab'ın özür dilemiş ve bir daha böyle bir gerginliğe sebep olacak girişimlerde bulunulmayacağına dair Osmanlı memurlarına teminat vermiştir.⁸³⁵ İngiltere, Osmanlı Devleti'nin önerilerini kabul etmemekle kalmamış, 10 Ocak 1903 tarihinde Hindistan'dan gönderilen 400 kişilik birlik ve 4 top, İngiliz komisyonuna yardımcı olması için Dalî'ye sevk edilmiştir.⁸³⁶

Osmanlı birliğinde 400-500 asker ve 1 el bataryası ile 3 dağ topu da bulunmaktadı. İngiltere'nin asker sevk etmesine binaen bu birlikler de derhal Celile'ye

⁸³³ TNA., FO., 881/8644.

⁸³⁴ BOA., Y. MTV. 237/7; MV., 105/29.

⁸³⁵ BOA., Y.MTV., 243/58; TNA., FO., 881/9190; CAB., 37/64/5.

⁸³⁶ TNA., FO., 881/8644.

konuşlandırılmıştır. İngiltere her hâlükârda kendi iddia ettiği sınırlarda ilerleme kararı almış ve eğer kendilerine karşı mukavemet olursa Aden'den gelen birliklerin müdahale etmesi yönünde Aden temsilcisine yetki verilmiştir.⁸³⁷

Bu kararın Bâb-ı Âli'ye iletilmesi üzerine derhal bir irade yayınlanmıştır. 14 Ocak 1903 tarihli bu iradeye göre; sınır tespiti yapılan bölgede ahali arasından toplanan birliklerin derhal terhis edilmesi, Dalî Emiri'ne ait bölgelere saldırıda bulunulmaması, Yafaî kabilesine ait bölgenin Nevah-i Tis'a'dan sayılmasını, sınır tespiti çalışmaları için Lekemetu's-Şu'b'a gitmesi ve çöle doğru kuzeydoğu yönünde sınır çalışmalarına katılmaları yönünde çeşitli emirler gönderilmiştir.⁸³⁸ (Bk. Ek-26)

4.2.3. Anlaşmazlık Hâlinde İngiltere'nin Başvurduğu Tedbirler

Osmanlı yetkililerinin bazı bölgelerin (Şuayb gibi) kendi sınırları içinde olduğu iddiaları üzerine İngiltere tedbir alma girişimlerinde bulunmuştur. Yukarıda İngiltere'nin Hindistan'dan Aden'e, oradan da Dalî'ye askerî birlik sevk ettiği belirtilmiştir. Bu askerlerin bazı bölgeleri ele geçirerek kendi sınırları içinde göstermek istedikleri bilinmektedir. Böyle teşebbüslerle Osmanlı Devleti'ne karşı kararlılıklarını göstermişlerdir. Ayrıca gönderilen askerler Osmanlı birlikleri ile zaman zaman çatışmaya girmiş ve bazen de bölge halkını Osmanlı memurlarına karşı kullanmıştır.⁸³⁹ Sınır tespiti esnasında Osmanlı idaresinde olan bölgelerde kabilelerin isyan etmeleri için teşvik edilmeleri de bu türden girişimlerdir. Karadaki bu girişimleri yanı sıra denizden de teşebbüslerde bulunmuştur.

İngiltere kendi tarafında kalmasını istediği bölgeleri elde etmek için Aden'e asker göndermeyi ve Hudeyde'ye de harp gemisi sevk etmeyi düşünmeye başlamıştır. Albay Vahab tarafından Hindistan'a iletilen bu öneri ilk başlarda kabul görmemiş ve herhangi bir çatışmaya meydan vermeden sorunun mümkün merteye diplomatik çabalarla halledilmesini savunmuşlardır. Fakat aynı öneriyi Aden'deki İngiltere'nin siyasi temsilcisi de yapmıştır. Bunun üzerine Londra, 30 Ocak 1903 tarihinde bir talimat gönderilerek, askerî tedbirler gerekiyorsa buna da başvurulmasının kabul edildiği bildirilmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından, 1 Şubat 1903 tarihinde Hindistan

⁸³⁷ Bu talimat Hindistan Valiliği tarafından 9 Ocak 1903 tarihinde gönderilmiştir. Bk., *TNA.*, *CAB.*, 37/64/5.

⁸³⁸ *TNA.*, *FO.*, 881/9190; *CAB.*, 37/64/5.

⁸³⁹ *BOA.*, *HR.*, *SYS.*, 85/38; *HR. SYS.*, 85/13.

Valiliği'ne gönderilen gizli telgrafta, Türk komiserler kendi istekleri dışında hareket etmeye devam ederlerse, Osmanlı Devleti tarafından Yemen'deki birliklerine destek amacıyla gönderilecek kuvvetlerin Hudeyde'de karaya çıkmalarını engellemek için harp gemisinin derhal gönderileceği iletilmiştir.⁸⁴⁰ Amaç ve hedefler doğrultusunda Akdeniz'de seyreden, "*Hermione*" ve "*Intrepid*" isimli iki harp gemisini Aden'e göndermiştir. Bunlara Hudeyde'ye yeni Osmanlı askerlerinin sevkini engellemesi talimatları verilmiştir.⁸⁴¹

İngiltere, 1903 yılının Mayıs'ına kadar Dalî'ye 1500 kadar asker gönderme kararı almıştır. Bu kararlar İngiltere, Osmanlı Devleti'nin geri adım atacağını ve derhal sınır tespit komisyonu üyelerine bu işin bitirilmesi yönünde talimat vereceğini düşünmüştür. İngiltere bunda haklı da çıkmıştır. Yaptığı askerî manevralar, politik açıdan sonuç vermiştir. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin talimatları doğrultusunda sınırların tespit edilmesi için gerekli önlemleri almıştır. 6 Kasım 1904 tarihinde sık sık çıkan anlaşmazlık karşısında İngiltere denizden başvurduğu bu tedbirlere devam etmiştir. Bu sefer de "*Proserpine*" isimli harp gemisini Kızıldeniz'e göndermiştir.⁸⁴² 14 Mart 1905 tarihinde ise yine sınır tespiti esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı manevra yapmak için "*Perseus*" isimli harp gemisini Turba denilen yere göndermiştir.⁸⁴³

Görüldüğü gibi İngiltere karadan Osmanlı Devleti'ni iç sorunlarla uğraştıracak faaliyetlerde bulunduğu gibi, korsan takibi yahut kaçakçılığı önlemek adına Osmanlı liman ve sahillerini abluka altına almış ve bazen karaya asker çıkardı bile olmuştur.

4.2.4. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

Sınır tespiti esnasında Osmanlı Devleti'ni içten yıpratmak adına hem İngiltere'nin hem de diğer emperyalist devletlerin birtakım girişimleri olmuştur. Buna karşılık Osmanlı Devleti de burada idaresini güçlü kılmak için idari, siyasi, ekonomik tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Yemen meselesi hakkında çeşitli ıslahat raporları hazırlanmış ve bu doğrultuda bölgeye çeşitli araştırma heyetleri gönderilmiştir. Devlet ileri gelenlerinin önerileri doğrultusunda, kendi bünyesinde uygulamaya koyduğu birtakım yenilikleri Yemen'de de uygulamaya koymuştur. Yol yapımına girişilmiş,

⁸⁴⁰ TNA., FO., 881/9190; CAB., 37/64/5.

⁸⁴¹ TNA., FO., 881/8644.

⁸⁴² BOA., HR.SYS., 87/20; TNA., FO., 881/8644.

⁸⁴³ TNA., FO., 881/8644; BOA., HR.SYS., 87/18.

askerlerin daha iyi eğitim alabilmeleri için kışlalar inşa edilmiştir. Osmanlı Devleti, bölgede liyakat sahibi yöneticileri görevlendirerek, rüşvet ve kötü yönetimin önüne geçmeye çalışmıştır. Sağlık hizmetleri artırılarak hastaneler ve gümrük binaları, okullar, limanlar gibi çeşitli kamu binaları vücuda getirilmiştir.⁸⁴⁴ (Bk. Ek-9)

Bu yapılanlarla Osmanlı Devleti, bölgedeki idaresini kuvvetlendirmek ve halkı devletin yanına çekip, diğer yabancı devletlere yönelmelerini engellemeyi amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeye yapılan yatırım ve iyileştirmeden beklentisi sadece "itaat" olmakla beraber bu yatırımların karşısında bir de doğrudan kabilelere yönelik faaliyetlerde de bulunmuştur. Osmanlı Devleti, yerel kabile liderlerinin elinde bulunan Ta'iz ile Aden arasındaki Nevahi-i Tis'a ve civarına İngilizlerin müdahalesi üzerine söz konusu olan yerleri Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altına alabilmek için çalışmalar başlatmıştır. Osmanlı Devleti'ne göre bu bölgenin yerel yöneticiler vasıtasıyla idare edilmesi gerekirken İngilizler bu bölgeyi sahiplenmişlerdir. Hatta bununla da kalmayıp Subahî kabilesinin bulunduğu bölgenin iskelesine malzemeler indirip, çeşitli binalar dahi inşa ettiklerini gözlemlemiştir. Bu durum sıkıntıya yol açmış, İngilizlerle birlikte hareket eden bazı kabilelere karşı Osmanlı Devleti, Nevahi-i Tis'a'ya ait bölgelerin kurtarılması için jandarma ikmalleri yapmıştır.⁸⁴⁵ Yine sınır tespiti çalışmaları sürdürülürken Nevahi-i Tis'a ve Ta'iz arasında kalan ve İngiliz mandaterliğini seçmiş olan bazı kabilelere baskı yapılarak İngilizlere karşı ayaklanmaya teşvik edilmesi için çalışmalar yürütülmüştür. Ayrıca bölgede İngilizlerin elini güçlendirecek şekilde Osmanlı idaresindeki kabilelerin Nevahi-i Tis'a'daki İngiliz himayesinde olan kabilelere saldırılarını engellemek için Yemen Vilayeti tarafından tedbirler de almıştır.⁸⁴⁶ Örneğin Nevahi-i Tis'a denilen bölgede dolaşarak, oralarda yaşayan halkı İngilizler aleyhine kışkırtan Şeyh Muhammed Nazır Makbul, o bölgeden uzaklaştırmıştır. Böylece sınır tespiti çalışmalarını kesintiye uğratacak girişimler bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Daha sonra yapılan araştırmada bu yöndeki iddiaların da asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.⁸⁴⁷ Ayrıca İngilizlerin, bölgeye yakın yerlerde görev yapan Osmanlı idarecilerinin,

⁸⁴⁴ Bk., Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (Haz. Mümin Yıldıztaş-Sebahattin Bayram-H. Yıldırım Ağanoglu), BOA. Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2008; ayrıca BOA., A.MKT.MHM., 674/8.

⁸⁴⁵ BOA., DH. MKT., 2206/46; 17 Muharrem 1317 (28 Mayıs 1899) tarihli arşiv belgesinde Dalî Emiri'nin İngilizlerle birlikte Nevahi-i Tis'a denilen yerde Osmanlı Devleti'ne ait bazı mahalleri işgal ettiğine yönelik bilgiler verilmektedir. Bk. BOA., BEO., 1315/98564

⁸⁴⁶ BOA., DH. MKT., 601/43.

⁸⁴⁷ BOA., BEO., 2022/151624; HR.SYS., 85/21; 86/29.

buradaki ahaliyi zorluk çıkarmak için teşvik ettikleri yönündeki iddiaları araştırılmış, böyle bir girişimin olmadığı ve iddiaların asılsız olduğunu ortaya konulmuştur. Hatta Subahî kabilesi arazilerine saldırı düzenleyen Hakem aşiretine, bu tür davranışlarda bulunmaması için gerekli uyarılar yapılarak, karışıklıklar önlenmeye çalışılmıştır.⁸⁴⁸

Osmanlı Devleti, İngilizlerin Yemen'deki faaliyetlerini takip etmek için bölgeye çeşitli adamlar göndererek haber almıştır. Bu haberlerin bir kısmı gerçek olduğu gibi bir kısmının kulaktan dolma bilgiler içerdiği anlaşılmış ve ona göre hareket edilmiştir. Konuyu daha iyi anlamak için 19 Nisan 1903 (21 Muharrem 1321) tarihli belgede Muha kaymakamlığının görevlendirdiği bir memurun istihbaratı genel olarak şunlardan bahsetmektedir:

İngiliz hükümetinin Aden'den San'a'ya kadar bir demiryolu inşa etmek istediği ve bu vesileyle on iki bin Hintli Müslüman askerî Aden'e sevk ettiği bildirilmiştir. Aden'i doğrudan doğruya İngiliz Müstemleke Bakanlığı'na bağlı bir eyalet hâline getirmek istedikleri haber verilmişse de bu haberler Osmanlı Devleti tarafından abartılı bulunmuştur.⁸⁴⁹ Yine de askerî tedbirler alınarak kabile ve aşiretlerle irtibatların kuvvetlendirilmesine çalışılmıştır. Hatta İngilizlerle antlaşma yapmış olan bazı kabile liderleri San'a'ya davet edilerek bunların Osmanlı Devleti'ne itaat etmeleri için girişimlerde bulunulmuştur.⁸⁵⁰

4.3. İNGİLTERE'NİN SINIR TESPİTİ ESNASINDA KABİLELERLE YAPTIĞI ANTLAŞMALAR

İngiltere, Osmanlı Devleti'yle sınır tespit çalışmalarını sürürken Nevahi-i Tis'a denilen dokuz kabile ve bu kabilelere bağlı çeşitli aşiretlerle mandaterlik antlaşmaları yaparak sorunu kendi lehine çözümlenmeye çalışmıştır. Aşağıda ele alınacak olan antlaşmalar daha çok İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin ihtilafı olduğu bölgelerdeki kabilelerle yapılmıştır. Dolayısıyla İngiltere, Osmanlı temsilcilerinin, bazı bölgelerin kendi sınırları dâhilinde olması gerektiği yönündeki iddialarını çürütmeyi ve Osmanlı

⁸⁴⁸ BOA., BEO., 2024/151771; HR. SYS. 85/45.

⁸⁴⁹ BOA., DH.MKT., 688/52; 3 Kasım 1911 (11 Zilkade 1329) tarihli bir başka belgede Aden'de bir heykel açılışına İngiltere Kralı'nın geleceği ve Dalî Emiri'nin Katabe üzerindeki emellerini açıklamak için bunu fırsat olarak değerlendirdiğini bu nedenle haber almak maksatlı buraya resmî olmayan bir kişinin gönderilmesinin uygun olacağından bahsetmektedir. Bk., BOA., A.MKT. MHM. 739/15.

⁸⁵⁰ BOA., BEO., 2375/178123.

Devleti'nin daha güneye, yani Aden ve sahillere yaklaşmasına izin vermemeyi amaçlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu bölgelere hâkim olduğunu iddia etmesi nedeniyle Hindistan Valiliği 1886 yılında Aden ve Maskat arasında kalan sahillerde bulunan kabilelerle antlaşmalar yapılmasını önermişti. Zaten İngiltere, 1900 yılına kadar bölgedeki kabilelerle çeşitli antlaşmalar yapmıştır. Yeni yapılan antlaşmalar önceki antlaşmalarla benzerlik gösterse de İngiltere'nin çıkarları açısından çok önem taşımaktadır. 1903-1905 yılları arasında sınır tespit çalışması yoğun bir şekilde yürütülürken, İngiltere bir taraftan da sınıra yakın kabilelerle mandaterlik antlaşmaları yapmıştır. Sınır tespit edilirken yer belirlemek amacıyla dikilen sınır sütunlarının korunmasına yönelik de kabilelerle antlaşmaları mevcuttur. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin kendi sınırları dâhilinde olduğunu iddia ettiği Yafaî kabilesi ile Irka ve Havra aşiretleri ve Amirî kabilesiyle antlaşmalar imzalamıştır.⁸⁵¹

4.3.1. Irka ve Havra Kabileleri ile Yapılan Antlaşmalar

İngiltere, daha önce Osmanlı Devleti'nin Yemen'in güneyine doğru ilerlemesine karşı olarak, kabileler ile dostluk, barış ve himaye edilmelerini içeren antlaşmalar yapmıştır. Ancak İngiltere, Osmanlı Devleti ile sınır meselesi yüzünden bu kabileler ile yeniden antlaşma yapma ihtiyacı hissetmiştir. Bu maksatla, 1902 yılında, önce 7 Ocak'ta Irka kabilesi adına Ahmed bin Avaz bin Muhammed bin Das'la, Aden'deki İngiliz temsilcisi Pelham James Maitland arasında yapılmıştır. Daha sonra 7 Nisan 1902'de Havra kabilesiyle İngiltere arasında Salih bin Avaz ile P. J. Maitland aracılığıyla benzer maddeler içeren antlaşma yapılmıştır. Her iki antlaşmada da kabileler, İngiltere'nin himayesine alınmış, İngiltere'nin bu kabilelere ait bölgelerdeki hukuku diğer devletlere karşı koruma altına alınmış ve başka bir devlete, herhangi bir surette toprak verilmemesi taahhüt altına alınmıştır.⁸⁵²

4.3.2. Yafaî Kabilesine Bağlı Aşiretler ile Yapılan Antlaşmalar

1903 yılına denk gelen bu antlaşmalarla Yafaî kabilesine bağlı birtakım aşiretler İngiltere'nin himayesine alınmıştır. 11 Mayıs'ta Zuhaybî aşireti lideri Muhammed Atıf Cabbar'la, 3 Temmuz'da Mavsata aşireti adına Şeyh Muhsin bin Askar bin Ali

⁸⁵¹ TNA., FO., 881/8644.

⁸⁵² TNA., FO., 881/9457X, pp. 202-204.

Kasım'la, 27 Ağustos'ta Muflahî aşireti adına Abdul Rahman bin Kasım Es-Sakkaf'la, 26 Eylül'de Hadramî aşireti adına Muhsin bin Muhsin bin Galib'le, 21 Ekim'de Yafaî kabilesine bağlı Şeyh Kahtan bin Ömer Harhara'yla, 14 Aralık'ta Şuaybî aşireti adına Ali bin Mana ile İngiltere'nin Aden temsilcisi Maitland arasında dostluk ve barış antlaşmaları imzalanmıştır. Bu antlaşmaların genelinde aşiretler İngiliz himayesini kabul etmişlerdir. Aden'e gidiş gelişlerinde ve orada kalmaları hususunda ayrıcalık tanınmıştır. Ayrıca başka bir devletin kendi topraklarında yapacağı her türlü girişimi de İngilizlere haber vermekle yükümlü tutulmuşlardır. İngiltere dışında herhangi bir devlete hiçbir surette toprak satmamayı kabul etmişlerdir. Ayrıca İngiltere bunlara, kendi bölgelerinden geçen Aden yollarının korunması karşılığında aylık ücretler bağlamıştır.⁸⁵³

4.3.3. Sınır Sütunlarının Korunması İçin Yapılan Antlaşma

Osmanlı Devleti ile yapılan sınır tespitinde, Şuaybî aşiretinin bulunduğu bölgeden geçen sınırları belirten işaret taşları dikilmiştir. İngiltere'de bu sütunların korunması için gerekli tedbirleri almak amacıyla 24 Ekim 1903 tarihinde Şuaybî bölgesindeki Ardaf şeyhi Mudahir Ali'yle bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmada Şeyh'in sınır tespitinde çalışan İngiliz komiserlerine verdiği yardım ve gösterdiği dostluğa karşın, her zaman olması kaydıyla, aylık 7 dolar ödemeyi kabul etmiştir. Bunun karşılığında ise Şeyh de her zaman İngiltere hükümetine itaat edecek ve İngiliz memurlarına yardımcı olacaktır. Ayrıca Şeyh, bölgesinden geçen sınır sütunlarının da korunması için elinden geleni yapacak, eğer bu sütunlara bir zarar gelirse ya da yıkılırsa derhal onları tamir edecektir.⁸⁵⁴ Aden'den görevlendirilen İngiliz memuru G. Wayneford ile imzalanan bu antlaşmayla İngiltere hem bölgedeki kabilelere istihdam meydana getirmiş hem de bunları her zaman İngiltere'ye bağlı kalmalarını sağlamıştır. Çünkü antlaşmadaki "*her zaman*" ifadesi, bu kabilenin ileride Osmanlı tarafına geçmesini engellemek adına atılmış bir tedbir olarak düşünülebilir.

⁸⁵³ Zuhaybî için aylık 20-40 dolar, Mavsata için aylık 20-50 dolar, Muflahî için aylık 20-40 dolar, Hadramî için yıllık 60-120 dolar, Harhara için 25-50 dolar, Şuaybî için 5-10 dolar arasında ödeme yapılması taahhüt edilmiştir. Ayrıca 14 Temmuz 1903 tarihinde Mavsata lideri Ali Muhsin Askar'a ek olarak 20 dolar daha ödenmesi yönünde bir sözleşme imzalanmıştır. Her ay güvendiği bir adamı Aden'e göndererek bu ücreti alması yönünde Askar'a garanti verilmiştir. Bk., *TNA., FO., 881/9457X*, pp. 205-218.

⁸⁵⁴ *TNA., FO., 881/9457X*, pp. 212-213.

4.3.4. Dalî Emiri ile Yapılan Barış ve Dostluk Antlaşması

28 Kasım 1904 tarihindeki bu antlaşma İngiltere'nin Aden temsilcisi Henry Macan Mason ile Dalî Emiri Şayf bin Seyf bin Abdul Hadi bin Hasan arasında, İngiltere ile olan dostluk ve barışın kuvvetlendirilmesi adına imzalanmıştır. 10 maddeden oluşan antlaşma metninin;

İlk maddesi: Dalî bölgesinden Aden'e gidiş gelişlerin rahatça yapılması için düzenlenmiştir. Bu madde ile Dalî topraklarına giren herhangi bir kişinin saldırıya uğramaması kayıt altına alınmıştır. Dalî topraklarından İngiliz birliklerinin geçişine de izin verilmiştir.

İkinci, üçüncü ve dördüncü maddeleri: Himaye ve diğer devletlere karşı İngiltere'nin varlığını koruyacak ve güçlendirecek nitelik taşımaktadır.

Beşinci maddesi: Aden'e giden yolların korunmasıyla ilgilidir.

Altıncı maddesi: Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında komisyonlar tarafından belirlenen sınırları belli eden sütunların korunmasına yöneliktir.

Yedinci maddesi: Dalî Emiri'nin ne kendi topraklarında ne de sınırın öte tarafında Osmanlı topraklarında herhangi bir kabile ya da aşiret ile çatışma yaşamamasına yöneliktir.

Sekizinci maddesi: Bu maddelere uyan kabile lideri ve akrabalarına aylık 50-100 dolar arasında maaş verilmesi yönündedir. Bu maddelerin uygulanması için en fazla 50 kişilik bir kuvvet bulundurulacak ve Aden'deki İngiliz temsilcisinin emrine uyacaklardı. Emir, sekizinci maddede belirtilen ücret karşılığında bu kuvvetleri İngiltere'nin emrinde kullanacaktı.⁸⁵⁵

Dokuzuncu maddesi: Diğer maddelere dayanarak İngilizlerin, bu kabileye parayı neden verdiğini gösteren bir maddedir.

Onuncu madde: Yukarıda tespit edilen maddelerin onayını içermekteydi.⁸⁵⁶

⁸⁵⁵ TNA., FO., 881/9457X, pp. 222-223.

⁸⁵⁶ TNA., FO., 881/9457X, pp. 222-223.

4.3.5. 1903-1905 Yıllarında Yapılan Antlaşmalar

İngiltere, 8 Aralık 1903 yılında Avlakî kabilesine bağlı Yaslamî aşireti lideri Şeyh Muhsin bin Ferid bin Nasar ile dostluk ve barış antlaşması yapmıştır. İngiltere bu antlaşmayla kabile üyelerinin Aden'e giriş çıkışlarına izin verdiği gibi onları himayesine de almayı kabul etmiştir. Buna karşılık, yabancı bir devletin onların bölgesinde yapacağı her türlü girişim konusunda İngiltere'yi haberdar etmekle sorumlu olacakları ve Aden'e giden yolların korunması karşılığında 30-60 dolar arasında ücret ödeneceği kabul edilmiştir.⁸⁵⁷ Behanü'l-Kasab'ın şerifi Ahmed bin Muhsin ve Maitland arasında 29 Aralık 1903'te bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmayla İngiltere'nin himayesi kabul edilmiştir.⁸⁵⁸

1904 yılına gelindiğinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sınırın belirlenmesi çalışmaları ilerledikçe, çeşitli kabilelerle antlaşma ihtiyacı duyulmuştur. İngiltere bu amaç doğrultusunda 18 Mart 1904'te Yukarı Avlakî kabilesiyle altı maddelik bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmada Aden'e gidip gelecek olan kabile üyelerine İngiltere tarafından izin verilmiştir. Ayrıca İngiliz birliklerinin onların topraklarına girip çıkarken gereken saygının gösterilmesi de şartlar arasına konulmuştur. Bu kabile de İngiliz himayesine alınmıştır. Diğer devletlerle herhangi bir antlaşma yapılmaması ve İngiltere dışında herhangi bir devlete toprak parçasının satılmaması da taahhüt edilmiştir. İngiltere, aylık olarak 50-100 dolar arasında değişen ücretin ödenmesini kararlaştırmıştır.⁸⁵⁹

1905 yılında ise Vahidî kabilesiyle iki ayrı antlaşma yapılmıştır. İlki 22 Kasım 1905 tarihinde Vahidî sahillerinde meydana gelebilecek herhangi bir gemi kazasına binaen yapılan Enkaz Tasfiyesi ile ilgili antlaşmadır. Bu antlaşmada

Madde-1: Eğer Vahidî bölgesine bağlı sahillerde herhangi bir gemi karaya oturur, sıkıntıya düşer ya da batarsa bu gemilerdeki mallar ve gemi mürettebatı korunacaktır.

Madde-2: Eğer Vahidî kıyılarında herhangi bir gemi batar ya da karaya oturursa, bu gemiden saçılan malların 3'te ikisi mal sahiplerinin 3'te biri ise Vahidîlerin, o malları koruması adına bedel olarak verilecektir.

⁸⁵⁷ TNA., FO., 881/9457X, pp. 215-216.

⁸⁵⁸ Antlaşma maddeleri için bk. TNA., FO., 881/9457X, pp. 218-219.

⁸⁵⁹ TNA., FO., 881/9457X, pp. 220-221.

Madde-3: Batan yahut sıkıntı yaşayan gemilerden çıkan mallar Vahidî sahillerine vurursa; Vahidîler tüm önlemleri almakla yükümlüdür. Malların sahipleri kurtarılacak ve bir ay içinde kurtarılan kişilerin mallarından 3'te bir oranında tazminat alınacaktır. Şayet bir ay içinde kimse başvurmazsa bu malların tümü Vahidîlere kalacaktır.

Madde-4: Vahidî topraklarına ait sahillerde herhangi bir gemi saldırıya uğrarsa aynı şekilde batan enkazın 3'te ikisini Vahidîler tazmin edeceklerdir.

Madde-5: Bir gemi Vahidî toprakları açıklarında geçici olarak karaya oturursa ve batmazsa ve yardım almaksızın tekrar yoluna devam ederse, yukarıdaki maddeler geçerli olmayacaktır. Ancak yardım edilmesi gerekirse yapılan yardım karşısında istenilecek ücret geminin değerinin % 10'unu aşmayacak şekilde olacaktır.

Madde-6: Gemi mürettebatı ya da fakir yolculara kesinlikle dokunulmayacak ve hesap alınmayacaktır.

Madde-7: Herhangi bir tazminat meselesi meydana gelirse oran % 25'i aşmayacaktır.

Madde-8: Eğer İngiltere ve onun müttefikleri tarafından herhangi bir tazminat meydana getirecek sorun ortaya çıkarsa bunu İngiltere kabullenecektir.⁸⁶⁰

Görüldüğü gibi bu ilk antlaşma tamamıyla İngiltere'nin denizlerdeki çıkarlarını düzenleyen bir antlaşma olarak durmaktadır. 30 Kasım 1905 tarihinde ise İngiltere ikinci bir antlaşma yapmayı uygun görmüştür. Yukarıdaki antlaşmaya ek olarak düşünüldüğünde biri denizlerdeki düzenlemeyi diğeri ise karadaki düzenlemeyi sağlayan bir girişim olarak görünmektedir. İkinci antlaşma tamamıyla İngiliz mandaterliğine girildiğinin bir ispatı niteliğindedir.⁸⁶¹

4.4. 1914 SINIR ANTLAŞMASI

Yemen'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1871 yılından itibaren gözle görülür bir şekilde ortaya çıkan anlaşmazlık, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde sonlandırılmaya çalışılmıştır. Osmanlı ordularının Yemen'in güneyine, Aden'e doğru ileri harekâtı İngilizlerin menfaatlerine aykırı düştüğünden durdurulmak istenmiştir. Önce diplomasi yoluyla halledilmek istenen mesele hemen ardından yerini doğrudan

⁸⁶⁰ TNA., FO., 881/9457X, pp. 224-225.

⁸⁶¹ Bk., TNA., FO., 881/9457X, p. 226.

müdahale şeklinde halledilmeye çalışılmıştır. İngiltere, Osmanlı ordularının hâkimiyet sınırlarını daha da genişletmemesi için Bâb-ı Âli nezdinde girişimlerde bulunmuş, İstanbul'daki elçisi aracılığıyla Osmanlı idarecilerine baskı yapmıştır. İngiltere, bu süre zarfında hem diplomasi yolunu kullanmış, hem de kabileler ile yaptığı antlaşmalara dayanarak, hukuki açıdan Aden ve çevresindeki topraklarda hakkını savunmaya çalışmıştır. İngilizler, buradaki kabilelerin bağımsız olduklarını ve İngiltere ile antlaşmalar yaparak İngiliz mandaterliğini tercih ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bunu kabul etmeyen Yemen'deki Osmanlı yetkilileri karşısında İngilizler, Aden'den birlikler göndererek buraya doğrudan müdahale etmiş, Osmanlı ilerleyişine karşı yanıt vermeye çalışmışlardır.

4.4.1. 1903 Yılında Yapılan Çalışmalar ve Sınır Protokolü

4.4.1.1. Sınır Tespit İşinde Yaşanılan Anlaşmazlıklar

İngiltere'nin hem karadan hem de denizden iddia ettiği yerlerde kararlı olduğu ve bu uğurda savaşı dahi göze aldığı görülmüştür. Bâb-ı Âli, sınır tespiti için gönderdiği temsilcilerine talimat vererek, tespit işine devam etmeleri yönünde uyarılarda bulunmuştur. Yemen Vilayeti ile Nevahi-i Tis'a arasındaki hududun belirlenmesi için yeniden bir araya gelen Osmanlı-İngiliz Sınır Komisyonu, ilk görüşmeleri sonucunda daha önce söz konusu edilen dört bölgeden Osmanlı askerlerinin tahliye edilmesi ve bu yerlerin hangi tarafa ait olduğu hususunun harita üzerinde komisyonlar tarafından halledilmesi karara bağlanmıştır. İhtilafli yerlerin ise yine haritalar üzerinde işaretlenerek Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında sonradan çözümlenmesi kararı alınmıştır. Diğer taraftan da çöl esas alınarak sınır tespiti çalışmalarına devam edilmesi ve Cebel-i Hicaf, Cebel-i Mafarî, Lekemetu's-Salah ve Şuayb'da hâlâ Osmanlı askeri varsa bunların bir an evvel tahliye edilmeleri için Osmanlı yetkililerinin gerekli tedbirleri alması gerektiği vurgulanmıştır.⁸⁶² Yemen'deki Osmanlı yetkilileri gönderilen talimatlara derhal uymuşlar ve 14 Ocak 1903 tarihinde ihtilafli bu dört noktadan askerleri tahliye ettikleri gibi silahlı Arap birlikleri de dağıtılarak durumu kontrol altına almışlardır. Dalî Emiri'nin hukukuna karşı müdahale edilmeyeceği belirtilmiş ve Yafaî

---

⁸⁶² BOA., Y. MTV., 238/21.

kabilesine ait bölge Nevahi-i Tis'a'dan sayılarak kuzeydoğuya doğru sınır tespitine devam edilmiştir.⁸⁶³

Ancak Yemen'de bulunan 7. Ordu Müşirliği, 20 Ocak 1903 (20 Şevval 1320) tarihli telgrafla Yafaî bölgesinin Nevahi-i Tis'a'dan olmayıp Yemen Vilayeti'ne bağlı bir bölge olduğunu merkeze iletmiştir.⁸⁶⁴ Yani İstanbul'dan gönderilen talimatlara göre Yafaî kabilesine ait bölge İngilizlere bırakılırken, Yemen Valiliği buna karşı çıkmıştır. Bu durumda Bâb-ı Âli, sınır tespit komisyonuna yeniden bir talimat göndermek zorunda kalmıştır. Bu talimatta, ihtilafı yerler hakkında İngiliz komiserleriyle görüşmeler yaparak, meseleyi çözmeleri gerektiği ve İngilizlerle müzakerelere devam etmeleri bildirilmiştir.⁸⁶⁵ İngiltere'nin Bâb-ı Âli'nin, sınır tespiti esnasında kendi komisyonuna gönderdiği talimatlardan memnunluk duyduğu aşikârdır. Ancak memnuniyetine rağmen bölgeye Aden'den askerî birlikler de sevk etmeye devam etmiştir. Osmanlı yetkililerinin karşı çıkması durumunda ise bu birliklerin Dalî Emiri'nin hukukunu korumak için burada olduklarını ifade etmişlerdir.⁸⁶⁶ Osmanlı Devleti tarafından İngilizlerin bölgeye asker sevkine yapılan itiraz üzerine cevap olarak, Osmanlı komisyonunun talimatlara uymadığı ve bu nedenle askerî harekâta son veremeyeceklerini iletmiştir.⁸⁶⁷ Hatta İngiltere, Osmanlı Devleti'ne meselenin daha da çıkmaza sokulmadan Lahey Konferansı'na müracaat edilmesinin her iki devlet açısından hayırlı ve uygun olacağını, ayrıca bazı devletler nezdinde de iyi etkilerinin olacağını bildirmiştir. Osmanlı Devleti ise kendi memurlarının sınır tespit işini geciktirmediğini dile getirmiştir. Osmanlı yetkilileri, gecikmenin İngiliz komisyonunun isteklerinden kaynaklandığını ortaya koymuştur.⁸⁶⁸

Ancak 28 Şubat 1903 tarihli Hariciye evrakına göre, Osmanlı sınır tespit komisyonuna gönderilen talimatlar geç yerine ulaşmış ve komisyon da bu talimatlar doğrultusunda yeniden çalışmalara katılmıştır.⁸⁶⁹ Çalışmalar devam ederken Osmanlı tarafının Celile üzerinde hak iddiaları yeniden gündeme gelmiştir. Ancak İngiliz tarafı bunu kabul etmemiştir. Sık sık görüşmeler kesilmek zorunda kalmıştır. İngiltere,

⁸⁶³ BOA., HR. SYS., 85/41.

⁸⁶⁴ BOA., BEO., 1979/148366.

⁸⁶⁵ BOA., HR. SYS., 85/46.

⁸⁶⁶ BOA., BEO., 2010/150697; HR. SYS., 84/3; 86/6.

⁸⁶⁷ BOA., BEO., 2004/150239.

⁸⁶⁸ BOA., BEO., 2014/151032; 2016/151132.

⁸⁶⁹ BOA., HR. SYS., 86/10.

Celile'nin tahliye edilmesini ve Katabe'deki Osmanlı kaymakam vekilinin azledilmesini talep ettiği gibi, ihtilaflı yerlere asker sevk edildiğinden Osmanlı komisyonun gereği gibi çalışmalara katılmadığından şikâyetçi olmuştur. Hatta İngiliz komisyonun, Osmanlı komisyonuna, Dalî Emiri'ne müdahale edildiği yönünde muhalefet etmesi üzerine Lekemetü'ş-Şub'dan sınır tespitine devam edilemediği de iletilmiştir.⁸⁷⁰ Dolayısıyla Dalî bölgesi yakınlarında sınır tespit işi durmuş ve bölgede gerginlik yaşanmaya başlanmıştır. Kabileler arasında durum güvensizlik ortamı meydana getirmiş ve Osmanlı Devleti tarafından bu durumun hiç hoş olmadığı vurgulanmıştır. İngiltere açısından ise; İngiliz birliklerinin orada bulunmasının sınır tespit işini kolaylaştırdığı savunulmuştur. Böyle bir sorunla karşılaşan Osmanlı komisyonu sık sık Bâb-ı Âli'ye başvurmak zorunda kalmıştır. Bu da sınır tespit çalışmalarının gecikmesinde rol oynamıştır.⁸⁷¹

Sınır tespitinde bu sefer Celile noktasında anlaşmazlığa düşen Osmanlı Devleti, 12 Mart 1903 (12 Zilhicce 1320) tarihinde, İngiliz komisyonunun iddialarını incelemeye almıştır. Sınırın Lekemetü'ş-Şu'b'dan başlayarak çöle doğru gidildiği ve Celile'nin Osmanlı tarafında kalmak kaydıyla hududun tayin edildiği hâlde İngilizlerin 1885 yılından itibaren burasının kendi sınırlarına dâhil olduğu ileri sürülmüştür. Osmanlı Devleti ise bu yerin Yemen Vilayeti'ne ait olduğunu İngiliz komisyonuna bildirmiştir.⁸⁷² Ancak İngiltere, Albay Vahab tarafından daha önce çizilen harita gereğince Celile'nin de Nevahi-i Tis'a'dan sayılarak sınırın çizilmesinden başka bir çözüm önerisini kabul etmeyeceklerini iletmıştır.⁸⁷³ 1903 yılı çalışmalarında ihtilaflı tek bölge Celile kalmış ise de daha sonra Osmanlı Devleti buradan askerlerini çekme kararı almış ve bir an evvel sınır tespitinin bitirilmesi için komisyona talimat göndermiştir.⁸⁷⁴ 18 Mart 1903 (18 Zilhicce 1320) tarihli bir başka talimatta ise bölgedeki kabileler tarafından sınır tespiti yapan memurlara herhangi bir müdahale edilmesinin önlenmesi, hudut işinin sorunsuz yürütülmesi ve bölgedeki ahali tarafından yapılabilecek bu tür müdahalelere meydan verilmemesi Yemen Vilayeti'nden istenilmiştir.⁸⁷⁵

⁸⁷⁰ BOA., HR. SYS., 86/14; 86/16;

⁸⁷¹ BOA., HR. SYS., 86/18, 19, 21.

⁸⁷² BOA., BEO., 2021/151506.

⁸⁷³ BOA., BEO., 2021/151509.

⁸⁷⁴ BOA., HR. SYS., 86/23.

⁸⁷⁵ BOA., BEO., 2024/151777.

Osmanlı belgelerinden görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, ilk başlarda üzerinde ısrarla durduğu yerlerden ilerleyen zamanlarda çekilmek zorunda kalmıştır. İngiltere'nin yaptığı manevralar ve politik baskılara dayanamayan Bâb-ı Âli, Celile denilen yeri de tahliye etmiştir. Kendi komisyon üyelerine, İngiltere'nin baskısına dayanamayarak sık sık talimat göndermek zorunda kalmıştır. Celile'nin de terk edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin iddia ettiği sınırlarda herhangi bir taviz verilmemesi kararlaştırılmıştır. Gönderilen talimatlarda sınır tespit çalışmalarına devam edilmesi önerilmekle birlikte, Yemen ve Hicaz'a doğru tecavüzlere meydan verilmemesi için, çöl tarafında sınır tespitinin yapılırken çölün başlangıcında sabit bir noktanın belirlenerek işaret konulması da tavsiye edilmiştir.⁸⁷⁶ Bundan sonra Osmanlı Devleti tarafından sınır tespitinde bazı hususlar tespit edilmiştir. Çalışmalar yürütülürken de bunların esas alınması vurgulanmıştır. Bu hususlar;

- Katabe'nin Osmanlı Devleti idaresinde olan Yemen Vilayeti sınırları içinde kalmasının sağlanması,
- Eski yeşil hattın korunarak, Lekemet ve Ukla arasındaki sınırın aynı şekilde düzenlenmesi,
- İngilizlerin yeni isteklerine meydan verilmeyerek, Osmanlı hukukunun korunması olarak tespit edilmiştir.⁸⁷⁷

Ancak bu sefer de çalışmalarda, İngilizlerin Katabe'yi kendi sınırları dâhilinde bırakacak girişimlerde bulunduğu ortaya çıkmıştır.⁸⁷⁸ Dolayısıyla bu kez de sınır tespitinde, İngiliz sınır komisyonun devletinden aldıkları talimatlar doğrultusundaki hareketleri komisyon çalışmalarının aksamasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti, İngiltere'ye ve İngiliz Elçisine durumu detaylı bir şekilde anlatıp isteklerinin yersiz ve yanlış olduğu belirtilmiştir.⁸⁷⁹ İngiltere ise Osmanlı Devleti'ne verdiği cevapta; sınır tespitinde değişmesi gereken noktaların uygun şekilde değiştirilmesi gerektiği ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin topraklarında gözü olmadığı yönünde görüşler beyan etmiştir.⁸⁸⁰ Oysa İngiliz komisyonu, kendi hükümetinin Osmanlı Devleti'ne sunduğu görüşlerin aksi doğrultusunda daha önce kabul edilen yeşil hat üzerinde, uygulama

⁸⁷⁶ BOA., Y. MTV., 241/107.

⁸⁷⁷ BOA., DH. MKT., 493/1; HR. SYS., 86/33.

⁸⁷⁸ BOA., HR. SYS., 86/34.

⁸⁷⁹ BOA., BEO., 2101/157523; Yıldız, *Maruzat Defterleri (Y.MRZ.d.)*, 11361; HR. SYS., 86/37.

⁸⁸⁰ BOA., HR. SYS., 86/40.

esnasında birtakım değişikliklere gittikleri görülmüştür.⁸⁸¹ İngiliz harp gemilerinin Kızıldeniz'e girmeleri üzerine 1903 yılının Haziran'ında Amirî kabilesine ait bölgedeki sınır tespiti tamamlanmıştır. Eylül ve Ekim aylarında ise Subahî kabilesinin bulunduğu bölgedeki Vadi-i Bana denilen yere kadar sınır tespiti tamamlanarak kayıt altına alınmıştır.⁸⁸² (Bk. Ek-27)

Osmanlı Devleti, Bâb-ı Âli İstişare Odası muavini Cafer Bey'i 3 Haziran 1903 (7 Rebiyülevvel 1321) tarihinde Yemen'deki sınır tespit komisyonu üyesi olarak görevlendirmiştir.⁸⁸³

4.4.1.2. 1903 Protokolüne Göre Tespit Edilen Sınırlar

18 Ekim 1903 tarihinde Katabe kasabasında İngiliz sınır tespiti komiseri Albay R. A. Vahab ile Osmanlı sınır tespiti komiseri Albay Mustafa Remzi Bey arasında toplam on altı maddelik bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol, 1871 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin Yemen'de sürdürdüğü mücadelede yapılan ilk antlaşmadır. Çünkü İngiltere'yle anlaşmazlık sebebi olan bazı kabilelere ait olan bölgelerde Osmanlı Devleti hâkimiyet iddiasında bulunmuş, İngiltere de bunu reddetmişti. Bunun akabinde İngiltere ile Osmanlı Devleti, Nevahi-i Tis'a denilen dokuz kabilenin bulunduğu bölgede hâkimiyet mücadelesine girişmişler ve akabinde sınır tespitine başlamışlardı. Bu protokol ve sınır tespit çalışmaları, Osmanlı Devleti tarafından, İngiltere'nin Yemen'deki hâkimiyetinin tanınması anlamına gelmeyeceği şeklinde yorumlanmıştır. Aksine İngilizlerin ve onlara bağlı kabilelerin Yemen Vilayeti'nde yaptıkları saldırılara bir son verme amacı taşıdığı savunulmuştur.⁸⁸⁴ Dolayısıyla bu protokol, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin idaresinde kalacak olan yerlerin tespiti bakımından ilk antlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan protokole göre:

Madde-1: Sınır, kuzeyden Bana nehri ya da Vadi-i Bana diye bilinen kesimin sağ tarafındaki noktadan başlamaktadır. Bu nokta, tam olarak Vadi-i Bana ile Vadi-i Arar'ın birleştiği kavşakta yer almaktadır. Ekte sunulan haritada (I) numara ile gösterilmiştir.

⁸⁸¹ BOA., HR. SYS., 86/44.

⁸⁸² TNA., FO., 881/8644.

⁸⁸³ BOA., Yıldız, Sadaret, Resmî Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), 121/17; İ.DUİT., 137/87.

⁸⁸⁴ BOA., HR. SYS., 87/6.

Bu nokta yaklaşık olarak Res-i Haf denilen yerin kuzeydoğusundadır ve herhangi bir sınır işaretiyle belirlenmemiştir. (Bk. Ek-31)

Madde-2: Birinci noktadan hareketle başlatılan sınır, Res-i Alaf denilen yerin tepesine kadar gider. Bu yer haritada (II) numara ile gösterilmiştir. Bu tepe, Vadi-i Arar batı tarafının sol köşesinde bulunan yerin en yüksek mevkisidir. Bu nokta da herhangi bir sınır taşıyla işaretlenmemiştir. Daha sonra sınır, Res-i Alaf'tan çıkarak sağ cenahı izleyip Lekemetü'l-Meabir'e kadar gider.⁸⁸⁵ (Bk. Ek-31)

Madde-3: Lekemetü'l-Meabir, ekte sunulan haritada (III) numara ile işaretlenmiştir. Burası Vadi-i Arar'ın sol batı yakasına dayalı bir bölgedir. Daha sonra sınır buradan çıkarak Zürraü'l-Meşrak denilen mevkiye kadar ilerler.⁸⁸⁶ (Bk. Ek-31)

Madde-4: Ekte sunulmuş olan haritada (IV) numarayla işaretlenmiş olan Zürraü'l-Meşrak, Vadi-i Arar'ın batı yakasında bulunan bir tepedir. Burada sınırı gösteren herhangi bir sınır taşı konulmamıştır. Buradan sınır, sağ cenahı takip ederek Kubbetü'l-Arar'a kadar gitmektedir. Süflalü'l-Cihas ya da Cihas denilen dağ geçitinin alt kısmından ilerleyerek Kubbetü'l-Arar'a ulaşmaktadır.⁸⁸⁷ (Bk. Ek-31)

Madde-5: Haritada (V) numara ile belirtilmiş olan Kubbetü'l-Arar noktası, Vadi-i Arar ve Vadi-i Kabi arasındaki dağ eteğinde bulunan harabe hâlindeki bir mescittir. Burada da herhangi bir sınır işareti konulmamıştır. Buradan sınır, Darb-ı Dinat denilen yere kadar gider.⁸⁸⁸ (Bk. Ek-31)

Madde-6: Haritada (VI) numara ile işaretlenmiş olan Darb-ı Dinat, Vadi-i Safa ve Nasran arasında bulunan arazi de harabe hâlinde bir yerdir. Vadi-i Safa ve Nasran'ın kesiştiği yerin aşağısında Vadi-i Arar bulunur. Buradaki sınır noktası, herhangi bir şekli olmayan (yontulmamış taştan) yaklaşık 2 metre boyunda bir sütun ile işaretlenmiştir. Darb-ı Dinat'tan sınır, sağ şeridi izleyerek Vadi-i Nasran ile Salala bölgesinden geçer. Müreyis'de bulunan bu yer verimli bir arazidir.⁸⁸⁹ (Bk. Ek-31)

Madde-7: Haritada (VII) numara ile işaretlenmiş olan Vadi-i Nasran ve Salala arasında kesişen yerde herhangi bir sınır işareti konulmamıştır. Bu kavşak noktadan

⁸⁸⁵ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 43.

⁸⁸⁶ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁸⁷ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁸⁸ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁸⁹ BOA., HR. SYS., 89/17.

sınır Salala Vadisi'nin aşağısındaki bölgeden vadinin en tepe noktasına kadar gitmektedir.⁸⁹⁰ (Bk. Ek-31)

Madde-8: Haritada (VIII) numara ile işaretlenmiş olan Salala Vadisi'nin tepe noktası olarak tespit edilen sınır, herhangi bir alametle işaretlenmemiştir. Bu sınır, Necd-i Münsenah denilen nehrin sularının kesiştiği sınırdan Cebel-i Cemime'nin en doğu yakasına kadar gitmektedir.⁸⁹¹ (Bk. Ek-31)

Madde-9: Haritada (IX) numarası ile işaretlenmiş olan Cebel-i Cemime, Merves-Sağıs (Müreyis) ve Eksiz (Şuayb) köyleri arasında belirlenmiş olan bir tepedir. Burada sınır, betondan yapılmış olan sınır taşı ile işaretlenmiştir. Bu sınır taşı tabanı kare planlı olup her bir köşesi 50 cm uzunluğundadır. Sınır taşının yüksekliği ise 1,5 metredir. Bu taş, tepenin zirve noktasına yakın yaklaşık 10 metrelik tarafında durmaktadır. Sınır, buradan Cevsü'l-Esved denilen yere kadar gitmektedir.⁸⁹² (Bk. Ek-31)

Madde-10: Haritada (X) numara ile işaretlenmiş olan Cevsü'l-Esved, Vadi-i Hüsver ve Mutara denilen yerin arasında bulunan bir arazidir. Buradaki sınır noktası, üzerinde herhangi bir yazı bulunmayan bir sütunla işaretlenmiştir. Cevsü'l-Esved'den sınır, sağ cenahı izleyerek Necd-i Mutara'ya kadar ilerler.⁸⁹³ (Bk. Ek-31)

Madde-11: Haritada (XI) ile işaretlenmiş olan Necd-i Mutara, Vadi-i Mutara ile El-Cevvu suları arasında kalan bölgedeki düz bir alandır. Burada, tabanının her bir köşesi 80 cm, yüksekliği 1,5 metre olan betondan bir sınır taşı dikilmiştir. Ancak her iki devletin temsilcileri arasındaki uzlaşma neticesinde bu sınır taşı gereksiz görülerek yıkılmıştır. Buradan çıkan sınır, yine sağ taraftan ilerleyerek Lekemetü'l-Cizam'a kadar gitmektedir.⁸⁹⁴ (Bk. Ek-31)

Madde-12: Haritada (XII) ile belirlenmiş olan Lekemetü'l-Cizam, bizzat kendi adıyla anılan yerin en yüksek noktasını oluşturan bir arazidir. Her iki tarafın komisyonları tarafından belirlenmiş bu yerin güneydoğusunda, yaklaşık 30 metre yüksekliğindeki bir noktaya kireçten bir sınır taşı inşa edilmiştir. Bu nokta Lekemetü'l-Cizam'ın en yüksek yeridir. Ancak burada bulunan Müreyis ve Şuayb halkı arasında

⁸⁹⁰ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁹¹ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁹² BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁹³ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁹⁴ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

çatışma meydana gelmesi nedeniyle bu sınır taşı ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra sınır buradan çıkarak Vadi-i Cerb'i geçip, Lekemetü'l-Hamra'ya gitmektedir.⁸⁹⁵ (Bk. Ek-31)

Madde-13: Haritada (XIII) ile işaretli olan Lekemetü'l-Hamra, El-Hakl ve Vadi-i Cerb arasında ekilebilir bir arazidir. Bu yerde herhangi bir sınır taşı dikilmemiştir. Buradan sınır, sağ cenahtan ilerleyerek incir bahçeleri bulunan bölgenin altında bulunan El-Hakl tarlaları ve Lekemetü's-Sude'ye gider. Buradaki sınır noktası, El-Hakl denilen ekilebilir arazi ile Cebel-i Havabil'in alt tarafında bulunan bölge arasında kalan yol ile birleşmektedir. Her iki devletin komisyonları tarafından Beleş adı verilen bir sütun ile belirlenmiştir.⁸⁹⁶ (Bk. Ek-31)

Madde-14: Haritada (XIV) ile belirlenmiş olan Beleş sınır taşı, El-Hakl denilen ekilebilir arazinin hemen yan tarafında bulunan incir bahçelerinin biraz güneyindedir. Bu sütun kireç taşıdır. Tabanı 80 cm, yüksekliği ise 1,70 metredir. Beleş sınır taşıyla tespit edilen buradaki sınır, El-Hakl'dan ekilebilir araziye geçerek Cevsü'l-Hudaü'l-Esved'e kadar uzanmaktadır.⁸⁹⁷ (Bk. Ek-31)

Madde-15: Haritada (XV) ile işaretlemiş olan Cevsü'l-Hudaü'l-Esved, Haydü'l-Hatm denilen yerin kuzeydoğusunda bulunan bayırın alt tarafında ve Vadi-i Hada'nın batısında bulunan büyük bir siyah kayadan ibarettir. Burada herhangi bir sınır taşı bulunmamaktadır. Buradan sınır, Hayd ü Hatm sularının kesiştiği çizgiyi takip etmektedir.⁸⁹⁸ (Bk. Ek-31)

Madde-16: Haritada (XVI) ile işaretlenmiş olan Haydü'l-Hatm denilen yer, Vadi-i Araş ve Vadi-i Hudah denilen vadiler arasında bulunan ve bu adla bilinen dağın en yüksek noktasıdır. Madde-9'da belirtilen ölçülerle yapılmış bir sınır taşı ile işaretlenmiştir.⁸⁹⁹ (Bk. Ek-31)

⁸⁹⁵ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁹⁶ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁹⁷ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁸⁹⁸ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, pp. 44-45.

⁸⁹⁹ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 46.

4.4.2. Tespit Edilen Sınırlar ve 1904 Protokolü

4.4.2.1. Tespit İşinde Yaşanılan Anlaşmazlıklar

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Yemen’de baş gösteren hâkimiyet alanlarının belirlenmesi problemi, 1903 yılında imzalanan protokolle çözümüne yönelik ilk adım atılmıştı. 1904 yılı Ocak ve Şubat aylarında da komisyonlar sınır tespiti çalışmalarına devam etmişlerdir. Havşabî kabilesi bölgesindeki sınırlar tespit edilmiştir. Subahî kabilesine ait bölgeye gelindiğindeyse İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yeniden sınır tespitinde sorun yaşanmıştır. Komisyonlar bu kabilenin bulunduğu yerde çalışmalar yaparken, İngiltere, Aden’den ihtiyat-ı tedbir amaçlı birlikler sevk etmiştir.⁹⁰⁰ İngiltere buradaki sınırını Mudaribe denilen yerin ilerisinden geçirmek istemiştir. Ancak Osmanlı temsilcisi Mustafa Bey, bunu kabul etmeyince İngiltere yeniden Bâb-ı Âli’ye durumu iletmek zorunda kalmıştır. Burada ihtilafli bir bölge bulunmaktaydı. Osmanlı yetkilileri, Dabyanî, Nava, Cuban ve Ribateyn denilen yerlerin Ride kazasına bağlı olduğunu iddia etmekteydiler. İngiltere ise bu bölgelerin Yafaî kabilesine ait topraklar olduğunu ve İngiltere’nin mandası altında olduğu için kendi sınırları içinde kalmasını istemekteydi.⁹⁰¹ Osmanlı Devleti bunu kabul etmediği gibi, Yafaî kabilesine bağlı, sınırda bulunan aşiretleri San’a sancağına davet ederek, Osmanlı hâkimiyetini bunlara tasdik ettirmek istemiştir. Ancak bu kabileye ait bölgenin İngiltere tarafından Nevahi-i Tis’a’dan sayılması nedeniyle bu girişime karşı çıkmıştır.⁹⁰² Bunun üzerine İngiltere, gittikçe baskılarını artırmaya başlamıştır. Örneğin İngiliz sınır tespit komisyonu başkanı Albay Vahab, Yemen’de bulunan Osmanlı sınır tespit komisyonuna gelerek, Nevahi-i Tis’a’dan olan bazı arazilerin vilayetten ayrılmasını talep etmiştir. Aksi takdirde Babülmendep tarafındaki sınır kısmının tayin ve imza etmeyeceğini beyan ederek, Osmanlı Devleti memurlarını tehdit etmiştir.⁹⁰³ İngiltere tarafından otuz yıl önce Nevahi-i Tis’a’dan olduğu, Bâb-ı Âli’ye bildirilmiş olan “Avalik” denilen bölge ve Ride kazasına bağlı, yukarıda adı geçen dört yerin Yafaî kabilesi bölgesine ait olanlarını, İngiliz yetkililer, Osmanlı Devleti’nden talep etmişlerdir. Bu talep kabul edilmezse İngiliz sınır tespit komisyonunun, Babülmendep-Subahî bölgesi sınırının tayinine

⁹⁰⁰ BOA., HR. SYS., 87/10.

⁹⁰¹ TNA., FO., 881/8644; BOA., BEO., 2396/179678.

⁹⁰² BOA., BEO., 2375/178123.

⁹⁰³ BOA., DH. MKT., 876/48.

devam edilmeyeceği ve belirlenen sınırları imzalamayacağı belirtilmiştir.⁹⁰⁴ 4 Kasım 1904 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Londra Elçisi Stefanaki Musurus Paşa, Lord Lansdowne'yle görüşmesinde, yukarıda adı geçen dört bölgenin Ride kazasına bağlı olduğunu söylemesi üzerine İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki sorun daha da büyümeye başlamıştır.⁹⁰⁵

Osmanlı Devleti, İngiliz komiserlerinin iddia ettikleri bu yerlerin, Ride kazasına bağlı olduğunu iddia etmiştir. İngiltere'nin bu yerleri, Nevahi-i Tis'a'dan sayması ve Yafaî kabilesi sınırlarına dâhil etmek istemesi, bu defa da Osmanlı Devleti yetkilileri tarafından kabul edilmemiştir.⁹⁰⁶ İngiltere, kendi isteklerini kabul ettirmek için hem sınır tespit işine yanaşmamış; hem de harp gemilerini Yemen'e sevk ederek burada çıkar elde etmek istemiştir.⁹⁰⁷ Ancak İngiltere'nin Kızıldeniz'e harp gemileri göndermesi ve Aden'e asker çıkarması üzerine Osmanlı Devleti sorunu daha da vahim hâle getirmemek için çaba göstermiştir. İngiltere'nin bu türden tehditkâr girişimleri karşısında 30 Aralık 1904 tarihinde Osmanlı Devleti bir irade çıkararak sınır tespit komisyonundaki görevlilerin derhal sınır tespitine devam etmeleri, Nevahi-i Tis'a denilen dokuz kabilenin bulunduğu bölgeye herhangi bir asker gönderilmemesini ve bu dört yerin boşaltılmasını istemiştir.⁹⁰⁸

4.4.2.2. Osmanlı-İngiliz 1904 Protokolüne Göre Yemen Sınırı

1904 yılında tespit edilip, her iki tarafın temsilcileri Albay Mustafa Remzi Bey ve Albay Vahab arasında imza edilen protokole göre sınırlar;

Haydü'l-Hatm denilen yerden başlayarak haritada (XVII) numara ile gösterilen Tinama'nın tepesine kadar gitmektedir. Çizilen sınır, verimli toprakları Atabat'ta bırakarak haritada (XVIII) numara ile işaretli Ziraü'n-Neys denilen bölgeyi sağ cenahtan geçerek, (XIX) numara ile işaretli Re'sü'n-Nakil-i Adane'ye doğrudan gitmektedir. Buradan Mimsama yoluyla (XX) numarayla belirtilmiş Rehabü'l-Verde'ye; Rehabü'l-Verde'den de (XXI) numarayla belirlenmiş Zahr-ı Nakil-i Süveyda denilen yere gider. Daha sonra sağ tarafı izleyerek haritada (XXII) ile belirlenmiş Necd-

⁹⁰⁴ BOA., BEO., 2384/178769.

⁹⁰⁵ TNA., FO., 881/8644.

⁹⁰⁶ BOA., BEO., 2456/184171.

⁹⁰⁷ BOA., HR. SYS., 87/18; 87/14; 87/20; 87/16.

⁹⁰⁸ TNA., FO., 881/8644.

i Maved'e uzanır. Buradan sınır, (XXIII) numaralı yer olan Cebel-i Barkan zirvesine nehirlerin çizdiği sınırları takip ederek uzanır.⁹⁰⁹ (Bk. Ek-31)

Sınır tespiti devam edilerek şu hatlar tespit edilmiştir; haritada (XXVI) ile işaretlenmiş olan betondan yapılmış bir sütunla işaretlenen sınır, (XXV) numaralı yer olan Lekemet-ı Kism-i Serav denilen yere doğrudan olarak ilerleyerek (XXIV) numara ile belirlenmiş Lekemetü'l-Kurbî dağına doğru iner. Buradan sınır yani, Lekemet-ı Kism-i Serav'dan Cebel-i Cerad'ın güney kısmında bulunan vadinin üzerindeki küçük dağın zirvesine kadar ilerler. Bu küçük dağda sınır betondan yapılmış bir sütunla işaretlenmiştir.⁹¹⁰ (Bk. Ek-31)

Sınır, Cebel-i Cerad denilen yerdeki dağın zirvesinden itibaren doğrudan doğruya beton ile işaretli ve haritada (XXVII) ile belirlenmiş olan Habil Zürra denilen mevkiye doğru gider. Bu noktadan itibaren betondan yapılmış sınır taşı ve (XXVIII) ile işaretli sınır çizgisi, Necd-i Eslum denilen yerin yakınında bulunan Habil Bedr bölgesinin batı ucuna kadar inmektedir. Buradan da yine betondan imal edilmiş sütun ve haritada (XXIX) ile tespit edilmiş olan sınır Habil Surmi denilen yerin batı ucuna kadar gider. Ardından kireç taşından yapılmış sütun ve haritada (XXX) ile işaretlenmiş olan sınır Habilü'l-Amudî denilen yerin üzerinde bir noktaya vadiyi geçerek gider. Buradan da yine kireç taşından yapılmış sütun ve haritada (XXXI) ile işaretli Habil Cerdumî üzerinden geçerek düz bir çizgi ile gider. Daha sonra düz bir şerit izleyerek kireç taşından sütun ile belirlenmiş ve haritada (XXXII) ile numaralandırılmış Habil Hızır üzerinde bir noktaya kadar ilerler. (Bk. Ek-31) Buradan da betondan imal edilmiş bir sütun ile gösterilen sınır, Vadi-i Abara'yı geçer. Haritada (XXXIII) ile numaralandırılmış olan Habil Daver üzerinde düz bir çizgi çizerek ve sağ cenahtan ilerleyerek, yine betondan yapılmış bir sütun ve haritada (XXXIV) ile işaretlenmiş olan Necdü'n-Nass denilen yere doğru gitmektedir.⁹¹¹ (Bk. Ek-32)

1904 yılında yapılan protokol, görüldüğü üzere kısım kısım hazırlanmıştır. Buraya kadar olan kısım her iki devletin temsilcileri tarafından imza altına alınarak

⁹⁰⁹ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; FO., 39/110/77; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 46.

⁹¹⁰ TNA., FO., 39/110/77; BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 46.

⁹¹¹ TNA., FO., 39/110/77; BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 46.

kesinleştirilmiştir. Bir kısımda çalışma bitince onu hemen yazıya dökmüşler ve karşılıklı imzalarla sınırları tespit etmişlerdir.

Yukarıda verilen Necidü'n-Nass denilen yerden itibaren sınır çizimine devam edilmiştir. Sınır; buradan itibaren betondan yapılmış bir sınır taşı ve haritada (XXXV) ile belirlenmiş olan Lekemetü't-Turab denilen yere doğru düz bir şekilde çizilmiştir. Oradan da aynı şekilde sütunla ve haritada (XXXVI) ile numaralandırılmış olan Habil Raha denilen yerden geçer. Ondan sonra doğrudan, haritada (XXXVII) ile işaretlemiş Veli Umur İsmail'in kümbetine doğru gider. Buradan sınır Kaletü'l-Ulya ve Kaletü's-Sufla arasında bir noktadan geçerek, kireç taşı ve haritada (XXXVIII) ile numaralandırılmış olan Habil Haver denilen yere kadar gitmektedir. Kaletü's-Sufla'nın köşesinden Dakkam'a kadar olan yeri geride bırakır. Bu noktadan itibaren sınır, haritada (XXXIX) ile işaretli Cebel-i Serir'in zirvesine doğrudan çıkar. Buradan da haritada (XL) ile işaretlenmiş olan Mansure denilen bir noktada Heşa denilen yolu tamamıyla Türk idaresindeki bölgeye bırakır. (Bk. Ek-32) Mansure'den sınır, haritada (XLI) ile numaralandırılmış olan Fenana'ya gider. Sınır, Hafa köyünün ekilebilir arazisini Heşa noktasında bırakarak Fenana'ya gitmektedir.⁹¹² (Bk. Ek-33)

Fenana denilen yerden sınır Re's-i Hafsa'daki vadiyi geçerek aşağı doğru iner. Oradan vadinin kıyısını takip ederek, Lekemetü's-Şeca ve Lekemet-i Huş'tan geçip haritada (XLII) ile işaretli olan Cebel-i Reyme'ye gider. Bu noktadan itibaren nehirler arasındaki çizgiyle ilerleyen sınır, Lekemetü'l-Kaime'ye kadar uzanır. Lekemet-ı Zû'l Akarbe'den geçer ve daha sonra Havra Vadisi içinden Sani ve Ganya köylerini, Zûahmed bölgesinin köşesinde bulunan Ganya bin İbrahim kümbetini Türkiye topraklarına bırakarak devam eder. Buradan itibaren sınır Rahvatü'l-Fasih'e çıkar ve oradan da haritada (XLIII) ile işaretli olan Hod Esved'e kadar gider.⁹¹³ (Bk. Ek-33)

Sınır bu noktadan itibaren Lekemet-ı Şibah'a kadar gidip nehirler arasından geçerek Re's-i Dahar'a ve Habil Şarca'ya gider. Daha sonra Muhaylan Vadisi ile bağlantılı olan Tusan Vadisi'ni geçerek haritada (XLIV) numara ile işaretlenmiş Lekemetü's-Secife'ye kadar uzanır. (Bk. Ek-33) Daha sonra sınır hattı nehirler arasından ve Lekemet-ı Saraya, Lekemetü'l-Muşammar, Rahvat-ı Hilhal, Lekemetü'l-

⁹¹² BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; TNA., FO., 39/110/77; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 47.

⁹¹³ TNA., FO., 39/110/77; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 47; BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

Hüsn, haritada (XLV) ile işaretli ve Havşabî, Ahmedî ve Kamayra kabilelerinin sınırlarının birleştiği yer olan Lekemetü'l-Mintar, Lekemet Kasiha, Lekemetü'l-Cubel ve Lekemetü'l-Kafla olarak adlandırılan noktaları geçerek Lekemetü'l-Besise denilen yere ulaşır.⁹¹⁴ (Bk. Ek-34)

Buradan itibaren sınır hattı haritada (XLVI) ile numaralandırılmış olan Basesa noktasından ilerleyerek Şiben ve Rahvat-ı Necd denilen yerden geçerek betondan yapılmış sınır sütunu ile işaretlenmiş ve haritada (XLVII) numara ile belirlenmiş Tavile'ye kadar gider. Buradan sınır, Havşabî kabilesine ait Haranın ve Kamayra kabilesine ait Es-Sarih köyleri arasından geçerek Rahvat-ı Asih'e kadar gider. Daha sonra Re's-i Maharib'e ve Vadi-i Şabva'nın başını dolanarak haritada (XLVIII) numarası ile belirtilmiş olan Aresma'ya varır. Burası, Şabva Vadisi'nin kuzeyine yerleştirilen betondan bir sütun ile belirlenmiştir. Buradan da ilerleyen sınır hattı, beton bir sütun ile işaretlenmiş ve haritada (XLIX) ile gösterilmiş olan Taval ve Vakadiya kayalıklarının tepesine doğru ilerler. Daha sonra Habil Arabî'nin yüksek noktasından ilerleyerek Mescid-i Arabî varır.⁹¹⁵ (Bk. Ek-34)

Buradan itibaren beton bir sütun ve haritada (L) ile işaretlenmiş olan Eşfel-i Ümm-i Şeri'a'ya ve burada bulunan tepeyi geçerek Cebel-i Kurdat'a ve nehir kıyısını izleyerek haritada (LI) ile işaretlenmiş olan Re's-i Namis'e doğru düz bir hatla ilerler.⁹¹⁶ (Bk. Ek-34)

1904 yılında imzalanan bu protokoldeki sınırlar kısım kısım yapılmıştır. Ancak hangi aylarda imzalandığı konusunda bilgiler net değildir. Yıl itibarı esas alınarak tespit edilen bu sınırların üçüncü kısmı;

Haritada (LI) ile işaretlenmiş olan Re's-i Namis denilen yerden ilerleyerek, Murdifin'den geçer ve haritada (LII) ile işaretlenmiş olan Hakab Vadisi ile birleşen Selat-ı Neşama'ya ulaşır. Daha sonra Midfana köyünü Havşabî kabilesi bölgesine bırakarak Cebel-i Akur'un zirve noktasına kadar çıkar. Akur'dan sınır Vadi-i Harif ve Vadi-i Vubid arasındaki nehri izleyerek Cebel-i Şeb-i Ali'ye ulaşır. Buradan da sınır, aşağı kayalıkların üstünden Kumayra aşiretine ait Dumena ve Havşabî kabilesine ait

⁹¹⁴ Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 47; TNA., FO., 39/110/77; FO., 881/10517.

⁹¹⁵ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; FO., 881/10517.

⁹¹⁶ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/853.

Mikla köyleri arasından geçerek Rikabet-i Tinsum denilen araziye kadar ilerler. Kumayra aşiretine bağlı ekilebilir arazisi olan ve Şab-ı Tinsum olarak adlandırılan küçük vadiden ayrılan sınır hattı, haritada (LIII) ile işaretlenmiş olan Sudan Vadisi ile Şab-ı Tinsum'um kavşak noktasına gider. Bu noktadan hat, Feraş Harda'nın tepesine kadar gider. Daha sonra Varzan'ı dolaşır ve Taryan köyünü Havşabî kabilesi topraklarına bırakarak haritada (LIV) ile işaretlenmiş olan Darü'l-Kahir isimli kayalıkların tepesine ulaşır. Darü'l-Kahir'den Cebel Humala'ya, Humala'nın zirvesinden de Necd-i Rahvat'a gider. Buradan da haritada (LV) ile belirlenmiş olan Dar-ı Veded'e gider. Buradan Mahumî yahut Mahbuba olarak adlandırılan yüksek noktaya çıkar ve Selat Lasab ve Sehi Vadisi'nin birleştiği yerde, Selatü'l-Ashab'ın sol kıyısından haritada (LVI) ile işaretlenmiş olan Lekemetü'l-Mukaybiri'ye gider. Bu noktadan hat, Sehi Vadisi'nin sağ kıyısını izleyerek yukarı çıkar ve daha sonra Cebel-i Kafan yoluyla zirveye ve Necd-i Necmiye'ye ulaşır. Ardından Muleyika ve Necd-i Tevcihat olarak adlandırılan noktalardan geçerek haritada (LVII) olarak belirlenen Re's-i Cebel-i Saraf'a ulaşır.⁹¹⁷ (Bk. Ek-35)

Re's-i Cebel-i Saraf'dan sınır, doğrudan Dar Nasir Harbî'yi Havaşib kabilesine ve Saraf köyünü Yusufeyn'e bırakarak Necd Musama'ya gider. Buradan Şarire nehir çizgisini izleyerek Necd Şabab'a, oradan da Rikabeyn ve Kinhan hattını izleyerek Hilat Nub'a gider.⁹¹⁸ Bu noktadan itibaren sınır hattı, Necd Birun ve Cebel-i Kurra'nın zirvesi arasında Cebel Kurra yarı yolunun batısından geçerek yükselir. Daha sonra Kubayti kabilesine ait olan Havadî ve Saraf köyleri arasından geçerek Hidaba Vadisi'nden aşağıya doğru iner. Bu vadiyi geçerek Salim Beles ve Şab Şudac denilen küçük yerleşim yerine ve Şab Şudac'ın zirvesine kadar çıkar. Daha sonra Nubat Uden Zûveyra'nın üst kısmına çıkan vadiyi takip ederek Uleyba ve Kubaytî kabilesine ait ekilebilir diğer tüm köyleri ayırarak Muharika olarak adlandırılan yerin en yüksek noktasına kadar gider.⁹¹⁹

Sınır komisyonları tarafından çizilen haritada (LVIII) ile işaretlenmiş olan Muharika'dan sınır, doğrudan olarak aşağı iner. Turam Huleva ve İrkü'l-Esved denilen yere kadar, Hayl-ı Suveyda'yı Subahî kabilesi topraklarına bırakarak gider. Cebel

⁹¹⁷ TNA., FO., 93/110/90; BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁹¹⁸ TNA., FO., 39/110/77; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 48.

⁹¹⁹ TNA., FO., 39/110/77; FO., 881/10517.

İslah'ın zirvesine kadar çıkar. Daha sonra oradan Kurun-ı Sarh denilen yere ilerler ve haritada (LIX) ile işaretli yer olan Lekemet-i Hümeyra'ya uzanır. Buradan Lekemet-i Tuveyra'yı dolaşarak 1 km. güneyinde bir noktaya Necd Bura'ya, Kutim'i Kubeyta'ya ayrılarak ulaşır. Buradan da Re's-i Vadi-i Tokar'daki Rikab'a gider. Tukar Vadisi'nin sol kıyı şeridini izleyerek Şab-ı Sukmi ile Vadi-i Tukar denilen yerlerin birleşme noktasının yaklaşık 1 km yukarısında bir noktaya ulaşır. Buradan da Necd Hüseyin ve Necd Mutarid'e doğru devam eder. Necd Mutarid'den Sehr Vadisi'ne dolaşarak iner. Nebat-ı Maha ve Habil ve Lekeme arasındaki yolu izleyerek devam eder. Haritada (LX) ile işaretli Kubbetü'l-Asaca'ya ulaşır. Daha sonra hemen hemen tamamıyla düz bir şerit hâlinde Necd-i Ca'ma ve Necd-i Şa'ab'a ilerler. Necd Şa'ab'dan sınıır, Şa'ab Vadisi başlangıcından bir çember çizerek haritada (LXI) olarak işaretli Rakıza'ya gider. Buranın tepesi 4640 fit yaklaşık 1417 metre yüksekliğindedir. Burada sınıır Murabaha köyünü Nevahi-i Tis'a'dan sayılan Kubayfî kabilesine bırakır. Bu noktadan itibaren sınıır hattı Vadi-i Şa'b sağ cenahını takip ederek haritada (LXII) ile işaretli Cebel-i Nebat'a gider. Buradan gözle görülür bir şekilde güneye doğru dönerek Vadi-i Duka'da bulunan Nebat-ı Absi'yi Kubayfî kabilesi topraklarına bırakır.⁹²⁰ (Bk. Ek-35)

Cebel-i Nebat'ın zirvesinden Habil Usha'nın doğu yakasından dönerek harabe haldeki küçük bir yerleşim yeri olan Harşa'ya iner. Daha sonra Madin Vadisi'nin batı yakasındaki Harşa ve Rubas ibn Ulvan denilen yerlerin arasındaki bir noktaya kadar devam eder. Bu noktadan neredeyse tamamıyla düz bir yol izleyerek Mudavvera'nın zirvesine kadar ilerler. Daha sonra Cebel-i Havar'ın zirvesine çıkar. Re's-i Fehdan, Alkurb (Makraba), Re's-i Hacetü'l-Hamra, Necd-i Mescid, Re's-i Suleb, Nuzeyhî ve Abarü'l-Kumya denilen yerlerin üzerinden geçerek haritada (LXIII) numara ile işaretli Veli Osman'a kadar ulaşır.⁹²¹ (Bk. Ek-35)

1904 yılında her iki devletin, İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin temsilcileri uzun çalışmalar neticesinde yukarıda isimleri geçen bölgelerde sınıırları tespit etmişlerdir. Hiçbir detayın atlanmadığı ve sınıırın iyiden iyiye tespit edildiği görülmektedir. Özellikle Osmanlı temsilcileri ile İngiliz temsilcileri arasında sınıır tespitinde anlaşmazlık olan yerlerin İngiltere'ye bırakıldığı görülmektedir. İngiltere burada

⁹²⁰ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; FO., 39/110/77; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 49.

⁹²¹ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; FO., 881/10517.

Osmanlı idaresinde bıraktığı toprakları, Türkiye'ye bırakıldığından bahsettiği hâlde kendi bölgesinde kalan yerlerin kabile isimleri vererek, kendisini ön plana çıkarmamıştır. İngiltere buradaki halkın hassasiyetlerine önem vererek yapılan protokollerde, Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye bırakılan yerleri daha çok kabilelere bırakıldı diye göstermiştir. Aşağıda görüleceği üzere buna benzer maddeler de bu protokole eklenmiştir.

Madin Vadisi'nde Subahî kabilesi mensupları eski kabile hukukuna göre Hümeyra Mahzuc denilen noktada Vadi'nin yukarısında Gayl Mola denilen kaynakları kullanma hakkında sahiptir.⁹²² Buna cevaben,

“Sınır tespiti çalışmalarında, Osmanlı Komiseri Miralay Mustafa Remzi Bey hükümet-i metbu'atından aldığı talimata uyarak “Vadi-i Bana” üzerindeki 1 numaralı noktanın tahdidindeki esasın fi 6 Kânunusani sene 1318 (12 Şubat 1903) tarihli irade-i seniyye mucib-i âlisince umumiyet üzere çöle kadar Lekmetü'ş-Şu'ub'un 45 derece şimal-i şarkisinde bulunan hat olduğunu tasdik ve teslim ettiğini ve “Cuban” azelesi* Ride kazası cihetinde kalmak şartıyla Rebakın, Te'ave ve Dehabyani azelelerinin Yafaî nahiyesini tamamlayan kısımlarının bulunduğu ve Avalık ile bütün ve ikinci kısımlarının ve bir de Yafaî nahiyesinin bildirilmiş olan güneydoğu hattının kuzeyiyle doğusunda bulunan diğer bilcümle havalisinin Nevahi-i Tis'a'ya ait olduğunu tasdik eylediğini beyan etmiş ve Şeyh Said civarında ve memalik-i Osmaniye cihetinde yerlilerle sairenin Subahî kabilesi cihetinde kâin membalardan su tedarikini itiyat etmiş olduklarını ve atiyen dahi bu membalardan daha evvel istifadeye devam edilmesinde bir türlü mahzur görülemeyeceğinden ümit var bulunduğunu ilave ve ityan etmiştir. Mösyö Fitzmaurice kendi hükümetince bundan hiçbir mahzur olamayacağını söylemiştir. İki dost hükümet komiserleri işbu zabıtname içeriği hakkında fikir birliği hâsıl ettiklerinden bunu iki nüsha olarak imza etmişler ve birer suret-i musaddakasını birbirlerine takdim eylemişlerdir.”⁹²³

Sınır tespitine devamla, Veli Osman'dan çıkan hat buranın hemen yakınından ve doğu yakasından geçerek Hecat Nub'a ulaşır. Buradan Vadi-i Mabak ve Vadi-i Şavar arasındaki tepeyi aşarak haritada (XLIV) ile numaralandırılmış olan Re's-i İraf'a gider.

⁹²² TNA., FO., 39/110/77; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 49.

* Küçük yerleşim yeri.

⁹²³ BOA., HR.SYS., 89/17.

Buradan hat, Vadi-i Adim'in sol kıyısından ve Nebat-ı Raşid'in kuzeyden bir noktayı dolaşarak aşağı iner. Buradan sol kıyı şeridini izleyerek Buseli olarak adlandırılan yere, ekilebilir araziye Zureykî aşiretine bırakarak ulaşır. Buseli'den sınır, Habana köyünün kuzeyini dolaşarak Berham Futika'ya gider. Daha sonra Kehnan Vadisi'ndeki Abd diye adlandırılan kayalıklara kadar bu vadiyi geçerek uzanır. Vadi-i Ümm-i Hancere'nin yatağını takip ederek Re's-i Akrabî'ye ulaşır. Buradan itibaren sınır, Şa'b Zûveyma ve Vadi-i Ubl denilen yerlerin birleştiği yere iner ve tekrar Re's-i Hecat Ümm-i Rumf denilen yerin yukarısına doğru yükselir. Daha sonra Harkahil denilen bir nokta boyunca tepeyi izleyerek Berham Acara ya da Hurc diye de anılan ve haritada (LXV) işaretlenmiş olan yere kadar gider.⁹²⁴ (Bk. Ek-35)

1904 yılında yapılan protokolde, Hayd-ı Hatm'den başlayan ve Muharrika denilen yere kadar olan kısım hem Mustafa Remzi Bey hem de Albay Vahab tarafından imza edilmiştir. Ancak Muharrika'dan Veli Osman'a kadar olan sınır ise daha sonra imza edilmek üzere paraf edilmiştir. Yani hukuken daha sonra imzalanması için bırakılmıştır. Sonra imzalanmak üzere parafe edilen yerlerdeki sınır hattında, temsilciler arasında bir anlaşmazlık olduğu aşikârdır. Bu durumun sonradan düzeltilmesi amaçlanmıştır.

4.4.3. Sınır Tespit Komisyonu'nun 1905 Çalışmaları ve Protokolü

4.4.3.1. Sınır Tespitinde Sona Doğru

Osmanlı Devleti çeşitli tarihlerde iradeler yayınlayarak ve sınır tespitinde çalışan yetkililere talimatlar göndererek sorunu mümkün mertebe diplomatik yollardan halletmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin bütün ısrarlarına rağmen durumu bir oldu bittiye getirmemeye çaba sarf ettiği görülmüştür. Ancak İngiltere böyle davranmamış, bir an evvel sınırın belirlenerek ona göre Aden'e rahatça hareket etmeyi ummuştur. İngiltere sık sık kendi komisyonunu korumak ve daha fazla araziye kendi topraklarına katabilmek adına bölgeye Aden'den askerî birlikler sevk etmiştir. Osmanlı Devleti, Nevahi-i Tis'a denilen bölgeye iki devletin de asker göndermemesini teklif etmiş ise de bu İngiltere tarafından reddedilmiştir.⁹²⁵ İngiltere bu görüşe karşı çıktığı gibi Osmanlı Devleti'ne ait limanların herhangi birinde İngiliz donanmasına ait gemiler

⁹²⁴ TNA., FO., 93/110/90; 881/10517; 94/953; 93/110/90.

⁹²⁵ BOA., HR. SYS., 87/24.

görüldüğü zaman şaşırılmamasını da iletmiştir.⁹²⁶ İngilizler hemen Aden'den Dalî bölgesine askerî birlikler sevk etmişler ve 7 Şubat 1905 tarihli Townley'in Bâb-ı Âli'ye bilgilendirme amacıyla gönderdiği telgrafta, İngiliz askerlerinin bu Nevahi-i Tis'a denilen bölgeye gönderilmesindeki amaçlarının kendi menfaatlerinin korunması için olduğunu belirtmişlerdir.⁹²⁷ Daha sonra ise her iki devletin temsilcileri çalışmalara devam ederek, Subahî kabilesinin bulunduğu arazinin denize bakan tarafları hakkında sınır tespiti yapmışlardır.⁹²⁸

Osmanlı Devleti, arazinin topografik yapısı göz önünde bulundurularak Sabya nahiyesindeki Terbe Kalesi ve su kuyularının kendisine bırakılmasını istemiştir. Sınır hattının Cebel-i Kevah'dan geçerek ve Şeyh Murad'a kadar uzanan bir sınır hattının belirlenmesi için 8 Mart 1905 tarihinde sınır komiserine talimat vermiştir.⁹²⁹ İngiliz Komisyonu ise daha önce ihtilafli bölgelerin ve Avlakî kabilesi arazisinin Nevahi-i Tis'a'ya ait olduğunu iddia ederek eğer kabul edilmezse protokolü imzalamayacağını belirtmiştir.⁹³⁰ Osmanlı Devleti, İngiltere'nin tehdit edici tavırları karşısında Mustafa Remzi Bey'e talimat göndererek 14 Mart 1905 tarihinde, Subahî kabilesinin olduğu bölgede Mudaribe'den Şeyh Murad denilen yere kadar olan kısımdaki sınırın tespit edilmesi emredilmiştir. Ayrıca Bana nehrinden Rubü'l-Hali denilen çöle kadar Yemen ve Yafaî kabilesinin olduğu bölge arasındaki sınırların da biran evvel tespit edilmesi istenilmiştir.⁹³¹ 1905 yılındaki çalışmalarda İngiltere, Sabya aşiretine bağlı arazilerin Osmanlı Devleti idaresine kalmasına razı olmuştur. 550 millik bir arazi ise İngiltere tarafından, Osmanlı Devleti'ne üçüncü bir tarafa devredilmemesi şartıyla Osmanlı Devleti'ne teslimini kabul etmiştir.⁹³² 1902 yılında Albay Vahab'a yardımcı olması için gönderilen Fitzmaurice, 23 Nisan 1905 tarihinde belirlenen yeni sınırların tespiti işinde başrolü oynamıştır. Fitzmaurice, sınırın tespit edilmesinde fiilî bir ilerleme kaydetmiş ve Mustafa Remzi Bey ile karşılıklı anlaşmaları sınırları kâğıda dökerek imza altına aldırmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti'nin daha önce Ride kazasına bağlı olduğunu iddia ettiği yerler İngiltere'ye bırakılmıştır. 23 Nisan 1905 tarihinde Şeyh

⁹²⁶ BOA., HR. SYS., 87/25.

⁹²⁷ TNA., FO., 881/8644.

⁹²⁸ BOA., BEO., 2525/189314.

⁹²⁹ BOA., Y.A.RES., 130/1.

⁹³⁰ BOA., Y.PRK.ASK., 227/72.

⁹³¹ TNA., FO., 881/8644.

⁹³² BOA., Y.A.RES., 130/1.

Said denilen kasabada sınır tespiti nihayete erdirilerek, iki ülke temsilcileri tarafından nihaî protokol imzalanmıştır.⁹³³ (Bk. Ek-28)

4.4.3.2. Nihâî Protokol: Yemen’de 1905 Osmanlı-İngiliz Sınır Protokolü

Protokol yapılmadan hemen önce 20 Nisan 1905 tarihinde bazı ihtilafli yerler hakkında Mustafa Remzi Beyle görüşmeler yapılmış ve bunlar bir neticeye bağlanmıştır. 20 Nisan 1905 tarihinde varılan neticeye göre;

Haritada (LXV) ve 69 ile işaretlenmiş olan Berham-ı Aşara (Hurc) denilen yer ile Subahî kabilesinin sınırlarının detayları hakkında görüşmeler yapılmış ve hat tayin edilmiştir. Bu görüşmeden ve dökümanlar ile diğer belgelerin incelenmesinden sonra Fitzmaurice, geçen yıl belirlenen topraklar üzerinde yaşanan ve görüşülen yerli ahalinin tanıklıklarının önemli olduğunu belirtmiştir. Bunların yanı sıra bu doküman ve diğer belgelere göre Subahî kabilesinin bölgesinin batı sınırı “Akama” denilen yere kadar uzatılmıştır. Fitzmaurice sınırın, oradan da “Kudam” adlı araziye içine alacak şekilde “Akkar” denilen mevkiden geçtiğini belirtmiştir. Ancak Osmanlı Devleti’ne karşı kadim dostane duyguları olan ve ona karşı barışçıl ruhla hareket eden İngiltere’nin, sınırların çizimi sırasında Akama, Akkar ve Kudam arazilerinin, yukarıda bahsedilen sınıra ve tüm topraklar üzerinde hakları olan Subahî Şeyhlerinin haklarının korunması ile ilgili iddiaların uygun olmayacağını bildirmiştir. Yani burada İngiltere, İngiliz komiserlerinin Subahî kabilesine ait olarak gösterdiği yerlerdeki iddialarından vazgeçtiğini belirtmiştir.⁹³⁴

Sonuç olarak her iki devletin komiserleri, Berham-ı Aşara’dan başlayarak 25 km. mesafeyle Berham-ı Aşara’nın kuzeybatı yönündeki Cebel-i Numan zirvesine kadar olan sınırı temel alarak bir sınır hattı tayin edilmesini belirtmişlerdir. Lakin Osmanlı Devleti’nin bu sınırlar arasında kalan ve yukarıda bahsi geçen Akama, Akkar ve Kudam bölgesini üçüncü bir güce yahut başka bir devlete bırakmamasını da maddeler arasına koymuşlardır. Osmanlı Devleti ile İngiltere (Belge her iki dost devlet olarak geçmektedir.) arasında geçen görüşmelerden sonra, İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi

⁹³³ TNA., FO., 881/8644.

⁹³⁴ TNA., FO., 94/953.

yukarıda bahsi geçen yerlerle alakalı talimatların, Bâb-ı Âli'den Yemen'deki Osmanlı Komisyonu'na gönderildiğini de bildirmiştir.⁹³⁵

Protokole göre, Mustafa Remzi Bey 19 Mart 1905 tarihinde gönderilen talimatları, Seraskerlik ve Devlet-i Aliyye'nin yönlendirmesiyle Sultan'dan aldığı belirtilmiştir. Sultan, Hüsn-ü Murad'a kadar giden bir hatla, Subahî bölgesinin sınırının çizilmesini emretmiştir. Mustafa Bey'e gelen emirlere göre Bâb-ı Âli, Numan-Hüsn-ü Murad hattı ile belirlenmiş ve bu sınırın kuzeyinde bulunan toprakların üçüncü bir güce asla bırakılmaması talimatı verilmiştir.⁹³⁶

Yukarıda her iki devletin komisyonu, Berham-ı Aşara'dan başlayarak Hüsn-ü Murad'a kadar giden sınırın detaylı bir tanımını yapıp imzalamışlardır. Daha sonra bu hazırladıkları belgelerin birer örneklerini birbirlerine vermişler ve haritadaki sınırı takip etmişlerdir.⁹³⁷

Bana Vadisi üzerinde No: 1 ile işaretli olan bölgenin kuzeydoğusundaki sınır hakkında görüşme yapılmıştır. Buradaki sınır hattı söz konusu olunca, 12 Şubat 1903 (30 Ocak 1318) tarihli Osmanlı iradesine dayanarak İngiliz temsilcisi görüş belirtmiştir. Lekemetü'ş-Şu'ub'dan çıkıp çöle doğru, kuzeydoğu yönünde giden sınır hattıyla ilgili olarak İngiltere komiseri Fitzmaurice, Mureyis ve Şuayb arasındaki daha önce belirlenen hattın bir kısmının çöle kadar uzatılması gerektiğini belirtmiştir. Bu hattın temel oluşturması gerektiğini savunmuştur. Daha önce bahsi geçen Osmanlı iradesine göre ise sınırın bu bölümü, genel itibariyle çöle kadar kuzeydoğu yönünde Lekemetü'ş-Şu'ub'un sağ cenahını izlemektedir. Arazinin doğal yapısıyla oluşan sapmalar göz önüne alınmadan, bu hat harita üzerinde takip edilmektedir. Yafaî kabilesine bağlı şeyhler tarafından sağlanan belgeler ve diğer dökümanların şüphesiz Ribateyn, Nava ve Zabyanî denilen bölgelerin Yafaî kabilesi sınırları içinde olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Avlakî kabilesinin ve bu kabilenin sınırları dâhilinde yerleşim alanlarının bağlı oldukları yerleşim alanlarının da bu sınırlara ait olduğu belirtilmiştir. Fitzmaurice, Nevahi-i Tis'a denilen kabilelerin bulunduğu bölgenin doğusunda, güneyinde ve

⁹³⁵ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; FO., 39/110/77.

⁹³⁶ BOA., Y.A.RES., 130/1; TNA., FO., 39/110/77; BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁹³⁷ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; FO., 39/110/77.

kuzeydoğusunda, Yafaî kabilesine ait diğer yerlerin de bu sınırlar içinde olduğunu beyan etmiştir.⁹³⁸

Bana Vadisi üzerinde haritada No:1 ile işaretlenmiş sınırın temeli, Mustafa Remzi Bey, 12 Şubat 1903 (30 Ocak 1318) tarihli iradeye göre belirlemiştir. Buna göre sınır hattı, çöle kadar Lekemetü'ş-Şu'ub'un, 45 derecelik doğusunda olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı komisyonu Cuban yerleşim yerinin, Ride kazasının köşesinde kalması şartıyla, sınır çizgisinin, Ribateyn, Nava ve Zabyanî nahiyelerinin Yafaî bölgesine bırakarak geçtiğini kabul etmiştir.⁹³⁹ Bütün alt birimleriyle Avlakî kabilesinin ve Yafaî kabilesine bağlı yukarıda ifade edilen kuzeydoğudan doğuya ve güneye kadar olan yerlerin, Nevahi-i Tis'a'dan olduğunu onaylanmıştır.⁹⁴⁰

Osmanlı komisyon başkanı Mustafa Remzi Bey, Osmanlı tarafından kalan Subahî bölgesindeki su kaynaklarından Şeyh Said bölgesindeki yerli ahalinin ve diğerlerinin faydalanmasına devam edilmesini kabul etmiştir. Geçmişte olduğu gibi bu su kaynaklarından gelecekte de yararlanmaya devam edilmesi için İngiltere tarafından, herhangi bir olumsuz durumun olmaması arzu etmektedir. Fitzmaurice kendi hükümeti adına bu açıdan herhangi bir olumsuzluk yaşanmayacağını garanti etmektedir. Bu sözleşmenin içeriği hakkında her iki devletin ortak kararı olduğu taahhüt edilmiş ve imza edilmiştir.⁹⁴¹

Bazı ihtilafli yerler hakkında her iki komisyonun müzakere ettiği ve İngiliz temsilcinin, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen iradeleri göz önüne alarak Osmanlı komisyonunun sınırların tespiti işinde ona göre hareket etmesi gerektiğini kayıt altına aldığı görülmektedir. Daha sonra sınır belirleme işi devam etmiş ve 23 Nisan 1905 tarihli ikinci bir protokolle neticelendirilmiştir. Buna göre sınır;

Haritada (LXV) ile işaretli yerden kuzeybatı yönünde uzanmaktadır. Cebel-i İbdar eteğinin uzantısından geçen yolun kuzey yakasını, haritada (37) ile işaretli olan Necd-i Maşrak denilen ve yine haritada (LXVI) ile belirlenmiş olan tepeye kadar haritada (52)

⁹³⁸ BOA., MV., 105/29; Y.MTV., 237/37; HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; FO., 39/110/77.

⁹³⁹ İrade hakkında bk. BOA., Y.MTV. 238/21.

⁹⁴⁰ TNA., FO., 39/110/77; BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

⁹⁴¹ TNA., FO., 39/110/77; BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953.

ile işaretlenmiş olan Hasene Vadisi'nin sol yakasını takip ederek devam etmektedir.⁹⁴²
(Bk. Ek-36)

Cebel-i Tafasu'nun (47) kuzeyindeki bölge üzerinden bir noktaya kadar uzanan bu sınır, devam ederek Goref Vadisi'ne (29) kadar çıkar. Buradan Habal (36) köyünün batısına yarım kilometre uzaklıkta bulunan bir noktaya ve oradan da Cebel-i Numan (LXVII) zirvesine kadar çıkmaktadır. Bu noktadan itibaren kuzeybatı yönünde bir istikamete dönmektedir. Sınır çizgisi, Berham Rüves (34), Cebel-i Sef, Cebel-i Necac (39), El-Hayme köyünün 1,5 km güneyinde yer alan Berhü'l-Hayme (49), Necd-i Ümm-i Rahaz (54) ve Cebel-i Sin Sanfa noktalarını geçmektedir. Buradan Aden Körfezi ile Kızıldeniz arasında kalan sulak bir bölgeyi izler ve haritada (LXVIII) ile işaretli olan Cebel-i Cariba denilen noktaya ulaşmaktadır.⁹⁴³ (Bk. Ek-36)

Daha sonra sınır Cebel-i Cariba'nın güneybatı bölgesini dolaşır. Sonra batıya doğru bir yön takip eder. Düz bir hat takip ederek Cebel-i Kahbub'un zirvesine ulaşır. Oradan da El-Haceri arazisini Türk tarafına bırakarak haritada (LXIX) ile işaretli olan Cebel-i Kuvah zirvesine düz bir hatla çölden geçerek ulaşır. Cebel-i Kuvah'ın zirvesinden sınır hattı, Cebel-i Kuvah'ın güneydoğusunu dolaşarak oradaki en yüksek noktaya çıkar. Sınır taşı ve haritada (LXX) ile işaretli olan bu bölge yaklaşık 600 yard yani haritada Cebel-i Mecbiye denilen tepenin güneyine ve batısına yaklaşık 550 metre uzaklıkta bulunmaktadır. Bu noktadan itibaren sınır hattı sağ cenahtan ilerleyerek kuzeyde ve Cebel-i Suadiye'nin kuzey ve batısında bulunan iki tepenin en kuzeyinde bulunan sınırtası ve haritada (LXXXI) ile işaretli olan kayalık tepenin sağ tarafını geçmektedir. Buradan doğrudan ilerleyen sınır, sütun ve haritada (LXXXII) ile işaretlenmiş olan Hüsn-ü Murad (Şeyh Murad olarak da bilinir) adıyla bilinen vadinin en yüksek noktasına kadar ilerleyerek haritada (LXXXIII) ile işaretli olan noktadan denize ulaşmaktadır.⁹⁴⁴ (Bk. Ek-37)

Bu protokolle İngiltere, Nevahi-i Tis'a'da sürekli asker bulunduramayacağını kabul etmiş ve sınır tespit sırasında bulundurulmuş askerlerin geri çekilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak herhangi bir yerde sorun yaşandığında İngiliz birliklerin bölgeye tekrar gönderilebileceği belirtmiştir. Osmanlı Devleti, bu maddenin İngiltere

⁹⁴² TNA., FO., 39/110/77.

⁹⁴³ TNA., FO., 39/110/77.

⁹⁴⁴ TNA., FO., 39/110/77.

tarafından suistimal edileceğini düşünse de o tarihlerde Yemen’de yeniden bir isyanın çıkmış olması elini kolunu bağlamıştır. Sadece İngiltere’nin bu menfaatine karşılık, Osmanlı Devleti lehine de madde konulmuştur. İki devletin de Nevahi-i Tis’a denilen bölgede asker bulundurması yasaklanmıştır. Ancak mevcut durumun korunması ve ihtiyaç duyulması hâlinde hem İngiltere hem de Osmanlı Devleti bölgeye asker sevk etme yetkisine sahip olması her iki devlet açısından durumu dengelemiştir. Nitekim Osmanlı Devleti, I. Dünya savaşında bu maddeye dayanarak güneyde İngilizlere karşı mücadele edecek ve bu sınırları tanımayarak İngilizleri Aden’e kadar geri püskürtecektir.⁹⁴⁵

1905 protokolü ile iki devlet arasındaki sınır meselesi çözülmüş gibi gözükse de Osmanlı Devleti başlangıçta durumu kabullenememiş gibi gözükmiştir. Çünkü İngilizlerin ilerleyen yıllarda Aden ve çevresinde aktif bir şekilde faaliyete girişmesi, askerî talimler yapması, Cebel-i Hicaf denilen yerde bir hastane yapma girişimleri nedeniyle Osmanlı Devleti de karşı faaliyetlerde bulunmuştur.⁹⁴⁶ Ancak 1904 yılında Yemen’de Osmanlı Devleti’ni uzun süre isyanları ile uğraştıran İmam Hamideddin ölünce, yerine imamlığa oğlu Yahya geçmiştir. İmam Yahya 1904 yılında, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında sınır tespiti çalışmaları sürdürülürken, bir başka isyanın önderliğini yapmıştır. İsyân kısa sürede taraftar bulmuş ve San’a’nın isyancılar tarafından kuşatılmasıyla sonuçlanmıştır. Aslında o sıralarda Yemen valisi olan Tefik Paşa durumu çok önceden öğrenmiş ve merkeze iletmiştir. Ancak tedbirsizlik ve alınan önlemler yetersiz kalmıştır. İsyancılar San’a-Hudeyde yolunu kesmişler ve San’a-Menaha arasındaki telgraf hatlarını da tahrip etmişlerdi.⁹⁴⁷ Buradaki birliklerin yetersiz kalması sonucu Medine’den askerî bir birlik yardım için buraya sevk edilmiştir. Kesilen yol tekrardan ulaşılma açılmış ve İmam Yahya zor durumda kalmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti’nden barış isteyen İmam’ın istekleri kabul edilmemiş ve askerî harekâta devam edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerindeki, askerlerden oluşan bir ordu buraya sevk edilmiştir.⁹⁴⁸ Bu ordunun sevk edilmesi esnasında İngiltere, hem Yemen’in güneyinde Osmanlı Devleti ile sınır tespiti işiyle uğraşıyordu hem de

⁹⁴⁵ BOA., Y.A.RES., 130/1.

⁹⁴⁶ BOA., BEO., 2746/205947.

⁹⁴⁷ Tefik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, (Haz. Fatma Rezan Hürmen), Pınar Yay., İstanbul 2006, I, s. 324.

⁹⁴⁸ Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, I, s. 331; Mithat Sertoğlu, “Yemen Macerası 2”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Mayıs-1975, (59), 40.

Osmanlı askerlerinin sevki esnasında, ateşe sıfatıyla bir İngiliz subayının bu orduya eşlik etmesini istiyordu. Hudeyde İngiltere konsolusluğuna çekilen telgrafla bu istek Hudeyde Mutasarrıflığı'na iletilmiştir.⁹⁴⁹ Ancak bu isteğin Aden'deki İngiliz siyasi temsilciliği tarafından yapılmış olmasından dolayı Osmanlı Devleti tarafından muhatap alınmamış ve böyle bir teklifi kabul etmemiştir.⁹⁵⁰

Dolayısıyla sınır tespiti esnasında bu şekildeki İngiliz istekleri reddedilmişse de İngiltere'nin harp gemilerini sevk ederek Osmanlı limanlarını ablukaya aldırması ve hem de Osmanlı idaresindeki kabile ve aşiretleri silahladılarak ayaklandırması neticesinde İngilizlerin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Bu protokoller, bir sonraki kısımda da görüleceği üzere, daha sonra her iki devlet arasında imzalanacak olan ve birbirlerinin hâkimiyet alanlarını tespit edecek olan antlaşmayla geçerliliğini hukuken kazanmış olacaktır. 1914 yılındaki bu antlaşmanın esasları, Osmanlı Devleti ile İngiltere tarafından atanmış komisyonların belirlemiş olduğu protokollere uygun olarak yapılmıştır. Sınırdaki derhal gümrük noktaları tespit edilmiş ve hayata geçirilmiştir. Şuayb denilen kazanın güneyinde bulunan sınır noktasında, Necdü'l-Mukrad denilen yerde bir gümrük inşa edilmiştir. Yine Katabe taraflarında da gümrük kordonları kurularak buraların idaresini Yemen Valiliği'ne bırakmıştır.⁹⁵¹ Bu gümrüklerin hesap işlerinin yürütülmesi için de mal sandığı kurulmuştur. Her ay, iki kıta gelir ve masraf durumlarını gösterir cetvel düzenlenerek, birinin Yemen Valiliği'ne diğerinin de İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁵²

1914 yılında I. Dünya Savaşı'na girilmeden hemen önce Londra'da yapılacak olan Osmanlı-İngiliz Yemen Sınır antlaşmasına kadar geçen sürede ise Osmanlı Devleti, daha çok kendi Yemen Vilayeti'nin kendi idaresinde kalan isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Seyyid İdrisi meselesinde de aktarıldığı gibi Osmanlı Devleti hem İdrisi'nin isyanı hem de İmam Yahya'nın isyanı ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

4.4.4. İngiltere ile Osmanlı Devleti Arasında İmzalanan Sınır Antlaşması

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1914 yılında imzalanan bu antlaşmanın temelinde iki devletin mücadelesi vardır. Yani İngiltere'nin Yemen'deki çıkarlarını

⁹⁴⁹ BOA., BEO., 2647/198483.

⁹⁵⁰ BOA., BEO., 2649/198613; 2650/198748.

⁹⁵¹ BOA., MV., 117/89.

⁹⁵² BOA., DH.MKT., 1222/68.

korumak ve Osmanlı Devleti'nin, stratejik konumu olan bu bölgedeki varlığını sınırlandırmaktır. Bu çerçevede İngiltere, izlediği ve uzun bir zaman dilimine yaydığı çıkar siyasetini, yazıya dökerek kayıt altına almayı amaçlamıştır. Ayrıca yine bu yıllarda Yemen'deki sınır meselesi gündeme gelmiş, en çok da Osmanlı Devleti'nin başka bir güce bırakmaması gereken bölge üzerinde durulmuştur. Ancak Fransa ve İtalya'nın bölgede artan girişimleri neticesinde bu protokollere dayalı yeni bir antlaşma yapma ihtiyacı doğmuştur. Bu nedenle İngiltere'nin talebi üzerine Londra'ya eski sadrazamlardan İbrahim Hakkı Paşa görevlendirilmiştir. (Bk. Ek-29) Özellikle Şeyh Said limanı ve çevresi üzerinde duran İngilizler bu antlaşmayla daha önce yaptıkları protokoller ve taahhütlerin bir kez daha resmiyet kazanmasını istemişlerdir. Osmanlı Devleti de böyle bir antlaşmanın yapılmasında herhangi bir sakınca görmemiştir.⁹⁵³

Yemen'deki İngiltere mandaterliğinde olan bölgelerin tespit edilmesi ve Osmanlı hâkimiyetinde kalan sınırların çizilmesi için yapılan çalışmalar neticesinde, bir araya gelen her iki devlet yetkilileri Londra'da müzakerelere başlamışlardır. Yapılan çalışmalarda Hakkı Paşa'nın Londra'dan gönderdiği rapor etkili olmuştur. 1 Şubat 1914 (19 Kanun-i Sani 1329) tarihli bu raporda Hakkı Paşa,

“İngiltere Hariciye Nezareti mukavelatının heyet-i mecmuası tasdik edilmek fikrine iştirak ediyor ve bu münasebetle Yemen Vilayeti ile Nevahi-i Tis'a arasındaki hudut-ı muayenenin nokta-i intihaiyesinden itibaren çöle doğru-akdemce mukarrer olduğu vecihle-Şimali Şarki'ye müteveccihen 45 derece bir zaviye teşkil ederek ileri gitmek ve Basra körfezi ile arazi-i mücaviresin müteallik 22 Temmuz tarihli mukavelenamede muharrer olduğu üzere Uzeyr körfezinin mebbeinden cenuba doğru inen hatt-ı müstakime (Rubü'l-Hali) taraflarından mülaki olmak üzere mevhum bir hatt-ı hudut tahdidi hakkında itilaf fikrini telkin ediyor. İki hat çölde bulunduğu ve yekdiğerini çölde takip edeceği cihetle işbu telkinde araziye temas eder bir fikir-i mündemiç değildir ve mahallinde bir gûna muamele-i tahdidiye icrasına lüzum olmadığı gibi buna zaten imkân yoktur. Bilakis bu telkin olunan fikir Yemen muntika-i tabiası ile Asir ve Hicaz ve Rubü'l-Halî vesaire üzerindeki hukuk-ı hükümrani-i Devlet-i Aliyyeyi İngiltere'ye tanıttirmek ve kıtaat-ı mezkure arkasında atiyen ihtilafata küşade bir kapı makamında olarak tahdit edilmemiş bir kısım bırakmamak gibi bir faideyi

⁹⁵³ BOA., HR.SYS., 89/17.

camidir. İşbu hutut-ı mutlakiyenin şark'ında kalacak olan Amman ile Maskat ve Hadramut'a gelince Bahr-ı Muhit-i Hindi'nin işbu memalikinde icra-yı müdahaleye hiçbir zaman hakkımız olmadığı gibi buna imkân bile bulamadık. Memalik-i mezkure bundan evvelki itilafımız neticesinde daire-i nüfuzumuzdan hariç olmuştur." şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.⁹⁵⁴ Osmanlı Devleti ise bu görüş doğrultusunda işin sonlandırılmasını kararlaştırmıştır. Osmanlı Devleti, bu antlaşmanın imzalanması için İbrahim Hakkı Paşa'ya Meclis-i Vükela kararıyla yetki vermiştir. Yetki 28 Şubat 1914 (15 Şubat 1329) tarihinde çıkarılan irade-i seniyye bu karar kesinleştirilmiştir. İrade'de;

"Yemen Vilayeti ile Nevahi-i Tis'a beynindeki hatt-ı hududun güzergâhı hakkında 1903, 1904, 1905 senelerinde Devlet-i Osmaniye ve İngiltere delegeleri tarafından tanzim ve imza edilmiş olan protokol ve haritalara ve mezkûr hudutların intihâsından Uzeyr körfezinden cenuba doğru mümted olan hattı "Rubü'l-Halî" mevkiinde kat' etmek üzere çöle doğru Şimali Şarki istikametinden kırk beş derecelik bir hatt-ı mevhum temdidinde dair Londra'da bulunan Sadr-ı Esbak Hakkı Paşa ile Sir Edvard Grey beyninde tanzim olunan mukavele namenin imza ve teatisi zımında müşarunileyhe mezuniyet itası Meclis-i Vükela kararıyla tensip edilmiştir.

Bu irade-i seniyyenin icrasına Hariciye Nazırı mezundur."⁹⁵⁵

Bu sınırların tespiti amacıyla yapılan görüşmeler neticesinde 9 Mart 1914 tarihinde Osmanlı Devleti adına eski baş vezir İbrahim Hakkı Paşa ile Büyük Britanya Krallığı adına Dışişleri Bakanlığı sekreteri Sir Edward Grey arasında sınır antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin onayladığı mukaveleler 30 Nisan 1914 tarihinde Hakkı Paşa'ya gönderilmiş, 9 Haziran 1914 tarihinde ise İngiltere Krallığı'nın onayı ile yürürlüğe girmiştir.⁹⁵⁶ Bu antlaşmayla I. Dünya Savaşı öncesi Yemen'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında, kabileler nedeniyle meydana gelen anlaşmazlıklar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İngiltere, rahat bir nefes almıştır. Antlaşmaya göre sınırlar 1903, 1904, 1905 yıllarında Osmanlı ve İngiliz sınır tespit komisyonları tarafından

⁹⁵⁴ BOA., HR.SYS., 89/17; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 18.

⁹⁵⁵ BOA., MV., 233/95; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 19.

⁹⁵⁶ Londra'da imzalanan bu antlaşmanın asılları İngiltere'de kalmıştır. Antlaşmanın aslı için bk., TNA., FO., 94/953; ayrıca Yemen ve Nevahi-i Tis'a sınırı hakkında imzalanan antlaşmanın tasdiği hakkında bk. BOA., *İradeler, Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH.)*, 15/1332-Ca-02; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, p. 42.

hazırlanan protokoller esas alınarak belirlenmiştir.⁹⁵⁷ (Bk. Ek-30) 1914 yılındaki antlaşma dört maddeden ibarettir:

Madde-1: 1903, 1904, 1905 yıllarında Osmanlı Devleti ile Büyük Britanya Krallığı'nın komiserleri tarafından imzalanan protokoller, her iki devlet tarafından doğrulanarak güvence altına alınmıştır.

Madde-2: 29 Nisan 1905 tarihinde yapılan sınır protokolün 1. maddesinde belirlenen yükümlüğü teyit etme veya doğrulama babında, Osmanlı Devleti, toprak elde etme gibi her ne sebeple olursa olsun, Subahî kabilesinin eski sınırları içinde bulunan Cebel-i Numan ve Hüsnü Murad'ın da içinde olduğu, yaklaşık 550 mil karelik alanın ötesine geçmeyeceğini garanti etmektedir.

Söz konusu olan bölge bu antlaşmanın C ekinde yer alan haritadaki sarı çizgiyle belirtilmiştir. (Bk. Ek-36-37)

Madde-3: Her iki tarafta belirlenen antlaşma gereği ve söz konusu olan protokollerdeki şartlar ve özellikler göz önünde bulundurularak, Osmanlı Devleti sınırları Lekemetü'l-Şuayb'dan başlayıp, 45 derecelik açı çizerek Rubü'l-Hâlî çölüne gitmektedir. Buradan kuzeydoğuya doğru bir şerit çizerek ilerlemektedir. Bu sınır, mevcut yerlerin son konumları göz önüne alınarak ve antlaşmanın B ekinde gösterilen haritadaki Vadi-i Bana'ya göre belirlenmiştir. Bu sınır çizgisi, daha sonra 20 derecelik paralel çizerek, Üzeyir Körfezi'nin şeria tarafından ayrılmaktadır. Osmanlı toprağı olan Necd sancağındaki El-Katr bölgesinden ayrılarak İran Körfezi'ne ulaşır. Sınırın bu kısmı, yani İran Körfezi'yle alakalı toprakların durumu, 29 Temmuz 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan sınır antlaşmasının 11. maddesine dayanılarak belirlenmiştir.

İki sınırın ilki mor renkle, ikincisi de C ekinde sunulan haritada olduğu gibi mavi renkle belirtilmiştir. (Bk. Ek-38)

Madde-4: Mevcut antlaşma maddeleri mümkün olduğu kadar en erken zamanda Londra'da teyit edilecek ve en geç 3 ay içinde yürürlüğe girmiş olacaktır.⁹⁵⁸

⁹⁵⁷ BOA., HR.SYS., 89/17; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 19; BOA., *Hariciye Nezareti, Hukuk Müşavirliği, İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.)*, 156/1.

⁹⁵⁸ BOA., HR.SYS., 89/17; TNA., FO., 94/953; Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Vol. XI, pp. 42-43.

Osmanlı Devleti, bu antlaşmada İbrahim Hakkı Paşa'ya yetki verdiği gibi, üçüncü maddede daha önceden bulunan “*Dominion*” kelimesi yerine “*Territorie*” kelimesinin kabul ettirilmesini ve yazdırılmasını istemiştir. Antlaşma metninden görüleceği üzere bu kararını da İngiltere'ye kabul ettirmiştir.⁹⁵⁹ Yukarıdaki protokoller ve antlaşma çerçevesinde genel hatlarıyla sınır, Şeyh Said denilen sahil kesiminden başlayarak Bana nehri üzerinden Katabe'yi 12 mil geçerek Rubü'l-Halî denilen çöle kadar uzanmaktadır. Çölden kuzeydoğuya doğru düz bir çizgi izleyip Basra Körfezi'nde Uzeyr denilen mevkide son bulmaktadır. Osmanlı Devleti bu sınırın doğusunda kalan yerlerdeki hâkimiyetinden vazgeçmiş ve İngilizlerin, Aden, Hadramut, Umman ve Maskat topraklarındaki hâkimiyetini kabul etmiştir.⁹⁶⁰ Ancak ileride de görüleceği üzere Osmanlı Devleti kâğıt üzerinde böyle bir durumu kabullenmiş görünsede, Aden ve çevresindeki iddialarından hiçbir zaman vazgeçmemiştir. I. Dünya Savaşı'na girildiğinde, Yemen Cephesi bu sınırdan açılmış ve İngiltere'ye karşı yürütülmüştür.

---

⁹⁵⁹ *TNA.*, *FO.*, 94/953.

⁹⁶⁰ *BOA.*, *HR.SYS.*, 89/17; R. Fahreddin-M. Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, s. 20.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşına katılmadan hemen önce Yemen’de İngilizlerle sınır antlaşmasını yapmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı-İngiliz hâkimiyet alanları sınırlandırılmıştır. Savaşa girmek için hazırlık yapan İngiltere de bu süreçten memnuniyet duymuştur. 1839 yılında Osmanlı Devleti topraklarından sömürge adına koparılan Aden’e yerleşen İngiltere, bu tarihten itibaren Yemen’in içlerine doğru ilerlemiştir. Osmanlı Devleti’nin 1871 yılından itibaren yeniden Yemen üzerinde hâkimiyet kurma isteği neticesinde ise İngiltere ile çıkarlarının çatıştığı bir bölgede karşı karşıya gelmişlerdir. Bu bölgeye Osmanlı Devleti, Nevahi-i Tis’a yani dokuz nahiye adını vermiştir. İngiltere ise dokuz kanton olarak adlandırmıştır. Bu isimlendirme her iki devletin bakış açısına göre değişmektedir. Osmanlı Devleti, bu bölgenin kendi idaresi altında olduğunu düşündüğünden nahiye yahut bucak adını vermiştir. Osmanlı Devleti kendisine bağlı olduğunu düşünmüş ve ona göre hareket etmiştir. İngiltere ise bu bölgenin yani Nevahi-i Tis’a’nın Osmanlı Devleti’nden bağımsız olduğunu düşünerek kanton olarak adlandırmıştır. Bununla da yetinmeyip bu kantonların her birinin birbirinden bağımsız olduğunu ve yaklaşık 200 yıldır Osmanlı hâkimiyetinden ayrı olduklarını iddia etmiştir. Dolayısıyla İngiltere, karşısındaki kabileleri özerk bir yapı olarak düşünmüş ve ona göre hareket etmiştir. Çeşitli himaye antlaşmaları ile bunları İngiltere’nin mandası altına almıştır. Osmanlı Devleti’nin bunların kendi hâkimiyetinde olduğunu düşünerek hareket etmesi neticesinde ise doğrudan müdahale etmek zorunda kalmıştır.

Yemen, Ortadoğu ülkesi olmasına rağmen Türk toplumunun hayatında birçok alanda yer etmiş bir ülkedir. Anadolu insanının türkülerinde, yaşam şekillerinde ve giyim kuşamında başka hiçbir ülke, Yemen kadar yer bulamamıştır. Kahve ve kahvehane geleneği, Yemenî olarak adlandırılan çarık ile başörtüsü ve Yemen türküleri bunların en bariz örnekleridir. Yemen Türküleri çalındığında gözleri dolmayacak hiçbir insan yok gibidir. Yemen üzerine yazılmış ve bestelenmiş, yazarı belli olan yahut olmayan (anonim) 58 adet türkümüz mevcuttur. Bunlar arasında en bilinenleri: *“Havada Bulut Yok Bu Ne Dumandır”*, *“Mızıka Çalındı Düğün mü Sandın?”*, *“Yemen Bizim Neyimize”*, *“Yemen Yemen Şanlı Yemen”*, *“Kara Çadır İs mi Tutar?”*, *“Eledim Eledim Höllük Eledim”* olarak sayabiliriz. Yemen Türkülerine bir bütün olarak baktığımızda bu türkülerde Türkiye’nin her yöresinden manzaralar ve hikâyeler

bulabiliriz. Bu ise Anadolu-Türk insanının Yemen ile ne kadar bütünleştiğinin bir örneğidir. Ayrıca kültürümüzün önemli bir parçasını teşkil eden menkıbeler ve bazı dini özellikleriyle ön plana çıkmış şahsiyetler de Yemen kökenlidir. Bunlar arasında, halkımızın sevgisini kazanmış ve Anadolu insanının çocuklarına bugün de ismini verdiği, Veysel Karanî örnek olarak gösterilebilir. Yine Türk insanı hayatından Yemen'i çıkarmamak için, çocuklarına bizzat bu ülkenin adını verdiği bilinmektedir.

Tam olarak bilinmemekle birlikte Yemen'de şehit olan Osmanlı-Türk askerinin sayısı 300-400 bin olarak belirtilmektedir. Yemen'de yaklaşık 400 yıl hüküm süren Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sonrasında yenik sayılınca genç Türk Cumhuriyeti diğer topraklardan olduğu gibi Yemen'den de çekilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Yemen ile Türkiye ilişkileri bitmemiştir. Aksine artarak ve gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Yemen'de Osmanlı Devleti'nden kalan birçok yapı mevcuttur. Bunlar arasında kale, karakol binası, çeşitli devlet kurumları binaları, iskeleler, yollar, okullar, hastaneler, hamamlar, suyuolları, camiler ve çeşmeler gibi imar ve iskâna yönelik oldukça fazla izler mevcuttur. Bugün sadece 71 adet Osmanlı eseri Yemen'in başkenti San'a'da kayıt altına alınmıştır.

Yemen tarihi incelenirken, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki dönemi, şüphesiz en önemli olan kısımdır. Çünkü Yemen, tarihinin hiçbir döneminde Osmanlı idaresindeki gibi tek başlı bir yönetim görmemiştir. Daima isyan ve düzensizlik içinde farklı farklı idareler altında yönetilen Yemen, Osmanlı Devleti ile bu duruma bir dönem de olsa son vermiştir. Dolayısıyla Yemen tarihi üzerine çalışmalar yapılırken Osmanlı dönemi özellikle dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmada değinilen konular, Yemen-Osmanlı ilişkilerinin bir dönemini oluşturduğu gibi Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin de bir diğer kısmını aydınlatmıştır. Yemen, coğrafi olarak Osmanlı idare merkezi olan İstanbul'a uzaklığı ile bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin güneydeki doğal sınırından biri olarak görülmektedir. Uzak oluşu nedeniyle idare etmekte zorlandığından ve haber alamadığı için buraları kaybetmek zorunda kaldığından bahsedilmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular neticesinde durumun bu şekilde olmadığı görülmektedir. Elde edilen belgeler ve veriler ışığında değerlendirilen 1871-1914 arası Yemen'de Osmanlı-İngiliz mücadelelerinden, Osmanlı

Devleti'nin durumdan haberdar olduğunu ancak elindeki imkânlarla göre bir politika izlediği sonucu çıkarılmaktadır.

Bu çalışma ayrıca, Yemen'de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında çizilen sınır antlaşmasına da değinilmiştir. Her iki devletin arşivlerinde de yoğun bir belge üzerinden yürütülen bu çalışmada Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında çizilen sınır hattı tespit edilmiştir. Yapılan antlaşmanın mahiyeti üzerinde durulmuştur. Bu sınır antlaşması, Yemen tarihi için çok önemlidir. Çünkü ilerleyen yıllarda İmam Yahya tarafından kurulan Yemen Cumhuriyeti, günümüzdeki gibi coğrafi ve siyasi açıdan tek Yemen'den oluşmamaktaydı. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1914 antlaşmasına göre çizilen sınır hattına göre Kuzey Yemen ve Güney Yemen olarak adlandırılmıştır. Bu durum 1990 yılında, Kuzey ile Güney Yemen'in birleşerek, Yemen Cumhuriyeti'ni oluşturana kadar devam etmiştir.

Günümüzde Arap Baharı olarak adlandırılan ve yönetim açısından çalkantılar yaşayan Yemen'in biraz geçmişine gidildiğinde 1990 yılında Kuzey Yemen ile Güney Yemen arasında birlik çalışmaları görülecektir. Bu iki devlet arasındaki sınır, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında antlaşmayla çizdikleri hattan oluşmaktadır. Dolayısıyla Yemen'in yakın geçmişinde yaşanan birtakım olayların derininde yine bu iki devletin mücadelesi yatmaktadır. Osmanlı Devleti, 1918 yılında Yemen'den çekildikten sonra İngiltere, sınırın güneyinde kalan yerlerdeki manda yönetimini 1967 yılına kadar sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 400 yıl idare altına aldığı Yemen'de, İngiltere ancak 128 yıl hâkimiyet kurabilmiştir. Bir zamanlar Osmanlı Devleti'ne karşı çeşitli antlaşmalar ve paralar karşılığı İngiltere safına geçen Nevahi-i Tis'a bölgesindeki kabileler bu kez İngiltere karşısında mücadele etmişler ve bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ardından 1990 yılında da Kuzey Yemen ile birleşme çalışmaları netice vermiştir.

Yemen, Osmanlı Devleti tarafından her isyan çıktığında hatırlanan bir bölge hâline gelmiştir. 1871 yılında Yemen'e gidilmesinin altında yatan nedenlerden biri de Yemen'de çıkan isyandır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Yemen'le ilk olarak ilgilendiği tarihlerde Portekiz gemilerinin bölgede manevra yapmaları etkili olmuştur. İkinci kere Yemen üzerinde bu kadar önemle durulmasındaki sebep ise bu sefer İngilizlerin Yemen'e harp gemileri ve asker sevk etmiş olmasıdır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti yine

bir batılı gücün izlediği siyasetin neticesinde kendisini Yemen’de yeniden hissettirmiştir. Osmanlı Devleti, Yemen’in 19. yüzyıl tarihine büyük oranda damgasını vurmuştur. I. Dünya Savaşında güneyde Yemen Cephesinde mücadele veren Osmanlı askerleri, İngilizlere karşı büyük başarılar elde etmesine ve İngilizleri Aden’e kadar geri püskürtmesine rağmen müttefiklerinin yenilgiyi kabul etmesiyle geri çekilmek ve teslim olmak zorunda kalmıştır. Hatta İngilizlere karşı Yemen Cephesi’nde, 1914 yılında çizilen sınırların güneyinde yürütülen harp esnasında buradaki birçok kabile yaptıkları hatanın farkına vararak yeniden Osmanlı idaresine girmeyi kabul bile etmişlerdir. Ancak ne yazıkki Osmanlı Devleti’ni yanına alarak savaşan diğer devletler, I. Dünya Savaşı’nda yenilgiyi kabul edince Osmanlı Devleti yeniden bu toprakları İngilizlere bırakmak zorunda kalmıştır.

Bu çalışmayla önsöz kısmında ele alınan ve cevaplanması için üzerinde hassasiyetle durulan konular açıklanmaya çalışılmıştır. Soruların cevapları alınarak, bu cevaplar derinlemesine incelenmiştir. Birincisi İngiltere, Aden’de kömür deposu kurmak için Osmanlı Devleti’nden herhangi bir imtiyaz almamıştır. İngiltere adına herhangi bir şirket aracılığıyla bile böyle bir imtiyaz girişimi söz konusu değildir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde bulunan yabancı devletler ve şirketlerle imzalanan imtiyazları içeren defterlerde böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Aynı zaman Hariciye Nezareti’ne bağlı Siyasi kısımda bulunan evraklar arasında da böyle bir sözleşmeyi içeren herhangi bir belge yoktur. Dolayısıyla buradan çıkarılan sonuca göre İngiltere, Aden’e yerleşirken kömür deposu imtiyazı almamıştır. Bu çalışmada elde edilen belgeler ışığında İngiltere, bölgedeki kabile liderlerini dikkate alarak buraya yerleştiği görülmektedir. İngiltere, Hindistan’dan gönderdiği donanmayla Aden’e saldırmış ve burayı ele geçirmiştir. Dolayısıyla Kıbrıs ve Mısır’a yerleşmeden çok önce, Osmanlı Devleti’ne hukuken bağlı olan bir bölgeden toprak koparmıştır.

İngiltere, Aden’e yerleşirken Osmanlı Devleti’ni pek dikkate almamıştır. Kabilelerle antlaşmalar imzalayarak buradaki varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nin 19. Yüzyılda politikasını değiştirmesi neticesinde Yemen’de, İngiltere, Osmanlı Devleti’yle karşı karşıya gelmiştir. Burada Osmanlı Devleti’yle hâkimiyet mücadelesi sürdürülmüş, her türlü aleyhte girişime karşı Osmanlı Devleti de varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nin Yemen ve çevresindeki ülkelerle ilişkileri

her ne kadar pamuk ipliğiyle de bağlı olsa İslamcılık politikasıyla bölgede tutunmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri (BEO.), Dosya/Gömlek No:

1958/146785; 1981/148513; 2289/171649; 2517/188736; 2595/194559; 2677/200722;
832/62363; 2647/198483; 1315/98564; 1403/105161; 1494/111983; 1499/112370;
15/1073; 1695/127121; 1697/127214; 1710/128185; 1745/130830; 1786/133921;
1974/148017; 1978/148339; 1979/148366; 1991/149285; 1992/149359; 1994/149488;
2004/150239; 2008/150558; 2010/150697; 2014/151032; 2016/151132; 2021/151506;
2021/151509; 2022/151624; 2024/151777; 2024/151771; 2039/152884; 2077/155721;
2077/155722; 2093/156958; 2097/157257; 2101/157523; 2175/163114; 2308/173051;
2375/178123; 2375/178123; 2384/178769; 2391/179321; 2396/179678; 2409/180646;
2456/184171; 2525/189314; 2562/192115; 2649/198613; 2650/198748; 2655/199054;
2662/199647; 2680/200948; 431/32295; 2746/205947; 368/27545; 369/27672;
3908/293076; 3911/293319; 793/59456; 2693/201909.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü Kalem-i Umumi (DH.EUM.KLU.),

Dosya/Gömlek No:

5/52.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 4. Şube (DH.EUM.4.Şb.),

Dosya/Gömlek No:

3/2; 3/102; 4/19; 23/26.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM.5.Şb.),

Dosya/Gömlek No:

18/31; 24/32.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 7. Şube (DH.EUM.7.Şb.),

Dosya/Gömlek No:

2/70; 1/35.

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi Belgeleri

(DH.EUM.THR.), Dosya/Gömlek No:

33/27.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakları (DH.MKT.), Dosya/Gömlek No:

113/2; 441/18; 493/1; 595/38; 601/43; 626/66; 665/28; 688/52; 711/62; 876/48;
1125/92; 1222/68; 1460/97; 1469/80; 1479/84; 1498/99; 1636/123; 1644/135; 1939/77;
2164/45; 2206/46; 2217/40; 2251/92; 2258/97; 2379/127; 2380/150, 2395/117;
2513/26; 2518/65; 2525/89; 2527/57; 2575/102; 2594/56.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî Belgeleri (DH.ŞFR.), Dosya/Gömlek No:

454/92; 461/106; 471/28; 474/61, 476/93; 497/38;

Divan-ı Hümayun Mühimme Defterleri (A. DVN. MHM.d.):

A. DVN. MHM., d.06.

A. DVN. MHM., d.05.

A. DVN. MHM., d.07.

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.), Dosya/Gömlek No:

485/21; 469/25; 470/52; 674/8; 739/15; 743/11; 744/20.

*Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.), Dosya/Gömlek
No:*

156/1.

Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.), Dosya/Gömlek No:

84/3; 85/2; 85/4; 85/5; 85/6, 85/7; 85/10; 85/13; 85/14; 85/18; 85/21; 85/22; 85/27;
85/28; 85/31; 85/34; 85/38; 85/41; 85/45; 85/46; 86/6; 86/10; 86/14; 86/16; 86/18;
86/19; 86/21; 86/23; 86/29; 86/33; 86/34; 86/37; 86/40; 86/44; 87/6; 87/10; 87/14;
87/16; 87/18; 87/20; 87/21; 87/24; 87/25; 89/6; 89/8; 89/11; 89/12; 89/17; 107/2; 107/9;
223/25; 2403/82.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.), Dosya/Gömlek No:

65/23; 65/75; 65/78; 65/80; 65/82; 65/84; 65/85; 65/86; 65/93; 404/34.

İradeler Dosya Usulü (İ.DUİT.), Dosya/Gömlek No:

137/66; 137/87.

İradeler Hariciye (İ.HR.), Dosya/Gömlek No:

335/21582; 338/21872.

İradeler Hususi (İ.HUS.), Dosya/Gömlek No:

21/1311-Ş-097; 128/1323-S-077.

İradeler Mabeyn-i Hümayun (İ.MBH.), Dosya/Gömlek No:

15/1332-Ca-02.

İradeler Mısır Evrakı 05 (İ.MTZ.05.), Dosya/Gömlek No:

34/1985.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), Dosya/Gömlek No:

56/47; 68/82; 97/70; 105/29; 117/89; 175/48; 233/95.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), Dosya/Gömlek No:

5/48.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), Dosya/Gömlek No:

232/168; 235/44; 236/104; 236/147; 237/7; 237/13; 237/37; 238/21; 241/86; 194/131;
194/136; 221/59; 222/67; 241/107; 243/58; 251/114; 271/66; 278/8.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.), Dosya/Gömlek No:

256/94; 256/110; 259/52; 294/13; 314/91; 418/53, 418/56; 418/102; 435/73; 436/26;
437/114.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.), Dosya/Gömlek No:

121/17; 130/1.

Yıldız Perakende Evrakı Sadaret (Y.PRK.A.), Dosya/Gömlek No:

12/61.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.), Dosya/Gömlek No:

31/75; 107/31; 171/88; 203/102; 227/72; 246/18.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ.), Dosya/Gömlek No:

19/50; 20/16; 31/7; 36/106; 44/37; 51/53.

Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Evrakı (Y.PRK.DH.), Dosya/Gömlek No:

7/73.

Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.),

Dosya/Gömlek No:

33/1; 44/29.

Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzat (Y.PRK.HR.), Dosya/Gömlek No:

27/79; 31/8; 31/16; 31/7.

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzat (Y.PRK.SGE.),

Dosya/Gömlek No:

4/32; 4/76.

Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.),

Dosya/Gömlek No:

22/22.

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (Y.PRK.UM.), Dosya/Gömlek No:

4/56; 44/5; 44/83; 54/102; 54/115; 55/3; 55/17.

Yıldız Maruzat Defterleri (Y.MRZ.d.):

Y.MRZ.d., 11361;

İngiliz Arşivleri: The National Archives (TNA.)

Cabinet Office Belgeleri (CAB.):

37/64/5.

Foreign Office Belgeleri (FO.):

94/953; 39/110/77; 424/32, No: 21/30; 424/32, No: 34/2; 424/32, No: 6/2; No: 30B; 424/32, No: 9/1; 424/32, No:1; 881/10517; 881/2420; 881/2431; 78/2753, Vol. I; 78/2753; 424/32, No: 10; 424/32, No: 113/1; 424/32, No: 116; 424/32, No: 14; 424/32, No: 141; 144; 146/2; 149; 424/32, No: 15/2; 424/32, No: 17; 424/32, No: 2/1; 424/32, No: 20/3; 20/4; 424/32, No: 21/14; 424/32, No: 21/18; 21/30; 424/32, No: 21/20; 424/32, No: 21/27; 424/32, No: 21/30; 30B/6; 424/32, No: 21/35; No: 30B/6; 424/32,

No: 21/40; 424/32, No: 21/7; 424/32, No: 26; 424/32, No: 30B/12; 30B/15; 424/32, No: 30B/4; 424/32, No: 30B/6; 424/32, No: 30B/7; 424/32, No: 32; 424/32, No: 34/5; 424/32, No: 38/1; 424/32, No: 4/10; 424/32, No: 4/18; 424/32, No: 4/19; 424/32, No: 4/20; 424/32, No: 4/21; 424/32, No: 4/5; 424/32, No: 4/8; 424/32, No: 43/2; 424/32, No: 4A/3; 424/32, No: 4B/3; 424/32, No: 52/1, 3; 424/32, No: 53; 424/32, No: 54/2; 424/32, No: 59/2; 424/32, No: 6/2; 424/32, No: 6/3; 424/32, No: 60/2; 424/32, No: 7; 424/32, No: 73; 424/32, No: 76/2; 424/32, No: 76/3; 89/10; 424/32, No: 77; 96; 97; 424/32, No: 78; 424/32, No: 79/3; 424/32, No: 82/2; 424/32, No: 82/2; 89/4; 424/32, No: 82/7; 424/32, No: 89/3; 424/32, No: 93/3; 424/32, No:1/3; 424/32; 78/1753, Vol. I, No: 394; 424/32, No: 11; 424/32, No: 18; 424/32, No: 21/26; 881/2431, No: 21/9, 11, 13; 881/2431, No: 30B/5; 881/2431, No: 30B/6; 881/2431, No: 4/12, 14; 881/2431, No: 4/3; 881/2431; 881/2431; 424/32, No: 17; 881/2431; 424/32, No: 21/37; 881/2431; 424/32, No: 76/1; 881/8644; 881/9190; 881/9457X; 93/110/90.

2. Süreli Yayınlar, Yıllıklar

A Complete Collection of the Treaties and Conventions, and Reciprocal Regulations at Present Subsisting Between Great Britain and Foreign Powers, (By Lewis Hertslet), London 1856, Vol. IX.

A Complete Collection of the Treaties and Conventions, and Reciprocal Regulations at Present Subsisting Between Great Britain and Foreign Powers, (By Lewis Hertslet), London 1864, Vol. XI.

A Collection of Treaties, Engagements and Sanads, (By C. U. Aitchison), Delhi 1933, Vol. XI.

British and Foreign State Papers 1824-25, London 1846.

British and Foreign State Papers 1839-1840, London 1857, Vol. XXVIII.

House of Common Parliamentary Papers, Treaties With Native Powers in India, London 1825.

House of Commons Parliamentary Papers, Indian Papers, 1839 (268).

Muahedat Mecmuası, Hakikat Matbaası, 1294, I.

The Times, 10 December 1839.

The Times, 11 March 1839;

The Times, 14 February 1839.

The Times, 23 August 1839

The Times, 26 April 1839.

Yemen Vilayet Salnamesi, 1313.

Yemen Vilayet Salnamesi, 1305.

Yemen Vilayet Salnamesi, 1307.

Yemen Vilayet Salnamesi, 1308.

3-Diğer Eserler

Abaza, Faruk Osman, *El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918*, Beyrut: Dârü'l-Avde 1979.

Ağırakça, Ahmet, “Gassânîler”, *İA.*, İstanbul 1996, XIII, 397-398.

Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, C. I, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1976.

Ahmet Hamdi Bey, *İslam Âlemi ve İngiliz Misyonerler*, (Haz. Zafer Çınar), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, Nehir Yay., İstanbul 1992.

Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Evveli*, (Haz. Nuri Akbayar), T.V.Y. Yay., İstanbul 1996.

Aktepe, Münir, “Osmanlı İmparatorluğunun Islahı Hakkında İngiltere Elçisi Layard'ın II. Abdülhamid'e verdiği Rapor”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, İstanbul 1985, (229, 13-27).

Algül, Hüseyin, “Himyerîler”, *İA.*, İstanbul 1998, XVIII, 62-63.

Al-Haddad, Abdul-Rahman, *Cultural Policy in the Yemen Arab Republic*, Unesco, Fransa 1982.

Ali Emirî, *Yemen Hatıratı*, Millet Kütüphanesi, 653 Numara.

- Al-Mad'aj, Abd Al-Muhsin Mad'aj M., *The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)*, Ithaca Press, London 1988.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2009.
- Arnold, T. W., *İntişar-ı İslam Tarihi*, (I. Baskı), Matbaş Matbaası, İstanbul 1971.
- Arnold, T.W., *İntişar-ı İslam Tarihi*, (Çev. Hasan Gündüzler), Akçağ Yay., Ankara 1971.
- Atıf Paşa, *Yemen Tarihi*, C. I, İstanbul, 1326.
- Aydemir, Şevket Süreyya, "Orta Doğu Memleketlerinin Kader Birliği", *Orta Doğu*, Yıl. 1, Bengi Matb., Ankara 1961, (1), 4-6.
- Aydemir, Şevket Süreyya, "Orta Doğu Petrolleri", *Orta Doğu*, Yıl. 1, Bengi Matb., Ankara, 1961, 3, 9-11.
- Ayışığı, Metin, "Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen", *XII.T.T.Kong.*, K. III, (4-8 Ekim 1999), Ankara 2002, III, 1991.
- Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev. M. Fuad Köprülü), TTK Bas., Ankara 1973.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, C. II, TTK Bas., Ankara 1947.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, C. III, TTK Bas., Ankara 1950.
- Bayur, Y. Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, K. I, TTK Bas., Ankara 1991.
- Bayur, Y. Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, K. III, TTK Bas., Ankara 1991.
- Bidwell, Robin Leonard, *The Two Yemens*, Longman Westview Press, Colorado-USA 1983.
- Biren, Tevfik, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları*, C. 1, (Haz. Fatma Rezan Hürmen), Pınar Yay., İstanbul 2006.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918)*, C. VI, Gen. Kur. ATASE Baş. Yay., Gen. Kur. Basımevi, Ankara 1978.
- Bosworth, Clifford Edmund, *Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi*, (Çev. Hande Canlı), Kaknüs Yay., İstanbul, 2005.

- Braudel, Fernard, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. 1, (Çev. M.Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara, 1993.
- Brockelmann, C., *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Çev. Neşet Çağatay), C. 1, (2. Baskı), Ank. Üniv. Bas., Ankara 1964.
- Buhl, F., “Âd”, *İA.*, M.E. Bas., İstanbul 1978, I, 123-124.
- Burak, Durdu Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Babil Yayıncılık, Ankara 2004.
- Burçak, Rıfıkı Salim, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Aydınlık Matb., İstanbul 1946.
- Bury, G. Wyman, *Arabia Infelix or The Türks in Yamen*, London 1915.
- Büyükçöşkun, Kudret “Arabistan”, *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1991, III, 248-252.
- Cahen, Claude, *İslamiyet-I*, (2. Basım), (Çev. Esat Mermi Erendor), Bilgi Yayınevi, Kasım-2000.
- Clot, Andre, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, (Çev. Nedim Demirtaş), T.V.Y. Yay., İstanbul 2007.
- Cunningham, Allan, *Anglo-Ottoman Encounters in the Age of Revolution Collected Essays*, (Edt. Edward Ingram), Vol. 1, Frank Cass, London 1993.
- Çağatay, Neşet, “Vehhâbiler”, *İA.*, M.E. Bas., İstanbul 1986, XIII, 262-269.
- Çağatay, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, TTK Bas., Ankara 1989.
- Çağatay, Neşet, *İslam Tarihi*, TTK Bas., Ankara 1993.
- Çelik, Hüseyin, *Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri*, İnkılap Yay., İstanbul 1994.
- Çetinsaya, Gökhan, “Ortadoğu”, *İA.*, TDV Yay., İstanbul 2007, XXXIII, 403-407.
- Davies, Norman, *Avrupa Tarihi*, (Çevirenler: Burcu Çığman-Elif Topçugil-Kudret Emiroğlu-Suat Kaya), İmge Kitabevi Yay., Ankara 2006.
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, (17. Baskı), Küre Yay., İstanbul Ekim-2004.

- Develi, Hayati, “Güney Yemen-Kuzey Yemen”, *Büyük İslam Tarihi*, (Ed. Kenan Seyithanoğlu), Çağ Yay., İstanbul 1993, XIII, 456-471.
- Devrin, Şinasi Zihni, *İngiltere'nin Haricî Siyaseti*, İstanbul 1939.
- Diakov, V.-Kovalev, S., *İlkçağ Tarihi (Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan)*, C. 1, (Birinci Basım), (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap, Haziran-2008.
- Dinçol, Ali M., “Ârâmîce”, *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1991, III, 267-268.
- Doğan, İsa, “Zeydiyye Mezhebi”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993, İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, 557-595.
- Doğanay, Hayati, *Coğrafya'ya Giriş*, Çizgi Kitabevi, Konya 1998.
- Doktor Cavit, *Siyaset-i Britanya Fi Cenûb El-Cezireti'l-Arabiyye 1798-1963*.
- Downey, Fairfax, *Kanuni Sultan Süleyman*, (Çev. Enis Behiç Koryürek), Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1950.
- Dresch, Paul, *Tribes Government and History in Yemen*, Clarendon Press, Oxford 1993.
- Dunlop, D.M., *Arab Civilization to A.D. 1500*, Praeger Publishers, New York 1971.
- Durant, Will, *İslam Medeniyeti*, (Çev. Orhan Bahaeddin), Tercüman Yay., İstanbul 1974.
- Dursun, Davut, “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarih”, *Birinci Ortadoğu Semineri (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003)*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ, 2004, 21-28.
- Ehiloğlu, Zeki, *Yemende Türkler*, 1952.
- Ekinci, İlhan, *Fırat ve Dicle'de Osmanlı-İngiliz Rekabeti (Hamidiye Vapur İdaresi)*, Asil Yayın, Ankara 2007.
- El-Khatib, M. Fathalla-Babaa, Khalid I., “British Penetration and Imperialism in Yemen”, *British Imperialism in Southern Arabia*, Arab Information Center, New York 1958, pp. 5-45.
- El-Behravî, Muhammed Abdullatif, *Fethü'l-Osmaneyn Aden; wa intiqaal al-tawazin al-dawli minal-barr ilaa Dar al-Turath*, Kahire 1979.

- El-Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, C. I, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- El-Kâsimî, Sultan bin Muhammed, *El-İhtilâl El-Britani'l-Aden 1839*, (2. Baskı), 1992.
- El-Khazrejiyy, Aliyyü'bnü'l-Hasan, *The Pearl-Strings; A History of The Resûliyy Dynasty of Yemen*, Vol. I, (Edt. By E. G. Browne, R. A. Nicholson, and A. Rogers), London 1906.
- Eraslan, Cezmi, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, İstanbul 1995.
- Erinç, Sırrı, *Jeomorfoloji*, C. I, Öz Eğitim Yay., İstanbul 1996.
- Farah, Caesar E., "Anglo-Ottoman Confrontation in the Yemen, 1840-9", *Arabian Studies*, Cabridge University Press, London 1983, pp. 137-167.
- Farah, Caesar E., "Anglo-Ottoman Confrontation in the Yemen: The First Mocha Incident, 1817-1822", *Arabian and Islamic Studies: Articles Presented to R. B. Serjeant*, Edt. R. L. Bidwell and G. R. Smith, London 1983, pp. 214-224.
- Fayda, Mustafa, "Bedevi", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1992, V, 311-317.
- Ferro, Marc, *Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, "Şiiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, 13-15 Şubat 1993, İlmi Neşriyat, İstanbul 1993, 33-46.
- Fisher, W. B., "The Middle East and North Africa: An Introduction", *The Middle East and North Africa (1881-82)*, (28th Edition), Europa Publications Ltd., London 1981.
- Friedell, Egon, *Mısır ve Antik Yakındoğu'nun Kültür Tarihi*, (Çev. Ersel Kayaoğlu), Dost Kitabevi Yay., Ankara Aralık-2006.
- Gavin, R.J., *Aden Under British Rule 1839-1967*, C. Hurst & Co., London 1975.
- Goffman, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler 1642-1660*, (Çev. Ayşe Başcı-Sander), Sabancı Üniversitesi Yaynevi, İstanbul 2001.
- Goldschmidt JR., Arthur-Davidson, Lawrence, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Aydemir Güler), Doruk Yayıncılık, İstanbul 2007.

- Gökalp, Yusuf, *Zeydilik ve Yemen’de Yayılışı*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara 2006.
- Gözler, H. Fethi, “Yemen Üzerine”, *Türk Yurdu*, İstanbul, Ekim-1955, (249), 268-274.
- Graves, P. Philip, *İngilizler ve Türkler*, (Ter. Yılmaz Tezkan), 21. Yüzyıl Yay., Ankara 1999.
- Gümüšoğlu, Hasan, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2009.
- Hasan Kadri, *Yemen ve Hayatı*, 1328.
- Hazard, Harry W., “Statistical Highlights”, *Background of the Middle East*, Edt. Ernest Jackh, Cornell University Press, New York October-1952, pp. 5-10.
- Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. E. Ziya Karal), TTK Yay., Ankara 1975.
- Hilmi, Ahmet, *İslam Tarihi*, C. I, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1974.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), M.Ü.İ.F.Yay., İstanbul 1995.
- Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1991.
- Hourani, Albert, *Arap Halkları Tarihi*, (8. Baskı), (Çev. Yavuz Alogan), İletişim Yay., İstanbul 2009.
- Ingrams, Harold, *The Yemen*, London, 1963.
- İbrahim Abdüsselam, *Yemen Seyahâtnamesi ve Coğrafya-yı Nebâtîsi*, Dersaadet 1324.
- İhsanoğlu E.-Şeşen, R., “Araplarla Türkler’in İlk Temasları”, *Türk-Arap Münasebetleri*, İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yay., İstanbul 2000, 3-47.
- İpek, Nedim, “Churchill Vak’ası (1836)”, *Bellekten*, Aralık-1995, TTK Bas., Ankara 1996, LIX (226), 661-713.
- İrtem, Süleyman Kani, *Osmanlı Devleti’nin Mısır-Yemen-Hicaz Meselesi*, Haz. Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 1999.
- Jackh, Ernest, “Delimitation of the Middle East”, *Background of the Middle East*, Edt. Ernest Jackh, Cornell University Press, New York October-1952, pp. 1-4.

- Jackh, Ernest, "The Geostrategic Uniqueness of the Middle East", *Background of the Middle East*, Edt. Ernest Jackh, Cornell University Press, New York October-1952, pp. 11-20.
- Jacob, Harold F., *Kings of Arabia*, Mills & Boon Ltd., London 1923.
- Jaeschke, Gotthard, "Ermeni ve Yunan Amaçları İngilizler Onları Ne Dereceye Kadar Desteklemiştir?", *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)*, (Ed., Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul 2005, 354-381.
- Jorga, Nicolae, *Yenilmez Türk Kanuni ve Dönemi*, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yay., İstanbul 2008.
- Jourdin, Michel Mollat du, *Avrupa ve Deniz*, (Çev. A. Muhittin Kargın), Afa Yay., İstanbul 1993.
- Karaca, Taha Niyazi, *Türk-İngiliz İlişkileri ve Mehmet Akif Paşa'nın Anıları (İbret)*, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Karakuş, Erdoğan, *İkinci Dünya Savaşı Öncesinde İngiliz Belgelerinde Türk-İngiliz İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK Bas., Ankara 1999.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VI, TTK Bas., Ankara 1983.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. VII, TTK Bas., Ankara 1983.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. IX. TTK Bas., Ankara 1999.
- Kedourie, Elie, *England and The Middle East*, The Harvester Press, Sussex 1978.
- Kırca, Celal, "Âd", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1988, I, 333-334.
- Kirkman, James-Doe, Brian, "The First Days of British Aden: The Diary of John Studdy Leigh", *Arabian Studies II*, C. Hurst & Co., London MCMLXXV, pp. 179-199.
- Kitapçı, Zekeriya, *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*, (6. Baskı), Yedi Kubbe Yay., Konya 2009.

- Kocabaş, Süleyman, *İngiliz Tuzağı Osmanlı'nın Yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü 1783-1923*, Vatan Yay., İstanbul 2003.
- Kocatürk, Önder, *Balkanlar'dan Ortadoğu'ya Osmanlı-İngiliz İlişkileri (1908-1910)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Kour, Z. H., *History of Aden 1839-1872*, GBR: Frank Cass Publishers, London 1980.
- Kuran-ı Kerim*, 105.Fil: 5.
- Kuran-ı Kerim*, 11.Hud: 123.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1553-1952)*, T. T. K. Bas., Ankara 1952.
- Kurdakul, Necdet, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul 1981.
- Kurdakul, Necdet, *Osmanlı İmparatorluğundan Orta Doğu'ya*, Dergah Yay., İstanbul 1976.
- Kurtoğlu, Fevzi, "Hadım Süleyman Paşanın Mektupları ve Belgradın Muhasara Pilâni", *Bellekten*, II. Kânun 1940, IV (13), 53-87.
- Kuşçu, Ayşe D., "Türklerin Ortadoğu Hâkimiyeti", *Akademik Orta Doğu*, İstanbul 2006, I (I), 113-129.
- Kürkçüoğlu, Ömer, *Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri*, İmaj Yayınevi, Ankara 2006.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1974.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri*, C. II, Edebiyat Fakültesi Bas., İstanbul 1976.
- Lee, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789*, (Çev. Ertürk Demirel), Dost Kitabevi Yay., Ankara Kasım-2004.
- Lengyel, Emil, *World Without End: The Middle East*, The John Day Company, New York 1953.

- Lewis, Bernard, "Orta Şarkın Tarihi Hüviyeti", *Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ank. Üniv. Bas., Ankara 1964, XII, 75-81.
- Lewis, Bernard, *Ortadoğu*, (6. Baskı), (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009.
- Lindholm, Charles, *İslam Toplumlarında Gelenek ve Değişim*, (Çev. Nihal Çelik-Nurgül Durmuş-Şafak Sakarya), Elips Kitap, İstanbul Şubat-2004.
- MacLean, Gerald, *Doğu'ya Bakış*, (Çev. Sinan Akıllı), ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009.
- Macro, Eric, "Fremantle at Aden in H. M. S. Challenger 1830", *Arabian Studies VI*, London 1982, pp. 211-212.
- Macro, Eric, *Yemen and The Western World Since 1571*, Hurst & Co., New York 1968.
- Mantran, Robert, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, (Çev. İsmet Kayaoğlu), A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1981.
- Mehra, R.N., *Aden & Yemen (1905-1919)*, Agam Prakashan, Delhi 1988.
- Melzig, Herbert, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Amiral Hadım Süleyman Paşa'nın Hint Seferi*, Selami Sertoğlu Kitabevi, İstanbul 1943.
- Memiş, Ekrem, *Kaynayan Kazan Ortadoğu*, (2. Baskı), Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2006.
- Meram, Ali Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, Kitaş Yay., İstanbul Mayıs-1969.
- Mieroop, Marc Van De, *Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000-323*, (Çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi, Ankara Ocak-2006.
- Muazzez, Ahmet, "Orta Doğu'nun Jeopolitik ve Stratejik Durumu", *Orta Doğu*, Yıl. 1, Bengi Matb., Ankara Ekim, Kasım-1961, (7), 13-17.
- Mughul, Muhammed Yakub, *Kanuni Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri 1517-1538*, Fetih Yayınevi, İstanbul Temmuz-1974.
- Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukuat*, C. I, (Haz. Neşet Çağatay), Ankara 1992.
- Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, C. 2, (Çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1968.

- Nyrop, Richard F., *The Yemens: Country Studies*, The American University, Washington 1986.
- Orhonlu, Cengiz, *Habeş Eyaleti*, TTK Bas., Ankara 1996.
- Osmanlı Arşiv Belgelerinde Yemen, (Haz. Mümin Yıldıztaş-Sebahattin Bayram-H. Yıldırım Ağanoğlu), BOA. Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2008.
- Özbaran, Salih, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, İstanbul 2004.
- Özcan, Azmi, "İslam", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIII, 27-31.
- Özey, Ramazan, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, Aktif Yayınevi, İstanbul 2004.
- Panipeti, Muhammed İsmail, *İslam Yayılış Tarihi*, C. I, (Ter. Ali Genceli), Toker Yay., İstanbul 1971.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. I, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- Playfair, Robert L., *A History of Arabia Felix Or Yemen*, Philo Press, Amsterdam 1970.
- Rumbeyoğlu Fahreddin-Mehmet Nabi, *Aden ve Nevâhi-i Tis'a Meselesi*, Matba-i Amire, İstanbul 1334.
- Safvet, "Üçüncü Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesi Elizabet'e Namesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Cüz: 13, 1 Nisan 1328, İstanbul 1330, 814-820.
- Searight, Sarah, *The British in the Middle East*, East-West Pub., London 1979.
- Sertoğlu, Midhat, "Yemen Macerası 2", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl: 11, Mayıs-1975, (5), 32-40.
- Shahîd, İrfan "Pre-Islamic Arabia", *The Cambridge History of Islam*, Vol. I, Edited by P. M. Holt-Ann K. S. Lambton-Bernard Lewis, Cambridge University Press, London 1970, pp. 3-30.
- Sırma, İ. Süreyya, "Yemen", *İA.*, M.E.Bas., İstanbul 1986, XIII, 373-384.
- Sırma, İ. Süreyya, "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1981-1982, İstanbul 1982, (12) 427-444.
- Sırma, İ. Süreyya, *Abbasiler Dönemi*, Beyan Yay., İstanbul 1997.

- Sırma, İ. Süreyya, *Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi*, Beyan Yay., İstanbul 1997.
- Sırma, İ. Süreyya, *Yemen İsyancıları*, Umut Matb., İstanbul 1996.
- Sinanoğlu, Mustafa, "İslam", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIII, 1-2.
- Skilliter, Susan, *William Harborne and Trade with Turkey 1578-1582; A Documentary Study of the First Anglo-Ottoman Relations*, Oxford University Press, London 1977.
- Smith, Clive K., *Lighthouse Over Yemen*, Pub., I.B. Tauris & Co Ltd, New York 2002.
- Smith, G. R., *The Eyyübids and Early Rasulids in The Yemen (567-694/1173-1295)*, Vol. 2, E. J. W. Gibb Memorial Trust, London 1978, 17-51.
- Strothmann, R., "Zeydiye", *İA.*, M.E. Bas., İstanbul 1986, XIII, 549-551.
- Susa, Ahmet, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2005.
- Şahin, Gürsoy, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2007.
- Şemseddin Samî, "Arap", *Kâmûs-i Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1317 s. 931.
- Şemseddin Samî, "Ceziretü'l-Arab", *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mihran Matbaası, İstanbul 1306, III, 1806-1815.
- Şeşen, Ramazan, *Selahaddin Eyyübi ve Devlet*, İstanbul 1987.
- Şimşir, Nahide, "Osmanlı-İngiliz Münasebetleri 1580-1838", *Osmanlı Araştırmaları Makaleler I*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004, 93-124.
- Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, C. I, (Çev. Zâkir Kadirî Ugan-Ahmet Temir), Maarif Basımevi, Ankara 1955,
- Temperley, Harold, *England and The Near East The Crimea*, Frank Cass and Company Ltd., London 1964.
- Tevfik, İsmail Hakkı, *Hadramut*, C. 1, Tefeyyüz Matb., Filibe 1935.
- Tibi, Bessam, *Arap Milliyetçiliği*, Yöneliş Yay., İstanbul 1998.

- Toynbee, Arnold J., “Osmanlı İmparatorluğuna Batının Etkisi (1774-1919)”, *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)*, (Ed., Ö. Andaç Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2005, 9-305.
- Topur, Tuncer, *Yıkımın Adı Barış Orta Doğu*, Birinci Basım, Okumuş Adam Yay., İstanbul 2006.
- Tuna, Tuğrul, “Süveyş Kanalı-I”, *Orta Doğu*, Yıl. 1, Bengi Matb., Ankara Ocak-Şubat-1962, (9) 8-15.
- Tuna, Tuğrul, “Süveyş Kanalı-II”, *Orta Doğu*, Yıl. 1, Bengi Matb., Ankara Mart-1962, (10), 16-19.
- Turan, Şerafettin, “Sinan Paşa (Koca)”, *İA.*, M.E. Bas., İstanbul, X, 670-675.
- Turan, Şerafettin, “Süleyman Paşa (Hadım)”, *İA.*, M.E. Bas., İstanbul 1979, XI, 194-197.
- Türkmen, Zekeriya, “İstanbul'da İngiltere Sefir-i Esbakı Sir Henry Elliot Tarafından On Dokuzuncu Asır Nam Risalede Neşrolunan Benddir”, *Bir*, Yesevi Yayıncılık, İstanbul 1996, (5), 141-160.
- Uçarol, Rifat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması*, İ.Ü.E.F.Yay., Edebiyat Fakültesi Bas., İstanbul 1978.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, “On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar”, *Bellekten*, (Temmuz 1949'dan ayrı basım), TTK Bas., Ankara 1949, XIII (51), 573-605.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı *Osmanlı Tarihi*, C. II, (5 Baskı), TTK Bas., Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “İkinci Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dâir Muhtıraları”, *Tarih Dergisi*, (S. 10'dan ayrı basım), Osman Yalçın Matb., İstanbul, 1954, VII (10), 44-45.
- Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi: Emeviler-Abbasiler*, M.E.B. Yay., Ankara 1979.
- Ünal, Sadettin, “Kâbe”, *İ.A.*, TDV Yay., İstanbul 2001, XXIV, 14-21.
- Ünlü, Nuri, *İslam Tarihi*, M.Ü.İ.F.V.Yay., İstanbul 1984.
- Waterfield, Gordon, *Sultans of Aden*, John Murray, London 1968.

- Watt, W. Montgomery, *What is Islam?*, Frederick A. Praeger-Publishers, New York 1968.
- Wellsted, J. R., *Travels in Arabia*, Vol. II, Austria 1978.
- Wood, Alfred C., *A History of the Levant Company*, Frank Cass & Co. Ltd., 1964.
- Woodhouse, C. M., *Britain and The Middle East*, Publications de L'institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales-No:30, Paris 1959.
- Yavuz, Hulusi, "Kâbe ve Haremeyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşalar'ın Yemen Seferi", *Diyanet Dergisi*, 1983, XIX (4), 43-50.
- Yavuz, Hulûsi, "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", *Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II)*, Yıl: 8, Mart-Nisan-2002, (44), 92-130.
- Yavuz, Hulusi, *Rumuzi Tarihi*, TTK Bas., Ankara 2003.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Arabistan", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1991, III, 252-258.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Arap", *İA.*, TDV Yay., İstanbul 1991, III, 272-276.
- Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar*, C. 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1969.
- Yılmaz, Saim, *Abbasiler*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2006.
- Yılmaz, Saim, *Mu'tazid ve Müktefi Döneminde Abbâsiler*, Kayıhan Yay., İstanbul 2006.
- Yiğitbaşı, Dündar, *Tarihte Türk İngiliz İlişkileri*, Gen. Kur. Bas., Ankara 1975.
- Yurdoğlu, İhsan, *İngilterenin Tarihi*, C. II, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, 1946.
- Yücel, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, TTK Bas., Ankara 1991.
- Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*, C. I, (Birinci Baskı), (Çev. Nejdet Gök), İletişim Yay., İstanbul 2004.

EKLER

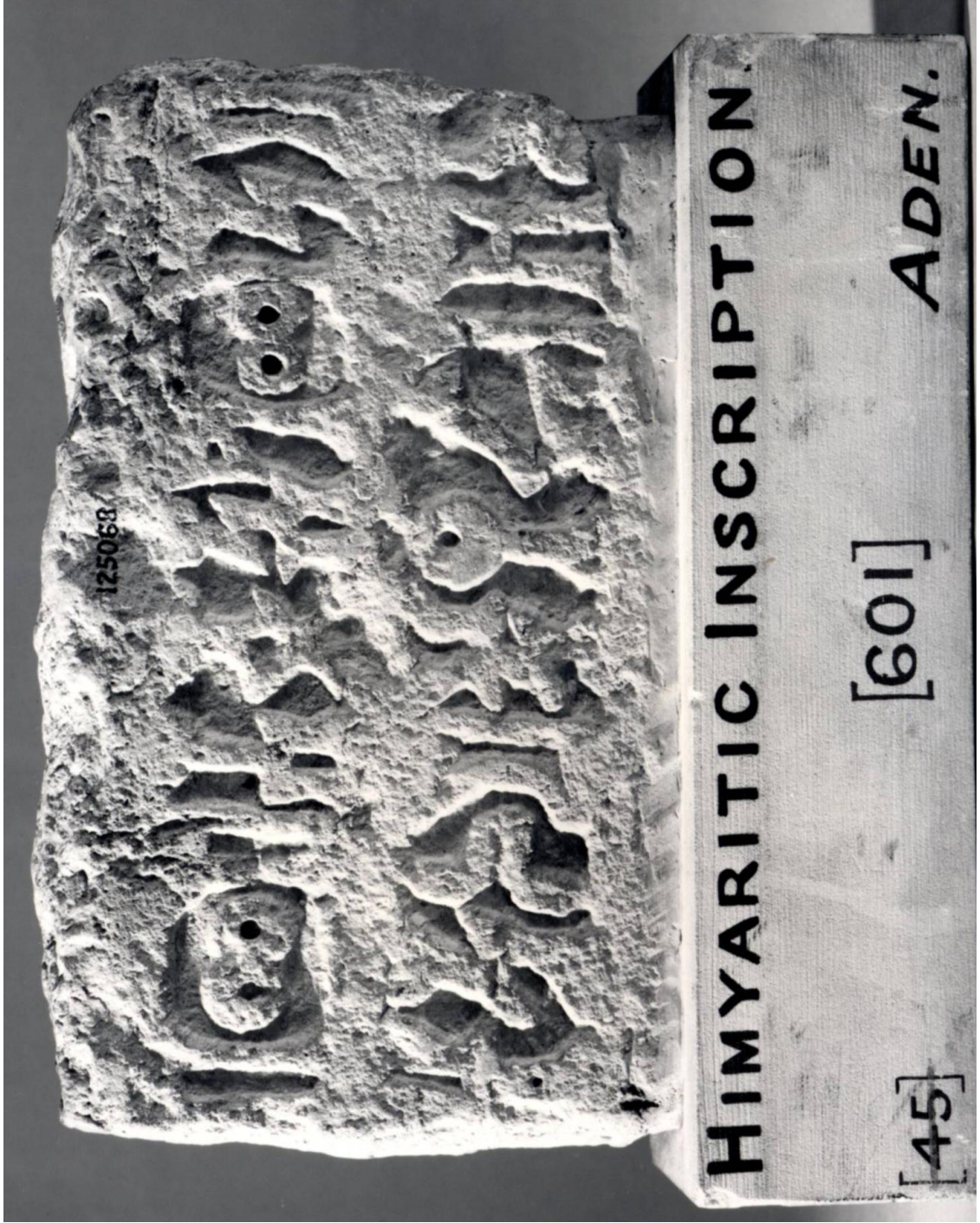

Ek-1: Genel hatlarıyla Ortadoğu Ülkelerini içeren harita.

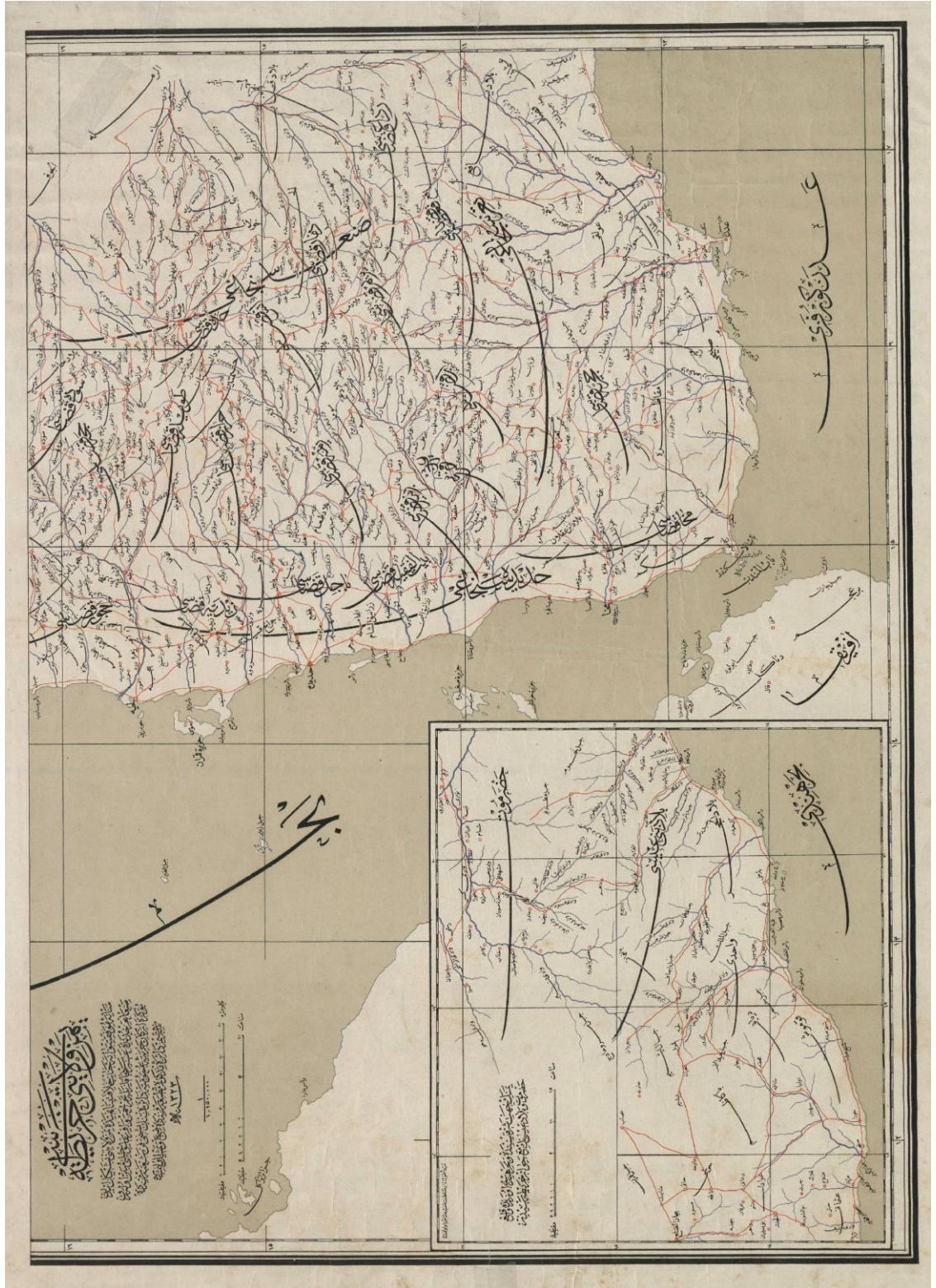

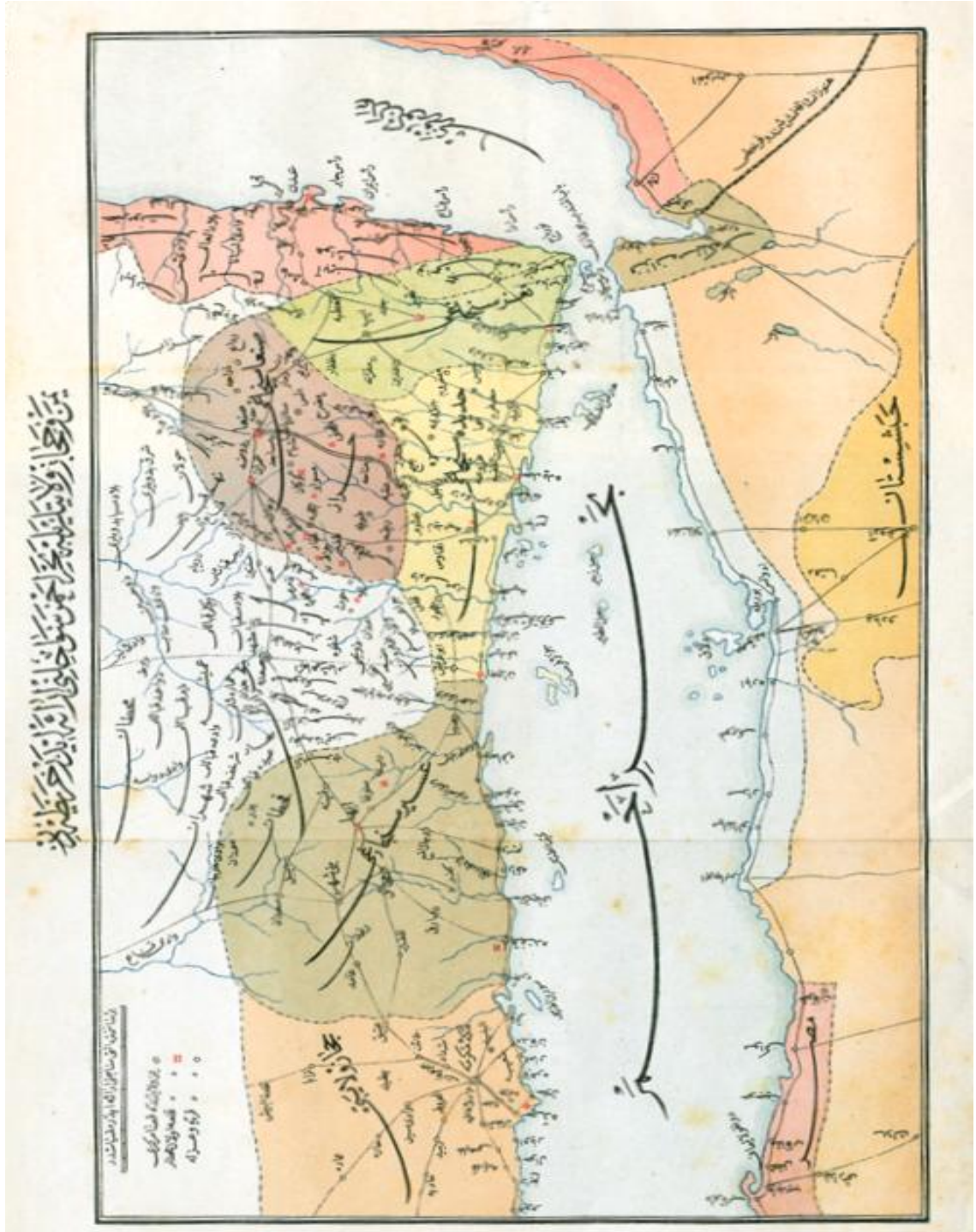
Ek-3: Yemen'in coğrafi durumunu gösterir harita.

Ek-4: Himyeri yazı türü kalıntısı. (British Museum)

Ek-5: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Yemen haritası. (HRT.h. 636/1)

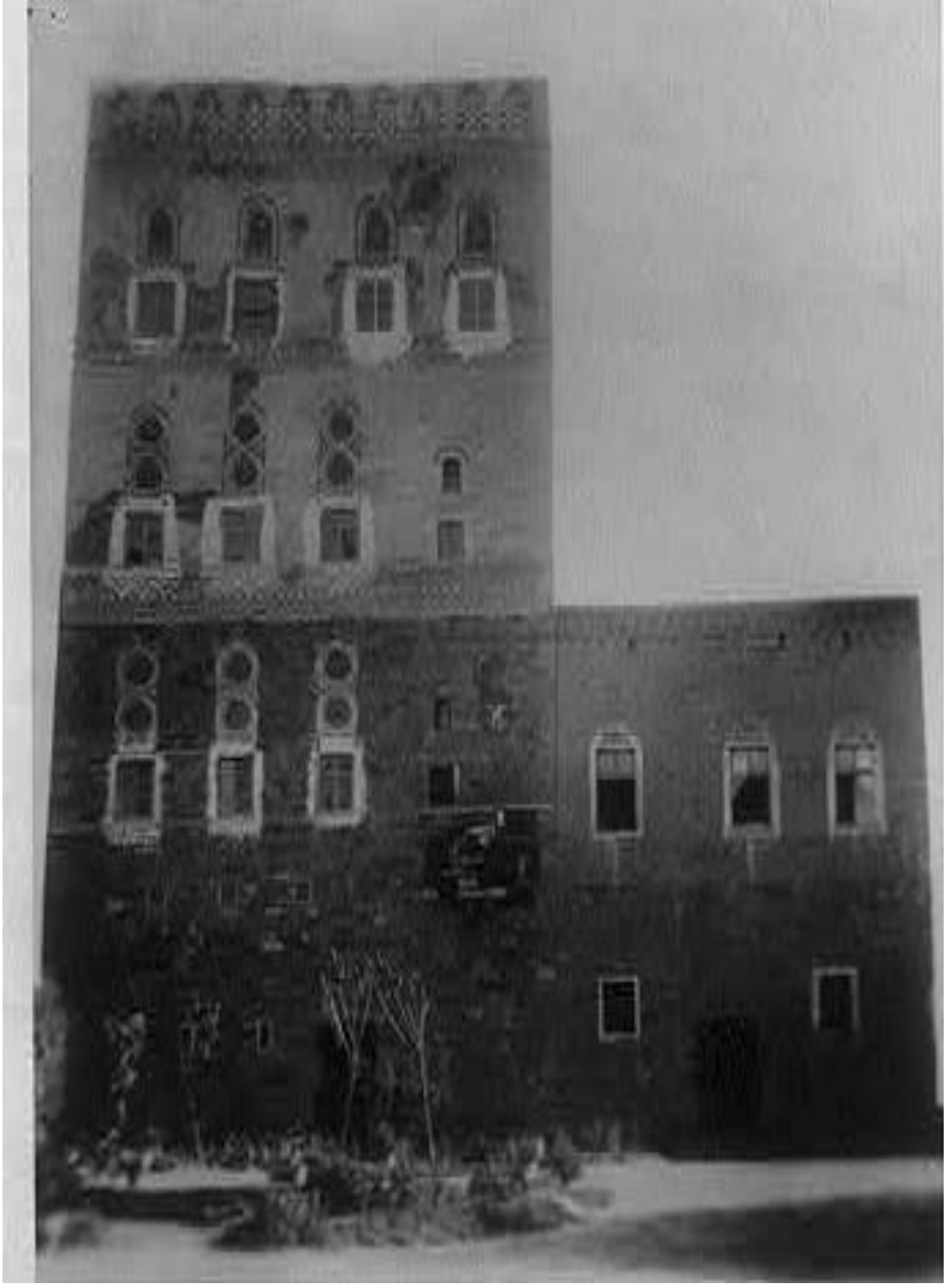
Ek-6: Yemen'in idari taksimatını gösterir harita. (Yemen Tarihi-Atıf Paşa)

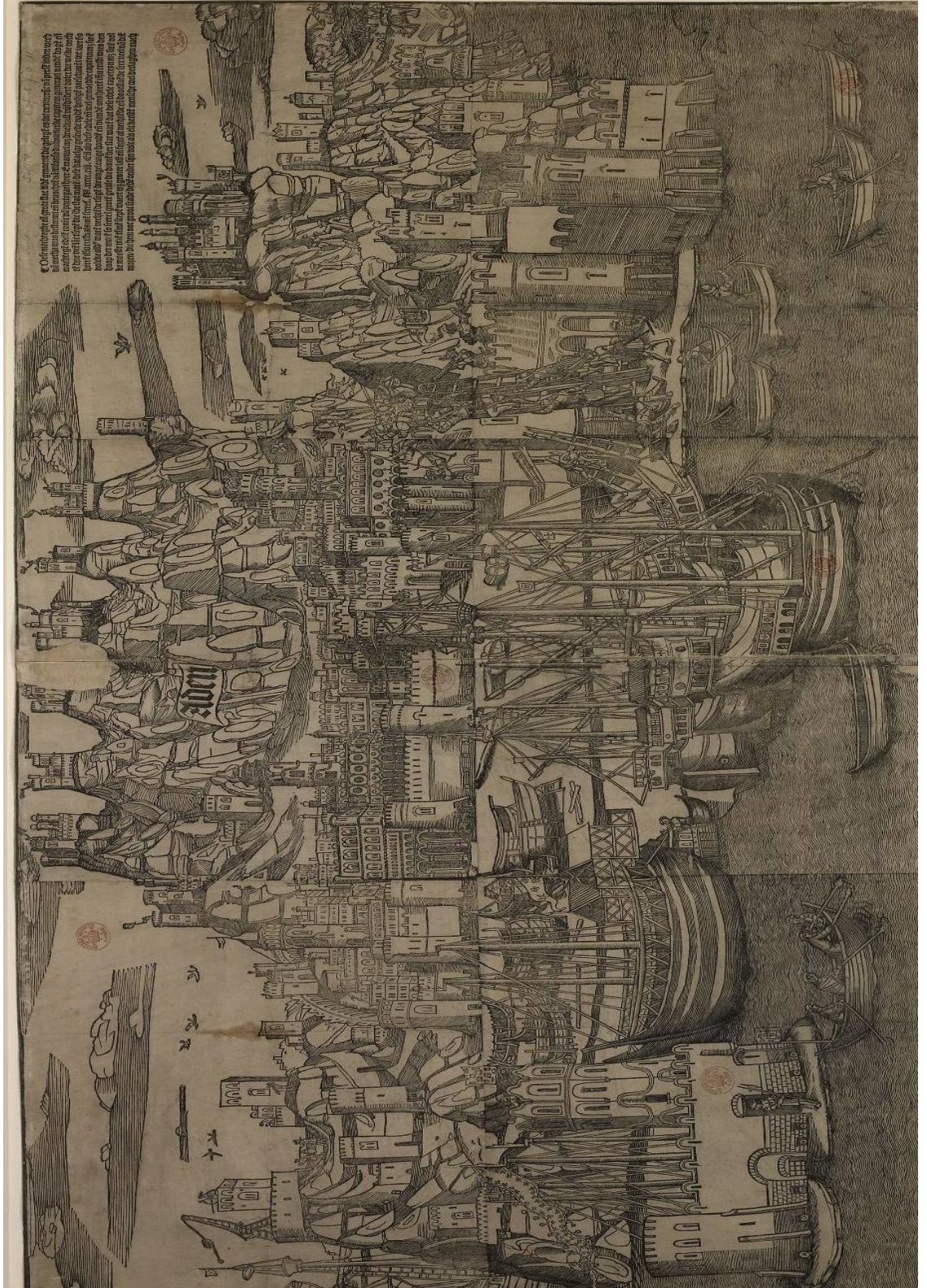

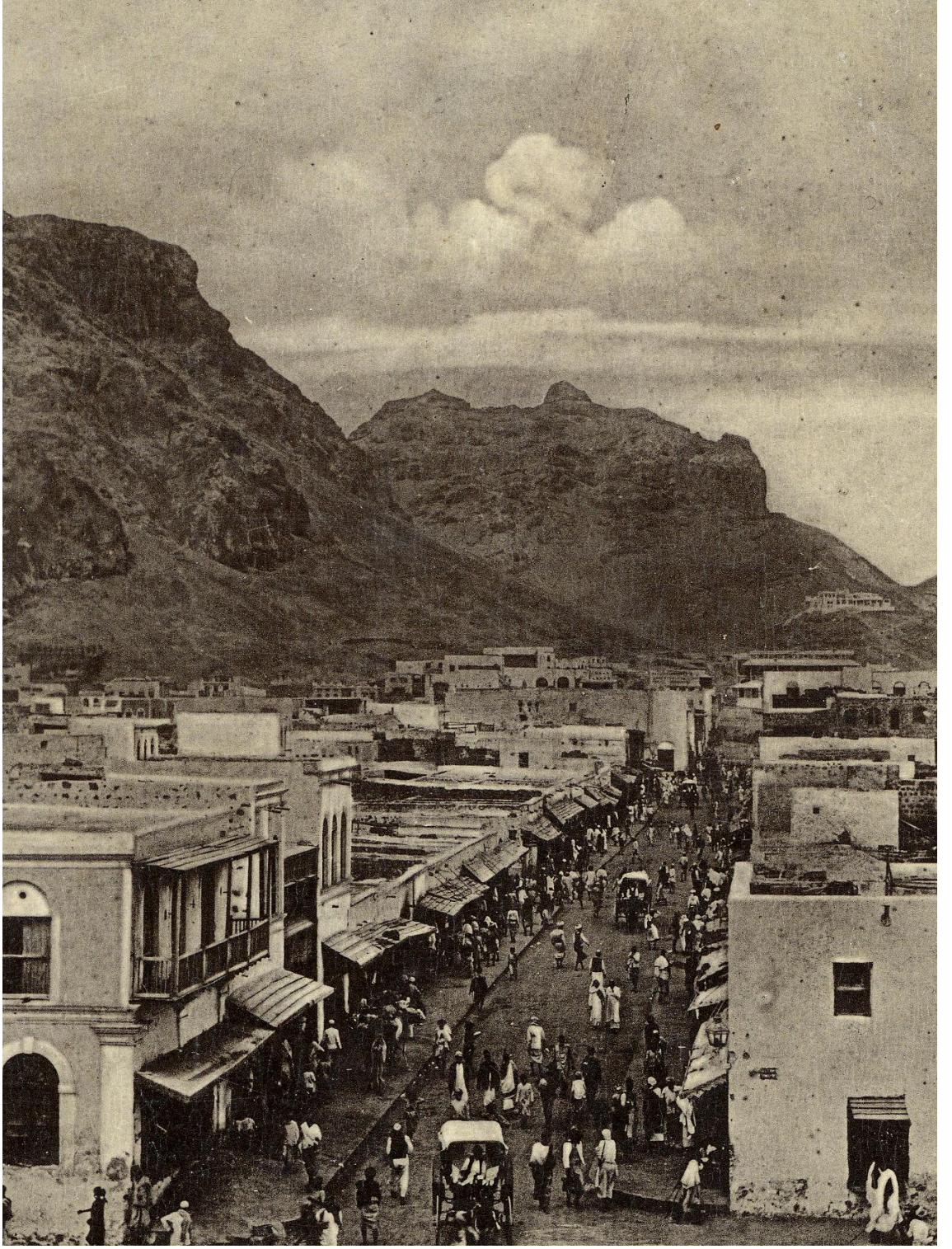
Ek-8: 1848 tarihli ferman. Yemen'deki yöneticiye, halka iyi davranılması gerektiğini belirtmektedir. (BOA. A.DVN.NMH. 6/6)

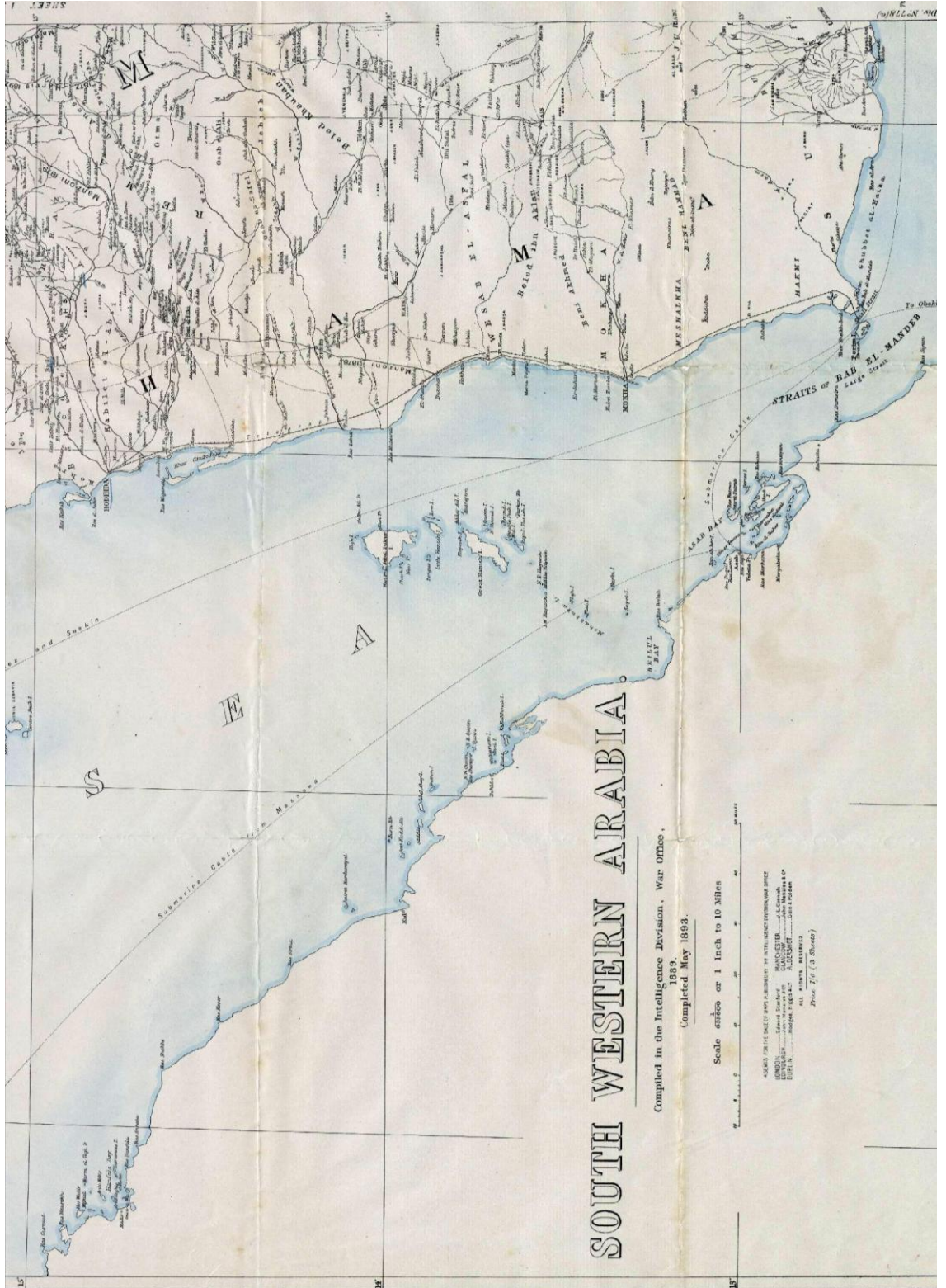
Ek-9: Yemen'deki Askeri Rüştiye binası. (Library of Congres)

Ek-10: İngiltere'nin 1839'da Aden'i işgalini tasvir eden gravür. (British Museum)

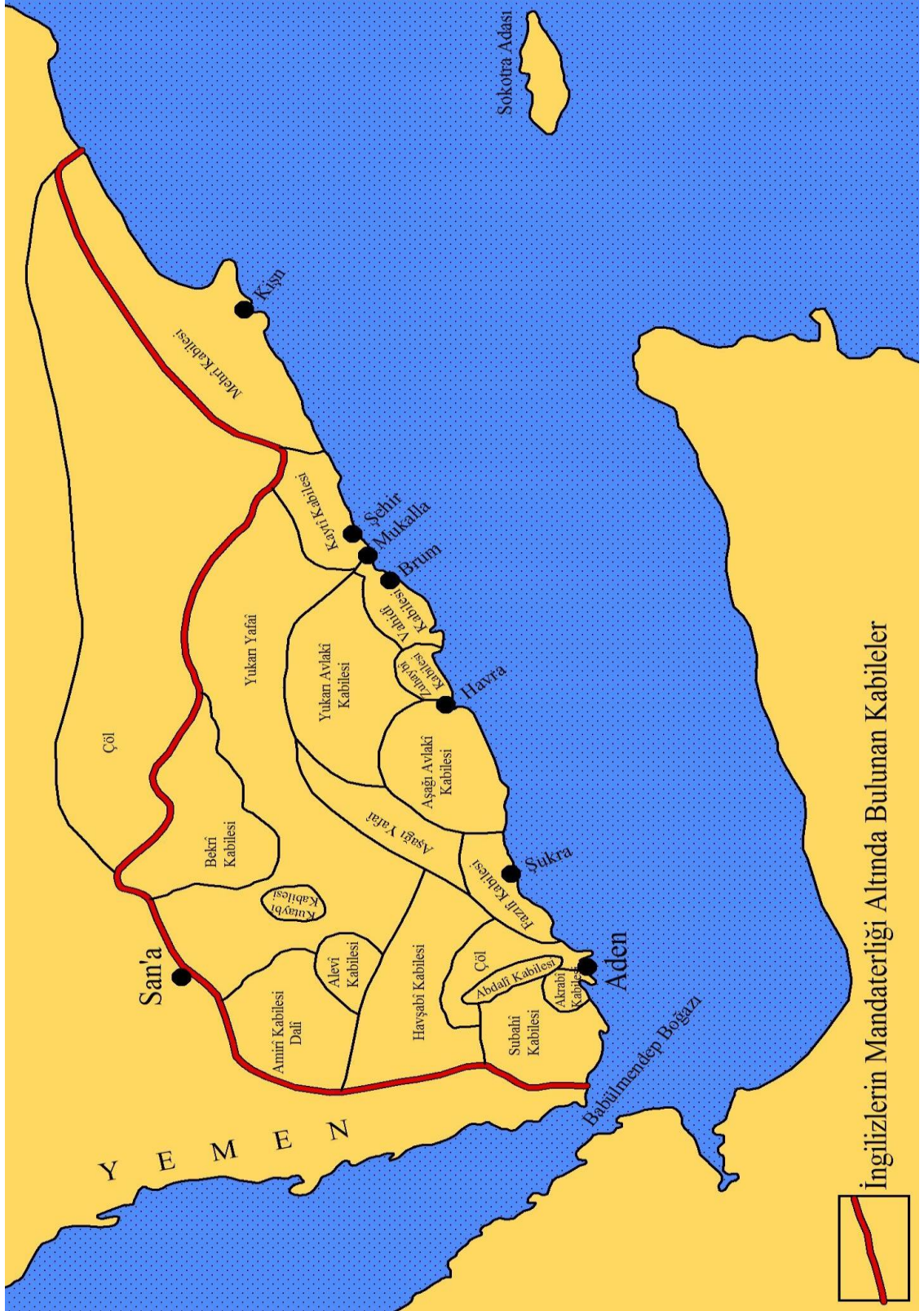
Ek-11: İngilizlerin Aden’de yaptıkları ana cadde. (British Museum)

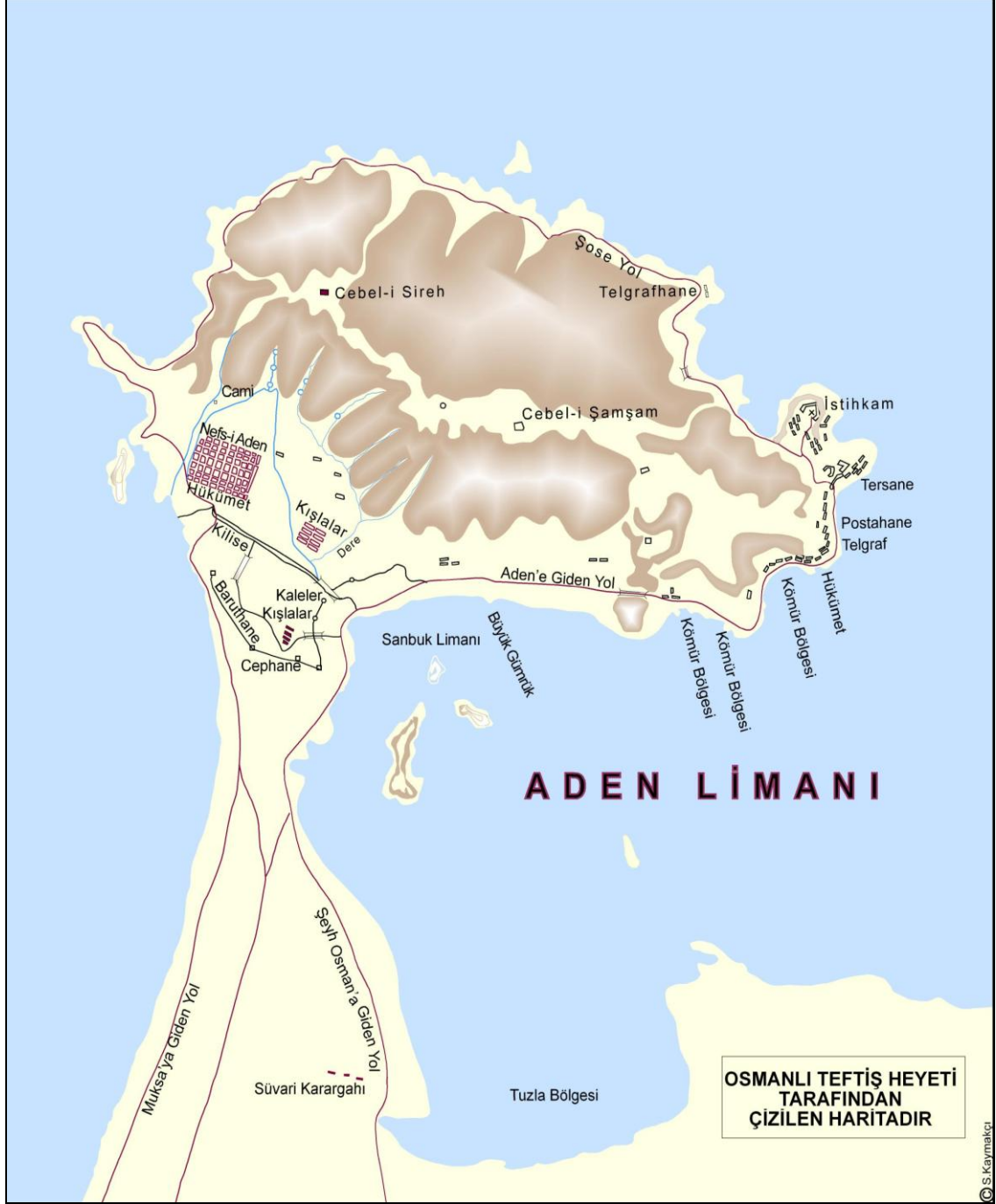
Ek-12: İngiliz savaş bürosu tarafından çizilmiş, Yemen haritası. (BOA. HRT. h. 1723/2)

Ek-13: İngiliz sömürgeler ofisi tarafından çizilmiş Aden haritası. (TNA. CO. 700/ADENANDARABIA27)

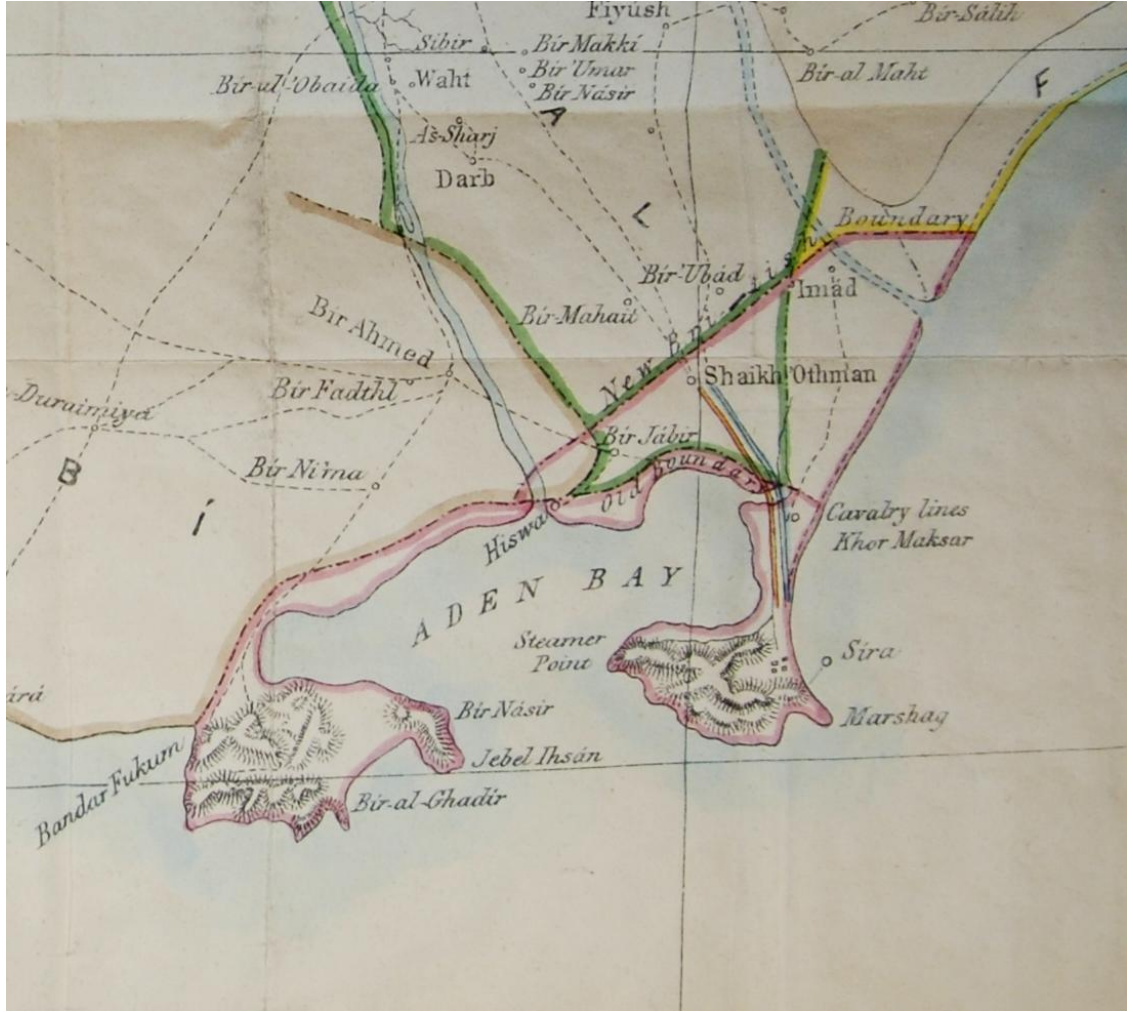

Ek-14: Aden ve çevresindeki kabileleri gösterir harita. (TNA. FO. 925/2229)

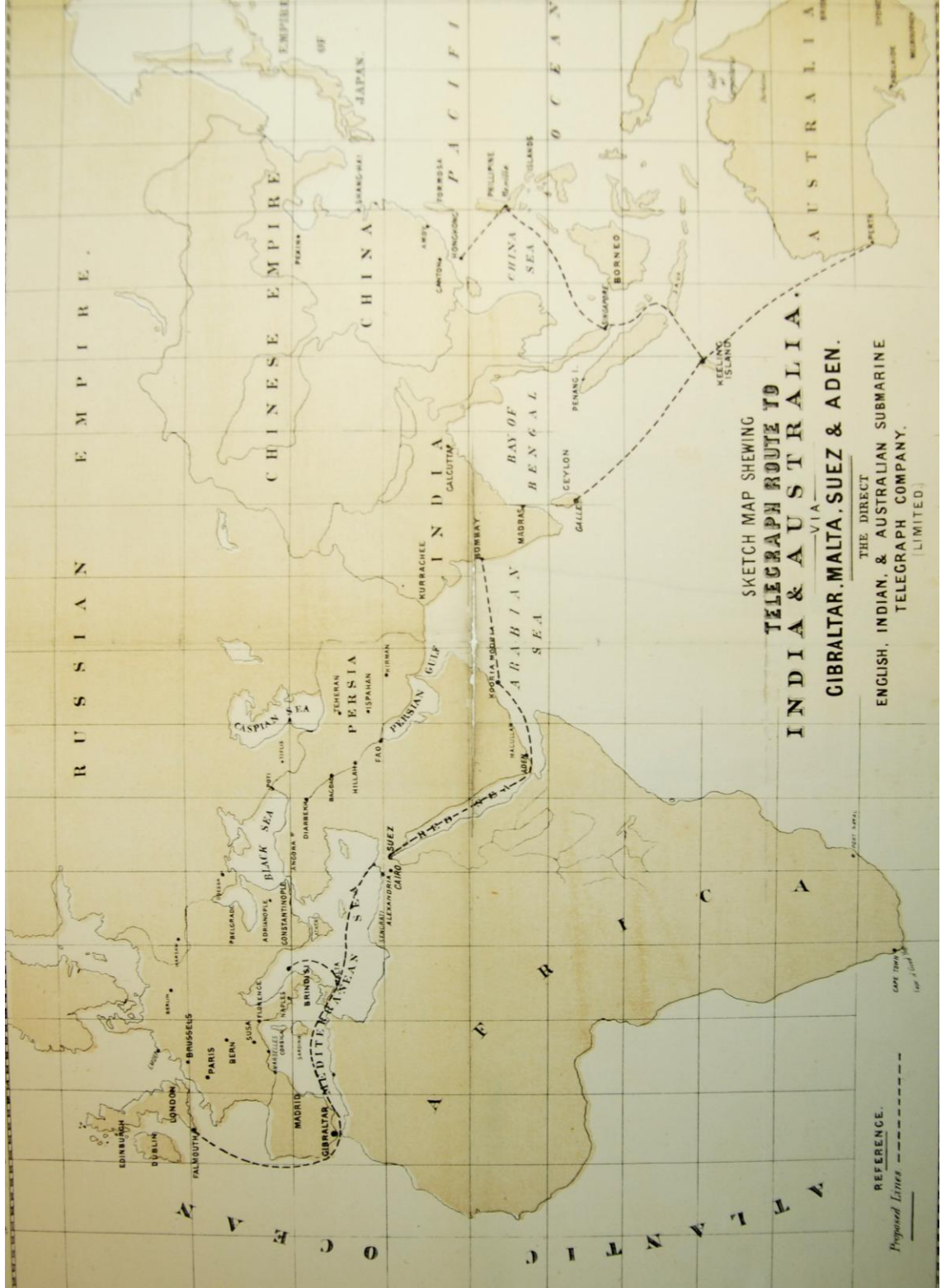

Ek-15: Aden'de İngiliz yerleşimini gösteren harita. (BOA. A.MKT.MHM. 674/8)

Ek-16: İngiltere'nin Aden'de kullandığı alanı gösteren harita. (TNA. FO. 925/2102)

Ek-17: İngiltere için Yemen'in önemini gösteren telgraf hattı haritası. (TNA. MPD. 1/208)

تقدیر

مکتوب قلمی
خضوعی

انگلیز لک صحیح حدودین عدالت رکنه موافقت ایتمکدن صلح و حوائب امر لایه صحیح لایه بین
مخالفت اصل اولیفته و انگلیز لک اوجیده کی تشابه و تدرکاته لایه جانب و بینه راضیه تفرقه
کسیده اوقه تفرقانه تطوعین بوی برفه انگلیز طرفه تجاوز ایلمدی بلی بینه محلا مالک
معدود اولیفته بوی بده همه عموم قوانینا ایله و سار لازم کدن لایه بالمجاره کیفیت الحاقیه
تحقیق ایلموب الذمعه بوی بده کوره محال بکوره نه بد اجانبه کوی لایه لایه دولت علیه در فلس
ایچونه نه بیز اقامی لازم کدن جنک عبه علیا ملطانه عهد اوقی سر فصار اولایه ازم بینه
جناب صدقته ایقنای عالیسنده بولنیفته لایه رسیده دستنویم اولایه ۴۹ صحت تاریخه
فصحه روز لایه اوزرینه بکوره عموم قوانینا اجماعیه اولایه تبلیغاته جوانا بکوره و رود ایله
تفرقانه هر صورتی مشول نفاذ عت بوی بده اوزره لفا عهه و تقدیم قلمه و اصبع ارفاده حیدر لایه
حواله اولایه اولیفته ارجح امر و فیه عهده مد لایه لایه ۴۵ ابعانه ۴۹ لایه ۴۸

Ek-19: 1892 yılına ait bu belgede İngilizlerin Osmanlı topraklarına saldırıda

buldukları bildirilmektedir. (BOA. İ.DH. 1268/99680)

PART I.

Treaties and Engagements

relating to

Aden and the South-Western Coast of Arabia.

ON the expulsion of the Turks in 1630, the greater part of southern Arabia fell into the hands of the Imams of Sanaa. About 1730 the latter were expelled from Aden and other districts by the native Arab tribes, who assumed independence.

The tribes and confederations in the region within the sphere of British influence are treated in the following order:—

- (1) the Abdali (Sultanate of Lahej),
  - (2) the Subeihi,
  - (3) the Fadhli,
  - (4) the Aqrabi,
  - (5) the Aulaqi (Upper and Lower),
  - (6) Irqa,
  - (7) Lower Haura,
  - (8) Beihan,
  - (9) the Yafai (Lower and Upper),
  - (10) the Audhali,
  - (11) the Haushabi,
  - (12) the Alawi,
  - (13) the Amiri (Amirate of Dhala),
  - (14) the Wahidi,
  - (15) the Kathiri (in Hadhramaut),
  - (16) the Qaiti (Qa'aiti) (Sultanate of Mukalla),
  - (17) Soqotra (Sultanate) and the Mahri (of Qishn),
- and these are followed by (18) Yemen and (19) Asir (the Idrisi).

In 1903-05 a line of demarcation separating the province of Yemen from the territory of tribes in direct treaty relations with His Majesty's

Ek-21: İngilizlerin Yemen'de antlaşma yaptığı kabilelerin listesi. (Actkinson)

TREATIES, &C., concluded by the British Government of Aden placing certain Native Chiefs and States in Arabia under British Protection. 1888-89.

(1.)—TREATY with 'Irka, April 27, 1888.

THE British Government and 'Awadth bin Mohammed ba-Dás, Shaikh of 'Irka and its dependencies, being desirous of maintaining and strengthening the relations of peace and friendship existing between them.

The British Government have named and appointed Brigadier-General Adam George Forbes Hogg, C.B., Political Resident at Aden, to conclude a Treaty for this purpose.

The said Brigadier-General Adam George Forbes Hogg, C.B., and 'Awadth bin Mohammed ba-Dás, Shaikh of 'Irka and its dependencies, aforesaid, have agreed upon and concluded the following articles:—

ART. I. The British Government, in compliance with the wish of the undersigned Shaikh 'Awadth bin Mohammed ba-Dás, hereby undertakes to extend to 'Irka and its dependencies, which are under his authority and jurisdiction, the gracious favour and protection of Her Majesty the Queen-Empress.

II. The said Shaikh 'Awadth bin Mohammed ba-Dás agrees and promises on behalf of himself, his heirs and successors, to refrain from entering into any correspondence, Agreement, or Treaty with any foreign nation or Power, except with the knowledge and sanction of the British Government; and further promises to give immediate notice to the Resident at Aden, or other British officer, of the attempt by any other Power to interfere with 'Irka and its dependencies.

III. The above Treaty shall have effect from this date. In witness whereof the undersigned have affixed their signatures or seals at 'Irka, this 27th day of April, 1888.

A. G. F. HOGG, *Brigadier-General, Political Resident, Aden.*

Witness:

C. E. GIBBING, *Commander, Royal Navy, Her Majesty's "Osprey."*
 LANSDOWNE, *Viceroy and Governor-General of India.*

Ek-22: Irka kabilesiyle İngilizlerin 1888 yılında yaptığı antlaşma sureti. (Hertslet's Commercial)

Correspondence respecting 'Turkish Proceedings in the
neighbourhood of Aden.

No. 1.

Mr. Merivale to Mr. Hammond.—(Received May 18.)

Sir, *India Office, May 16, 1872.*
I AM directed by the Duke of Argyll to forward, for the information of Earl Granville, copy of a letter from the Government of India, with inclosed correspondence respecting the proceedings of the Turks at Hodeida, and the alleged employment, on their part, of agents to induce the chiefs in the neighbourhood of Aden to hoist the Ottoman flag.

I am, &c.
(Signed) HERMAN MERIVALE.

Inclosure 1 in No. 1.

The Governor-General of India in Council to the Duke of Argyll.

My Lord Duke, *Fort William, April 19, 1872.*
WE have the honour to forward, for the information of Her Majesty's Government, a copy of two despatches from the Government of Bombay, relative to the proceedings of the Turks at Hodeida, and the alleged employment of agents on their part to induce Chiefs in the neighbourhood of Aden to hoist the Turkish flag.

2. We have asked the Bombay Government to furnish us with more detailed information on the latter subject.

We have, &c.
(Signed) NAPIER.
NAPIER OF MAGDALA.
JOHN STRACHEY.
R. TEMPLE.
B. H. ELLIS.
H. W. NORMAN.

Inclosure 2 in No. 1.

Mr. Wedderburn to Mr. Aitchison.

Bombay Castle, February 19, 1872.

I HAVE the honour, under instructions from his Excellency the Governor in Council, to forward, for the information of the Government of India, the accompanying copy of a letter from the Political Resident at Aden, of the 8th instant, reporting the receipt of intelligence that a Turkish force, consisting of 8,000 infantry and 1,000

[77]

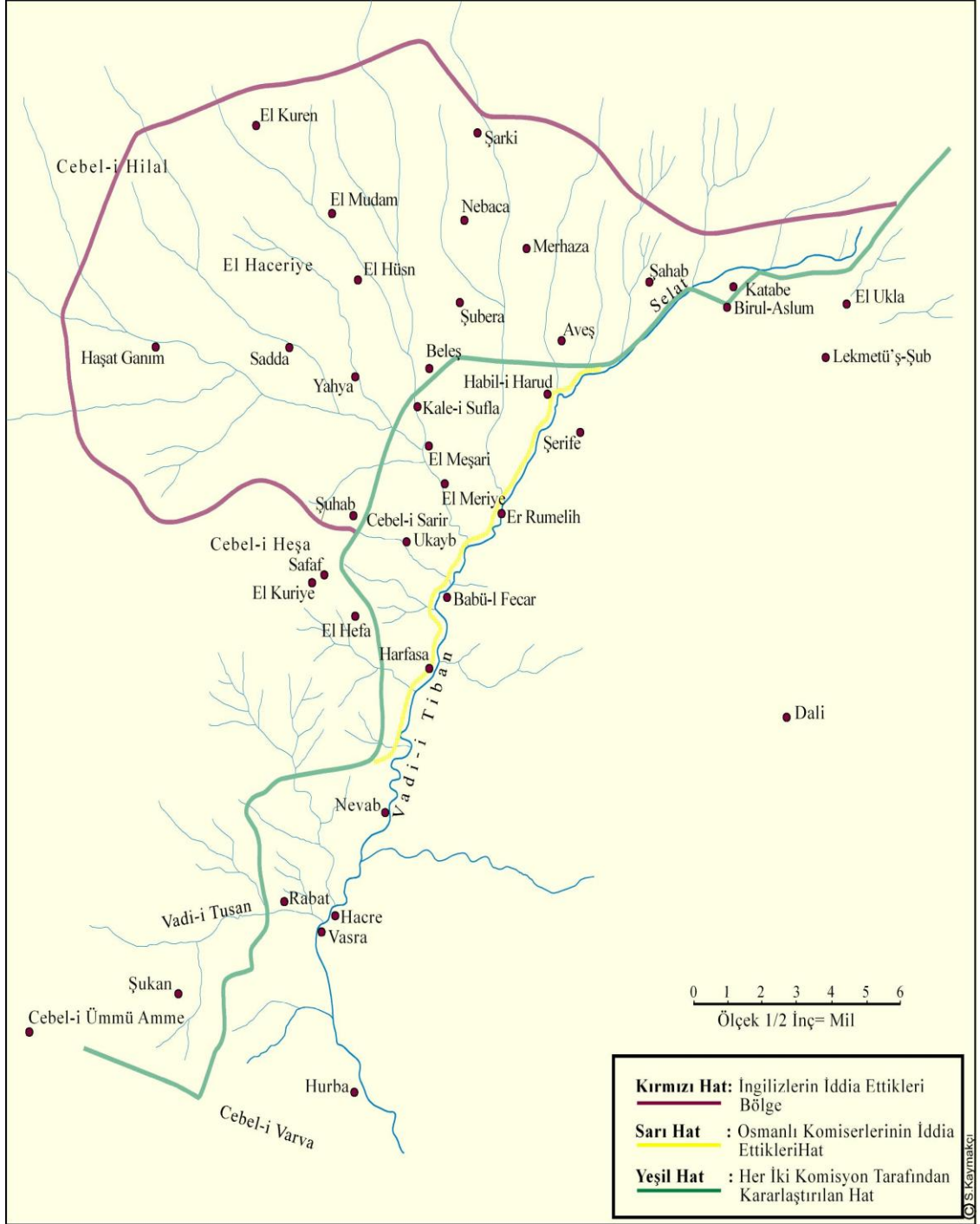
11

Ek-23: Osmanlı Devleti'nin Yemen'de 1871'de yaptığı askeri harekât hakkında İngiliz Devlet Arşivlerinde bulunan belge sureti. (TNA. FO. 424/32)

در اول آنجا که سابقه و بینه آنجا که فریب برکن اوله اوله اوز ره عدله ضالم شیخه اوج بارانه در لسه و هلیه قره غولخانه که
 رحله دیکمکد برانکله باندیره ای اها لظیفه قره غولخانه تسلیم ای لسه اولدین محله بیلدر لیکنه ایش عیبه و تقدیم اولانه تنگه قصه صبه
 ای یور بر قه اولیاده شرفه و یور بک ایش سیه ضاب صدقنا هری بیغ تنگه قصه صبه بر نظره اوده سیه ضاب بکله نه محلی قصه
 ره لای لقا لجه صله امروف مایه هکت بیاه هکت جوت بیایه اولدین و جهم شوار العه صد و جهم بیایه احوک و معامله نظر احوک
 ه دولتی جاننده اوتورنده دولت عدله قصه صیات روسا بیایه اولدین و جهم شوار العه صد و جهم بیایه احوک و معامله نظر احوک
 هر یولیه صولسه انکله ره دولت بوکاقیل و راضی اولدین و بیکره مانع اولدین و بولک عدله معامله نظر احوک و معامله نظر احوک
 ایده کلی جریله بالظبع بوییم سیه تجویز اولدین و رضی اولدین و بیکره مانع اولدین و بولک عدله معامله نظر احوک و معامله نظر احوک
 ره اواره بولانه ضابطه و طرفیه قومانده بیکه انضمام معرفت و معامله نظر احوک و رضی اولدین و بولک عدله معامله نظر احوک
 محلی تحقیقاته لازمه جرائمه ایله تجویز اولدین و رضی اولدین و بیکره مانع اولدین و بولک عدله معامله نظر احوک و معامله نظر احوک
 اولماسیله ایا کوره در سعاده انکله سفارت و کرک لوند ره سفارت سیه معقولیم دولت سالیله ایله بیانات لوزره بالاجاه دول
 و تحدی دی واقعات آتیه رفیع اولدین و رضی اولدین و بیکره مانع اولدین و بولک عدله معامله نظر احوک و معامله نظر احوک
 مات اعصی بالذکر اولدین و رضی اولدین و بیکره مانع اولدین و بولک عدله معامله نظر احوک و معامله نظر احوک
 نه وقت ایلامه اوزره بوییم ایش سیه ضاب صدقنا هری بیغ تنگه قصه صبه بر نظره اوده سیه ضاب بکله نه محلی قصه
 توقفا بیانات لازمه جرائمه ایله تجویز اولدین و رضی اولدین و بیکره مانع اولدین و بولک عدله معامله نظر احوک و معامله نظر احوک
 مخصوص مذکور ای کوره بوییم ایش سیه ضاب صدقنا هری بیغ تنگه قصه صبه بر نظره اوده سیه ضاب بکله نه محلی قصه
 مامور ارا کانه مذکوره بوییم ایش سیه ضاب صدقنا هری بیغ تنگه قصه صبه بر نظره اوده سیه ضاب بکله نه محلی قصه
 ره ایجاب ایله آلات و ادوات مستصی ایله واسطه ایدره سفارت به رعیت ایدره ضمه کند و لایه تشریات مقتضیه ایفا ایلمه اولدین
 نایه ایله محله مواصله سیه سالیله جاننده انتخاب اولدین و رضی اولدین و بیکره مانع اولدین و بولک عدله معامله نظر احوک و معامله نظر احوک
 سه اولدینکله محاط علم عالی یور بک ایش سیه ضاب صدقنا هری بیغ تنگه قصه صبه بر نظره اوده سیه ضاب بکله نه محلی قصه

Ek-24: 1901'de İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında sınır tespiti için Osmanlı tarafından İbrahim Seyfi ve Mustafa Remzi Beylerin atandıklarına dair Seraskerlik yazısı sureti. (BOA. Y.MTV. 222/67)

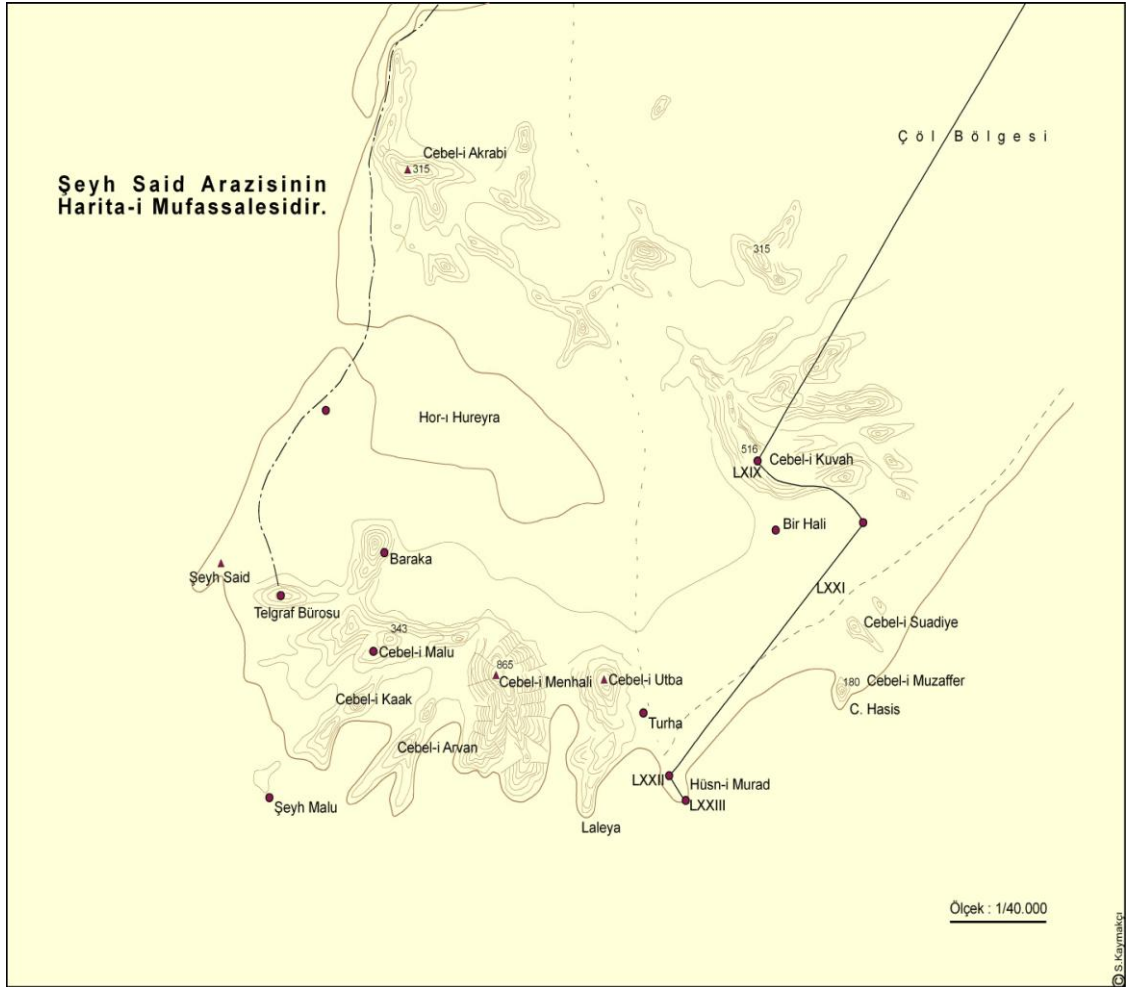

Ek-25: Osmanlı-İngiliz görüşmelerinde iddia edilen sınırlar. (BOA. İ.DUİT. 137/91)

Ek-27: Osmanlı-İngiliz sınır tespit komisyonunun belirlediği ve tespitine devam ettikleri sınırları gösterir harita. (BOA. HRT.h. 645/1)

Ek-28: 1905 yılında tespit edilen sınır. (BOA. İ.DUİT. 138/1)

صحة

خارجة عن سائر مقاصد جميع اقدان وادارة اولادها من تكملة من در صباه واولادها
 واولادها واولادها واولادها في خط حدود من كانها في حقه ١٩٠٤
 ١٩٠٤ و ١٩٠٥ من تاريخ دولت عثمانية واولادها واولادها واولادها
 ابيها واولادها واولادها واولادها واولادها واولادها واولادها
 في حقه من اولادها واولادها واولادها واولادها واولادها واولادها
 من سيرة استقامت وعبادة وعبادة وعبادة وعبادة وعبادة وعبادة
 بوجه صديقه فقهايات واولادها واولادها واولادها واولادها واولادها
 من بعد ارضها وعبادتها واولادها واولادها واولادها واولادها واولادها
 من بعد ارضها وعبادتها واولادها واولادها واولادها واولادها واولادها
 فاطمة اهلها واولادها

١
١١
١٢

الى
 محبي كماله وادبه تفسير ابدان
 بداره سيرة ملك اجلسه بها به ناطق رطوبه

Ek-29: Londra'da eski sadrazam Hakkı Paşa'ya Edward Grey ile Yemen sınırı hakkında antlaşma yapabilmesi için izin verildiğini belirten yazı sureti. (BOA. MV. 233/95)

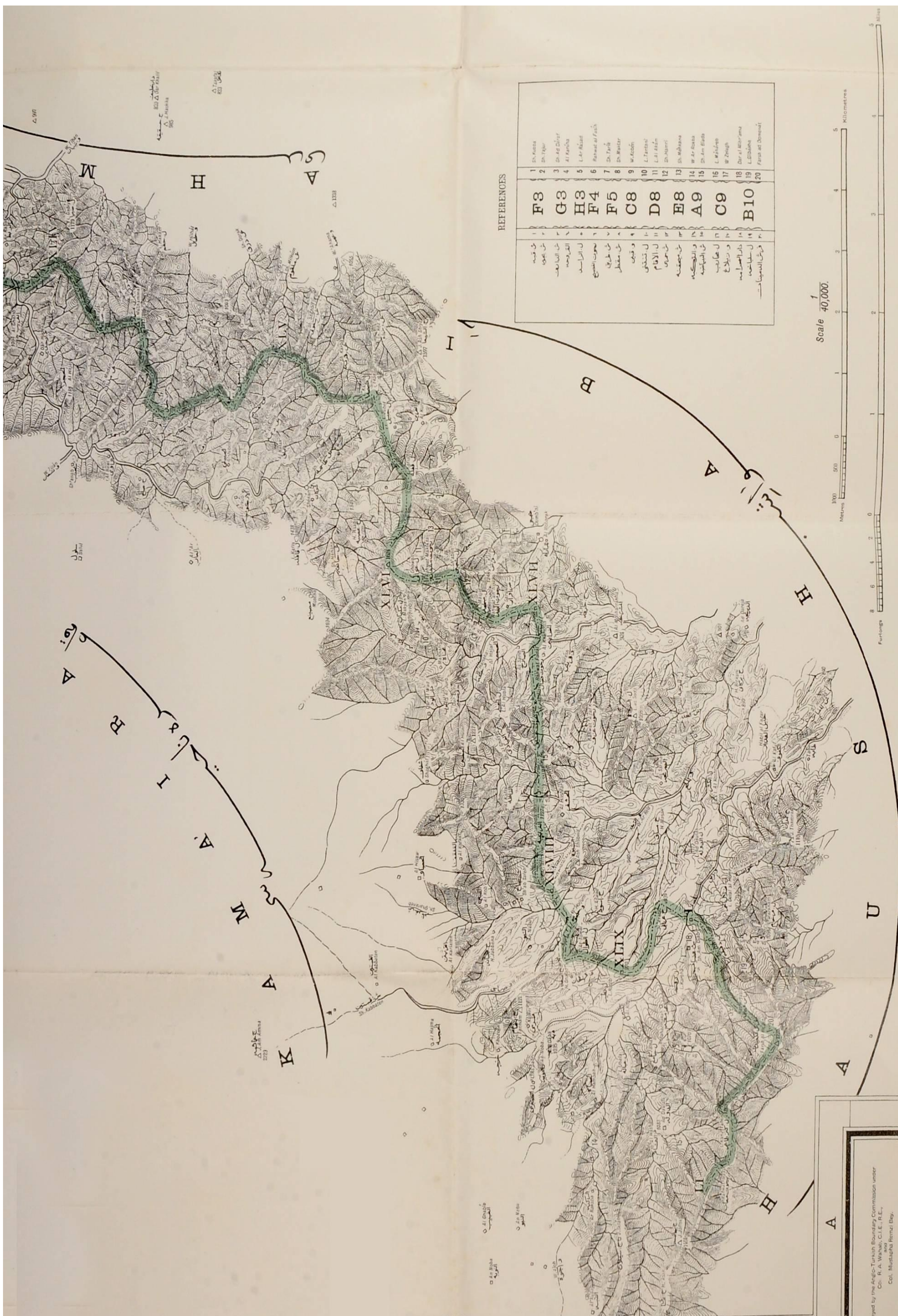
Ek-30: Yemen'deki sınırı belirleyen, 1914 Osmanlı-İngiliz sınır antlaşmasının orijinal sureti. (TNA. FO. 94/953)

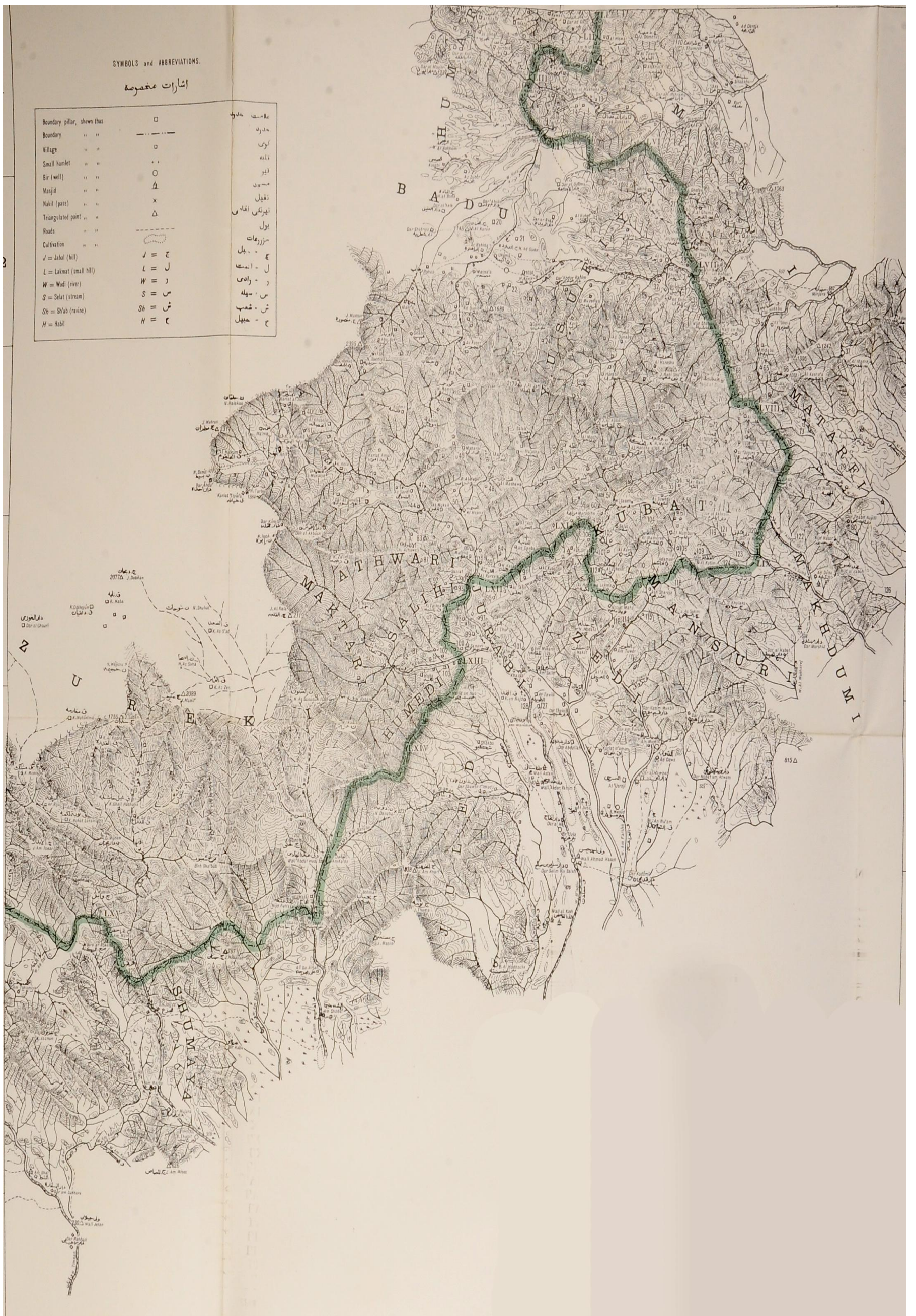

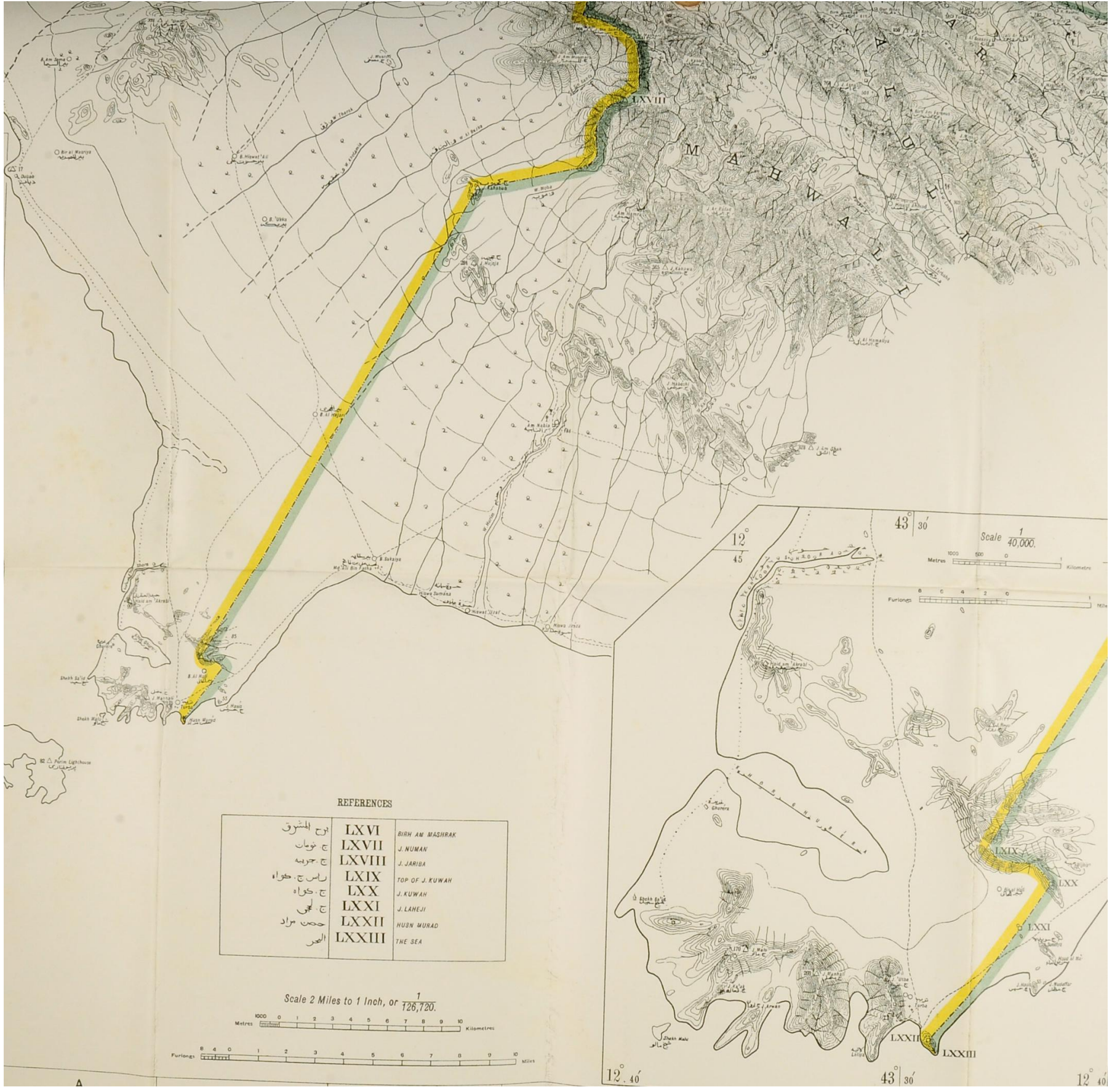
Ek-34: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. XLIV-LI numaralı yerleri, sınır noktalarını içermektedir. (TNA. FO. 39/110/77)

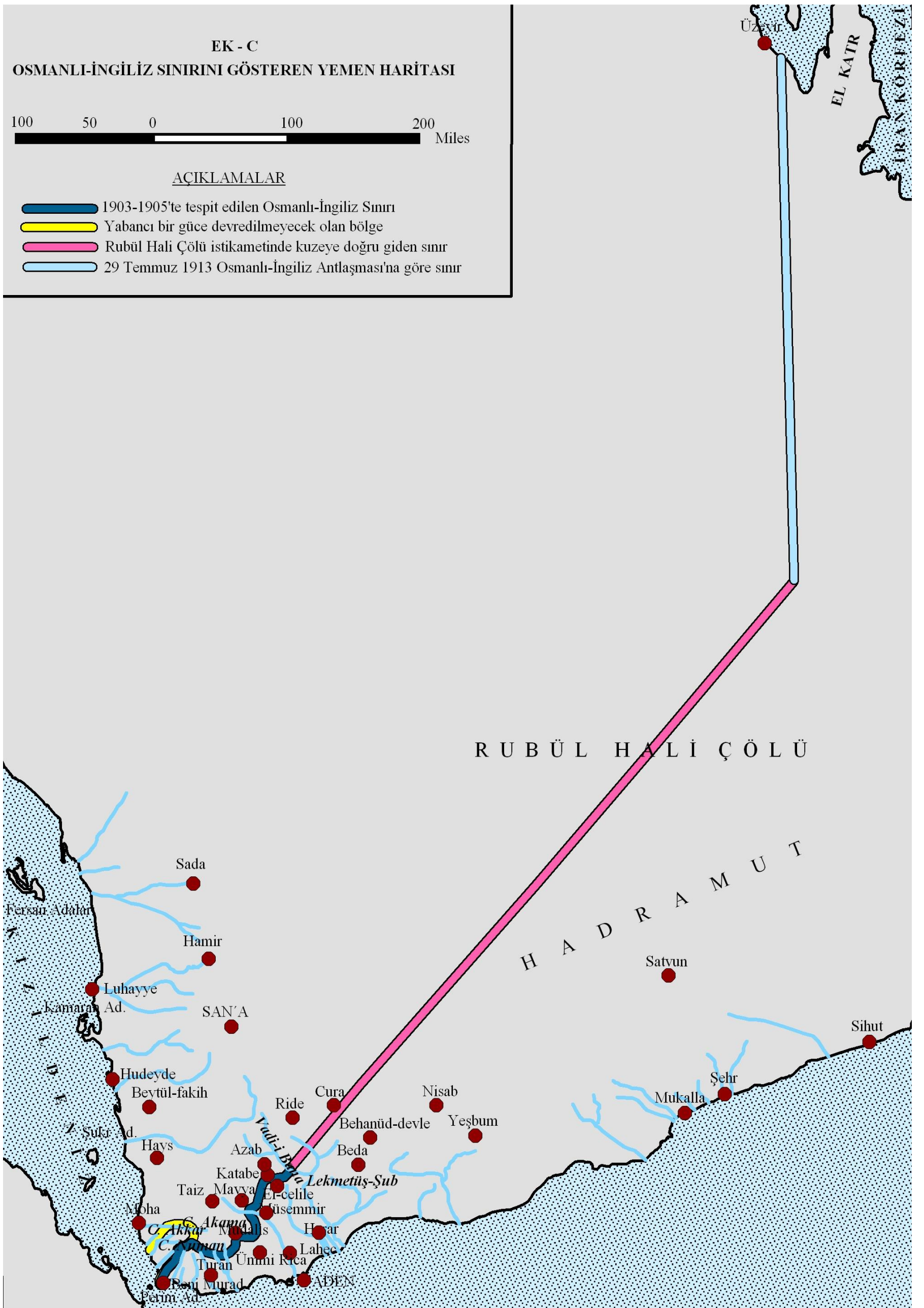
Ek-35: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. LII-LXV numaralı yerleri, sınır noktalarını içermektedir. (TNA. FO. 39/110/77)

Ek-36: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. LXVI-LXVIII numaralı yerleri, sınır noktalarını içermektedir. Sarı hat ise Yemen'de İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki tampon bölgeyi göstermektedir. (TNA. FO. 39/110/77)

Ek-37: Yemen'deki Osmanlı-İngiliz Sınırı. LXVIII-LXXIII numaralı yerleri, sınır noktalarını içermektedir. Sarı hat ise Yemen'de, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki tampon bölgeyi göstermektedir. (TNA. FO. 39/110/77)

Ek-38: 1914 tarihli Yemen'de Osmanlı-İngiliz Sınır Antlaşması neticesinde çizilen sınır haritası. (TNA. FO. 39/110/77)

DİZİN

- Abarü'l-Kumya, 229
Abbadî, 112
Abbasi, 43, 45, 46
Abbasiiler, 10, 27, 43, 62, 255, 262, 264, 265
Abd, 37, 156, 231, 254
Abdalî, 109, 115, 135, 145, 146, 153, 154, 155, 156, 157, 196, 197
Abdi Dahm, 18
Abdullah Hazzab, 109
Abdullah Muhsin, 151
Abdü'n-Nebi bin Mehdi, 46
Abdülmadan, 43
Âd, 18, 35, 255, 259
Aden, 17, 31, 34, 37, 41, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 64, 65, 66, 67, 88, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 204, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 216, 223, 224, 231, 236, 237, 240, 241, 242, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 264
Aden Körfezi, 17, 31, 64, 236
Admed Sela, 110
Adnânîler, 18
Adriyatik, 12
Afganistan, 6, 87
Afrika, 5, 10, 14, 15, 17, 36, 49, 64, 66, 92, 94, 182, 186
Ahmedî, 227
Ahmet Çavuş, 71
Ahmet Efendi, 170
Ahmet Eyyüb Paşa, 138, 139, 187
Ahmet Fevzi Paşa, 61
Ahmet Muhtar Paşa, 59, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 138, 149, 176, 253
Akabe Körfezi, 17, 20
Akadca, 9
Akadlar, 9
Akama, 233
Akdeniz, 7, 10, 12, 13, 15, 29, 34, 36, 58, 64, 67, 70, 77, 81, 82, 85, 88, 90, 91, 92, 100, 207, 255
Akka, 77
Akkar, 233
Akrabî, 110, 111, 127, 136, 148, 150, 195, 196, 197
Albuquerque, 50, 64
Alevî, 127, 149, 150, 158, 196, 197
Ali bin Mana, 138, 146, 149, 154, 211
Ali Humeyde, 130
Ali Mehdi, 58
Ali Uluç, 59
Almanya, 86
Alp, 8, 15
Amâlîka, 18
Amarü'l-Azarî, 130
Amelîka, 20, 29, 67
Amerika, 7, 12, 64, 82, 99
Amerika Birleşik Devletleri, 7
Amirî, 115, 127, 131, 132, 138, 150, 196, 197, 202, 205, 210, 219
Amman, 191, 240
Ammudî, 113
Amran, 59
Anadolu, 5, 6, 69, 160, 169
Ankara, 5, 9, 12, 13, 14, 15, 17, 26, 30, 39, 43, 50, 51, 52, 56, 57, 60, 64, 67, 69, 70, 74, 79, 82, 94, 100, 163, 185, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265
Ans, 59
Arab-ı âribe, 18
Arab-ı bâide, 18
Arab-ı müsta'ribe, 18
Arabistan, 6, 7, 8, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 40, 42, 57, 59, 87, 95, 97, 99, 164, 167, 255, 265

- Arabyan Şirketi, 183
 Arami, 33
 Arap, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 50, 57, 58, 67, 83, 92, 97, 98, 103, 104, 132, 151, 152, 159, 160, 162, 166, 179, 181, 186, 187, 188, 191, 195, 204, 255, 258, 263, 265
 Arap Yarımadası, 14, 15, 18, 20, 25, 166
 Arapça, 9, 14, 18, 164
 Ardaf, 211
 Aresma, 227
 Arnavutluk, 76
 Artefi, 114
 Arwa, 45
 Asir, 30, 31, 59, 123, 129, 131, 133, 163, 164, 166, 167, 169, 175, 185, 239, 254
 Asur, 17
 Asurca, 9
 Asurîler, 9
 Asurlular, 20, 25
 Asya, 5, 6, 7, 10, 14, 64
 Aşağı Avlakî, 144, 197
 Aşağı Yafaî, 197
 Atabat, 224
 Atıfî, 148
 Atlas Okyanusu, 15
 Attarah, 129
 Auguste, 19
 Avlakî, 143, 144, 196, 205, 213, 232, 234, 235
 Avrupa, 5, 6, 7, 10, 14, 15, 49, 63, 64, 65, 69, 70, 75, 78, 81, 85, 86, 92, 99, 108, 120, 255, 259, 260
 Avusturya, 57, 74, 75, 76, 79, 80, 85
 Aydın Bey, 56
 Azebî, 116
 Azvarî, 131
 Bâb-ı Âli, 127, 129, 135, 136, 139, 140, 151, 159, 181, 183, 184, 186, 199, 202, 203, 206, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 232, 234, 248
 Babil, 14, 70, 255
 Bâbil, 19
 Babilce, 9
 Babülmendep, 29, 148, 184, 185, 223
 Bacet, 180
 Bacil, 59, 130
 Bagnold, 101
 Bağdat, 44, 67, 86, 104
 Baha Nehri, 205
 Bahadır Şah, 52
 Baharat Yolu, 64, 88
 Bahreyn, 15, 16, 30, 42
 Balahaf, 147
 Balkan, 85
 Balkanlar, 6, 85, 260
 Balta Limanı, 84
 Balthazari, 91
 Bandar Fukum, 195
 Barton, 73
 Basra, 10, 16, 17, 20, 29, 49, 50, 53, 64, 65, 70, 104, 239, 242, 262
 Bayram Paşa, 56
 Bedevî, 9, 18
 Bedreddin Hasan, 47
 Behanü'l-Kasab, 213
 Behram Bey, 53
 Bekiriye, 129
 Belçika, 78
 Belenig, 178
 Beleş, 222
 Belkıs, 35, 45
 Beni Habiş, 51
 Benü'l-Kerem, 45
 Berberice, 9
 Berham Acara, 231
 Berham Futika, 231
 Berham Rüves, 236
 Berhamî, 148
 Berhü'l-Hayme, 236
 Berlin Konferansı, 85, 89
 Berliner Tageblatt, 176
 Beyrut, 57
 Beyrut Olayı, 57
 Beytü'l-Fakih, 59
 Bıyıklı Mehmet Paşa, 53
 Bilad-ı Amran, 130
 Bir Ali, 147, 155
 Bir Derviş, 155
 Birleşik Arap Emirlikleri, 15
 Bizans, 14, 29
 Bizanslılar, 21

- Blair, 173
Bombay, 101, 102, 106, 124, 127, 149, 161
Bonapart Mustafa Paşa, 58
Bosna-Hersek, 80
Bruce, 92, 103
Brum, 173, 174
Burga, 54
Burma, 5, 7
Burt, 96
Busalî, 113
Buseli, 231
Buşehr, 104
Bütrinto, 76
Büyük Britanya, 116, 196, 240, 241
Büyük Nefud Çölü, 8
Cafer Bey, 219
Cami-i Kebir, 51, 128
Campbell, 100
Canning, 84
Câsim, 18
Cay, 129
Cebel Islah, 229
Cebel-i Akur, 227
Cebel-i Ans, 129
Cebel-i Barkan, 225
Cebel-i Cariba, 236
Cebel-i Cemime, 221
Cebel-i Cerad, 225
Cebel-i Cihaf, 201, 203, 204
Cebel-i Haliye, 161
Cebel-i Haraz, 129
Cebel-i Havabil, 222
Cebel-i Havar, 229
Cebel-i Kafan, 228
Cebel-i Kahbub, 236
Cebel-i Kevah, 232
Cebel-i Kurdat, 227
Cebel-i Kurra, 228
Cebel-i Kuvah, 236
Cebel-i Mafarî, 203, 204, 215
Cebel-i Maferî, 201
Cebel-i Mecbiye, 236
Cebel-i Nebat, 229
Cebel-i Necac, 236
Cebel-i Numan, 233, 236, 241
Cebel-i Reyne, 226
Cebel-i Rime, 59
Cebel-i Sef, 236
Cebel-i Serir, 226
Cebel-i Sin Sanfa, 236
Cebel-i Suadiye, 236
Cebel-i Şeb-i Ali, 227
Cebel-i Şemmar, 16
Cebel-i Şu'b, 201
Cebel-i Tafasu, 236
Cebrail, 24
Cedîs, 18
Celile, 201, 202, 205, 216, 217, 218
Cemil Bey, 162
Cened, 44
Cenevizliler, 90
Ceride-i Havadis, 79
Cevsü'l-Esved, 221
Cevsü'l-Hudaü'l-Esved, 222
Cezayir, 74
Ceziretü'l-Arab, 14, 263
Chios, 90
Churchill Vakası, 79
Cibleh, 125, 126, 130
Cibuti, 59
Cidde, 51, 57, 65, 97, 181
Cihaz, 220
Clements, 71
Cog Anne, 90
Cuban, 223, 230, 235
Cuf, 20
Cuningham, 149, 150, 155
Curzon, 6
Cürhüm, 18
Çanakkale, 12, 13, 77, 83
Çanakkale Boğazı, 13, 83
Çin, 6, 67
D'Israeli, 5
Dabyanî, 223
Dâhiliye Nezareti, 165, 166, 201
Dahna, 8
Dalî, 104, 131, 132, 160, 196, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 215, 216, 217, 232
Dalmaçya, 76
Dar Nasir Harbî, 228
Dar Salim, 130
Darb-ı Dinat, 220
Dar-ı Veded, 228
Darü'l-Anad, 156

- Davud bin Ali, 43
 Debab, 161
 Defays, 129
 Dehna, 31
 Demavend, 8
 Derice, 162, 191, 197, 199
 Devasir, 16
 Deyras, 116
 Dicle, 5, 16, 100, 256
 Diu, 64
 Doğu Hindistan Şirketi, 94
 Dolphin, 180
 Doria Dowlut, 102
 Eastern Petrol Şirketi, 166
 Ebi Ariş, 59
 Ebi Cehil, 42
 Ebrehe, 19, 37
 Ebu Ariş, 166, 175
 Ebubekir bin Seyf, 149
 Edward Grey, 240
 Eğri Seferi, 73
 Ehl-i Ali, 158
 Ehl-i Amirî, 156
 Ehl-i Beyt, 63
 Ehl-i Faccar, 157
 Ehl-i Feccar, 156
 Ehl-i Muhsin, 158
 Ehl-i Yahya, 156
 Eisenhower, 13
 El-Abbadî, 112
 El-Ahram, 158
 El-Anad, 154
 El-Ariş, 76
 Elbruzlar, 8
 El-Cevvu, 221
 El-Cezîre, 14
 El-Eşarî, 39
 El-Hakl, 222
 El-Hamra, 158
 El-Haris, 21
 El-Havali, 44
 El-Hinne, 129
 El-Hurrukat, 156
 Elizabeth, 71, 72
 El-Kasadî, 173, 174
 El-Kaşâ, 149
 El-Kayti, 173, 174
 Elliot, 85, 126, 127, 128, 136, 137, 139,
 160, 264
 El-Mahri, 148
 El-Mesud, 47
 El-Murtaza, 62
 El-Muzaffer Yusuf, 48
 El-Resul, 47
 El-Saffah, 43
 El-Süleyhî, 45
 Elvanî, 183
 El-Zübeyr, 43
 Emevî, 43
 Emeviler, 27, 43, 263, 264
 Emin Bey, 57
 Emir Hüseyin, 49
 Emir İskender, 51
 Enbat, 20
 Enuşirvan, 38
 Eritre, 6
 Ermenice, 9
 Erskine, 127
 Eser, 55
 Eşfel-i Ümm-i Şeri'a, 227
 Eshad Efendi, 76
 Es-Sakkaf, 211
 Es-Sarih, 227
 Evs, 39
 Eyyübi, 46, 263
 Eyyübiler, 46, 47
 Ez-Zabib, 129
 Farsça, 9
 Fas, 15, 90
 Fatımi, 45
 Fatımiler, 45
 Fazılî, 106, 115, 127, 136, 148, 150,
 155, 161, 196, 197
 Fedek, 16
 Fenana, 226
 Fenike, 9, 25, 29, 33, 67
 Fenikeliler, 9, 25
 Ferhat Paşa, 53, 54
 Fersan, 166, 168
 Fırat, 5, 7, 14, 16, 17, 21, 85, 100, 256
 Fil, 38
 Filistin, 16, 20, 25, 29, 33, 67, 87
 Fitzmaurice, 204, 205, 230, 232, 233,
 234, 235

- Fransa, 12, 29, 60, 66, 67, 70, 71, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 96, 97, 98, 99, 164, 239, 253
Fransız, 58, 60
Gadir, 130
Galazor, 176
Galls, 152
Gallus, 19
Gamed, 60
Ganya, 226
Ganya bin İbrahim, 226
Gar Vallah, 114
Gassan, 39
Gassaniler, 21, 22, 29
Gayl Mola, 230
Gazze, 53, 54
Glascock, 95
Goa, 64
Goref Vadisi, 236
Guinea, 49
Gücürat, 49, 52
Gürcü Ahmet Paşa, 56
Habal, 236
Habana, 231
Habeş, 19, 29, 33, 36, 37, 51, 52, 92, 262
Habeşistan, 6, 26, 29, 37, 48, 67
Habeşliler, 25, 32, 37
Habil, 225, 226, 227, 229
Habil Arabî, 227
Habil Bedr, 225
Habil Cerdumî, 225
Habil Daver, 225
Habil Haver, 226
Habil Hızır, 225
Habil Raha, 226
Habil Surmi, 225
Habil Şarca, 226
Habil Usha, 229
Habil Zürra, 225
Habilü'l-Amudî, 225
Habur, 14
Hace, 59
Haceriye, 130, 161
Hacerü'l-Esved, 24
Hacı Cafer, 112
Haçlı Seferi, 69
Hadarî, 18
Hadım Süleyman Paşa, 51, 52, 53, 179, 261
Hadramî, 211
Hadramût, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 41, 57, 66
Hadûra, 18
Hafa, 226
Haines, 99, 101, 102, 106, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 121, 193, 194
Hakab Vadisi, 227
Hakem, 161, 209
Hakkı Bey, 199
Halep, 74, 91
Halil Remzi, 199
Hamyar, 36
Hanefi, 32
Hanif, 24
Haranin, 227
Haraz, 133
Harborne, 71, 72, 73, 74, 88, 91, 263
Harkahil, 231
Harşa, 229
Harun El-Reşid, 43
Hasan Fazıl, 106, 116, 119
Hasan Katef, 109, 112
Hasan Paşa, 55
Hasene Vadisi, 236
Hatim bin Gaşim, 45
Havadî, 228
Havra, 147, 210, 226
Havrü'l-Vahle, 182
Havşabî, 115, 127, 134, 138, 146, 149, 150, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 162, 171, 172, 196, 197, 223, 227
Hayber, 16
Haydar Mehdi, 195
Haydar Paşa, 56
Haydü'l-Hatm, 222, 224
Hayl-ı Suveyda, 228
Hayme, 133, 236
Hazar, 10
Hazerî, 18
Hazrec, 39
Hazyaz, 130
Hazzabi, 109
Hecat Nub, 230
Hemdan, 39

- Heraz, 59
 Hermione, 207
 Heşa, 226
 Hıristiyanlık, 9, 25, 37, 38
 Hısn-ı Mermer, 55
 Hicaz, 13, 15, 16, 18, 20, 23, 25, 26, 30, 37, 38, 43, 50, 58, 92, 98, 159, 185, 186, 218, 239, 254, 258
 Hidaba Vadisi, 228
 Hik, 191
 Hilat Nub, 228
 Hilmi, 14, 17, 18, 23, 25, 42, 47, 61, 62, 258
 Himyer, 29, 36, 39
 Himyeri, 21, 38, 44
 Himyeriler, 19, 34, 36, 37
 Hindikuş, 7
 Hindistan, 6, 12, 15, 29, 48, 49, 50, 53, 59, 64, 65, 66, 67, 70, 77, 80, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 100, 104, 106, 109, 118, 119, 121, 124, 125, 128, 131, 135, 136, 137, 139, 142, 153, 160, 165, 167, 178, 179, 181, 187, 196, 197, 199, 202, 203, 205, 206, 210, 254
 Hint Okyanusu, 6, 12, 15, 16, 49, 51, 52, 53, 64, 66, 68, 97, 261
 Hintli, 32, 165, 209
 Hiraz, 59
 Hîre, 22, 26
 Hire Krallığı, 25
 Hîreliler, 22
 Hisvatal Museyferah, 155
 Hititler, 9
 Hizbu'l-İslam, 166
 Hod Esved, 226
 Hogg, 147, 148, 174, 175, 195
 Holand, 69
 Hollanda, 12, 70, 99
 Hor-ı Muksa, 115, 117, 120
 Hûcur, 59
 Hûd, 35
 Hudeyde, 57, 58, 59, 67, 98, 123, 124, 128, 130, 131, 133, 159, 161, 165, 169, 175, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 186, 189, 206, 237
 Hurc, 231, 233
 Hurrîler, 9
 Huzaa, 39
 Hümeyra Mahzuc, 230
 Hürmüz, 12, 64
 Hüseyin Hilmi Paşa, 61
 Hyde, 74
 Hz. Âdem, 24
 Hz. Ali, 27, 42
 Hz. Ebu Bekir, 27
 Hz. Ebubekir, 42, 62
 Hz. Hasan, 62
 Hz. Hüseyin, 62
 Hz. İbrahim, 17, 24, 25
 Hz. İsmail, 17, 18, 24
 Hz. Muhammed, 26, 27, 28, 39, 40
 Hz. Nuh, 17, 39
 Hz. Osman, 27
 Hz. Ömer, 27, 42, 62
 Hz. Süleyman, 35
 I. Ahmet, 76
 I. Charles, 74
 I. James, 76
 I. Viktorya, 116
 İenjeli, 75
 II. Henry, 69
 III. Mehmet, 73
 III. Murat, 71, 72
 III. Mustafa, 58
 III. Selim, 75, 76
 İntrepid, 207
 Irak, 8, 22, 47, 62, 66
 Irka, 147, 210
 İrkü'l-Esved, 228
 İtikname, 186
 IV. Mehmet, 75
 IV. Murat, 56
 İbb, 55, 59, 97, 125, 126, 130
 İbrahim Ağa, 76
 İbrahim Hakkı Paşa, 239, 240, 242
 İbrahim Seyfi Bey, 199
 İbranice, 9, 17, 18, 36
 İmad, 155, 194
 İmam, 58, 61
 İmam Galib, 129
 İmam Hamideddin, 237
 İmam Kasım, 99
 İmam Mehdi, 58
 İmam Muhammed, 56
 İmam Mutahhar, 54, 56

- İmam Yahya, 58, 164, 167, 237, 238
İndus Nehri, 12
İngiliz, 5, 13, 57, 60, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 103, 104, 105, 108, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 128, 131, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 224, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 238, 240, 251, 253, 255, 256, 259, 260, 261, 263, 264, 265
İngiltere, 5, 12, 13, 29, 57, 60, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 253, 260, 262, 264
İran, 7, 8, 15, 19, 22, 35, 38, 39, 40, 50, 66, 86, 87, 91, 92, 105, 241
İrlanda, 15, 116
İskender, 20
İskenderiye, 74, 76, 80, 86, 88, 92
İslam, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 50, 60, 61, 66, 67, 72, 98, 103, 165, 189, 253, 254, 255, 257, 258, 261, 264, 265
İslamiyet, 9, 10, 14, 19, 20, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 41, 47, 49, 64, 255
İsmail Ferruh Efendi, 76, 77
İsmailî, 63
İsmâîlîler, 18, 20
İspanya, 12, 70, 72, 81
İspanyollar, 64
İsrail, 33
İstanbul, 5, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 42, 43, 44, 46, 49, 51, 52, 55, 56, 58, 60, 62, 64, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 93, 98, 100, 102, 103, 123, 126, 127, 131, 136, 138, 140, 153, 180, 182, 185, 197, 203, 204, 208, 216, 233, 237, 238, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265
İtalya, 5, 13, 60, 66, 90, 164, 165, 239
İvas Abdullah, 113
İvas bin Sallam, 112
İzmir, 74
İzzet Paşa, 57, 58, 59, 253
Japonya, 6
Jenkinson, 70, 91
Joppa, 90
Jourdain, 95
Justiniano, 90
Jüra, 15
Jüstinyen, 21
Kâbe, 24, 37, 50, 53, 54, 56, 65, 264, 265
Kahib, 129
Kahire, 50, 55, 74, 92, 256
Kahtan, 18, 33, 36, 211
Kahtaniler, 38
Kahtâniler, 21
Kaletü'l-Ulya, 226

- Kaletü's-Sufla, 226
 Kamaran, 49, 51, 67, 101, 166, 180, 181, 184, 185, 189
 Kamayra, 227
 Kambrium, 15
 Kamil Paşa, 151
 Kampo Formiyo, 76
 Kansû Gavri, 49
 Kansu Paşa, 56
 Kanuni Sultan Süleyman, 51, 52, 53, 70, 91, 169, 179, 256, 261
 Karadeniz, 7, 10, 12, 80, 82, 83, 84, 88
 Karahanlılar, 10
 Karaşahin Mustafa, 54
 Karlofça Antlaşması, 74
 Kartaca, 9
 Kartacalılar, 14
 Kasr, 129
 Kataban, 34
 Katabe, 59, 130, 131, 132, 138, 151, 152, 162, 191, 192, 200, 201, 202, 203, 205, 209, 217, 218, 219, 238, 242
 Katar, 15
 Katherine Sturmy, 90
 Keeling, 94
 Kehlan, 29
 Kehnan Vadisi, 231
 Kelb, 39
 Keldan, 25
 Keldanice, 36
 Keldanîler, 9
 Keldâniler, 25
 Kevkeban, 55, 59, 130, 131
 Kıbrıs, 5, 80, 85, 88, 90, 91, 93, 97, 264
 Kıbrıslı Tevfik Paşa, 58
 Kırım, 75, 79, 84, 89
 Kızıldeniz, 10, 13, 15, 17, 29, 30, 31, 33, 35, 50, 56, 58, 60, 64, 65, 66, 68, 70, 88, 89, 92, 96, 97, 99, 100, 113, 125, 141, 166, 168, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 207, 219, 224, 236
 Kindalılar, 29
 Kinde, 39
 Kinhan, 228
 Kişn, 148, 175
 Koca Sinan Paşa, 55
 Kozlu, 184
 Kraliçe Victoria, 5
 Kubbetü'l-Arar, 220
 Kubbetü'l-Asaca, 229
 Kubeyta, 229
 Kudam, 233
 Kudüs, 65, 70, 74, 151
 Kuhlan, 39
 Kunfuda, 60, 163, 180, 184
 Kurun-ı Sarh, 229
 Kutaybî, 131, 132, 158
 Kutim, 229
 Kutluğ Ebe, 46
 Kuveyt, 15, 17
 Kuzey Afrika, 6, 87
 Küçük Aden, 195
 Kürtçe, 9
 Kütahya, 79
 Lahec, 44, 48, 97, 99, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 126, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 145, 146, 149, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 171, 193, 194, 196, 198
 Lahey Konferansı, 216
 Lahmidler, 29
 Langosom, 73
 Lansdowne, 202, 224
 Lekeme, 229
 Lekemet Kasiha, 227
 Lekemet-ı Kism-i Serav, 225
 Lekemet-ı Saraya, 226
 Lekemet-ı Şibah'a, 226
 Lekemet-ı Zû'l Akarbe, 226
 Lekemet-i Huş, 226
 Lekemet-i Hümeyra, 229
 Lekemet-i Tuveyra, 229
 Lekemetu's-Salah, 215
 Lekemetü'l-Besise, 227
 Lekemetü'l-Cizam, 221
 Lekemetü'l-Cubel, 227
 Lekemetü'l-Hamra, 222
 Lekemetü'l-Hüsn, 227
 Lekemetü'l-Kafla, 227
 Lekemetü'l-Kaime, 226
 Lekemetü'l-Kurbî, 225

- Lekemetü'l-Meabir, 220
 Lekemetü'l-Mintar, 227
 Lekemetü'l-Mukaybiri, 228
 Lekemetü'l-Muşammar, 226
 Lekemetü's-Salah, 202, 204
 Lekemetü's-Secife, 226
 Lekemetü's-Sude, 222
 Lekemetü's-Şeca, 226
 Lekemetü't-Turab, 226
 Lello, 73
 Lesseps, 58
 Levant, 7, 70, 71, 72, 74, 90, 91, 92, 265
 Libya, 6, 87, 185, 254
 Lion, 96
 Loch, 145, 154, 155, 194
 Londra, 6, 57, 71, 73, 75, 76, 77, 79, 128, 140, 164, 172, 182, 199, 224, 238, 239, 240, 241, 263
 Losenko, 183
 Luhayya, 57, 59
 Lumley, 98
 Lût Gölü, 20
 Lübnan, 58
 MacKenzie, 100
 Mackinder, 13
 Madâin, 16
 Madin Vadisi, 229, 230
 Mahan, 6
 Mahmut Paşa, 54
 Mahumî, 228
 Mahzumî, 127, 136, 145, 146
 Maide bin Ali, 112
 Main, 34, 35, 36, 37, 66
 Maitland, 210, 211, 213
 Malcolm, 101
 Malta, 6, 73, 76, 90, 97
 Manakha, 129
 Mansure, 226
 Mansurî, 127, 145, 146
 Marib, 21, 35, 36, 37, 152, 161
 Masar, 129
 Maskat, 30, 240, 242
 Mavsata, 210, 211
 Meaddîler, 18
 Medine, 23, 26, 27, 39, 50, 237
 Medya, 29, 67
 Medyen, 18
 Mehdi El-Avlakî, 143
 Mehmet Akif Paşa, 77, 78, 79, 259
 Mehmet Ali Paşa, 57, 59
 Mehre, 66
 Mekke, 19, 23, 24, 26, 27, 50, 55, 58, 67, 163, 164
 Memluk, 50, 53, 65
 Memluklar, 48
 Menaha, 237
 Mencik, 47
 Merewther, 194
 Mervan, 43
 Mescid-i Arabî, 227
 Mesud, 47, 138
 Mezopotamya, 7, 87
 Mısır, 5, 6, 7, 9, 13, 14, 19, 20, 29, 33, 37, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 56, 57, 58, 65, 66, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 96, 97, 100, 101, 159, 163, 165, 166, 168, 169, 176, 177, 184, 250, 257, 258
 Middleton, 95
 Midfana, 227
 Mihail, 59
 Mimsama, 224
 Mineliler, 19
 Moha, 59
 Montrö Boğazlar Sözleşmesi, 13
 Mora, 74
 Muaviye, 43
 Muaz bin Cebel, 41
 Mudaribe, 223, 232
 Mudavvera, 229
 Muflahî, 211
 Muha, 53, 54, 56, 65, 67, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 124, 130, 180, 184, 197, 209
 Muhammed bin Ali, 113, 163
 Muhammed İbn Ayz, 59
 Muhammed Sırrı Paşa, 58
 Muhammet İdrisî, 163
 Muhammet Yahya, 58
 Muharika, 228
 Muharrika, 231
 Muhaylan Vadisi, 226
 Muhsin bin Fazıl, 101
 Mukalla, 173, 174, 190
 Mukki, 109

- Muleyika, 228
 Murabaha, 229
 Murad, 39, 71, 72, 73, 232, 234, 236, 241, 262
 Murat Paşa, 54
 Murdîfin, 227
 Murray, 94, 97, 264
 Musa Kazım Paşa, 136
 Musama, 228
 Musavva, 86, 180
 Musevilik, 9, 25
 Mustafa Bey, 53, 223, 234
 Mustafa Çavuş, 76
 Mustafa Remzi Bey, 199, 219, 224, 230, 231, 232, 234, 235
 Musurus Paşa, 140, 224
 Musvadî, 113
 Mutara, 221
 Mutvah, 129
 Müreyis, 220, 221
 Nabathılar, 20
 Nabi Bey, 165
 Napolyon, 11, 77, 82, 89
 Nasran, 220
 Nava, 223, 234, 235
 Navarin, 78
 Nazârîler, 18
 Nazır Makbul, 162, 197
 Nebat-ı Absi'yi, 229
 Nebat-ı Maha, 229
 Nebat-ı Raşid, 231
 Necah, 45, 46
 Necd, 18, 221, 225, 228, 241
 Necd Birun, 228
 Necd Bura, 229
 Necd Hüseyin, 229
 Necd Mutarid, 229
 Necd Şabab, 228
 Necd-i Ca'ma, 229
 Necd-i Maşrak, 235
 Necd-i Maved, 225
 Necd-i Mescid, 229
 Necd-i Necmiye, 228
 Necd-i Şa'ab, 229
 Necd-i Tевcihat, 228
 Necd-i Ümm-i Rahaz, 236
 Necdü'l-Mukrad, 238
 Necd, 16, 30, 41
 Necdü'n-Nass, 225, 226
 Necran, 16, 30, 37, 40, 41
 Nefud, 8, 16
 Nelson, 77
 Neml, 35
 Neşet Efendi, 76
 Neşşâr Mustafa Paşa, 53
 Nevahi-i Tis'a, 151, 182, 197, 198, 199, 200, 203, 205, 208, 209, 215, 216, 217, 219, 223, 224, 229, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 240, 243
 Nevbetü'l-Kadim, 170
 Niğbolu Savaşı, 69
 Nikola, 72
 Nizam-ı Cedit, 76
 Nortbrook, 142
 Nubat Uden Zûveyra, 228
 Nuzeyhî, 229
 Oligosen, 15
 Orta Asya, 10, 67, 259
 Ortadoğu, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 23, 24, 25, 28, 29, 33, 38, 47, 59, 67, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 255, 256, 257, 260, 261, 262
 Osborne, 71, 73
 Osman Paşa, 55
 Osmanlı, 57, 58, 59, 60, 61, 254, 259
 Osmanlı Devleti, 6, 12, 13, 29, 50, 51, 56, 57, 60, 63, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 91, 92, 95, 98, 99, 100, 102, 105, 107, 108, 109, 111, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 224, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 244, 258, 260

- Özdemir Paşa, 54
 Özey, 6, 8, 9, 11, 12, 262
 Padişah, 61
 Paget, 74
 Pakistan, 6, 87
 Pakistanlı, 32
 Palmerston, 84
 Palmirliler, 21
 Parga, 76
 Patras, 74
 Perim, 59, 97, 129, 182, 184, 185, 188
 Perseus, 207
 Persler, 38
 Peştuca, 9
 Petra, 20
 Pitt, 76, 82
 Piyomente, 79
 Ponsonby, 79
 Popham, 97, 98
 Portekiz, 12, 64, 65, 70, 78, 99
 Portekizliler, 49, 64, 65, 67, 69, 94, 99
 Preveze, 76
 Pringle, 97
 Proserpine, 207
 Prusya, 57
 Rahvat-ı Asih, 227
 Rahvat-ı Hilhal, 226
 Rahvat-ı Necd, 227
 Rahvatü'l-Fasih, 226
 Rakıza, 229
 Ramazan Rumî, 51
 Raşid Abdullah, 112
 Redif Paşa, 59, 123
 Refd, 191
 Rehabü'l-Verde, 224
 Re's-i Akrabî, 231
 Res-i Alaf, 220
 Re's-i Cebel-i Saraf, 228
 Re's-i Dahar, 226
 Re's-i Hacetü'l-Hamra, 229
 Res-i Haf, 220
 Re's-i Hafsa, 226
 Re's-i Hecat Ümm-i Rumf, 231
 Re's-i Iraf, 230
 Re's-i Maharib, 227
 Re's-i Namis, 227
 Re's-i Suleb, 229
 Re's-i Vadi-i Tokar, 229
 Resuliler, 47
 Re'sü'n-Nakil-i Adane, 224
 Revett, 95
 Reydân, 36
 Rıdvan Paşa, 54
 Ribateyn, 223, 234, 235
 Ricaî, 127, 131, 136, 145, 146, 157, 158
 Ricale'l-Ma', 59
 Richard, 42, 69, 71, 262
 Ride, 59, 123, 152, 223, 224, 230
 Rikab, 229
 Rikabeyn, 228
 Rime, 41
 Robert, 15, 31, 69, 261, 262
 Rodos, 91
 Roe, 73
 Roma, 9, 14, 19, 21, 22, 37, 165
 Romalılar, 9, 21, 67, 99
 Romano Popolo, 165
 Rubas ibn Ulvan, 229
 Rubü'l-Halî, 16, 204, 239, 242
 Rubülhali, 8
 Rumma, 16
 Rus, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 89, 255
 Rusya, 7, 13, 57, 75, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 89
 Sabya, 161, 163, 191, 232
 Said bin Afrir, 175
 Said Hasan bin Vest, 109
 Said İdris, 110
 Sait Paşa, 58
 Sakız Adası, 74
 Salah Ammudî, 113
 Salah Maide, 110
 Salala, 220, 221
 Sâlih, 16
 Salim Beles, 228
 Salim bin Abdullah, 131, 136, 157
 Sam, 17, 18, 20, 33
 Sami, 9, 17, 25, 33
 San'a, 19, 37, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 51, 54, 56, 58, 59, 95, 97, 99, 103, 104, 105, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 149, 151, 161, 162, 169, 175, 178, 209, 223, 237
 Sani, 226, 239

- Saraf, 228
 Saris, 95
 Sasani, 28, 29, 38
 Sasaniler, 21, 25, 26, 27
 Scneider, 127
 Scott, 161
 Seba, 34, 35, 45
 Sebâ, 66
 Sebe, 19, 24, 34, 36, 39
 Sebeliler, 29
 Sehi Vadisi, 228
 Sehr Vadisi, 229
 Selahaddin Eyyübi, 46
 Selamî, 116
 Selat Lasab, 228
 Selat-ı Neşama, 227
 Selatü'l-Ashab, 228
 Selman Reis, 51, 65
 Semûd, 18
 Seraskerlik, 234
 Seylan, 5
 Seyyid İdrisî, 61, 163, 165, 166, 167, 168
 Shaw, 167
 Shilling, 95
 Sıtkı Efendi, 76
 Sibya, 60
 Sigismund, 69
 Siltü'l-Harb, 202
 Sina, 17, 20
 Sirhan Vadisi, 16
 Slobe, 180
 Socotra, 49, 64, 94, 101
 Somali, 6
 Somalili, 32
 Sturmy, 90
 Subahî, 113, 131, 134, 136, 145, 160, 196, 197, 208, 219, 223, 228, 230, 232, 233, 234, 235, 241
 Sudan, 6, 7, 87, 166, 228
 Sultan Abdulmecid, 58
 Sultan Abdülaziz, 169
 Sultan Abdülmecit, 169
 Sultan Amir, 49
 Suriye, 8, 16, 20, 21, 25, 47, 57, 58, 90
 Sutton, 75
 Suudi Arabistan, 15, 17
 Süleyhiler, 45
 Süleyman bin Şeref, 44
 Süleyman Nuri Bey, 131
 Süleyman Şefik Paşa, 163
 Sümerler, 9
 Süryani, 33
 Süryanice, 36
 Süveyş, 6, 12, 13, 29, 52, 58, 66, 67, 80, 88, 89, 92, 97, 100, 101, 179, 264
 Süveyş Kanalı, 6, 12, 13, 29, 59, 66, 67, 80, 89, 92, 97, 179, 264
 Şab Şudac, 228
 Şa'b Zûveyma, 231
 Şab-ı Sukmi, 229
 Şâf'î, 32
 Şah Mute, 112
 Şam, 14, 21, 55, 67
 Şamya, 156
 Şarcabî, 135
 Şarire, 228
 Şebve, 34, 191
 Şeddat, 34
 Şeddatane, 34
 Şehare, 36
 Şehr, 174
 Şemmar, 20
 Şemsüddevle, 46
 Şerefü'd-Din, 51
 Şerzebî, 114
 Şeyh Hamid, 109
 Şeyh Koyel, 113
 Şeyh Muhammed, 109, 113
 Şeyh Osman, 193, 194
 Şeyh Said, 59, 60, 66, 100, 104, 148, 194, 230, 233, 235, 239, 242
 Şıhr, 52, 60
 Şibam, 129
 Şiben, 227
 Şibhü Cezîreti'l-Arab, 14
 Şii, 32, 62
 Şuayb, 32, 204, 206, 215, 221, 234, 238, 241
 Şuaybî, 211
 Şuka, 138, 140
 Tahiriler, 48
 Tahran, 6
 Taif, 23
 Ta'iz, 48, 53, 54, 59, 60, 95, 97, 123, 125, 127, 130, 131, 132, 133, 136,

- 138, 139, 140, 149, 151, 152, 158,
160, 162, 169, 170, 173, 187, 188,
190, 191, 208
- Tasm, 18
- Taval, 227
- Tavile, 227
- Teasker, 55
- Tebûk, 16
- Tedmür, 21
- Tedmürlüler, 21
- Tell El-Kebir, 80
- Terbe, 232
- Tevfik Paşa, 237
- Teyma, 16
- The Times, 6, 100, 102, 103, 252, 253
- Thomas, 73, 96
- Tihame, 57
- Tihame Ovası, 15
- Tinama, 224
- Toban Vadisi, 193
- Topal Çerkez Said Paşa, 163
- Trablusgarp, 61
- Trablusşam, 74
- Trabzon, 74
- Tremenhere, 125, 128, 134
- Tuban Nehri, 195
- Tudor, 90
- Tuğtekin, 46, 47
- Tulon, 76
- Tuna, 13, 264
- Tunus, 80
- Turam Huleva, 228
- Turañşah, 46
- Tübba, 44
- Türk, 28, 34, 51, 57, 60, 69, 70, 71, 72,
73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
83, 84, 85, 86, 88, 123, 124, 125,
127, 129, 130, 131, 132, 139, 140,
145, 146, 150, 167, 185, 187, 202,
203, 205, 207, 226, 236, 253, 254,
255, 258, 259, 260, 261, 263, 264,
265
- Türkçe, 9, 57, 79
- Türkiye, 7, 51, 82, 86, 87, 226, 230,
243, 259, 264, 265
- Türkler, 10, 28, 34, 36, 37, 47, 82, 83,
84, 86, 130, 134, 149, 163, 256, 258,
259
- Ubeyl, 18
- Ucur, 191
- Ucve, 191
- Udeyn, 59, 125, 130
- Uleyba, 228
- Umman, 15, 16, 17, 30, 32, 42, 48, 67,
177, 242
- Uzakdoğu, 5, 9, 87, 256
- Ümm-i Tomme, 148
- Ürdün, 21
- Üveys Paşa, 53
- Üzeyir Körfezi, 241
- Vadi-i Abara, 225
- Vadi-i Adim, 231
- Vadi-i Arar, 219, 220
- Vadi-i Araş, 222
- Vadi-i Bana, 219, 230, 241
- Vadi-i Cerb, 222
- Vadi-i Duka, 229
- Vadi-i Hada, 222
- Vadi-i Harif, 227
- Vadi-i Havran, 8
- Vadi-i Hudah, 222
- Vadi-i Hüsver, 221
- Vadi-i Kabi, 220
- Vadi-i Mabak, 230
- Vadi-i Safa, 220
- Vadi-i Sagir, 155
- Vadi-i Sirhan, 8
- Vadi-i Şa'b, 229
- Vadi-i Şabva, 227
- Vadi-i Şavar, 230
- Vadi-i Ubl, 231
- Vadi-i Ümm-i Hancere, 231
- Vadi-i Vubid, 227
- Vahab, 199, 200, 202, 205, 206, 217,
219, 223, 224, 231, 232
- Vahhabi, 57, 98
- Vahidî, 110, 147, 213, 214
- Vakadiya, 227
- Valentia, 98
- Vasco de Gama, 64
- Veli Osman, 229, 230, 231
- Veli Umur İsmail, 226
- Venedik, 76
- Veysel Karanî, 244
- VII. Henry, 90
- Viyana, 75

- Vonıçe, 76
 Vulture, 129
 Wayneford, 211
 William, 69, 71, 72, 85, 88, 91, 263
 Wolverere, 140
 Wright, 71
 Yafaî, 114, 115, 149, 150, 196, 203, 205, 206, 210, 215, 216, 223, 224, 230, 232, 234, 235
 Yafuriler, 44
 Yahudi, 25, 32, 33, 81
 Yahudiler, 9, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 32, 117, 263
 Yahudilik, 19, 25, 37, 38
 Yahya, 58, 61
 Yahya El-Hadi, 62
 Yakın Doğu Şirketi, 73, 74, 75
 Yakınoğu, 5, 7, 9, 67, 87, 91, 257, 261
 Yaktan bin Abir, 18
 Yaslamî, 213
 Yasrip, 16
 Yavuz Sultan Selim, VIII, 51
 Yedi Ada, 78
 Yedinci Ordu, 123, 187
 Yemame, 30
 Yemen, I, VIII, IX, 13, 14, 16, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 89, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 115, 121, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 149, 150, 152, 153, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 172, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 197, 199, 200, 203, 205, 207, 208, 210, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 223, 224, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 242, 244, 253, 254, 256, 257, 258, 261, 262, 263, 265
 Yemen Türküleri, 243
 Yerim, 59, 95
 Yeşilköy, 85
 Yufirî, 44, 63
 Yukarı Avlakî, 197
 Yukarı Yafaî, 197
 Yunan, 9, 78, 86, 90, 256, 259
 Yunanistan, 5, 87
 Yusuf Agâh Efendi, 76
 Yusufeyn, 228
 Yüzbaşı Ahmet Hamdi Bey, 164
 Yüzbaşı Ziya, 199
 Zabe, 191
 Zafâr, 36
 Zahr-ı Nakil-i Süveyda, 224
 Zayda, 153, 154, 170
 Zebarî, 112
 Zebid, 41, 44, 45, 46, 48, 51, 52, 53, 54, 56, 59
 Zebile, 161
 Zemar, 59, 95
 Zeranik, 183
 Zerdüştlük, 9
 Zeyd, 36, 62
 Zeydi, 32, 45, 46, 49, 53, 56, 62, 159
 Zeydiler, 60, 61
 Zeydiyye, 59
 Ziraü'n-Neys, 224
 Ziyad, 41, 44, 63
 Ziyad bin Lebid, 41
 Zubaynî, 145, 146
 Zûnüvas, 37
 Zureykî, 231
 Züreyîler, 45
 Zürraü'l-Meşrak, 220

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Yahya YEŞİLYURT
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum, 14.01.1981
Eğitim Durumu	
Lisans Eğitimi	Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (2000-2004)
Y.Lisans Eğitimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi (2004-2007)
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetler	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
İletişim	
E-Posta Adresi	yyesilyurt@atauni.edu.tr
Tarih	30.12.2011